

על

ברשת דרכים

Am Scheidewege.

Gesammelte Schriften

von

Achad - Haam.

B a n d I.

Zweite Auflage.

Verlag „Achiasaf“, Warschau.

B e r l i n.

Druck von H. Itzkowski, Gips-Str 9.

1902.

על פרשת דרכים

קובץ מאמרים

סאת

אחר העם.

חלק ראשון.

מהדורה שניה

מוגהת ומחוקקת בירי המחבר.

הוצאת חברת "אחיאסף" כווארשא.

ברלין.

בדפוס צבי הירש כרי יצחק איטצקאווסקי.

תרס"ב.

תוכן הענינים

עמוד	
VII	הקדמה למהדורה ראשונה
XIV	הקדמה למהדורה שנייה
	לא זה הדרך:
1	מאמר ראשון
8	מאמר שני
14	הכהנים והעם
20	פצעי אוהב
	אמת מארץ ישראל:
26	מאמר ראשון (ממסעי הראשון בשנת תרנ"א)
43	מאמר שני (ממסעי השני בשנת תרנ"ג)
	מלואים לאמת מארץ ישראל:
54	א. למאמר ראשון
59	ב. בית הספר ביפו ושאלת הפועלים
64	ג. למאמר שני
	דרך הרוח:
68	א. רבי מרדכי עליאשכרג
74	ב. ר"ד פינסקר ומחברתו (מכתב גלוי לאחי ברוה)
85	ג. האדם באהל (מכתב אל עורך ה"פרדס")
92	ד. תורה שבלב (מכתב שני אל עורך ה"פרדס")
100	ה. סבלנות! (מכתב גלוי אל עורך "המליץ")
108	ו. דבריו שלום (תשובה גלויה לאחד הרכבים)
116	חשבון הנפש
121	עבודת בתוך חירות
138	חצי נחמה
	פרורים (שיחות קטנות על ענינים גדולים):
138	א. בין קדש לתול
140	ב. מדת הדין ומדת הרחמים
144	ג. לתולדות החיוב והשלילה
150	ד. מוקדם ומאוחר כחיים
156	ה. עבר ועתיד
161	ו. שתי רשויות
169	ז. הקוי והתבוללות
178	ח. כהן וגביא

עמוד	לשאלת הלשון:
185	א. הלשון וספרותה
196	ב. הלשון ודקדוקה
	על דבר אוצר היהדות בלשון עברית:
208	מאמר ראשון
217	מאמר שני
224	מאמר שלישי
229	הוספה
232	כתבים בלום

הקרמה למהרורה ראשונה.

Il y a de certaines vérités qu'il
ne suffit pas de persuader, mais qu'il
faut encore faire sentir.

Montesquieu.

מיום שיצאה כנסת ישראל בגולה אין אנו מוצאים בשום זמן שתעמוד על דרכה ותשאל לנפשה: אנה אני הולכת, על מה אני סובלת צרות שלא נשמעו בכל הגוים ומה תכלית מלחמתי בער קיומי? — במשך הרבה והרבה שנות־מאה הלכה לה באמונה ובטחון, דור אחר דור, בדרך שכבשו לפניה מנהיגיה ומוריה בראשית ימי עניה; באהבה קבלה יסורים מן החוץ ובאהבה נשאה עול כבר מבפנים ולא שאלה כלום ולא תמיהה על כלום; לפי שעל כל השאלות והתמיהות הומינו האמונה והבטחון תשובה כללית מראש: לפום צערא אנרא. — בדורות האחרונים נשאה אמנם רוח העת הזמן רב מבני ישראל והעמידתם סתאום על דרך חרשה. אבל גם אלה, בעונם דרך אבותיהם, ירשו מהם את האמונה והבטחון, אם גם במוכן אחר, והלכו גם הם לדרכם החדשה בלי התבוננות יתרה, מבלי הרבות מתשובות על „מה לאחר ומה לפני“ . . . הן אמנם כה וכה נמצאו אנשים גדולים, אשר מלאם לבם לחקור ולדרוש, איפה היא התחנות האחרונה, שאליה תוליך ההיסטוריא את הזקן שבעמים, ואיזה „סם חיים“ יפה לו כשביל להאריך ימיו עד שיגיע למקומו. אבל תוצאות כל החקירות והדרישות האלה לא היו אלא מחשבות עיוניות, שיחות נאות המרחיבות דעתו של אדם, מבלי שנראו עמהן עקבות שאיפה אמתית לשנות לפיהן ברב או במעט מחלך חיי העם ורוחו, שאיפה המלִיָּה תמיד כל מחשבה חיה, מורגשת, שמבקשת את הדרך הנכונה כשביל ללכת בה באמת. הררשה דרשה גדולות ונבוהות על דבר „התעוררה“ המוסרית הנשגבה אשר חלקה ההיסטוריא לישראל בחירה, להצלחת המין האנושי, ואשר למענה הוא חי ועוד יחיה עד שימלאנה כלה בשלמותה; על דבר המאור הגדול שבתורת ישראל, או, כמו שאומרים עתה, „חכמת ישראל“.

אשר יאיר עינינו לרעת את עצמנו ובו נמצא אותו „סם חיים“ הדרוש לנו לאריכת-ימינו; — כזה וכזה דרשה הדרשה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ובאותה העת עצמה עולם העשיה במנהגו נהג. „התעודה הגדולה“ לא מנעה במאומה את המאמינים בה, ואף לא את דרשניה עצמם, מלשוות לנגדם תמיד, כסמל השלמות בכל הליכות החיים, אותם „התלמידים שלא שמשו כל צרכם“, ולא עלה על דעת מי מבעלי התורה הזאת לשאתה אתו באמת מנתלי בית המדרש החוצה, לנקוף אף אצבע קטנה באופן מתאים למשרה רמה כזו. וחכמת ישראל, אשר גם לה נתנו „תעודה גדולה“, ללמדנו מה אנו ולרוממנו ברוח על כל תלאות החיים, — לא דאגה אף היא הרבה לתעורתה בפועל. התקופה הקדמונית, המקורית, אשר בה נוצר והתפתח רוח עמנו בדרך מיוחדת לו ובה איפוא שמור המפתח האמתי לפתרון כל „השאלות והתמיהות“, התקופה הזאת מלאכתה נעשית בעיקרה על ידי אחרים, העמלים בדרישתה בכל כחם ומשתדלים לבנותה בנין שלם על פי דרכם הם (הספרים היותר מצוינים שנכתבו בדורותינו על תולדות ישראל והתפתחות רוחו בימי קדם, וביחוד על כתבי הקודש וכל צפונותיהם, לא בידי ישראל נכתבו!). והיא, „חכמת ישראל“ שלנו, שקועה בראשה ורובה במחשכי הנלות, בחורבות הנטו, ואף גם פה רק לעתים רחוקות נראנה מתאמצת לחדור אל עמקי חייה העם הפנימיים, לראות ולהבין לפחות את פליטת נשמתו הלאומית אשר עוד נותרה בו, בעוד שעיקר עבודתה הוא כפוש עלילות וגזרות של אחרים עלינו, בעשית „נפשות“ לצדיקים ולחכמים וסופרים מכל המדרגות, וכדומה מן הדברים, אשר כל לקחם הטוב הוא, כי לנו הצדקה ולשונאנו בושט הפנים, כי למרות כל ענינו ולחצנו, עוד לא נמחה „צלם האלהים“ מעל פנינו ועוד גם עצרנו כה ללמוד פרק בשיר מן הערביים ופרק בסלוסופיא מן היונים וכו'. הלקח הטוב הזה היה אמנם טוב לנו, לו נכנס ללב וולתנו, אבל את לבנו אנחנו, את צרכנו לאיריאל פנימי, לאומי, שיהיה לנו „למשיב נפש“ בכל צרותינו — במה יוכל למלאות? ובאמת מוצאים אנו דברים שהתמלטו לפני חמשים שנה מקולמסו של אבי „חכמת ישראל“, אשר יתנו מקום לחשוב, כי מתחלת ברייתה „של חכמה זו מיועדת היתה יותר לוולתנו מאשר לנו: שווי-נביותו של ישראל — כתב או צונץ — עתיד לצאת משווי-נביותה של חכמת ישראל“¹⁾.

¹⁾ Zur Geschichte und Literatur S. 21.

בעת ההדפסה נודע לי, כי בנוגע להשקפת צונץ על תעודת „חכמת ישראל“ כבר קדמני, אם גם למטרה אחרת, הח' רא"ה ווייס בספרו „זכרונות“ (ע' 144, 146), שיצא לאור בווארשא לפני איוו שבועות.

כך היה מצב הרברים עד לפני זמן מועט, ולא נראה משום צד לא רצון ולא אפשרות לשנותו, — ופתאום באו סבות ידועות ושנוהו, ואנחנו עדים היום לחיוון היסטורי שעוד לא היה לעולמים: כנסת ישראל מתחלת לתמוה על עצמה, לבקש תכלית חייה ואחרית נדודיה לא רק משום „דרוש וקבל שכר“, כי אם בשביל לדרוך בפועל אחר התכלית ולקרב בידיה את האחרית; והנה היא עומדת „על פרשת דרכים“ ומתבוננת איזה דרך ישרה שתבור לה מעתה . . .

וההתבוננות הזאת הולידה רעיון „חבת-ציון“.

שם „חבת ציון“ רגיל כל כך על כל לשון, זה כחמש עשרה שנה, וכל כך השתמשו בו אנשים שונים למטרות שונות, עד שרבים מן „האסמנסים“ לא יוכלו לשמעו עוד בלי „עקימת שפתיים“, כאלו רואים „מעשי בית דין“ הבא מירושלים עם „חום הכולל“. אבל למרות השמוש התמידי הזה עוד לא נתבררה ולא הוגבלה כונתו ועורנו סובל פירושים שונים ורחוקים זה מזה. רק נקודה אחת יש במושג זה שהכל מודים בה, והיא: התרכוזת האומה בציון. מחוץ לנקודה הזאת, כן במה שאחריה וכן במה שלפניה, הרעות מסוכסכות ומבולבלות ואיש לא ישמע שפת רעהו. מה שאחריה היא אמנם „הלכתא למשיחא“ שאין המחלוקת בה עושה רושם הרבה על תכונת המעשים בהוה, אבל בלבול הרעות במה שלפניה כבר גרם רעה רבה במעשה, ומי ידע מה יגרום עוד.

כשנולדה „חבת-ציון“ שמו כעליה את עיניהם רק בנקודה ההיא ובמה שממנה והלאה, בעוד אשר לפניו לא ראו כלום. הם האמינו או, שצריך ואפשר להתחיל תיכף בעבודת „התרכוזת האומה“, ואין הדבר חסר אלא איזו מאמרים בכה"ע, לקרוא לרבבות ישראל, יהיו מי שיהיו, שיקומו ויעלו ויתישבו בארץ ישראל. המאמרים נכתבו איפוא, ומרבבות ישראל אשר „קמו“ או ממילא, מסכות היצוגיות, עלו איזה מאות ונתיישבו בארץ ישראל. אבל על פי הנסיון הראשון ותוצאותיו נפקחו עיני רבים לראות, כי הרבר הגדול הזה אינו „פשוט“ כל כך, כי מכשולים רבים וגדולים מונחים על הדרך, אשר להסרתם צריך לא רק גוף בריא, כי אם גם נפש בריאה . . . ואחר מגדולי הדור יצא ודרש גם ברבים, כי פדות נפשנו קודמת לגאולתנו, כי אין שום מקום לאיזו עבודה לשם „חבת-ציון“ עד שישתחרר תחלה רוח העם מן הכבלים הפנימיים העוצרים בעד גידולו והתפתחותו, וכי על כן צריכים משכילי העם ליאש לבם עתה מענין זה, שלא הגיע עוד זמנו, ולשוב לעבודתם השלילית שעסקו בה עד כה.

בימים ההם לא הייתי עוד לא סופר ולא „עסקן“ ודבר לא היה לי עם צרכי הצבור ודעת הקהל, אך ביני לבין עצמי אוהב הייתי להתבונן בשום לב על כל הנאמר והנעשה בספרות ובחיים. וכשהתבוננתי על מצב „חבת-ציון“ במעשה ועל הרעות החלוקות בה, שהללו רוחקים את הקץ ומאבדים כחם בבנין שאין לו יסוד, והללו רוחים את הקץ ומאבדים כחם בסתירה שאין לה גבול, — נדמה לי, שאלו ואלו טועים הם ומתרחקים לקצוות, בעוד שהדרך הישרה מונחת באמצע. אמת היא, שאין עמנו במצבו המוסרי עתה מוכשר כל עיקר לעבודה לאומית גדולה, התרכויות האומה לא תצא על כן לפעולה בלי הכנה ארוכה קודמת לה; אבל הכנה זו אינה יכולה ואינה צריכה לצאת מתוך מלחמה שלילית: אינה יכולה, מפני שהשלילה לא תוליד את התכונות החיוביות, המוסריות והחברתיות, החסרות לנו; ואינה צריכה, מפני שאפשר לה לכוא בדרך יותר טבעית מתוך „חבת-ציון“ עצמה, כלומר לא מתוך אותה „חבת-ציון“ שנמנרת בשוק במחיר קצוב, ואף לא מתוך זו שאינה אלא הסכמת השכל בלי שורש עמוק בלב, כי אם מתוך „חבת-ציון“ הממלאה את הנפש בתור יסוד היסודות, בתור מרכז הרוח. התרכויות הרוח הוא חיון פסיכולוגי ידוע, ופירושו: התנכרות איוה ענין רוחני בעמקי הגפש על יתר הענינים שבה, עד שמגיע באופן בלתי מורגש לאחדם כלם מסביב לו, לשעבר את כלם למטרתו המיוחדת לו ולשנות תכונותיהם לפי צרכיו. אחר מחוקרי הנפש, בהשענו על תולדות חיו של דריון, הצליח לתת ציור בהיר ממהלך התרכויות כזו בנפשו של האדם הגדול הנה¹). ומה שאפשר ברוח האיש הפרטי אינו נמנע גם ברוח העם. ואם נשים עין בתולדות עמים שונים, או לו רק בתולדות עמנו עצמו, נמצא באמת הרכה חזיונות מעין זה, שבמשך תקופות ארוכות היתה נפש האומה משועבדת כלה לאיזה יסוד רוחני אחד, אשר הראה פעולתו על כל תכונות העם ודרכי חיו, ואף על אלה שבהשקפה שטחית לא נראה שום קשר בינו ובינם, ועשה בהם שניים עקריים בהסכם לצרכי מטרתו, וכל עבודתו הפנימית לא נגלתה לעין ולא הורגשה ללבבות בהעשותה.

ובכן, אם היתה גם „חבת-ציון“ משתרשת בלבות בני עמנו כמרה גדולה כזו; אם היו כל המפלגות באות לא רק לידי הכרה כדורה, אך גם לידי הרגשה עמוקה, כי „תעורת ישראל“ — תהיה באחרונה מה שתהיה — אינה יכולה להמלאות עד שיגיע עמנו תחלה לחיים אמתיים ושבעיים, אשר יתנו יכולת לרוחו לפתח את סגולותיו, תחת החיים המלאכותיים כהוה, הצריכים לאמונה עורת או לסופיסטיקא חריפה בשביל למצוא בהם איזה

¹) Paulhan, L'Activité mentale pp. 483—504.

שעם; — אם היתה „חבת-ציון“ כאה עד הלום, או היתה לאט לאט כאה לרגלה גם מהפכה שלמה בכל מהלך הרעות, ההגשות והמעשים. לפי שאו היו הכל מרגישים בכל עזו, כי החובה היסודית והראשית של האומה בכללה, של כל „הצבורים“ הקטנים עם הגדולים, של חכמי העם ומוריו ומדריגיו מכל „המחנות“ ושל כל יחיד ויחיד בפני עצמו — היא: להקדיש כל מיטב הכחות להשגת „החיים האמתיים“; וכל מה שאינו מתאים לחובה זו או להתגשמותה במעשה, בין בהלך רוחנו מבפנים ובין בדרכי חיינו מבחוץ, היה אז הולך וכלה מאליו או היה משנה צורתו לפי הדרוש לה, והכל בשלום ובמישור, אין פריץ ואין צוחה...

ההכנה המוכרחת להתרבויות האומה בציון היא איפוא — התרבויות רוח האומה בחבת ציון. וכל מעשה אשר יעשה בדורנו (ומי יודע עוד כמה דורות אחריו) לשם „חבת-ציון“, בין בחוץ לארץ ובין בארץ ישראל, צריך על כן להיות מכוון לא להתרבויות האומה, כי אם למה שלפניה, להתרבויות הרוח. ההבדל הזה אינו עיוני בלבד, אלא נוקב ויורד עד לעמקי המעשים. לתכלית התרבויות האומה מקדישים חובבי ציון כל כחם ועמלם להתרבות „ישוב ארץ ישראל“ בכמות, מבלי שים לב אל האיכות, ואחר כל העמל, יש רשות למתנגדיהם לשאול: מה יושיענו הישוב הקטן והרל הזה? אבל לתכלית התרבויות הרוח, לא קטן הוא הישוב הזה, כי אם גדול יותר מדי, וטובה היתה קולוניא אחת מתוקנת, שיהיה בכחה לחבב את הארץ על העם, מעשר קולוניות רעועות, שחבת הארץ מגינה עליהן... מצד התרבויות האומה חושבים חרץ, כי אפשר להסתפק גם בהודאה במקצת, במצות ישוב איי או בתועלתו, וששים ושמים גם על הרבנות-ראש קלה של מי מאנשי השם, המתפרשת בשבעים פנים, בתקנתם שיתרבה על ידי זה הישוב בכמותו; אבל מצד התרבויות הרוח אין כל זה שווה כלום, כי כגודל ערכה של „חבת ציון“ לתקון העם בהיותה למרכז הרוח, כן יקטן ערכה עד לאפס או עוד פחות מאפס (בהביאה לידי מעשים מקולקלים), בשאינה אלא אחת הנקודות אשר בהיקפו של איזה מרכז אחר...

המחשבות האלה עם כל המתיחס להן, אשר מעט מעט התרחבו ומלאו את לבבי ושעברו להן את כל כחותי הרוחניים, שהיו עד אז מסודרים ופונים לצדדים שונים, — הן שהוציאוני גם מסתר חררי ועשוני לסופר בישראל. הרבה שנים עברו עלי בתור איש פרטי, הלומד ואינו מלמד, ולא עלה על לבי לבקש עמדת סופרים, העשויה מקוצים; ואם היה אדם מנבא לי שעתיד אני לבוא לידי כך, הייתי חושבו לנביא שקר, אחרי כי במחשבה כזו בלבד היה די להביא רעד בעצמותי. והנה בהיותי כבר כימי העמידה, התגבר עלי החשק,

לראות, "הבת-ציון" בפועל כמו שעלתה לפני במחשבה, והסיר מעלי, אימתא רצבורא". מתחלה אמנם רק לשעה קלה, לדבר דברים אחרים, לא כאחד הסופרים, כי אם רק כאחד העם, ולשוב ולרדת לעולמי הפרטי. אבל הרברים הראשונים ההם, שפגעו בהם מבקרים גררו אחריהם דברים שניים¹⁾, ומכיון שעברתי ושנית, נעשה לי הדבר כהיתר, ובמשך הזמן גם כחובה, להכנס לרשות הסופרים בכל עת שנדמה לי, כי יש בלבי איזה רעיון שיוכל להביא תועלת מאיזה צד לבירור ענין זה, אשר האמנתי כי בו תלויות עתידות ישראל ואשר התמכרתי לעבודתו גם בדרכים אחרים, מעשיים.

לוי הייתי סופר אמת, כלומר, איש שנשתייו הפנימית דחפתהו לעולם הספרות והוא עובד עבודתו לשמה ורואה תעודת חייו בעשות ספרים ומאמרים וכל שבר עמלו בקניית שם טוב ספרותי, — כי עתה צריך הייתי להודות, שהצלחתי הספרותית גדלה הרבה יותר ממה שהייתה לי רשות לקוות, לפי מיעוט עבודתי; כי עתה, תחת להתלונן על "דעת הקהל", צריך הייתי, להפך, למצוא מענה על התלונות, הצורקות מצד עצמן, שאשמע לפעמים מפי קוראי ומבקרי: כי סופר שוכה לקהל קוראים חייב לכתוב הרבה, להקפד כל צדרי החיים, ואינו רשאי לפטור עצמו בשנים שלשה מאמרים קטנים לשנה ולא להשקיע כל כחו באיזה ענין אחד, ולו גם גדול ורם בחבת-ציון.

אבל מאחר שלא נחשבתי בעיני מעולם כסופר אמת, כי אם רק כאורח כהיכל הספרות, אורח הנכנס לפרקים, לשם מטרה מיוחדת, והיוצא מיר כשעשה חובתו; מאחר שלא זאת איפוא מגמתי בדברי, שינענע לי הקהל בראשו ויאמר, "נאה אתה דורש", כי אם שישים לב לעצם הדברים ויבחנו בכבוד ראש להלכה ולמעשה, — הגה יש ויש לי להתעצב אל לבי, בעשותי חשבוני הספרותי ובראותי מה תוצאת כל עמלי לאחר שש שנים. כל האומר להכניס ללבבות איזה רעיון חדש, או נראה כחדש, ולהכניסו לא בתור רעיון כלבר, כי אם בתור, "אמת מורגשת", צריך אמנם לדעת מראש, כי לב בני אדם אינו, "נייר חדש" שכותבים עליו בנקל, ואין לו על כן להתעצב ולהתיאש כשרואה אחרי כן, שאין דבריו נשמעים. אבל אם רואה אדם, שאין דבריו מובנים, כלומר, שאין הקהל רוצה להבינם על אמתותם, ויותר שהוא מוסיף יגיעה להטעים מה שבלבו בכל מיני טעמים שבעולם, כן מוסיפים אחרים יותר ויותר, הללו כודון והללו בשגגה, להוציא מדבריו מה שאין בהם, או גם ההפך ממה שיש בהם, ולקנטרו בשאלות ותרעומות שאינן ממין המענה, — אם רואה כל זה ורואה גם הסבות לגל זה, והסבות האלה אינן מובשרות לרומם את הרוח, או אין להתפלל אם סוף סוף יתחיל להרגיש עיפות ויריו תרפינה...

¹⁾ לא זה הדרך, מאמר ראשון ושני.

ובשהרגשתי בי בעת האחרונה, כי אמנם עיף אנכי ידי הולכות ורפות, עלה על לבי לקבץ לאחרים את המאמרים שיצאו מתחת ידי עד בה: אולי בהתחברם יחד יצליחו במשלחתם יותר מאשר עלתה להם בהיותם מפורדים ומפורדים, ואם לא עכשיו, אולי לאחר זמן, ובכל אופן יהיו בתומר כיד הבא לעתיד לחקור את הדעות והמעשים שהשתלשלו בדורנו מתוך „חבת-ציון“.

וככה יצא הקובץ הזה, הכולל כמעט כל מה שנדפס מאתי מאז התחלתי לפרסם דברים בדפוס, בשנת תרמ"ט, עד היום. לא השמטתי כי אם אינו מכתבים ומאמרים קטנים, מפני שתכנסם לא נחשב בעיני לשמרו משכחה, ומאמר אחד ארוך (חסירים ואנשי מעשה „המליץ“ תרניב). מפני שלפי סגנונו אי אפשר היה לנקותו כליל (כמו שעשיתי פה לכל שאר המאמרים) מבטוים „וכוחיים“ ביותר.

הקובץ הזה מוקדש אפוא כלו לרעיון „חבת-ציון“ במובן רחב ולשאלות עיוניות ומעשיות התלויות בו. גם אלה המאמרים המעטים, אשר בהשקפה ראשונה יראו כבלתי נוגעים בו, מקושרים אליו בכל זאת מאוהב צד ועל ברכיו נולדו. את זה חשבתי לי לחובה להודיע פה, בפתח הספר, למען ידע הקורא את אשר לפניו ולא יצטרך לקרוא הלאה, אם אין לו חפץ כעצם הענין.

ולפי שחושב אני את המאמרים האלה במדה ידועה לחומר היסטורי, על כן לא הרשיתי לי לעשות בהם עתה שנוים עיקריים כנוגע לחובץ הדברים, להבליע בהם דעות והשקפות חדשות, אף במקום שהייתי כותב אחרת, לו יצאו הדברים עתה ראשונה מתחת ידי, ואף במקום שירעתי, כי הקורא המבין ימצא בעין סתירה מזה למקום אחר. סתירות קלות מוכרחות להמצא בספר כזה, שחלקיו השונים נכתבו בזמנים ובמצבים שונים, כל אחד בדבר שלם ומיוחד לעצמו. אך הסתירות האלה יכולות גם הן להיות לחומר מועיל למי שרוצה לעמוד על אופני התפתחות הדעות.

לעמית זה התרתי לעצמי לתקן הרבה את הלשון והסגנון, למחוק דברים שנראו לי מיותרים או בטוים קשים שפלט עמי „בעידן ריתחא“, לקצר בדברים שלא נאמרו אלא לשעתם, וכן לפרש לפעמים בדברים יותר ברורים מה שכא חלה רק ברמו או בלתי מדויק כל צרכו, וכדומה מן השנוים שאינם נוגעים בנופו של דבר.

כנוגע לסדר המאמרים זה אחר זה, אחשוב לסוחר לבאר פה טעמי בכל הפרטים, אחרי כי סוף סוף אין הסדר, ביחוד בקובץ כזה, מעכב את הקורא מלקרוא בסיוגין ממקום שלבו חפץ. רק בכלל אני, כי השתדלתי לקרב את הקרובים בנושא ובסגנון ולשמור עם זה כפי היכולת גם סדר הזמנים.

הקדמה למהדורה שניה.

בשכתבתי את ההקדמה שלפני זו, בצאת הספר הזה ראשונה, לפני שש שנים ומחצה, לא פללתי ולא עלה על לבי, כי יבוא יום ואעמוד עוד הפעם לפני הקוראים בפתח הספר, בצאתו שנית במהדורה חדשה.

בירים רפות ובגפוש מרה כתבתי אז מה שכתבתי, בראותי מסביב לי, בספרות ובחיים, התנגדות גלויה ומסותרת לכל מחשבותי ומעשי, או — מה שרע עוד מזה — הסכמה רפויה מן השפה ולחוץ, שלא יכלה להיות לבסים למעשים טובים וקיימים... בכל פינות שפנית הרגשתי, כי בודד אני בעולמי הרוחני וכמעט אין איש אתי אשר לבו שלם כאמת עם כל אותן הרעות שהיו למרכו רוחי ואשר יהיה מוכן להקריש בחו להגשמתן במעשה בכל מלואן, מבלי לעמוד בחצי הדרך, — ורגש-הבדירות הזה המר לי מאד.

אז, עלה על לבי לקבץ לאחדים את המאמרים שיצאו מתחת ידי: אולי בהתחברם יחד יצליחו במשלחתם יותר מאשר עלתה להם בהיותם מפוזרים ומפורדים, ואם לא עכשיו, אולי לאחר זמן.

והנסיון הזה — כמדומה לי, שרשאי אני לאמור כן — עלה יסה במובן ידוע. מאז יצאו המאמרים האלה מקובצים יחד בספר הזה, נחפשו ונקלטו בהרבה לבבות איזו מן המחשבות החביבות עלי, אשר בהשמיעי אותן ראשונה נחשבו קצתן כהריסה מסוכנת וקצתן כהזיה איריאלית ופגשו בהתנגדות נמרצה מצד ה"בונים" וה"נבונים".

ואולם בזה אין רצוני לאמור, כי נעשיתי אני בעצמי "מרוצה לקהל" וגם אויבי השלימו אתי. להפך, בשנים האחרונות גדל הקצף עלי מצדדים שונים אולי עוד יותר מאשר לפני. חובבי ציון ה"מעשיים" ירבו "לצעוק חמס" עלי עוד ביתר עוז, מעת שמהלך הישוב מכריחם להודות בלבם, כי ספקות שלי, שהיו למשחק להם, נעשו ודאיות; ולעומתם "ניאופיטים" נלהבים מבין הציונים המדיניים אינם יכולים לסלוח לעוני הגדול, שהתחתי לעצמי לעשות ודאיות שלהם ספקות קודם שעשו כן הם עצמם... האורתורדוקסים מרגישים בחוש נכון, שגם עתה אין להם סבה לקרבני אפילו בשמאל, למרות היותי דורש בשכח ה"יהדות"; ולעומתם "צעירים" מהפכי-עולם קוראים אחרי בועקה

גדולה ומרדה, שרוצה אני לכפות ידי עמנו בחבלי היהדות של העבר ולהפרישו מן החיים של ההווה.

ובכל זאת אמרתי, כי הנסיון עליה יפה, מפני שבכל הקולות האלה שומע אני עתה לפעמים — מה שלא היה כן לפני — גם הר קולי אני... משלי יתנו לי מתנגדי, והשפעת הספר הזה ניכרת מתוך דבריהם, מבלי שירגישו בה הם עצמם.

הזיון כזה הוא דבר מצוי. בין עם, בין בתי, בין יחיד, בשמהלך החיים מכריח את מתנגדיהם לקבל מהם את האמת, אין זה מחייב כלל, שבאותה שעה תחדל גם ההתנגדות להם עצמם. אורבא, לפי שעקירת רגש מן הלב קשה לו לאדם יותר משנוי דעותיו, לכן נוטה הוא במקרים כאלה להפריד שלא מדעתו בין הרבר ובין אומרו: הדבר נכנס ללבו ונחשב בעיניו כקנין עצמי לו, ורגש ההתמרמרות, שהיה מכוון לפני זה נגד הדבר ואומרו יחד, נשאר גם הוא בתקפו, אלא שפונה עתה כלו רק נגד האומר בלבד.

לפנים היו היונים והרומאים שונאים את עמנו על דעותיו, "הזרות", על רוח "השלילה" שבו, ככפרו באלהיהם, ועל נטיתו ל"הויה", כעברו לאל אחד שאין לו דמות הגוף. ואחרי כן, כשקבלו הם עצמם, ושאר העמים אחריהם, מקצת מן הדעות ההן ועשאון יסוד לתורתם החדשה, בתתם להן צורה אחרת, לפי רוחם, — שכחו את המקור שממנו שאבו והתחילו להושיט לנו אותן הדעות עצמן ככלי חדש, כאלו היו אמתיות חדשות, שנגלו ראשונה להם ולא לנו, — והרי אנו שונאים להם כמאז על כפירתנו ועל היותינו... והדבר הגיע לידי כך, שגם מקרא מלא: "ואהבת לרעך כמוך" — הם מיחסים לעצמם ומונים אותנו בו, שאנו לא זכינו לתורה שלמה כזו. ואחד משובי חכמיהם (J. St. Mill), כשהוכרח להודות כיזשר לבו, שמצוה זו בתורתנו נאמרה, לא יכול להתאפק מקראו: וכמה זר הדבר, כי שם נאמרה!...

גושא החזיון במשל הזה נעלה ומרומם הוא אמנם על כל דמיון. אבל חקי החיים החברתיים מתגלים בחזיונות קטנים כגדולים, כמו שחקי החיים הפיזיולוגיים מתגלים בנבוב כבארם. ואם "שכחה" נפלאה כזו אפשר לה להמצא ביחס לעם שלם, כל שבן שאינה מן הנמנעות ביחס לאנשים פרטיים. מי האיש החכם מבעלי "התורות החדשות", הרועשות עתה בקרבנו, אשר יקרא את הספר הזה מראש ועד סוף בדעה צלולה, אי אפשר שלא יעמוד פעמים רבות תודה ומחפלא, במצאו פה השקפות ומושגים שונים שהוא רגיל לחשבם כקנין עצמי של אותן התורות, אשר בעל הספר "ידוע" כ"צר ואויב" להן... כמה זר הדבר, כי פה נאמר זה! — אי אפשר שלא יקרא ויחזור ויקרא אותו איש. —

אבל לא רבים הם הקוראים החכמים אשר יעמדו על "זריות" באלה. הרוב הגדול קולט מתוך קריאתו ומתוך שמועתו מה שיפה לו, ואינו מבחין, מאין בא לו דבר זה או זה. ואמנם, למה לו להבחין? לנופו של דבר הרי באמת אין שום הבדל, אם פה או שם נאמר ראשונה. העיקר הוא, שהדבר נאמר ונתפרסם והיה לקנין הרבים.

ובשביל כך קבלתי עתה ברצון הצעת חברי, מנהיגי חברת "אחיאסף", להוציא את הספר הזה שנית, אחר שהמהדורה הראשונה כבר בלתה מן השוק, בהיותי מקוה, כי כל מה שיתפשט הספר יותר, כן יוסיפו המחשבות הכלולות בו להכנס ללכבות, מדעת ושלא מדעת, למרות ההתנגדות לבעל הספר, אשר אולי עוד תגדל עתה, בהקבץ פה גם המאמרים החדשים, שיצאו מתחת ידי בשנים האחרונות¹.

המאמרים האלה, לפי רוחם, אינם אלא תוספת ביאור להשקפות ידועות שאני חוזר עליהן תמיד, אבל לפי צורתם הם על הרוב בקורת החזיונות החדשים שנגלו בתקופה האחרונה במהלך התנועה הלאומית, — בקורת שלילית, שהיא ביחוד גרמה לחזק את האמונה בלב רבים, כי כל חפצי אינו אלא להרוס מה שבונים אחרים, כי אין לי בעולמי אלא איוו, "יהדות" מפשטת הנראית לי בחזון, ולשמה ולכבודה הנני מוכן להשמיר את כל היהודים. ואני יודע אמנם, כמו שבבר אמרתי, כי אין בכחי לכטל את האמונה הזאת, ואפשר שתתקיים גם אחר שתשתנה דעת הקהל, בנוגע לעצם הענין, ותתקרב יותר לדעתי. ואף על פי כן איני יכול לחתום את דברי מבלי לרמוז בדרך כלל על מהותה של "הבקורת השלילית" הזאת.

השנאה לעמנו אינה עתירה לפסוק, כל זמן שאנו פזורים בין האומות, ואין כל עצה להכחידה. זה הוא ה"חדוש" הגדול שחדשו הציונים, ועליו בנויה כל שיטתם. כי מכיון שאין תקוה לנו בארצות גלותנו להנצל משנאת העמים וכל תולדותיה הקשות, הרי אין לנו דרך אחרת בלתי אם ליסד לנו "מדינה" מיוחדת, שלא תהא לשונאינו שליטה בה. והנה יוצאים ראשי הציונים לכבוש את ה"מדינה" בררכים ידועים, בשביל לפחור שאלת היהודים פתרון מוחלט לעולם, והעם האומלל שמח וצוהל וקרא "הידד!" — ובתוך כל השאון והתרועעות הגדולות בא אדם ואומר: קודם כל זקקים אנו לתחית

¹ כדי שלא לשנות מן המטבע שטבעתי בקובץ הזה במהדורה הראשונה. יקובצו המאמרים המאוחרים בחלק שני, מיוחד להם. והחלק הראשון כולל רק מה שבא במהדורה ראשונה וכמו שבא אז. רק במקומות מעטים ראיתי צורך לעשות תקנים קלים בסגנון הלשון, ואיוו הערות חדשות הוספתי עתה בשולי העמודים, סגורות כחצאי-מרובע, כדי להבדיל מן הישנות.

היהדות, וגם ה"מדינה" צריכה להקסר לשם תחית היהדות ובדרכים המוליכים למטרה זו. וכי יש להתפלא, כי רבו המתנפלים על האומר כן, הללו כנעם של קנאים והללו בשחוק של "פקחים", והכל תמהים ושואלים: וכי עכשיו הזמן לדאוג לאיריאל מפשט של יהדות, בעת שהיהודים בצרה גדולה ומבקשים להם, "מקלט בטוח"? וה"צעירים" מוסיפים לצעוק בקול מר, כדרכם: "היהדות נכראה בשביל היהודים, ולא היהודים בשביל היהדות!"

והמליצה הזאת האחרונה אמנם נאה היא, אלא שאם נרד לעומקה, נצטרך להוציא ממנה תולדה מתנגדת לזו שרוצים בה בעליה. אלמלי נבראו היהודים בשביל היהדות, היינו יכולים לאמור: עכשיו שנבראו, אין מן ההכרח כלל שיטפלו ביהדותם לעולם. שהרי כמה פעמים אנו מוצאים בטבע ובחברה, כי מה שנברא תחלה לשם דבר אחר משתחרר ברבות הימים משעבודו לסבתו הראשונה ומתקיים גם בלעדו. אבל מכיון שהיהדות נכראה בשביל היהודים, ולא רק בשביל היהודים, כי אם על ידי היהודים עצמם, שהקדישו לכריאתה ושמירתה מיטב כחותיהם במשך אלפי שנה, — הרי ניכר הדבר, שבדאי צריכים הם לה ואי אפשר להם בלעדו, שאלמלא כן לא היו עמלים בה כל כך. עם שלם אי אפשר שיעשה דבר אחד דור אחר דור רק על פי טעות בשקול הדעת, אלא הוא עושה כן במצות האינסטינקט של חפץ הקיום המושל בו.

ובאמת אין הדבר צריך להתכוננות יתרה, כשביל לראות, כי אמנם צריכים הם היהודים לדאוג ליהדותם לא פחות ממה שהם צריכים לדאוג לעצמם. כי הגה אותו ה"חדוש" שגלו הציוניים, בדבר גזירותה של השנאה שבין ישראל לעמים, נלוי וידוע היה לאבותינו מימי עולם. הם לא קנו כשום זמן — עד ימי האימנציפציה — שתחדל השנאה להם וימצאו מנוחה בגוים. ואולם יחד עם זה היו הם גם מוכשרים לסבול את השנאה והשפלות החיצונית, מבלי להגיע על ידי זה לשפלות מוסרית פנימית, בהיותם יודעים היטב, כשביל מה הם סובלים. הם האמינו בלב שלם, כי ירידה זו עליה היא להם, כי "אמת" גדולה וקדושה שמורה בידם, שאין אחרים מכירים בה, ועל כן נשאו דגלה של האמת הזאת ברוח רמה, אם לא ביר רמה, ו"עליה הורגו כל היום". יודעים היו, שיש תכלית מוסרית לקיומם בעולם בתור עם סגולה, והידיעה הזאת הרימה את רוחם מעל לכל הצרות ונתנה להם יכולת לחכות בדומיה לביאת הגואל, שאז תנצח ה"אמת" שלהם את כל העולם, ואז ימצאו גם הם מנוחה עולמית. — ואולם אנחנו, כשחורנו ובאנו, אחר התקופה הקצרה של חלום האימנציפציה, לידי חברה זו, שאי אפשר לנו למצוא מנוחה בארצות פזורים, — אנחנו אבד לנו בינתים אותו הכח המוסרי של אבותינו, להיות שפלים ומדוכאים מבחוץ וגבורי-רוח מבפנים, מפני שקרבנו אל העמים ואל השכלתם החלישה בעל כרחנו את האמונה ההיא, שכל בני אדם

וולחנו. משתחווים להבל ולריק; ורק בידנו שמורה האמת, ועל ידי זה נתדלדל האיריאל הלאומי בלב רבים מכני עמנו (וגם השאר הולכים וקרבים למצב זה מיום ליום), ולא נשארה להם אלא היריעה השלילית, שאנו קיימים מפני שאין אנו יכולים לחדול מהיות, מפני שהרגש הלאומי לא חדל מלחיות בלבנו ולהפרידנו מיתר העמים. אבל היריעה השלילית הזאת לבדה אינה מספקת. הרגש הלאומי הוא סבת קיומנו, אבל לבנו, המלא כעס ומכאובים, אינו מוצא מרגוע ביריעת הסבה בלבד; הוא מבקש גם תכלית לקיומנו במצב נורא כזה. לסכול חמיר עננים קשים ולבלתי מאוס בחיים — זה אפשר רק בהיות המעונה יודע, שהוא חי וסובל לא רק מפני שאיננו יכול למות, אלא מפני שהוא צריך לחיות. לפיכך אין פלא, שאנו מרגישים בקושי השעבוד הרבה יותר מאבותינו, ועול הגלות נראה לנו כבר מגשוא עור, מהעדר איריאל לאומי, שבשבילו נהיה, מחבבים את הצרות כמוהם; ולפיכך יש לנו צורך בתחית האיריאל הלאומי הרוחני לא פחות מבתחית האומה עצמה. כשהמחלה ממושכה וקשה, צריך התולה לחזק כחותיו המוסריים לא פחות משהוא צריך לרפואת הגוף, כי בלעדי כח מוסרי שיעורדהו ויכשירהו לסכול מכאוביו, ילבו גם כחות הגוף הלחץ וחסור, עד שיכלו מאליהם קודם שתבוא הרפואה . . . ולפי שמרגישה הציוניות המדינית בעצמה, כי אין ביכלתה ליתן להעם התולה את הכח המוסרי הדרוש לו במכאוביו, וכי על כן קצר כח סבלנותו ואינו יכול להסתפק בהבטחות לימים רחוקים, — לכן היא מתיצבת לפניו כרפואה שלמה הקרובה לבוא. ואלו היה הרבר באמת כן, אלו היתה ה"מדינה" עתירה להוטר בזמן קרוב ולקבץ אל תוכה את כל העם אשר בגולה, היינו יכולים אמנם להסיח דעתנו לזמן מה מן השאלה האיריאלית. כי מה לנו לבקש "תכלית" לצרותינו, אם הצרות עצמן כבר הולכות וקרבות אל קצן? מאי דהוה הוה? אבותינו סבלו ואינם, ואנחנו — עוד מעט ונחליץ מעול הגלות ונחיה כמדינתנו ככל הגוים. שאלת האיריאל הלאומי היתה עוד אולי מציקה או ליחודי סגולה, שאינם יכולים למחול גם על הצער שבעבר ולא תנוח דעתם בנאולה עניה כזו, אחר שצפינו לה אלפי שנה במסירת נפש. אבל העם בכללו היה מסתפק בזה, שהגיע אל המנוחה כהוה, ולא היה אולי מרגיש כל צורך בבקשת פתרונים לשאלות רוחניות כאלו. — ולהפך, אלו היה כל ענין הציוניות בעינינו דמיון כוזב שאין לו כל אחרית, היינו יכולים גם כן להניחם למהלכו הטבעי מבלי הרבות בשאלות; להתענג, כאותם הנוצרים הציוניים, על "המראה הנהדר", בקום עם בזו ושמוי להושיע לעצמו בכחו הדל — ולשתוק. כי מה הפסד יש בזה, שיתרומם העם זמן מה בחזון לבו, עד שיביר בטעותו וישוב, לשקו ולתעניתו? ואם אולי יגרום הדבר, שאנשים יחידים יבואו או לידי יאוש ויצאו מן הכלל, כמו שקרה לפנינו, בימי

התנועות המשיחיות, — מה בכך? אין הנזק הזה שקול כנגד שעה אחת של התרוממות הרוח בקרב עם עני ואומלל, ששעות כאלו מעטות מאד בחייו. אבל אם אין אנו אווזים באחת משתי הקצוות האלו; אם אנו רואים, מצד אחד, שרחוקה היא עוד הציוניות מאד מן ה„מדינה“, ושרחוקה ה„מדינה“, גם לבשתנסר, מלהיות באמת פתרון מוחלט לשאלת היהודים, אשר ברובם ישארו עוד, מי יודע עד מתי, פזורים בעמים ושנואים כשהיו; ואם אנו מאמינים עם זה, מצד אחר, כי מציון תבוא ישועת ישראל הרוחנית, כי שם, במקום יצירתו של האיריאל הלאומי לסנים, עלינו לבקשו שנית, אחר אשר אכר לנו בארצות גלותנו ואין בנו כח לשאת עול הגלות בלעדיו; — אם אנו מסתכלים בתנועה זו משני אלו הצדדים יחדיו, איך נוכל לראות במנוחה ולשחוק, בנשואה מן הדרך המוליכה אל האיריאל הרוחני וככלותה כחה בפעולות שאינן מסוגלות להביא ישועה לאומית כללית, לא חמריית ולא רוחנית?

בין יהודי המערב אחד הוא, כמדומה לי, גנגויל, אשר הבין ערכה של שאלת האיריאל והגיד בפה מלא, שאין הרופה למחלת עמנו, ההולך ומתנונה, אלא או איריאל חדש או שיבת ציון. אבל גם הוא רואה רק חצי דבר, בהפיריו בין שני אלה ומבקש את הרפואה בזה או בזה, בעור שבאמת לשניהם כאחד אנו צריכים ואי אפשר לזה בלא זה. הציוניות בתור תנועה מדינית בלבד אינה מספקת, באין בכחה לכנס כל פזורינו ולשים קץ לצרותינו. אך לעמת זה, אין רעיון חי, איריאל לאומי גדול, יכול להכרזות כגולה, בשכחות העם, שנעקרו ממקום גדולם הטבעי, צדורים ומונחים במסתרים, ואין להם יכולת לצאת למרחב ולהתפתח בדרך ישרה. היות נחוצה לו לרוח עמנו, תנועה חפשית באוויר ההיסטורי, בשביל שיתעורר מתרדמתו הארוכה וידיה מוכשר להחיות את האיריאל הלאומי ולתת לו צורה נאותה לפי צרכינו עתה, למען ישוב להיות למגן להעם המפוזר, לשמרתו מן הירידה המוסרית ולחזק כחו, שיסכול את הצרות עד עת קץ ברעת ובהכרה ברורה, שידע על מה הוא סובל ושכדאי לסכול . . .

ובכן הרבר גלוי, כי „צרת היהדות“, כלומר אכרן האיריאל הלאומי, אינה דבר נבדל לעצמו, אלא חלק עיקרי מ„צרת היהודים“, וכל האומר: מה לנו ולשאלת היהדות בעת ששאלת היהודים מבקשת פתרון? — אינו יודע בעצמו מה שהוא מוציא מפיו. תשובה נכונה לשאלת היהדות היא ממילא חצי תשובה לשאלת היהודים — אותו ה„חצי“ שאנו צריכים לבקש, וגם נוכל למצוא, בציון, בעוד שה„חצי“ האחר לא בידנו הוא וגם בציון איננו . . .

וההכרה הזאת היא שהביאחני פעמים רבות לידי אותה „הבקורת השלילית“ שמתנגדי מתמרמים עליה כל כך. לא יראו האנשים האלה, כי

השלילה לא לשם עצמה באה כאן, אלא לשם החיוב הכרוך בה; כי לא לרפות ידי העובדים מגמתה, אלא להפך, להצילם מרפיץ ידים, שעתיד לבוא סוף סוף, כשיפקחו גם הם עיניהם ויראו, כי בזכו את נחם ללא תועלת ממשית, כי את אשר בקשו לא מצאו, ואת אשר יכלו למצוא לא בקשו.

אך לא ארבה דברים עוד. הנה לפני הקוראים הספר עצמו עם כל "שלילותיו" ו"היותיו", ומי שירצה לקראו בשם לב, בלי משפט קדום ובלי חמה קנאית, הוא ימצא מעצמו את היחס שבין המחשבות השונות, השליליות והחיוביות, המפורזות בו בלי סדר ושיטה הניזונות, רק כמו שנולדו כי בקשר עם חיונות החיים, שהם הם עוררוני מומן להגיד לעם את אשר בלבבי.

אחד העם.

אנדרסא, כ"ה תשרי תרס"ב.

לא זה הדרך

מאמר ראשון*.

אחר הרבה שנות-מאה של עוני ושפלות מבחינן ואמונה ותקנה לרחמי שמים מבפנים, בא בדורנו רעיון חדש ורב תוצאות להוריד לנו משמים את האמונה והתקנה ולעשות את שתיהן לבחות חיים, פועלים: ליסד על ארץ תקותו ועל ישראל אמונתו . . .

רעיונות היסטוריים כאלה נוצצים פתאום, כמו מאליהם, כשהשעה צריכה לכך, מכניעים להם מיד את חלבנות הראוים לכך, ומהם נפוצים והולכים בכל העם מסביב, כניצוץ הזה, שאוחז תחלה בדברים נוחים להתלהב והולך ומתפשט על העצים והאבנים. גם רעיוננו זה נולד ככה, מבלי אשר נדע להגיד בן מי הוא, ומצא לו מהלכים בין העומדים בתוך, כלומר, הללו שמצד אחד כבר נתרופפה אמונתם ובשל כה סבלנותם לחכות למעשי נסים, ומצד אחר עוד לא נתרופף הקשר בינם ובין עמם ועוד לא ותרז על על זכותו להתקים כעם אחד. "הלאומיים" הראשונים האלה הרימו את דגלו ויצאו להלחם מלחמתו בקול ענות גבורה, ודבריהם, אשר יצאו מן הלב, נכנסו מעט מעט גם אל לבות רבים מיתר בני העם, ומימין ומשמאל נוספו עליהם חדשים יום יום, באופן שאפשר היה להאמין, כי לא יארכו הימים ויגיע מספרם לאלפים ולרכבות.

אך בין כה וכה נהיתה חדשה בעצם הענין: הרעיון נתלבש בצורת "ישוב ארץ ישראל" ויהי למעשה. למראה הפלא הזה השתוממו אוהבים ואויבים יחדו. הראשונים הריעו תרועת נצחון ובעליצות נפש קראו: הנהיה כדבר הגדול הזה, אשר רעיון בן-ימינו יעצור כח לכבוש לו דרך בעולם העשייה? האין זה מופת ברור, כי לא חלום חלמנו? — והאחרונים, אשר עד כה בוז ולעגו לו, בחשבם אותו לדבר שבדו מלבם חזוי חזיונות וחולמים

(*) נדפס ב"המליץ" י"ב אדר"ש תרמ"ט. כאיוו מקומות שהגרסא היה סתום

ביותר שניתן פה הרצאת הדברים, מכילי לשנות את תכנם.

אחד העם, על פרשת דרכים I.

בהקדן, התחילו עתה להורות בשפה רפה, כי אמנם יש בו אותות חיים וצריך לשים אליו לב.

מן העת ההיא החלה לו תקופה חדשה, ואם בסקירה אחת נביט על גורלו מאז ועד עתה, נראה עוד הפעם חיוני ור ונפלא. תחת אשר לפני זה הלך הלוך וגבור, הלוך והתפשט בכל פנות העם, ובעליו נשאו עיניהם למרחוק בלב שמח ויקו לגדולות, — חדל עתה, אחר נצחונו, לקנות לו לבבות חדשים לבקרים, וגם המחזיקים בו כמו רפתה רוחם ולא יבקשו להם עוד מאומה בלתי אם לדאות בשלותן של אותן הקולוניות המעטות והרלות שכבר ישנן, שארית כל מחמדיהם אשר ראו בחזון לפנים. אך גם את בקשתם זאת הקטנה לא ישיגו, והסכסוכים והמריבות והמעשים המגונים אשר מלאה הארץ אותם — הכל לשמו ולכבודו של „הרעיון הגדול“ — לא יתנו מנוח לנפשם ויוסיפו להם דאגות חדשות בכל יום... ואחרית כל אלה מי יודע?

אם, כדברי אחד החכמים, יבאב הלב למראה אמונה גועת מזוקן, אשר דורות עברו שיתו מכוס תנחומותיה, — מה גדול הכאב, כאשר בראשית דרכו יכשל ויפול רעיון מלא כח עלומים, חקות דור הולך ועורר דור יבוא! ובזכרנו עוד, כי הוא זה הרעיון העושה נפלאות לעינינו בקרב עמים רבים, הלא בהכרח תתעורר בנו השאלה הישנה: מה נשתנינו אנחנו מכל אומה ולשון? או האמנם צדקו אלה מאחינו האומרים, כי כבר חדלנו להיות גוי ואין אנו מקושרים עוד זה לזה אלא בחבלי הדת בלבד? אך הן האומרים כן אינם יכולים אלא להעיר על עצמם, כי אמנם אין עוד להם ולנו זולתי שתוף הדת ושנאת שונאינו; בעוד אשר אנחנו, המרגישים בלבנו את לאומיותנו העברית, נשחק בצדק לכל הבא להכחיש, באמצעות ראיות היצוניות, את המורגש לנו בפנימיותנו בלי אמצעי. ואם כן, מדוע זה לא הצליח רעיון התחיה להאחו גם בקרבנו ולעשות חיל כאשר קוינו?

על השאלה הזאת אנו שומעים שתי תשובות שונות מפי הסופרים בכתבי העת. הללו מאשימים את „החלוקה“ ורבניה וסופריה, והללו — את „הנדיב הידוע“ ומלאכיו ומשרתיו בארץ ישראל; הצד השווה שבהם, שאלו ואלו מתאמצים להטיל את האשמה על ראש אנשים ידועים, שאלמלא הם היה ישראל נושע תשועת עולמים, ולא נחלקו אלא אם ראובן ושמעון או לוי ויהודה הם המעכבים את הגאולה. אבל תשובות כאלה אינן מספיקות כלל להניח את דעתנו. כי נשוב ונשאל: במה גדול כחם של איוז אנשים פרטיים, יהיו מי שיהיו, להניח מבשולים על דרך הגוי בלו? ואם לא עלובה היא „תנועה לאומית“ כזו, שהצלחתה תלויה ברחמי נדיב וצדקת משרתיו, שאינה יכולה לעמוד בפני „החלוקה“ האומללה, הנלחמת על קיומה בשארית כחה?

לא במקרים בודדים איפוא, במעשי פלוני או אלמוני, כי אם עמוק מזה עלינו לבקש סבת כל הרעה. ואם כה נעשה, נמצא, כמדומה לי, את הסבה האמתית באותו "הנצחון" עצמו, אשר הגיע אליו הרעיון קודם ומנו באשמת בעליו. כי כחפצם לעשות גדולות בלא עת, עזבו את הדרך הארוכה של ההתפתחות הטבעית והורידו לעולם העשירה, באמצעים מלאכותיים, רעיון צעיר ורך, בטרם נתבשל כל צרכו, בטרם נתפתחו כחותיו בראוי, ולפי שרחקו את הקץ, על כן לא עמד טעמם במ ופעלם אין ידיים לו. המשפט הזה בודאי לא יפיק רצון מרכים, ועל כן אשתדל במה שיבוא לבררו כאשר תשיג ידי וכפי שירשני טבע הענין.

כל אמונה או דעה המביאה לידי מעשה מיוסדת בהכרח על שלשת המשפטים האלה: (א) שהשגת תכלית ידועה הוא צורך מורגש ללבנו, (ב) שפעולות ידועות הן האמצעים להשגת התכלית ההיא, (ג) שהפעולות ההן אינן גדולות מכחנו ולא יגיעתן מרובה מכדי שוויה של התכלית בעינינו. — המשפט הראשון יסורו בהרגשה פנימית ואינו צריך למופת, בעוד שהשני והשלישי מיוסדים על ידיעת הנמצאים והחיונות אשר מחוצה לנו וצריכים על כן להסכמת השכל.

כי יבוא איפוא רעיון חדש להביא לידי מעשים חדשים, או יש אשר בא רק לגלות אמצעים חדשים לתכלית חביבה מנכר, ועם זה יש בינלחו להראות במופתים ברורים, עיוניים או מעשיים, כי האמצעים האלה מביאים באמת להשגת התכלית ונאותים לה לפי ערכה ולנו לפי כחנו. חדוש כזה נופל כלו בחלקו של השכל בלבד, ועל כן אין להם לבעליו אלא לפנות במופתיהם אל הנבונים בעם, הזורעים לשפוט מישרים, ואם יכירו אלה צדקת החדוש ויעשו מעשה על פיו, בטוח הוא בנצחוננו גם בקרב המון העם, כי מעט מעט תפקחנה עיניו גם הוא לבחור בטוב. לא כן אם יחסר לו להרעיון החדש אחד מן התנאים האלה, כלומר, אם התכלית אשר יציב למעשינו אינה חביבה מנכר או לא במדה הדרושה לפי קושי האמצעים, או אם אין בינלחו להכריח את השכל, על ידי מופתים ברורים, שיסכים לאמתות משפטיו בדבר הקשר שבין האמצעים והתכלית ובדבר הכח והיניעה הדרושים לעשייתם, — באופן כזה, לא השכל, כי אם הלב הוא המליץ בינו ובין העם. כי לפי אשר יגדל בלבבות כח האהבה והחמדה אל התכלית, כן תגדל לא רק התעוררות הרצון להשתדל בהשגתה, למרות רוב היגיעה, כי אם גם — אמונת השכל באפשרות השגתה, למרות חסרון מופתים מספיקים. על כן דבר אין לבעל רעיון כזה בראשית פעולתם עם "הנבונים", אנשי ההגיון היבש והחשבון הקר, כי לא מהם יקנו. רק אל כל אלה אשר

לבם עד ורגשותיו מושלים כם — אליהם יפנו והם ישמעו. ועל כן צריך קודם כל שיהיו גם הם, בעלי הרעיון עצמם, אנשי-לב, המסוגלים מטבעם לצמצם כל חיי רוחם על נקודה אחת — רעיון אחד וחפץ אחד, אשר לעבודתו יקדישו כל ימיהם ויקריבו כחותיהם עד הגשימה האחרונה. כי רק מעשים טובים בהתמנרות שלמה מצדם, המעידים על המצא בלבם המה אמונה בלי גבול באמתות רעיונם ואהבה בלי מצרים לעבודתו, הם האמצעים היותר נאמנים לעורר אמונה ואהבה גם בלבות אחרים; באלה, לא בדבר שפתים בלבד, יקבד הרעיון על פני כל העם. — וכלכתם בדרנים אלו, שהלבבות נקנים בהם, יש תקוה לרעיונם (אם אך יש לו איזה יסוד בצרכי הזמן) להתפשט מעט מעט ולעשות לו נפשות רבות המסורות לו בכל מאדן, ואף כי הנפשות האלה, שרגשות הלב הן גבורתן, אינן מוכשרות על הרוב להוציא אל הפועל, בכל חפצן הטוב, פעולות קשות הדורשות כח רב וחבונה ונסיון, — אין בכך כלום. כי ברבות הימים, כאשר יוסיף הרעיון להשתרש יותר ויותר בקרב העם בכלל, למצוא מסלות לכל בית ולכל משפחה, יגיע סוף סוף גם אל לב גדולי העם ומנהיגיו וחכמיו. בעל כרחם יתחילו אף הם להרגיש פעולת הכח החדש המקיף אותם מכל צד, התגברותם חלך הלך ורפה, עד כי באחרונה יקנו גם לבבם ויתיצבו כעצמם בראש המחנה. אז יעלה הרעיון על במת החיים המעשיים, ובבטחון ועוז, ברעת ובשרון, יגשו בעליו אל המלאכה, להוציא אל הפועל, ויעשו לפעמים גדולות ונסלאות, למרות עיני „הנבונים“ וצלולי-הרעת אשר שחקו לפנים על „בעלי-החלומות“.

בדברי ימי האמונות והרעות אפשר למצוא משלים לכל האמור במעשים שהיו, אך עת לשוב לעניננו.

הרעיון אשר אנו דנים עליו, אף כי תכליתו לא חדשה היא, אך בהיות אמצעיו רכי-היגיעה ואין ביכלתו להביא מופתים ברורים, שיכריחו את השכל להסכים על אמתות משפטיו, — דורש איפוא חזק האמונה והתעוררות הרצון בכח האהבה והחמדה אל התכלית. והאהבה הזאת (כלומר, אהבת היחיד להצלחת הכלל) לא זרה היא אמנם לעמנו, אך למען דעת עד כמה גדול כחה להוליד את האמונה ואת הרצון הדרושים לחפץ רעיוננו, צריכים אנו להתבונן תחלה על החליפות אשר עברו עליה ועל מצבה עתה.

בכל המצוות ותחקים, הברכות והקללות, אשר שמה לפנינו תורת משה, רק תכלית אחת נגד עיניה תמיד: הצלחת כלל האומה בארץ נחלתה, ואל אושר האיש הפרטי לא תשים לב. כל איש ישראל הוא בעיניה רק אבר אחד מעם ישראל, והטוב אשר ישיג את הכלל הוא השכר למעשי הפרט.

שלשלת אחת ארוכה מחברת יחד כל הדורות, מימי אברהם יצחק ויעקב עד לקץ הימים; הברית אשר כרת ה' את האבות שומר הוא לבניהם אחריהם, ואם אבות יאכלו בוסר תקהינה שני הבנים. כי אחד הוא העם בכל דורותיו, והאישים ההולכים ובאים בכל דור אינם אלא באותם החלקים הקטנים בגוף החי, ההולכים ומתחדשים בכל יום, מבלי לשנות במאומה תכונת האחדות הכללית של הגוף כלו.

אם באמת הגיע בזמן מן הזמנים רגש האהבה הלאומית למדרגה כזו בלב עמנו בכלל, או לא היה זה אלא אידיאל מוסרי בלב חלקו היותר נכבד — קשה להגיד בבידור. אבל זאת נראה ברור, כי אחר החורבן הראשון, אחר שירדה האומה פלאים והצלחת הכלל התמוטטה כל כך, עד שגם טובי העם לא מצאו עוז בלבבם לקנות עוד; בעת שישבו וקני ישראל לפני יחזקאל ואמרו: „גהיה כגוים כמשפחות הארצות“, „יבשו עצמותינו ואברה תקתנו“, — בעת ההיא התחילו בני עמנו להתאונן ביותר על גורל האיש הצדיק האובד בצדקו, ונולדו החקירות הידועות, על דבר „צדיק ורע לו“, ביחזקאל, קהלת וכמה מזמורי תהלים (ויש אומרים שגם איוב נכתב באותו זמן); ורבים שלא נתקררה דעתם בכל התשובות האלה חרצו משפט, כי „אך שוא עבוד אלהים“, כי „לשמש את הרב שלא על מנת לקבל פרס“ — הוא מעשה אין תכלית לו. כאלו רק אז, כשהצלחת הכלל לא יכלה עוד להלחוב ולרומם את הלב, זכר פתאום האיש הפרטי, כי מלבד חיי הכלל יש עוד חיים מיוחדים לו לעצמו וכי גם בחייו אלה הוא חפץ עונג ואושר, ואם יצדק, יצדק לו.

מה עשו חכמי הדורות ההם? יצאו ודרשו, כי העולם הזה רומה לפרוודור בפני העולם הבא; כי האושר אשר היחיד מבקש יתן לו כאשר יבנם לטרקלין, ובלבד שיתקין עצמו בפרוודור. כלומר, תחת התכלית הלאומית, שלא הספיקה עוד, נתנו למצוות הדת תכלית חדשה, פרטית, כצורך זמנא, והוציאו אותן בזה מתחת שלטון הרגש הלאומי. וככל זאת, לא חדל גם זה האחרון מלחיות ולפעול עוד ימים רבים בחיי העם המדיניים, כאשר יעידו כל דברי ימי התקופה הנדולה ההיא עד מלחמות שיטום ואדריגוס. אך מפני שהחיים המדיניים הלכו ונתרדלו אז מיום ליום, הלכו החיים הדתיים לעמתם הלך וגבור, ואתם התגבר יותר ויותר גם היסוד הפרטי על הלאומי בנפש אישי העם, עד שגרשו גם משארות נחלתו: מתקות הגאולה העתידה. התקוה הזאת השתפכות הנפש הלאומית המבקשת בעתיד רחוק את החסר לה בהווה, חדלה במשך הזמן להרגיע את הלככות בתמונתה המקורית, אשר לפיה „אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלבויות בלבד“. כי בני הדור החי לא מצאו עוד נוחם לנפשם בכל המוב אשר ימצא את עמם באחרית הימים ועיניהם לא תראינה, אלא כל יחיד ויחיד דרש

חלקו לעצמו ולבשרו מן האושר הכללי המקוה, וגם את הדבר הזה לא מנעה הרת מהם, בעשותה את הגאולה כמו טפלה לתחתית המיתים...

ככה נהפך לב העם כקרבן. האהבה הלאומית לא היתה עוד אהבה טהורה שאינה תלויה בדבר, והצלחת הכלל — התכלית העליונה שבני העם מקריבים לה את תכליותיהם הפרטיות; כי אם להפך: תכלית הכל היא מעתה לכל יחיד הצלחתו הפרטית, הומנית או הנצחית, והצלחת הכלל אהובה עליו רק במדה שהוא עצמו יש לו חלק בה. ועד כמה נשתנה מצב ההרגשה במשך הזמן, נוכל לראות מזה, שהתנאים תמחו על שאמרה תורה: „הארמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם“, והרי לא נתנה אלא לזרעם אחריהם, והאמינו למצוא רמז „מבאן לתחתית המיתים מן התורה“ (ספרי, עקב). אות היא, כי הרגש העמוק של אחדות כל הדורות בנוף האומה, השורר בכל התורה, כבר נחלש בזמנם כל כך, עד שלא יכלו עוד להבין את הכוונה „להם“ אלא ביחס לגופם הפרטי של האבות עצמם.

המקרים אשר באו אחרי כן, הצירות הנוראות והנדודים התכופים, שהגרילו עד לאין קץ ראגת כל איש ישראל לנפשו ולביתו, עזרו עוד יותר להחליש את הרגש הלאומי החלש, לצמצם עיקר רגשות הלב בחיי הבית ויתרם בחיי העדה (שצרכי היחיד מוצאים בהם הספקתם), מבלי השאר שריד כמעט לחיים הלאומיים של העם כלו. גם אותם היחידים המוכשרים עוד להרגיש כלבם לפעמים נטיה לעבודת העם, לא יוכלו על הרוכ להתרומם על פרטיותם במדה הררושה, להכניע לפני צרכי האומה את אהבת עצמם וכבודם, הפצי ביתם או עדתם. השמן הזה, ה„אני“ של היחיד והצבור הפרטי, מרקך בינינו בכל אשר נעשה לעמנו ומנכה את האהבה הלאומית בהתגלותה לעמים רחוקות, כי עצום הוא ממנה...

אל רגש אשר בזה באנו איפוא לברוא בכחו אמונה חזקה ורצון כביר, ככל הדרוש לבנין לאומי גדול!
מה היה לנו לעשות?

על יסוד האמור אין ספק, שצרכים היינו להקדיש ראשית פעולתנו לתחתית הלבבות, להגדיל את האהבה לחיי הכלל, להתאדיר את החשוקה להצלחתו, עד שיתעורר הרצון, והפועלים יעשו באמונה... העבודה הזאת היא אמנם קשה וארוכה מאד, לא לשנה ולא לעשר, ונעשית, כאמור למעלה, לא בדבר שפתיים בלבד, כי אם בכל אותם הדרכים, „שהלבבות נקנים בהם“. יכול להיות על כן, וגם קרוב לודאי, כי באופן הזה לא היינו מספיקים עד כה לעשות מעשים בארץ ישראל, מחסרון כח למעשים טובים ומיתרון זהירות ממעשים מקולקלים; אבל תחת זה היינו משתדלים ביתר עז לעשות עושים

בישראל, להרחיב מעט מעט ממשלת הרעיון בקרב העם, עד שיקומו לו פועלים אמתיים, שיהיו מוכשרים מכל הצדדים לעסוק בהוצאתו לפעולה.

אך לא כן עשו נושאי הגל רעיונו. בהיותם גם בעצמם אנשים מישראל, שלאומיותם מעורבת בפרטיותם, לא נחנס לבם לנצור תאנה אשר יאכלו אחרים פריה בעת שיעלו כבר עשבים בלחיהם המה; לא היה די להם בעבודת העם, כדי להבין פועלים לעבודת הארץ, אלא רצו לראות בעיניהם ואת האחרונה עצמה ותוצאותיה. ועל כן, בראותם כי לקול קריאתם הראשונה, בשם התבלית הכללית, לא התעורר רצון העם כרגע להתחיל תיכף בעבודה זו, פנו לעזרת תבלית אחרת, פרטית, כחכמינו לפנינו, ויצאו לקרוא קריאתם בשם הקבץ הרעבה, הבטוחה למצוא לה תמיד אונים קשובות. למטרה זו התחילו לפרסם „ידעיות“ טובות, לחשב „חשבונות“ יפים, שמחם יצא כרור לכל, כי כך וכך „רוגם“ אדמה, כך וכך בהמות וכלי עבודה, במחיר כך וכך, מספיקים בארץ ישראל למשפחה שלמה לאכול ולשבע ולראות חיים נעימים; ובכן, מי האיש החשיך חיים ויש לאל ידו לקנות כל הדברים האמורים במחיר הקצוב, יקום ויעלה אל הארץ הטובה ויאזשר הוא וביתו וגם לעמו ייטב בעבורו. לקול הקריאה הזאת נתעוררו באמת אנשים שונים ועלו אל הארץ הטובה לאכול ולשבע ולראות חיים נעימים, ובעלי הרעיון הביטו ונהדו, מבלי לחקור ולדרוש הרבה, מי ומי העולים ולשם מה עולים. האנשים האלה, שרובם לא התעתדו כלל לקבל יסורים באהבה בשביל תכלית כללית, בבואם אל הארץ ובראותם כי נפלו בפת ידיעות וחשבונות דמיוניים, לא נמנעו מאז ועד עתה מלהרבות שאון ומבוכה ומלבקש תכליותיהם הפרטיות בכל האמצעים שבידם, מבלי להבהיץ בין טוב לרע ומבלי שים לב לכבוד הרעיון המחולל... פרטי הדברים הלא ידועים וגלויים לכל.

ומה יפלא עתה, כי רעיון גדול כזה, בלבשו צורה פחותה כזו, לא יוכל עוד לקחת לבבות; כי בנין לאומי הנוסד על החשבון היפה ואהבת האדם לנפשו — ישוב ויפול למשואות, בהודע לכל העם, כי החשבון לא עלה יפה, ואהבת האדם לנפשו תזהירה לעמוד מרחוק?... .

לא זה הדרך איפוא. „המשואות“ האלה, אחר שכבר ישנן, אין אנו בני חורין אמנם להבטל מתקונן ושכלולן כפי יכולתנו. אבל עלינו לזכור עם זה, כי לא מהן תקותנו להצלת הענין בכלל, כי לב העם הוא היסוד אשר עליו תבנה הארץ, והעם קרוע ופרוע...

נשוב נא על כן אל הדרך אשר עמדנו עליה בתחלה, בעת לדת הרעיון, ותחת להוסיף לו עוד „משואות“ חדשות, נשתדל, שישתרש ויתפשט

הוא עצמו לרוחב ולעומק, לא כחיל ולא ככח, כי אם ברוח, ואז יבוא יום אשר גם ידינו תעשינה תושיה . . .
אראנו ולא עתה, אשורנו ולא קרוב" . . .

ר"ת אדר"ש תרמ"ט.

מאמר שני.)

אל נא נתקע עצמנו לדבר הלכה ורעיון יותר מדי, אל נא חרפינה ידינו במעשה, אל נא נדחק את השעה ואת הקץ, נרבה נא את אהבתנו לעמנו ואת חבתנו לארץ אבותינו ואלהי ציון יהיה בעזרנו".
ככה יחתום דבריו בעל הבקרת הארוכה שבאה ב"המליץ" על מאמרי הראשון, ומתוך הדברים הלא יוכל השומע לחשוב, כי היתה עצתי אני לחוכבי-ציון, שיתקעו עצמם רק לדבר הלכה ויחדלו מכל מעשה, שידחקו את הקץ ולא ירבו את אהבתנו לעמנו וחבתנו לארץ אבותינו. אבל למי שקרא את מאמרי בשום לב אינני צריך להגיד, כי בנוגע לשני הדברים האחרונים, אמרתי ממש ההפך מזה: לבל נדחק את הקץ בהשתדלותנו להוציא אל הפועל ככח האהבה העצמית דברים שלא הגיע עוד זמנם להעשות בכח הרעיון עצמו, כי כל זמן שלא תהיה "חבת ציון" לדגש חי ובעזר בלב העם יחסר לנו היסוד אשר רק עליו תוכל הארץ להבנות, וכי על כן עלינו להתאמץ ככל כחנו להרבות אהבתנו לעמנו וחבתנו לארץ אבותינו. ואולם בנוגע להתעסקות, בדבר הלכה ורעיון" ועזיבת המעשה, אפשר באמת שקצתי ביותר ונתתי מקום למעות בכונתי, ואע"פ שמפורש אמרתי, כי רק במעשים טובים, ולא בדבר שפתים בלבד, יש לנו תקוה לנצח את הלכות, אפשר שצריך היה עוד להוסיף — מה שבאמת יוצא מאליו מתוך המשך הדברים שם — כי כל זמן שלא הגיעה עוד השעה לעצם הרעיון לצאת לפעולה, תכלית כל מעשינו שאנו עושים עתה במתי מעט היא רק זאת: למשוך את הלכות לענייננו, ורק מצד זה צריכים אנו להבחין איפוא בין טוב לרע ביחס לכל המעשים בארץ ישראל ובחוץ לארץ, ועל כן לא כמות מעשינו, כי אם איכותם היא העיקר לנו עתה, ולא בשכלול המושבות בלבד צריכה

(*) נדפס ב"המליץ" ט"ז וי"ז סיון תרמ"ט. — בראשיתו באה סה רק התמצית מן הנדפס, בהיות רוב הדברים שם רק הכפלת מה שכבר נאמר במאמר שלפני זה.

פעולתנו להצטמצם, כי עור דרכים רבים ושונים יובילו אל לב העם ועלינו ללכת בכלם.

לחנם איפוא ירבה מבקרי דברים כרי להוכיח, שלא היתה רשות לבעלי הרעיון, "להכות במעשיהם עד שיכראו לב חדש להמון בית ישראל לחוש את הרגש הלאומי", "כי הרעיון והמעשה משמשים אצלנו בערבוביא ואין לפנינו גשמע בלא נעשה, ואיך היה הרעיון של הישוב יכול לכבוש לפניו לבות המון בית ישראל בלי מעשה?" — כל זה אינו ענין לדברי, אחר שגם אני לא דרשתי מאת בעלי הרעיון "להכות במעשיהם", כי אם אדרבא, לעשות כל מה שבבחם בשביל לעורר את האהבה הלאומית לארץ אבותינו, וממילא מובן, כי עבודת אדמת הקדש בידי בעלי הרעיון עצמם, בועת אסם ודם לבבם, להיות מוסת לרבים, — כי גם זה הוא בכלל "המעשים הטובים" המסוגלים ביותר לפעול על לב העם. אבל היוכל הישוב בצורתו הנוכחית להתחשב על מעשים כאלה? הנה המבקר עצמו אומר, כי "בעלי הרעיון לא בראו את המעשה בידיהם", כי אם "דברו אל העם בארבע לשונות" והדברים שדברו היו מסוגלים רק לעורר תאות מבקשי אושר, שיעלו הם לא"י ויעשו. אנשים כאלה עלו באמת ועשו מה שעשו ונעשה להם מה שנעשה, והישוב היה למה שהוא עתה . . . ועל כן לא יפלא, כי צער הרעיון עוד הרבה צעדים אחורנית בפעולתו על רוח העם, ולב איש ישראל לא יחם למראה אכרים מאחיו האוחזים באת ומחרשה על אדמת אבותינו, כבימי דוד ושלמה. כי גם המעשים גם העושים אינם מסוגלים להחם לב עם אשר קפא מעוני ומוזקן . . .

אך הנה מבקרי חולק עלי גם בעצם הדבר ואומר, כי בכל האמצעים שבעולם לא נצליח לעורר בלב בני עמנו רגש לאומי חזק, כי מאז היוותנו לנוי, "רוח עמנו רחוק מרגש הלאומי הכללי, ואישי העם דורשים יותר טובת עצמם ותועלתם הפרטית", ואך לשוא נעמול להלחם ברוח העם ותכונתו הטבעית, "כי אין חכמה ואין עצה נגד תכונת העם". ובכן, לא מרצונם הטוב בחרו להם חר"צ דרך האהבה העצמית, אך מפני שדרך אחרת אין. שפת הרגש הלאומי אינה מובנת להמון בית ישראל בראוי, נשתדל נא שידברו אליהם המעשים בשפה המובנת להם, היא שפת התועלת הפרטית, ואז מה שלא יעשה הרגש יעשה השבון התועלת.

והנה אני אמנם קצרה בינתי מהבין, איך תוכל "שפת התועלת הפרטית", שפת מלחמת הקיום, אשר תדבר לאיש ואיש בסגנון מיוחד לו, לפי מצבו ותאות לבו, ואיש לא ישמע שפת רעהו, — איך תוכל השפה הזאת לעמוד לנו במקום "שפה אחת ודברים אחדים" של הרגש הכללי המאחד כל הלבבות

למטרה אחת וחפץ אחד? גם הפלוסופים בעלי "שיטת התועלת", אשר עמלו למצוא בבקשת התועלת הפרטית מקור כל הנטיות המוסריות והחברתיות, לא באו אלא להראות סבתן הראשונה של הנטיות האלה ואופן היותן והתפתחותן, כדי להוציא מרעת האומרים, שמציאותן בלב האדם אצבע אלהים הוא. אבל בזה הכל מודים, כי על יסוד התועלת הפרטית לבדה, כמו שהוא מצד עצמה, לא תוכל להתכונן שום חברה מסודרת או עבודה בללית גדולה.

אך לו יהי כדבריו. נשמע נא את אשר תדבר אלינו שפת התועלת הפרטית בענין זה מפיו עצמו. "רוח עמנו — יאמר — רחוק מרגש הלאומי. יוכיח להם חשבון הדונמים, כי החרוץ במלאכתו ושונא מדנים ימצא באה"ק את אשר הוא מבקש, אם חתו במתניו והוננו באמתחתו. הוא מודה איפוא, כי רק האיש אשר הוננו באמתחתו ויחד עם זה חתו במתניו והוא חרוץ במלאכתו וגם שונא מדנים, — רק איש כזה ימצא באה"ק את אשר הוא מבקש, כלומר, תועלתו הפרטית. והנה מלבד שקשה מאד למצוא את התנאים האחרונים באיש ישראל אשר הוננו באמתחתו, שהורגל להתפרנס מן האויר ולהקפיד על כבודו, עלינו עוד לזכור, כי איש כזה לא בנקל ימצא באה"ק את אשר הוא מבקש. כי לא לחם לאכול ובגר ללבוש בלבד יבקש לו בעל הון, אך כל המתחרות והתענגים אשר הסבין בהם. ואם בעצת תועלתו הפרטית ישאל, תשיב לו בוראי, כי אולת היא להוציא הוננו בכברת ארץ בא"י, אשר באופן היותר טוב תדרוש עבודה קשה, מבלי למלאות אף חצי תאותו. על אמתות המשפט הזה יעיד לפנינו המבקר עצמו. הנה הוא מספר, כי "עיקר התנועה היתה גם אז (בראשית הישוב) בין העניים שחבו להבנות על ידי המתנדבים, והעשירים עמדו גם אז מרחוק". בחורף תרמ"ב נסע לאה"ק הנוסע הראשון ועמו כתב אמנה מבעלי בתים רבים אשר מלאו את ידו לקנות בעדם כברת ארץ באה"ק. הנוסע קנה אדמת ראשון לציון, ואלה אשר מלאו את ידו לקנות בעדם אדמה חזרו ממחשבתם". מאותם שקנו החלקים בהקולוניא הגיל נסעו אך העניים, והעשירים נשארו בביתם". "הסך הכולל מכל התנועה היה, כי באה"ק נשארו, מלבד מתי מספר, עניים מרודים". — ובכן, הלא הורנו הנסיון, כי אנשים אשר הוננו באמתחתם, אם אך לא יבינו שפה אחרת זולת שפת התועלת הפרטית, לא ילכו למצוא באה"ק, את אשר הם מבקשים, מפני שמבקשים יותר ממה שימצאו שם. את מי איפוא יורה דעה חשבון הדונמים ואל מי תדבר בשבח הארץ שפת התועלת הפרטית, אם מי שיש לו יכולת אינו רוצה, ומי שרוצה אין לו יכולת?

על השאלה ששאלתי במאמרי, מדוע צעד הרעיון אחורנית בקרב העם מאז החל מעשתו בקרב הארץ, יענה המבקר באנחה: "ראה עמא פיוזא, כי שכלול הקולוניות שגוסרו דורש זמן רב וכסף הרבה ותרפינת ידיו. אלף

ושמונה מאות שנה לא ארכו לנו ולא שמנו לב כלל ליישוב הארץ ולחשונות עמנו, ועכשיו שלא יכלנו לשכלל את הקולוניות במשך שש שנים רפו ידינו. האין אנו עמא פיזיא? — ולא יתבונן איפוא, כי מה שהוא תולה בפיוות אינו באמת אלא תולדה מוכרחת משיטת התועלת הפרטית. אלק ות"ת שנה לא שמנו לב ליישוב הארץ, מפני שלא קוינו למצוא בזה איש איש את תועלתו הפרטית. בשנים האחרונות שמנו לב ליישוב הארץ, מפני שעל פי "הידיעות והחשבונות" התעוררה בנו תקוה למצוא בזה איש איש את תועלתו הפרטית. אבל עתה, בראותנו, כי שכלול הקולוניות שנוסדו דורש זמן רב וכסף הרבה, הנה נודע הדבר, כי לשם התועלת הפרטית אין הענין שזה לנו לעסוק בו, ועל כן רפו ידינו בצדק, ויישוב הארץ היה בעיינינו לקופה של צדקה, שאיזו מאות, "עניים מרודים" מתפרנסים ממנה כדוּחַק . . .

ואת היא איפוא שפת התועלת הפרטית. ולו עלתה באמת ביד המבקר להביא ראיות נאמנות על משפטו הקשה, כי רגש לאומי לא היה ולא יהיה בישראל ואישי העם לא יוכלו לעולם להתרומם מעל, לטובת עצמם ותועלתם הפרטית, כי אז — איש לאהלו, ישראל! אין לנו חלק בעמים ולא נחלה בארץ . . . אבל, לאשרנו, אין ראיותיו מסוכנות כל כך.

בכלל, הנה החקירות העתולוגיות על דבר תכונות עם ועם הן כהררים התלויים בשערה ואין להם על מה שיסמכו. חכם אחד נסה לאסוף דעת גדולי החוקרים על דבר תכונות הערביים, וראה זה מצא: אחרים מחלישים, כי הערבי הוא איש מעשה, העוסק רק כדברים שישנם במציאות, ובה דמיונו חלש מאד, ואחרים אומרים, כי גם הערביים גם העברים הם בעלי רמיון חזק, ואצל הראשונים יגבר הדמיון תמיד על השכל. לעצת זה יחשוב שפך נגר לדבר פשוט, כי שלטון הרמיון על השכל היא תכונה מתנגדת לרוח הערבי. ולדעתו, גלוי וידוע לכל, כי רוח בני שם בכלל היא אבוקטיבית; בעוד אשר לשון ואחריו רגן יחשבו גם הם לדבר גלוי וידוע לכל, כי אכן הפנה בתכונות בני שם היא אבוקטיבית¹⁾.

ואם הדבר כן בתכונות הערביים, עם שוקט על שמריו ובנולה לא הלך, מי זה איפוא יערוך לבבו להגביל בצמצום תכונות עם כמונו, המפורד ומפורד בין עמים שונים זה אלפים שנה? מי האיש החכם ויבין לשים גבול מדויק בין התכונות הטבועות בנו מראשית ימי עמנו ובין אלה שהולידו בנו תנאי החיים בימי גלותנו, לספור אחת לאחת כל החליפות אשר סבלו אלו ואלו מדור לדור ומארץ לארץ, ולהגיד מראש מה שאפשר או איראפשר להשתנות עוד

¹⁾ A. Müller, Ztschr. für Völkerpsychologie, XIV, S. 435.

בתכונותינו בהשתנות תנאי חיינו? — הנה מבקרי יושב ודורש על תכונת עם ישראל כמו על דבר הקים ועומר בלי שנוי בכל זמן וככל מקום. בעוד שאחר מחכמי דורנו המפורסמים בחר בנו מכל העמים להוביח על ידנו אמתות דעתו, שהתכונות הלאומיות תלויות יותר בתנאי החיים וסדרי החברה מאשר בנחלת אבות, במצאו אותנו, להפך, שונים בתכונותינו בארצות שונות ומשתנים בזמנים שונים, הכל לפי תנאי חיינו ורוח העם אשר בקרבנו אנו יושבים¹).

כי על כן לא ארבה דברים על פרטי התורה אשר שם פה לפנינו המבקר בנוגע לתכונות ישראל, ואשים לב רק לאותה „התכונה“ המסוכנת שהוא מיחס לנו: חסרון הרגש הלאומי בטבע.

הנה אני אמרתי במאמרי, כי בראותנו תורת משה מיוסדת כלה על הצלחת כלל האומה, עד כי לא מצאה צורך להשתמש באמונת שכר ועונש לעוה"ב (אמונה שהיתה ידועה במצרים בזמן קדום מאד), בשביל להניח דעת היחיד, — הלא יש לנו רשות לשפוט מזה על המצא אז רגש לאומי חזק מאד בלב כל העם או חלקו היותר נכבד, ורק מסבות היסטוריות שונות תש כחו של הרגש הזה אחרי כן. באופן שאין דבר מונע אותנו מלהאמין, כי באמצעים נאותים אפשר להשיב ללב עמנו עתה מה שהיה לו כבר בימי קדם. — על זה משיב המבקר: „אם התורה שמה עיניה אך אל האושר הכללי, אין זה מפני שבזמן מן הזמנים לא היה רוח האינדיבידואליסמוס בישראל, אבל מפני שהתורה היא מעשית והולכת בעקב המציאות. רואים אנו שהאדם הפרטי עלול לכל המקרים והפגעים שבעולם, ואיך יכלה תורה מעשית כזו להבטיח את האושר הפרטי, דבר שאי אפשר?“

העבודה! הרבה עמלתי למצוא פתרון הדברים האלה ולא יכלתי. והלא היא הנוחנת: אם התורה הולכת בעקב המציאות ואושר האדם הפרטי בעוה"ז הוא דבר שאי אפשר, ואם הרגש הלאומי לא היה עם זה במציאות גם הוא, וערך העושר הלאומי לא גדל כל כך בעיני העם, — איך איפוא הסתפקה התורה בהכשחת גמול כזה, אשר לא הרבה יפעל על לבות אישי העם להשיב מעשיהם בעבורו, בעוד שיכלה לעשות מה שעשו דתות אחרות לפניו ואחריה ומה שעשתה גם היא עצמה אחר דורות רבים, כשהשעה היתה צריכה לכך: להבטיח לכל יחיד גמול מעשיו לעוה"ב?

ולכל הדחק הזה בא המבקר, מפני שמצא ברברי החכם הבולסון, כי כל בני שם אינדיבידואליסטים הם מטבעם, ואם כן אין לנו רשות ליחס רגש לאומי לישראל בשום זמן. — והנה אנחנו ראינו כבר למעלה, עד כמה

¹) Henry George, Progress and Poverty, p. 362.

יש לסמוך בדברים אלו על דעת אבמוריסטים מפורסמים. אך אם נתבונן היטב בדברי חבולסון שהעתיק המבקר, נתפלא עוד יותר על זה האחרון, כי מצא בהם סבה מספקת להוציא על עמו גור דין קשה כזה. חבולסון אומר, כי „ליהודים לא היה כמעט מעולם קשר אמיץ בין שבטיהם. רגש של לאום שלם לא התפתח אצל בני שם בראוי. בני כל שבט בפני עצמו, כגוף אחד, מחוברים היטב בינם לבין עצמם, אך להשבטים ביחד חסר רגש האחדות.“ ואת החזיון הזה הוא תולה באינדיבידואליזמוס, „הנראה ביותר בתכונת בני שם.“ — אבל מי יתן ונדע, במה יברל כשבטו „רגש של לאום שלם“ מרגש האהבה וההתחברות לשבט אחד? ואם האינדיבידואליזמוס — ולא סבות חיצוניות — הוא אשר לא נתן לשבטי ישראל להתחבר יחד „בקשר אמיץ“, איך נתן עם זה לבני כל שבט בפני עצמו להתחבר היטב „כגוף אחד“? הן מי אשר יחוש בנפשו הצורך והיכולת לרחות תועלתו הפרטית מפני הצלחת הכלל שהוא מתחשב עליו, ולו גם יהי הכלל הזה שבט קטן ודל, כבר עבר גבול האינדיבידואליזמוס וכבר מוכשר הוא אפוא לחוש גם „רגש של לאום שלם“, אם אך אין לזה מפרעים חיצוניים; ואין הברל בין הרגש אשר יחוש הצרפתי לעמו ובין זה שיחוש יושב מונטנגרו לשבטו — אלא בכמות נושאם, אך לא בטבעם העצמי. ועל כן נראה באמת ככל הומנים, כי בהיות תנאי החיים נאותים לזה, אהבת השבט הולכת ומתרחבת עד האהבה הלאומית. בימי קדם נפלנו היונים לשבטים קטנים, אשר נלחמו כל הימים איש באחיו, ורק בזמן מאוחר הגיעו לרגש האחדות הלאומית. בימי הביניים היו ערי איטליא נפרדות זו מזו ומתגרות זו בזו, ובכל זאת הגיעו האיטלקים באחרונה לרגש לאומי חזק. וכעת החדשה, מי לא ידע מה היו האשכנזים עד לפני איזו עשרות שנים? עוד שמורה בזכרוננו — יאמר אחד מגדולי חכמיהם¹⁾ — העת אשר שמענו חרפתנו בצדק, כי מכל עמי אירופא הנאורים אין גם אחד אשר יחסר לו כמונו רגש לאומי חזק ובריא“. ומה אנו רואים בהם עתה? כללו של דבר, כל האומר, שאין רגש לאומי יכול להמצא בבני שם בכלל או בבני ישראל בפרט — רגש אשר לדעת אחד מגדולי חכמי דורנו נראו עקבותיו גם בבעלי חיים²⁾ — עליו להביא ראיות יותר מכריעות. ועד שתבואנה ראיות כאלה, „אל נא תרסניה ירינו ואל נא נדחק את הקץ. נרבה נא את אהבתנו לעמנו ואת חבתנו לארץ אבותינו ואלהי ציון יהיה בעזרנו.“

¹⁾ „ב אייר תרמ"ט.

¹⁾ Ed. Zeller, Vorträge, II, S. 434.

²⁾ Du Bois-Reymond, Reden, I, S. 309.

הכהנים והעם.*

בעניני חובבי ציון, גם בארץ ישראל גם בחוץ לארץ, נעשו בשנה הזאת שנים גדולים ונכבדים מאד. עוד לא נוכל אמנם לדעת עתה כל חוצאות השנים האלה לעתיד, אך זאת נרגיש בנפשנו, כי בכל אופן תהיינה התוצאות רבות-ערך, ולפי מהלך הענינים, נוטים אנו גם להאמין, כי השעה משחקת לנו והמקרים עוזרים על ידינו ומובילים אותנו למטרתנו בדרך ישרה.

ובאמת, הנה מצד אחד ראינו השנה בפעם הראשונה אנשים בעלי הון עולים לא"י וצורר כספם בידם, לקנות נחלות שדה וכרם ולבנות קולוניות חדשות על יסודות נאמנים, לא בהפזון ובהלה ומבלי לצפות לרחמי נדיבים; ומצד אחר הנה גם אנורות ח"צ אשר בחו"ל לבשו בשנה זו צורה חדשה על ידי יסוד החברה לתמיכת אנרים ואומנים בא"י, ברשיון ממשלת ארצנו. על חובבי ציון הראשונים, שהיו מתי מספר, מפורזים ומפורדים, ורובם עניים אנשי רוח, נוספו עתה חברים חדשים למאות, עשירים וסוחרים, מעולם המעשה. ומי יודע אם לא גדל עוד מספרם הרבה פעמים ככה, לולא נפתח כזה מקור חדש לבכורים ו"עליות", וממילא גם לתרעומות וצרות עין של מכובדים שלא נתכבדו כל צרכם . . . וכל החברים הרבים האלה, המפורזים על פני כל ארץ מולדתנו הרחבה, לא יתפרדו עוד לאנורות אנויות במלפנים ולא יוכלו עוד לבנות להם במות במלפנים, כל עיר לעצמה; "לא יוכלו", אף כי הנטיה לזה עוד מבצבצת ועולה לפעמים, אך יר חזקה, בצורת "ספר התקנות" של החברה, אוחות בם ומאחדת את כלם בעל כרחם מסביב למרכז אחד.

קולוניסטים בעלי הון מעבר מזה וחברה מקיימת בעלת אלפי חברים מעבר מזה — היפלא איפוא, כי נשמע עתה קול רנה וישועה באהלי חובבי ציון, כי אלה "העניים אנשי הרוח", אשר הרימו ראשונה את הדגל וישאורו בשארית כחם עד היום, מבלי פנות לכל הבז והלעג אשר שפכו עליהם אויביהם מכל עברים, — כי הם יעלו עתה על הבמה בעינים מפיקות גאון ועוז וזר נצחון על ראשם?

* נדפס ב"המליץ" ה' תשרי תרנ"א.

אבל הנצחון הוא גם שכרון מסוכן, המביא לפעמים את בעליו לידי עצלות ובטלה, ובעוד הם יושבים בחבוק ידיים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו גדולתם, יבוא רקב בפרי נצחונם ויבלע וישחית הכל והם לא יראו ולא יתבוננו.

עקבות שכרון כזה נראה, כמדומה לי, בימים האחרונים גם בין חובבי ציון. גם המנצחים האלה נכונים, כפי הנראה, לעזוב את המערכה ומבקשים לישב בשלוח, כהאמינם כי כבר עשו את שלהם, כי עתה, אחרי אשר שבתה המלחמה, אין חשף עוד לענייני באנשי חיל, כי אם בגבאים, אשר יגבו את המס מאת המנוצחים . . . וככה נבלעים הם אחד אחד בין חברי החברה ולא נודע כי באו אל קרבה, והשם "חובבי ציון", לפי שמושו חדרש בכה"ע, נעשה כמעט לשם משותף עם "חבר לחברת התמיכה", באופן, שהמיליונר המשליך כספו כאבנים לכל עבר, אם ישליך בלאחר יד גם מאה רוי"ב לקופת חברתנו, עתיד להיות בקרוב לא רק "חבר נכבד" של החברה, בהסכם לסעיף ידוע מספר התקנות, כי אם גם "חובבי ציון נכבד" . . .

כמצב כזה לא למותר הוא, "להפוך את המטבע" ולהשקיף על נצחוננו גם מצד אחר, אולי נמצא אז, כי עוד מקום הניחה חברת התמיכה לחובבי ציון הראשונים להתגדר בו וכי ימהרו אלה להגשש ממלאכתם בטרם עוד כלוה.

מטרת החברה — כה יורנו ספר תקנותיה — היא רק זאת האחת: לעשות צדקה וחסד עם היהודים היושבים בסוריא ופלשתינא ומתפרנסים שם מיניע כסף, ביחוד מעבודת האדמה. זאת היא תעודת החברה, ותעודה אחרת אין לה ואי אפשר שתהיה לה. וכדי למלאות תעודתה זו כראוי, כדי למלאות משאלות כל האנרים והאומנים הנוקפים לצדקה וחסד, צריכה היא רק לדבר אחד: לכסף. ועל כן תשתדל בצדק להרבות מספר חבריה ולאסוף נדבות מכל בעלי צדקה ואנשי חסד. אחת היא לה, מי הוא הנותן ולשם מה נותן, העיקר הוא — כמה נותן, וכל המרבה ליתן הרי זה לא רק משובח, כי אם גם "מכובד". — מנקודת-מבטה זו תיטיב החברה לעשות גם במה שהיא משתדלת אצל אנשים מפורסמים בעמנו, שידברו טובות כאוני העם על "מצות ישוב א"י", ולא תשים לבה לסגנון דבריהם וטעמם ונמוקס, לא תעמיק לחקור על הרוח השורר בם ומאיה צד יפעלו, כי כל אלה אינם ענין לתעודתה: היא תבקש רק שיכנסו הדברים אל הלב ויתעוררו רבים וירבו המתגוררים.

ככה תתקרב החברה למטרתה היא בדרך ישרה הנבונה מכבר לכל מעשה צדקה וחסד בישראל ובעמים, וכל פרוטה ופרוטה הבאה אל קופתה

צעד חדש הוא לה לפנים. אבל עד כמה ישיגו כזה. חובבי ציון הראשונים את מטרתם המה, כלומר, כמה מיליונים צריכה החברה לקבץ על יד עד שתגיע לכונן באורח צדקה וחסד אותו הישוב העברי בארץ ישראל הדרוש לחפצנו, וכמה שנות-מאה תעבורנה, כאופן היותר טוב, עד שיצטרפו פרוטותיה לחשבון גדול כזה? — בשאלה זו עסקו לפני איזה זמן שני סופרים בכה"ע וחשבו ומצאו, אם לא אשגה, כי המיליונים יעלו ליותר מאלף, ומאות-השנים — לארבע-עשרה! . . .

בפעולותיה החמריות קצרה איפוא יד החברה מהושיע, ולולא הקולוניות העניות שכבר ישנן ותמיכתן עלינו, אפשר היה לספק גם בעצם הדבר, אם שיטת "התמיכה" מביאה תועלת להתפתחות הענין. . . נשאר לנו אם כן רק הצד המוסרי שבמציאות החברה, אשר בהשקפה ראשונה נאמין באמת, כי מוליד הוא ישר אל המטרה. כי לפי רבות מספר חברי החברה בן יתגדל ויתקדש בעיני העם הרעיון שבשבילו נבראה, ובן ירבו (כמו שראינו בשנה זו) אנשים בעלי הון אשר יעלו לא"י וייסדו שם קולוניות עשירות שלא יצטרכו לצדקה וחסד.

אולי! אבל בלבי אני לא אוכל להמלט מן הספק, אם "רעיון הישוב" ההולך ומתפשט עתה ביחד עם החברה הוא זה "הרעיון הגדול" של אותם "העניים אנשי הרוח", אשר קראו לו מתחלה "חבת ציון", אף כי גם השם הזה אינו מציין היטב את המושג. . . כל אשר עינים לו יראה, כי בין החברים החדשים ישנם רבים הרואים בחברתנו רק רע מוכרח, כלומר, אחת התרופות למחלתנו העקנומית; והמון העם בכללו רואה בה רק חמונה חדשה לדבר שבקדושה ישן נושן, אשר עד כה התגשם בצורת "החלוקה" ועתה לבש עוד צורה שניה בשם "תמיכה". את המושג ההמוני הזה תשתדל החברה עצמה להגדיל ולהאדיר, והדין עמה, כי יש בזה תועלת למטרתה. ואם באמת יצליח חפצה בידה, וברבות הימים תהיה גם "מצות התמיכה" חביבה על העם כמצות החלוקה עתה, עד שיראי אלהים ישתתפו בה, כנכל המצות, ברי לקנות להם חלק לעוה"ב, וגדיבי העם יתנדבו לה, כלכל מעשי הצדקה, לפי שנדיבים הם, — אם באמת תגיע החברה בזמן מן הזמנים עד הלום, תוכל אז בצדק להתנאות במעשיה ולשמוח בחלקה. אבל "חובבי ציון הראשונים" אשר יחיו עוד בימים ההם ואשר ראו את הרעיון בהולדו — היוכלו אז לשמוח בחלקם גם המה? . . .

אך סוף סוף הלא גם בעלי הון עולים לא"י ומיסדים שם קולוניות עשירות לעינינו, ומה לנו עוד?

יצו להם ה' את הברכה! ואולם, כשאני לעצמי, אעצור בעד שמחתו ולא אמחא כף למראה הנהדר הזה, עד שתעבורנה שנים אחדות ונראה מה

אחריתם. לא מפני שמסופק אני בעצם הדבר, אם יש שבר לפעולת האכר בא"י, כי אם מפני שלבי נוקף אותי, ויש לו על מה לסמוך, שמא אין בין העולים האלה — למרות היותם חברים להחברה — חובבי ציון אמיתיים כמספר הגון, אשר יעלו ויתישבו בארץ לא מסבה פרטית ושלילית, כי אם מאהבתם לעצם הענין, ואשר יהיו על כן מוכשרים גם לשאת ולסבול בעדו. כי לשאת ולסבול מעט או הרבה מוכרח כל המתישב בא"י, וגם בעלי הון בכלל, ואולי כעלי הון עוד במדה יתרה. לפי שכל אותם המותרות והתענוגים, שהעניים אינם מרגישים כלל בחסרונם, נעשו לבעלי הון על ידי ההרגל כטבע שני ובלעדם חיהם אינם חיים. ולו גם תתן להם הארץ את יכולה תמיד ביד רחבה וימצאו לחם במנוחה וכבוד, אך הלוכסוס האירופי שהורגלו בו מאין ימצא להם? ושנוי האויר, וזרות המנהגים החדשים, וחסרון ידיעת הלשון, ועזיבת אחים ורעים — כל אלה ודומיהם מצטרפים גם כן לסכסוך גדול של צער ועצבון לב. ובמה גדול איפוא כח האנשים האלה לקבל יסורי הארץ באהבה, אם האהבה להארץ עצמה לא תמצא בלבם במדה מספקת? איפה יבקשו נוחם בצר להם, אם לא ימצאו במעמקי לבם את הנוחם הגדול, כי מבאוב עמם יסבלו ובחבורתם נרפא לו? —

הן אמנם, הסבות הפרטיות אשר הניעו אותם לבקש להם מגוש בארץ אבותיהם — כי בחלה נפשם במשא ומתן החלוי בשערה או כי נלאו נשוא עור בוז ומשטמה, וכדומה — הסבות האלה עוררן קימות ועומדות, ולו שקול ישקלו כל יסורי הארץ לעמת הטוב אשר תתן להם תמורתם, באבלם לחמה בשלום, בלי רגזה וראגה, הלא יוכלו למצוא בזה די נוחם לנפשם. אך חשבונות כאלה מקומם במוח, והלב מרגיש מה שמרגיש ולא ידע חשבון. הצרות האחרונות, אף אם קטנות הן, משכחות את הראשונות, אף אם גדולות היו. אבותינו במדבר, כשהתאוו תאוה למאכלים שהורגלו בהם, זכרו במר נפשם את הרגה אשר אכלו במצרים חנם, את הבצלים ואת השומים; כל אלה, שחסרונם היה מורגש להם באותה שעה, זכרו, ואת העבודה הקשה, את החומר והלבנים — שכחו, כי לא הרגישו עוד. מי שרוצה לשפוט מזה על שפלות נפשם וקוצר דעתם, אינו אלא טועה: הם היו רק בני אדם פשוטים, נמוגו, וגם להם חסרה, חבת ציון, כלומר, האהבה להארץ אשר הלכו לרשת לא היתה עוד בלבם לרגש חי וחזק במדה הדרושה בשביל לבנות את הצער שגרם להם חסרון השומים והבצלים . . .

מן המקור הזה יצאו גם כל הסכסוכים בין הקולוניסטים והפקידים בהקולוניות שכבר ישנן בא"י, העומדות תחת חסות "הנדיב הירוע". מי הצדיק ומי הרשע? יש שמטילים האשמה על הקולוניסטים ומצדיקים את הפקידים, ויש עושים להפך. אבל האמת היא, כי אלו ואלו צדקו ויחרו. הנדיב ופקידיו

שוקלים בשכלם את נטל הקורה הגדולה — עוני וחוסר כל — אשר הסירו מעל שכם הקולוניסטים, לעמת הקיסם — החקים המעיקים — אשר יעמיסו עליהם, וחושבים מפני זה, כי החובה על הקולוניסטים לשאת הכל בדומיה וסבלנות ולהורות לנריבם על רוב חסריו עמהם. אבל הם, הקולוניסטים, מרגישים בלבם את הצער שגורם להם הקיסם בהזה, ואת גובר הקורה לשעבר אינם מרגישים עוד . . .

ומחנות מעציבים כאלה — הלאי שאשנה — נראה כרבות הימים גם באותן הקולוניות הנוסדות עתה על ידי בעלי הון, שבאים להתישב בארץ לא מאהבה, כי אם מסבות שליליות. "כבוד הקיסם", אשר הוליד את המחנות האלה שם, הוא ישוב ויוליד כדמותם גם שם, באין בלבבות רגש אחר יותר חזק שיכריע את הכף כנגדו . . .

הנה זה הוא נצחוננו הגדול בצורתו האמתית וזה כל פרינו. מי שמוצא הכל כאן ישלם תרומתו לקופת החברה וילך וישוכ לביתו שמה ושוב לב. אבל, חובבי ציון הראשונים — היוכלו להסתפק בזה גם המה?

אנשי ריב היו חובבי ציון לכל המפלגות עד הימים האחרונים. עתה הנה שבתה אמנם המלחמה החיצונית, רצה ה' את דרכיהם וגם אויביהם ישלימו אתם, ובכל זאת עוד לא הגיע זמנם לישב בשלחה, להתבולל לגמרי ביתר העם בתור "חברי החברה" ולעזוב מעתה את כל הענין להתפתחותו הטבעית. עוד אורב מוסרי יושב להם בחדר מבפנים, הקשה אולי הרבה יותר מן האויב החיצוני, בהיות מעשהו במחשך ולא כל עין תראה. רק מי אשר במבט חודר יביט אל עמקי המעשים, הוא יראה ברור, כי אף אם קרובה עתה "חבת ציון" בפי העם, רחוקה רחוקה היא עוד מלבבו; כי רק סבות חיצוניות ומקריות עשו לנו את כל החיל הזה, וסבות חיצוניות ומקריות אחרות יכולות לשוב ולהפוך הכל . . .

ואולם, המלחמה הזאת, נגד האויב הפנימי, מלחמה בשלום היא: לא גבורת גבורים דרושה לה, כי אם — עבודת כהנים.

כל רעיון חדש, בין דתי בין מוסרי או חברתי, לא יקום ולא יהיה בלעדי חבר כהנים אשר יקדישו לו תייהם ויעבדוהו בכל נפשם ובכל מאדם, אשר יעמדו על המשמר חמיר, לשמור עליו מכל פגע רע, ובכל מקום סכנה יהיו הם הראשונים למסור נפשם עליו. הרעיון החדש הוא דרך לא עבר בה איש, וכל דרך כזו בחזקת סכנה עומדת. לא מאת המון העם, החפץ חיים, נוכל לדרוש איפוא, ולא עליו נוכל לסמוך, כי יכבוש דרך לפני הרעיון בחרף נפש. זאת יעשו הכהנים, אשר להם הנח והעז המוסרי הדרוש לזה, והעם יבוא אחרי כן, בהיות כבר הדרך כבושה וסלולה לפניו.

חבר „בהגים” כזה — קראו להם „חובבי ציון” או בכל שם אחר אשר תבחרו — נחוץ גם לחבת-ציון בארץ ישראל ובחוץ לארץ. אלה מהם, שהיכולת בידם לעלות לארץ, יעלו ויאחזו בה והיו ליתר העולים למורי דרך, למלאכי שלום, ונתנו טרחהם עליהם, בהיותם למופת בקרבם לעבודה, לסבלנות, לאהבה, לאחרות, ואלה אשר מצבם לא יתנם לעלות לא”י, עוד שרה-עבודה רחבי-ידים לפנייהם גם בתו”ל: לעשות נפשות להרעיון (לא רק חברים להחברה). לטהר את הלבבות ואת המעשים מכל אותם הרברים העומדים לשטן לנו מימי עולם, ועל הכל — לגדל ולחנך את הדור הבא ברוח נכון, שיהיה מובשר יותר ממנו לגשת אל המלאכה הגדולה. וכל זה לא ברעם ורעש, לא בקול ענות, כי אם בנחת ובענוה, בדרך העובדים עבודה לשמה . . .

אם בין כל המון חברי החברה, חדשים גם ישנים, ימצא אף אחד ממאה הראוי לשם „חובבי ציון” במוכן תזה — לא ידעתי. אך כזה מאמין אני באמונת שלמה, כי בלעדי „בהגים” כאלה אין תקוה לחבת-ציון להתפתח כראוי, לא מן הנדבנים המקשקשים בפרוטותיהם ולא מן הרברגים והכתבנים המצלצלים במליצותיהם ואף לא מן העסקנים המבקשים „עסקים” טובים וחושבים למצאם בארץ ישראל; כל אלה ביחד אינם אלא חומר לבנין, עצמות יבשות, אשר לא תחיינה עד כי תבוא בהן הרוח על ידי „אנשי הרוח”.

כ”ד אלול תר”צ.

פצעי אוהב.*

בשעה שצרו הרומאים על ירושלים מסביב, מחוץ שכלה חרב ובבית שרר הרעב, ובחורי ישראל חגרו שארית חם להלחם באויבי עמם בלי כל תקווה לנצחון, — באותה שעה ישבו זקני תלמידיו חכמים ביבנה ועסקו בהלכות טומאה וטהרה. אנשי המלחמה התמרמרו אמנם על הפרושים האלה, הפורשים מן הצבור ועוסקים בחיי עולם, בעת שאחיהם בני עמם נתונים לחרב, לבזה ולשבי; אבל אנחנו יודעים עתה, כי צדקן הפרושים מהם, כי גבורי ישראל, אשר מסרו נפשם או על "חיי שעה", מתו אמנם מות ישרים וזכרם לברכה, אך לא הם במלחמתם הצילו את עמנו מכלית, כי אם אלה הפרושים השלולים, אשר היטיבו לראות מראשית אחרית, כי אפשר כל תקווה לעמם או להבנות עוד מחיי שעה, ועל כן שמו את לבם לחיי עולם, לבנות עולם חדש לדורות יבואו, אשר יחיו בו בנוים.

עתה, בימינו, הנה נשתנה הדבר מן הקצה אל הקצה: בחורי ישראל עוסקים בחיי עולם, וזקני הדור תובעים מהם עלבונם של חיי שעה, ולא עוד אלא שנם המושגים עצמם נתחלפו: מה שהיה או חיי שעה הוא עתה חיי עולם, ולהפך . . . אך השנוי היותר גדול הוא, שאז היו אלה ואלה מוסרים נפשם על חיי שעה או על חיי עולם, ועתה — הללו עוסקים בחיי עולם בשעה שאינה לא יום ולא לילה, והללו, בעלי חיי שעה, יוצאים ירי חובתם בצעקם חמם על בעלי "חיי עולם", כי באשמתם נאספו אנשי צדקה וחסד, בשלו השתדלנים, נצטמקה הספרות וחדלו "השאלות" בקרבה וכו'.

את המענות האלה שמענו בימים האחרונים מפי סופר נכבד אחר, אשר, לפי עדותו, קבל אותן בלתי־שה מאת אחרים, בבקשה לפרסמן ברבים, והוא, עם היותו בעצמו ח"צ נאמן, קבל עליו את המורח הזה ומלא את בקשתם. הדבר הזה הוא אמנם סימן יפה לנו, אות כי מרגישים מתגנדינו, שאינם יכולים עוד להלחם בנו בגלוי, בדרך ישרה, על כן ילכו ארחות עקלקלות וישתמשו בבת קול; רואים הם, ששנאה גלויה מצדם אינה קולעת

(*) נדפס ב"המליץ" י"ג כסלו תרנ"א, בתור תשובה על מאמר אחד בשם "חיי עולם וחיי שעה", שנדפס לפני זה במכתב"ע הנזכר, נגד תר"צ.

עוד אל המטרה, על כן פנו אל אחד מחברינו באותה הבקשה הקדמונית: לכה נא ארה לנו . . . אולי נוכל נבה בהם על ידי פצעי אוהב . . .

אבל גם עלילת שוא, אם תחפוץ למצוא מאמינים בה, צריכה להשען על מעשים שהיו, בתת להם רק תמונה חדשה, לפי צרכה; בעוד אשר עלילה זו, שמעלילים עלינו מתנגדינו, חלושה היא כל כך, עד שדי לנו להזכיר בדרך כלל את המעשים מן העבר הקרוב, למען נראה, כי אין כל דבר אשר תוכל להשען עליו, אשר תוכל לפחות לשנות את טעמו באופן נאות לחפצה.

סגולה מיוחדת היא למלחמת הקיום, שהיא עצמה נותנת לכל חי, בדרך התפתחותו, את כלי נשקו הנחוצים לו וראוים לו לפי מעמדו בעולם: קרנים לשור, כנפים לעוף, אינסטינקט ידוע לדבורה, שכל וכינה לאדם, ותכונות ומדות ודרכי חיים מיוחדות לכל עם ועם לפי מצבו ויחסו לעמים אחרים. בדרך כזו רכש לו גם עמנו, במלחמתו הארוכה בעד קיומו, תכונות ומדות ודרכי חיים המתאימות למצבו בארצות גלותו ומסוגלות להגן עליו מפני חצי השנאה והקנאה השואפות לכלותו בכל רגע. מן המקור הזה יצאה הסבלנות בלי גבול, יצאה אחדות הצבור עם ריבות היחידים, יצאו כל ה"חברות" השונות והמשונות, יצאו כל מעשי הצדקה והחסד של צבור ושל יחיד, ובכלל, כל אותה האורגניזציה החזקה מבפנים וכל אותם הדרכים, הידועים בשם "שתדלנות", כלפי חוץ. כל הענינים האלה ביחד, שאויבינו רגילים לחרפנו בצד הרע שבהם, ואנחנו רגילים להתפאר בצד הטוב שבהם, — אינם באמת לא שבה ולא גנות לנו, כי מאליהם יצאו, כתולדה מוכרחת מתנאי חייו בארצות נכר, וגם את הטוב גם את הרע קבלנו מהם, מתנאי חייו אלה, בתור כלי נשק למלחמתנו בעד קיומנו האומלל.

ולפי שכל ארה לא היו אלא דברים חיצוניים שהולידו בנו תנאי החיים כחרים בפני הפרעניות, לכן, כשנשתנו תנאי החיים בעת החדשה, ובחפזנו אמרנו, כי שלום יהיה לנו מעתה ועד עולם ואין לנו צורך עוד במגן וצנה, — מהרנו מיד להשליך מעלינו כל כלי נשקנו אלה כדברים אין חפץ בהם; מהרגו, מכלי לחבות עד שיעבתו גם שונאינו את חרבותם וחניתותיהם . . . וככה הלכו לאבדון בזמן קצר כל המדות הטובות של אבותינו: אחדות, צדקה, רחמים, כבוד הורים ומורים, התעסקות בצרכי צבור וכו', וככה הלכו לאבדון גם דרכי ה"שתדלנות" של אבותינו, ונשארו בלי כל מגן ומחסה לעת צרה שלא תבוא. תחת כל אלה בראה לנו העת החדשה ספרות שלמה של "שאלות" שונות אשר לא שערון אבותינו. לא שלכל השאלות האלה היה יסוד ושורש אמתי בנפש העם וחיו, לא שהגיע זמן של כלן לבקש להן פתרונים ולא שיכלו למצוא פתרון בספרותנו על ידנו, אלא מפני

שראינו אחרים ממלאים ספרותם „שאלות החיים“, ועשינו כן גם אנחנו, כדי להדמות אליהם בכל דרכינו . . .

ופתאום, בשעה שישבנו במנוחה, בטוחים מפחד אויב, ועסקנו בשאלות ותשובות הללו שיצרנו לנו בעצמנו, — והנה קול רעש גדול ומבול של חצים ואבני בליסטראות . . . המלחמה החלה שנית, ואנחנו דלים ורקים, ערומים מכל. —

אותה שעה היתה שעת קריסים נוראה, אשר כמעט לא נהיתה כמוה מיום גלות ישראל מעל אדמתו. כי בכל הימים הרבים אשר התהלך עמנו מגוי אל גוי, היה תמיד נכון ליום צרה, יכול לפעמים לקדם פני הרעה, יכול להכנע ולסבול לעת הצורך, ידע למצוא לו נוחם וגם תקוה, ואיש ברעהו מצא עזר בצר לו. אך עתה — אין כל. העם קרוע לכתות שונות המתגרות זו בזו בשביל אותן „השאלות“, אנשי חסד נאספים מפני המטריאליסמוס שבא בגבולנו עם „השאלות“, עוסקים בצרכי צבור כאמונה כלו ואינם, לפי שהועלת אנשים כאלה היתה גם היא לשאלה, לפי שחשבנו לנו לקלון, לאות עברות ושפלות, ללכת בדרכי אבותינו בענינים אלו, והשם „שתדלן“ היה לכנוי של גנאי המעורר שחוק ולענ על שפתי הדור החדש, הנאור, המרגיש ערכו ומרים ראשו כאחד האדם . . . ותקותיהם ונחמותיהם של אבותינו — אלה נחשבו בעינינו לשאלות שנפתרו כבר . . .

„דע את עצמך“ — הלמוד הקדמוני הזה, ככל למוד מוסרי, לא יוכן להמון בני אדם כל צרכו ולא יכנס עמוק אל הלבבות, עד שיבואו החיים עצמם וילמדוהו בלי אומר ודברים. אבל מציאות למוד זה מעידה, כי עוד בימי קדם שמו החכמים לבם אל החזיון הנפלא שאנו רואים פעמים רבות, כי לא ידע האדם את עצמו, אע״פ שהוא קרוב ביותר אצל עצמו. יש אשר יאמין האדם בכל לבו, שכך וכך הן תכונות נפשו, כך וכך השקפותיו, נטיותיו, שאלותיו ובקשותיו בחיים, ובאמונתו זו יחיה ויתהלך ימים ושנים, על פיה יציב לו מסורות ידועות וידרוף אחריהן בכל כחו, בהאמינו, כי כך נאה לו לפי טבעו ונטות רוחו, — ופתאום, לרגלי איזה מקרה נכבד, תבוא מהפכה בכל הלך רוחו, ועיניו תפקחנה לראות, כי כל ימיו לא היה אלא טועה, לא ידע את עצמו; כי כל אותן המסורות השונות, שנדמה לו כאלו מרגיש הוא בצרכן, לא היו באמת אלא מלאכותיות, הקוי מעשי אחרים, בלי כל יסוד אמתי בנפשו הוא; כי מתחת לעולם המדומה הזה היה טמון בעמקי לבו עולם אחר של השקפות והרגשות ונטיות אחרות, והוא לא ידע.

כמקרה הזה קרה גם אותנו באותה שעה של סכנת מות ויאוש. כי כשחזרנו על כל הצדדים ומצאנו רק תהום רבה מסביב, כשראינו הארץ הועדת תחת רגלינו ואין לנו מעמד, התגבר בנו פתאום חסץ הקיום ככל עזו,

כחוק לכל חי במצב כזה, וברגע אחד למדנו לדעת את עצמנו; נפקחו עינינו לראות, כי תעינו עד כה בעולם של דמיון והויה, כי דעותינו לא היו דעות, הרגשותינו לא הרגשות, כי רדפנו אחר מטרות שאינן מתאימות כלל לתכונות נפשנו האמתיות, למהלך-רחינו המבעי, וכל מעשינו והשתדלויותינו לא היו אלא אחיות עינים ומעשי קופים בלבד . . .

ומני אז — מתאונן הסופר הנזכר בשם „האחרים“ — כסלו השאלות וניטל מעם הספרות, נשברו ה„צעצועים“ ושבת שחוק הסופרים, והכל נצטמק ונצטמצם בארבע אמות של „עפר ארץ ישראל“, ועל הכל אין לנו אלא חשוכה אחת: חובבי ציון!

כן! לפי שכל השאלות שנשאלו לפנינו אינן עוד עתה שאלות לעצמן, כי אם כלולות ותלויות כלן בשאלה אחת: שאלת הקיום. ועל השאלה הזאת אנו משיבים באמת — ותשובה אחרת אין: — חובבי ציון!

שאלת הקיום, השאלה היסודית שהכל תלוי בה, עומדת על הפרק ומבקשת פתרונים לה, וסופרנו זה זוכר כגעגועים את השאלות המדומות שכלינו בהן ימינו לפנינו! אשריהו, כי לבנו רחב כפתחו של אולם, רחב כל כך, עד שיכול להחזיק בקרבו שני הפכים נאחר ולא חלי ולא מרגיש. כי בהיותו, מצד אחד, מתגעגע על השאלות של ספרותנו מדור העבר, הוא מתאונן עם זה, מצד אחר, על אברן הצדקה והחסד ובטול ה„שתדלנות“ והראגה לצרכי הכלל, ותולה גם את אלה בחבת ציון, מבלי שים אל לבו, כי אם נחפז לבקש איזה „שעיר“ אשר ישא עליו חטאות-הקהל האלה, לא נמצא יותר טוב וראוי לזה מאותה הספרות עצמה של הדור העבר, שידעה רק לשאול הרבה מבלי להשיב כלום, ועל ידי שאלותיה וספקותיה ושלילותיה עזרה הרבה להרחיב הפרץ בעמנו, לנתק את הקשר בין אבות ובנים ולהבנות בעיני הדור החדש קניני עמם הרל וחוג צרכיו הצר. וחובבי ציון מה? הם באו לעולם ככלות הבל, אחר שהרס השלום המדומה את מבצרינו מקדם, והמלחמה החדשה שבה ותהרוס את הרמיונות מעת השלום, אחר שנשאר ישראל קרה מכאן וקרה מכאן, טובע בים צרה ויאוש ואין מנוס ואין מפלט, — רק אחרי כל אלה קמו חרצ לעורר ישנים ולקרוא לחיי עולם . . .

אינני נשפט עם סופרנו על שגתו, בחשבו חובבי ציון לאלפים ולרבבות, בעור שאינם באמת אלא יחידים בכל מקום; אינני נשפט עמו גם על שגתו האחרת, בהאשימו את חרצ, כי סלקו יריהם לגמרי מחיי שעה, בעור שהבל יודעים, כי על הרוב הם הראשונים לכל דבר שבצדקה; — מניח אני לו אלה השגות המקריות, אך לא אוכל להניח לו את שגתו

היסורית, בערבו יחד שני מושגים שונים: אהבת עם ישראל ואהבת בני ישראל, צרכי הכלל שהם באמת צרכים כלליים של העם כולו, וצרכי הכלל הנקראים כן רק מפאת היותם צרכי אנשים פרטיים רבים, כל אחד לעצמו. לו הכדיל בין המושגים האלה כראוי, היה מבין מדעתו, כי חובבי ציון, בהיות כל מטרתם רק הצרכים הכלליים, אינם אלא אנשים נפרדים, כיתר אחיהם, ככל הנוגע לצרכים הפרטיים של אישי הכלל, לאותן הצרות שהוא קורא „חיי שעה“. והבדלה זו היתה מונעתו כמו כן מבוא עלינו כמענה אחרת מעוררת שחוק: „כי רק אחד אחוז ממאה מכל המון בית ישראל ילך להשתקע בא“י וצ“ט חלקים ישארו פה“, — לפי שהיה מבין מדעתו, כי את „האחד“ הזה האחוז ממאה אנו מבקשים וכו' אנו רואים תשובה לשאלת הקיום של הכלל, ולא באותם צ“ט חלקים של „המון בית ישראל“, כלומר, המון פרטים רבים, אשר ישארו פה. היקף הענול כולל המון נקודות רבות, אבל רק הנקודה האחת אשר במרכזו היא „הנשמה“ המחיה את כלן. בימי הבית השני היה חלק גדול של „המון בית ישראל“ מפורד ומפורד בין העמים, ויהודי אלכסנדריא עלו הרכה בחכמתם, ואולי גם בעשרם, על אחיהם שבירושלים, ובכל זאת אין תולדותיהן של העדות המפורדות אלא סניף לחולדות העם בארצו בעת ההיא, ציורים צדריים המלוים את התמונה העקרית.

הסופר הנכבד בוכה במר נפשו, ואנו בוכים עמו, על צרותיהם של רבבות בני ישראל, האובדים במלחמתם בעד קיומם הפרטי, ואם יש בתוכנו (בעדותו) העונים לעניים האלה המבקשים לחם: „חובבי ציון!“ — שוטים הם ואין מביאים ראיה מן השוטים. אדרבא, לכל האומללים האובדים בענים ומבקשים עזרה בחבת ציון, להם אנו אומרים: אל תחובבו ציון, כי דבר אין לחבת-ציון עם צרת הפרט; להם אנו אומרים: בכו, אומללים, על העת החדשה הזאת, על ה„השכלה“ של הדור הנאור הזה עם כל „שאלותיה“, אשר עקרה מלבנו את המדות הטובות, את הרחמנות, את האהבה לצדקה וחסד, את הדאגה לצרכי הצבור והיחידים, שהיו אבותינו מצוינים בהן, — ואנחנו, עם עני ורל, במה נוכל להושיעכם?

אך הן עוד רבים בישראל אשר מצבם הפרטי לא הורע כל כך, אשר יאהבו עם זה את עמם בלבם ורוצים בקיומו הכללי, והם, בראותם כי תומת אחדותנו הולכת ומתמוטטת באין יסוד לה, כי הדת לא תעצור עוד כח לאחד את הלבבות, והרגש הלאומי הולך הלוך וחסור ועוד מעט ויכבה הזיק האחרון, כי בנינו ובנותינו נתונים לעמים אחרים ויוצאים אחד אחד לבלי שוב אלינו עוד, — בראותם כל זאת, הם שואלים זה לזה בלב נשבר ורוח נכאה: האמנם אין עצה ואין תכונה לקבץ את הנרחים, לאחד את הנפרדים,

להשיב לעמנו את רוחו אשר יצאה מקרבנו? האמנם אין תרופה למחלתנו,
 כי מחלת הוקנה היא, ומעט מעט ינחק פתיל חיינו מחוסר כח?
 לאלה, ורק לאלה, אנו משיבים — ותשובה אחרת אין: — חובבו
 ציון! . . .

ה' בסלו חרמ"א.

אמת מארץ ישראל.

מאמר ראשון*.

(מסמעי הראשון בשנת תרנ"א).

אחר שנים רבות שעברו עלי בהגיונות ודמיונות על דבר ארץ אבותינו ותחית עמנו בה, זכיתי עתה סוף סוף לראות בעיני את נושא חלומותי, את ארץ הפלאות ההיא, המושכת אליה רבבות לבבות מכל העמים ומכל המדינות. בשלשה חדשים עשיתי בארץ. ראיתי את חרבותיה — שארית חייה לשעבר, התבוננתי אל מצבה האומלל בהות, אך ביחוד שמתי לב אל העתיד, ובכל אשר התהלכתי היתה שאלה אחת נגר עיני תמיד: מה תקותנו פה לאחרית הימים? האם מוכשרת עוד הארץ לשוב ולחיות, ואם מוכשרים בני ישראל לשוב ולהחיותה? — על שאלת הארץ לא בבר היה לי למצוא תשובה: די ללכת הלוך ונסוע בה ימים אחדים, לראות את הריה ועמקיה, שדותיה וכדמיה, הנותנים פרים למרות כל עצלות הערביים, למען דעת, כי עוד לא נס לחה וכבחה אז כחת עתה, לתת חיים ואושר לרבבות בניה, אשר ישובו אליה בלב שלם ובירים חרוצות יעבדוה. אבל לעמת זה, לא נקל היה למצוא תשובה על שאלת ישראל, להביא במשפט את הבחות הפועלים, ללמוד מן המעשים על עושיהם, עד כמה מסוגלים הם להביאנו עד המטרה הדרושה. עתה הנה עובתי את הארץ משאת נפשי, עובתי בלב נשבר ורוח נכאה. דמיוני לא בן תורין הוא עוד עתה להגביה עוף כמלפנים, לא חלום נעים לי עוד הארץ ויושביה וכל מעשה שם, כי אם אמת מוחשית, המונבלת בצורה ידועה ומורכבת מחזיונות ידועים, טובים ורעים, שאי אפשר לי להעלים עין מהם. מן האמת הזאת רוצה אני פה לגלות טפח — את הטפח היותר מבוער; רוצה אני לא להיות כגור לשירי ציון, להלווה דמיון הקוראים ורגשותיהם על ידי ציורים נעימים — בגורות כאלה יש לנו כבר די ותוותר, המישינים אותנו בזמירות יפות — כי אם כל חפצי, להפך, לעורר את אחי באהבת ציון משנתם המתוקה, להציע לפניהם, כעד ראיה, את החלק הרע

(*) נדפס ב"המליץ" י"ג — כ"ד סיון תרנ"א.

אשר במהלך „התנועה“, למען ידעו לשפוט גם הם, אם מתאימות פעולותינו עתה לתכלית הפענו ואם אין לנו סבה לדאוג לעתידות הענין, למרות החזיונות היפים אשר נפגוש בה וכה: גם שגיאה אחת תאכר לפעמים טובה הרבה, ואף כי שגיאות רבות ויסודיות . . .

„לארץ ישראל או לאמיריקא?“ — השאלה הזאת, שהולידה בזמנה ספרות ובוזית שלמה, חדלה כמעט להתעורר עוד בשנים האחרונות. כי הטובים שבשתי הכתות הוכרחו כרכות הימים להודות אלו לאלו במקצת. הדורשים בשבח א״י הורו למתנגדיהם, שאין א״י יכולה עתה לקבל כל המון בני עמנו הנודדים מארץ מולדתם, ביחוד סוחרים ואומנים, המבקשים מקור למחייתם תיכף ואין בהם כח להכין כל הדרוש לעבודת האדמה ולחנות לפרי עבודתם. והכת האחרת הוכרחה להודות גם היא, שאין אמיריקא מסוגלת לקבץ אל תוכה במקום אחד המון רב מבני ישראל ולהעמידם על הקרקע, בשביל ליסר שם מרכז עברי. החשובה האמתית היא איפוא: גם לאמיריקא גם לארץ ישראל. הצד האי־קונומי שבשאלת היהודים צריך לבקש תשובתו באמיריקא, בעוד שהצד האי־דילי, הצורך לברוא לנו מרכז קבוע על ידי ישוב המון גדול מאחינו במקום אחד על יסוד עבודת האדמה, למען ידע ישראל וידעו גם אויביו, כי יש מקום תחת השמים, ולו גם צר מהכיל כל העם, אשר שם ירים ראש גם היהודי כאחד האדם, בועת אפס יוציא לחמו מן הארץ וברוח לאומי יכרא לו תנאי חייו בעצמו, — הצורך הזה, אם יש לו תקוה לתמלא, אין זה אלא בארץ ישראל.

ואם כן, אם ישוב א״י אינו תשובה על שאלת „מה נאכל“ של כל יחיד ויחיד, כי אם על שאלת החיים של הכלל בלוי, הלא הדין נותן, כי בעוד אשר לאמיריקא ילך לו כל החפץ, על דעתו ועל אחריותו בלבד, יהיה ישוב א״י מסור בירי כלל העם, וכל צעד וצעד יהיה מדור ונעשה בדעה צלולה ומיושבת, בהשגחת ראשי העם ומנהיגיו, למען יהיו כל המעשים מכוונים למטרה אחת, ולא יבואו אנשים פרטיים במעשיהם הבודדים ויחפכו את הקערה על פיה. אך למען נבין עוד יותר את הצורך המחולט בפעולה נאחדת ומסודרת, עלינו עוד להתבונן אל מצב הארץ עתה ביחס למטרתנו ואל אבני הנגף אשר על דרכנו.

רגילים אנו להאמין בחייל, כי א״י היא עתה כמעט כלה שוממה, מדבר לא זרוע, וכל הרוצה לקנות בה קרקעות יבוא ויקנה כחפץ לבו. אבל באמת אין הרבר כן. בכל הארץ קשה למצוא שורות־זרע אשר לא יזרעו; רק שורות־חול או הרי־אבק, שאינם ראויים אלא לנשיעות, וגם זה אחר עבודה רבה והוצאות גדולות לנקותם ולהכשירם לכך, — רק אלה אינם נעבדים,

מפני שאין הערביים אוהבים לטרוח הרבה בהוה בשביל עתיר רחוק. ועל כן לא בכל יום אפשר למצוא אדמה טובה למקנה. לא לבר האכרים, כי אם גם בעלי אחוזות גדולות אינם מוכרים בנקל אדמה טובה שאין בה כל מנרעת. רבים מאחינו, שבאו לקנות קרקע, יושבים בארץ זה ירחים אחדים וכבר תרו אותה לארבה ולרחבה, ואת אשר הם מבקשים עוד לא מצאו.

רגלים אנו להאמין בחו"ל, כי הערביים הם בלם פראי מרבר, עם הדומה לחמור, ואינם רואים ואינם מכינים את הנעשה מסכיב להם. אבל שגיאה גדולה היא. הערבי, בכל בני שם, הוא בעל שכל חד ומלא ערמה. כל ערי סוריא וא"י מלאים סוחרים ערביים, היודעים גם הם לנצל את ההמון וללכת בעקבה עם כל אשר דבר לו עמדם, הבל כנהוג באירופא. רואים ומבינים הערביים, וביחוד יושבי הערים, את מעשינו וחפצנו בארץ, אבל הם מחשים ועושים עצמם כלא יודעים, לפי שאינם רואים במעשינו עתה שום סכנה לעתידותיהם, והם משתדלים איפוא לנצל גם אותנו, להוציא תועלת מן האורחים החדשים בתיות לאל ידם, ועם זה שוחקים לנו בלבם. האכרים שמחים בהוסר בתוכם קולוניא עברית, לפי שמקבלים שכר טוב בעד עבודתם ומתעשרים והולכים משנה לשנה, כמו שהראה הנסיך; ובעלי האחוזות הגדולות שמחים לקראתנו גם הם, לפי שאנו משלמים להם בעד אדמת אבן וחול מחיר רב, אשר לא ראו לפנים גם בחלום. ואולם, אם תבוא עת אשר חיי בני עמנו בא"י יתפתחו כל כך, עד שידחקו מעט או הרבה רגלי עם הארץ, או לא על נקלה יניח זה את מקומו . . .

רגלים אנו להאמין בחו"ל, כי הממשלה הטורקית חלושה הוא ופרועה כל כך, עד שלא תשים לב כלל לכל הנעשה בא"י, ובעד כצע כסף נוכל לעשות שם הכל, ומה גם אם יהיו צירי ממלכות אירופא למחסה לנו. אבל גם בזה נשנה מאד. ה"בכש"ש" הוא אמנם כח גדול בטורקיא, וגם רבי המדינה לא יעמדו בפניו. אך עלינו לדעת, כי השרים הגדולים הם עם זה גם פטריוטים וקנאים עצומים לדתם ולממשלתם, ובשאלות שיש להן איזה יחס לכבוד אחת מאלה ימלאו חובתם באמונה ולא יועיל כל הון, וגם התערבות הקונסולים בענינים כאלו תביא עוד לפעמים רעה תחת טובה, כידוע לי ממקורות נאמנים. נוסף על כל זה עלינו לזכור, כי גם עקבות הקולטורא החדשה נראו כבר בארץ כה וכה. מסלת הברזל מיפו לירושלים תשלם בקרוב, והקול נשמע, כי כבר נתקבל רשיון הממשלה לבנין מסלה אחרת יותר נכבדה, מחיפה לדמשק. קול תרועת הלוקומוטיב יביא בלי ספק שנים גדולים במצב הארץ ויושביה, והעבודה תכבד עלינו עוד יותר . . . וכאשר נצרך כל זה אל המנסולים הכלליים, הטבעיים והמוסריים, אשר בהכרח יפגוש על דרכו כל המון רב הבא להשתקע באיזו ארץ חדשה, ומה גם בהתעתדו לשנות שם כל

רדני חייו, להתהפך מסוחר לעובד אדמה, — או, אם באמת ובתמים נחפזין להשיג משרתנו בארץ אבותינו, לא נוכל עוד להעלים מעינינו, כי למלחמה כבדה אנחנו יוצאים וכי למלחמה כזו דרושות הכנות גדולות: דרושה ידיעה ברורה ופרטית ממצב שדה המערכה ותכונותיו, דרושה שיטה שלמה וקבועה אשר תגביל מראש כל הפעולות העתידות, דרושים כלי נשק טובים — לא חרב וחנית, אך רצון אדיר ואחדות שלמה — ויתר על הכל דרושים מנהיגים בקיאים ומוכשרים לכך, אשר ילכו לפני ההמון, יאחדו ויסדרו כל הפעולות בהסכם עם צרכי המטרה, ואיש לא ימרה את פיהם. רק בתנאים כאלה נוכל לקוות, כי למרות כל המכשולים, עשה נעשה וגם יכול נוכל, כי אין דבר עומד בפני רצונו ואחדותו של עם שלם.

העיקר הגדול שהכל תלוי בו הוא איפוא לא כמות מעשינו, כי אם איכותם, ומן הנקודה הזאת עלינו להשקף על מצב ענינינו עתה בארץ, אם לא נחפזין לרמות את עצמנו ואת העם המאמין בנו.

הגנו שמחים לראות בחור'ל, כי הנטיה להתנחל בא"י הולכת ומתגברת בעמנו. השמחה הזאת היתה צודקת רק בשני תנאים: אם, מצד אחד, היה העם יודע מצב הדברים כמו שהוא, אם כל החפצים לעלות לארץ היו יודעים מראש את אבני הנקף אשר יפגשו על דרכם, את העבודה הקשה אשר עליהם תהיה לעבוד עד שימצאו בארץ — לא הון ועושר, כי אם — לחם לאכול, ובכל זאת היו חפצים לעלות, והיינו בטוחים אז, כי באמת ובתמים נמרו בלבם לשאת עליהם עול העבודה, והיינו יכולים לקוות, כי רובם יהיו גם מוכשרים לעשות ולקיים את אשר קבלו עליהם; — ומצד אחר, אם היה כבר הכל מוכן לתנועה כזו, אם היו בידנו כבר כל הידיעות הנחוצות למפעל גדול כזה, אם היו לנו אנשים, אשר יעמרו בראש התנועה ויאחדו את כל החמרים הנפרדים לבריאה אחת שלמה, ואשר ילכו לפני העם להורותו את הדרך הנכונה בכל המעשים ולשמרו מעין רעה, משמן משחית ומאזהבים מסוכנים . . .

אבל די לשבת בא"י רק זמן קצר ולהתבונן על כל הנעשה בעינים פקוחות, למען דעת, כי התנאים האלה גם שניהם עוד חסרים לנו לגמרי.

בכל אומה ולשון, הסופרים והדרשנים המעוררים לאיוז תנועה חדשה הם אנשים של צורה, היודעים עת ומרה לכל חפץ ומבינים איך ומה לדבר, בשביל לנהל את העם בדרך טובה. גם בקרבנו, לו היתה, "התנועה" באמת תנועה ישראלית, היו עומדים לה בודאי סופרים ודרשנים כאלה, אשר ידעו לחשב דרכם ולהזהר בדבריהם כראוי. אבל עתה, שבאמת אין לנו אלא פרכוס של אברים מדולדלים, כל אחד לעצמו, יעשו גם בעלי הלשון איש הישר בעיניו, מבלי התבונן הרבה אל תוצאות דבריהם. בהתלהבותם היתרה

הם מאמינים להביא תועלת לישוב הארץ על ידי בשורות טובות בדיוות מלב. מרגישים הם, כי ההמון הגדול רחוק מאד מאהבת ציון, והאמת לברה לא תספיק למשוך לבו, על כן הם מתירים לעצמם לשקר "לשם שמים", להלל ולשבח את הארץ ואת פריה בהגזמה יתרה, לפרסם כרכים מכתבים שונים "מהתם", שנכתבו בידי נערים או בעלי הזיה או גם — אוי לי אם אומר — בידי שרלטנים המפריזים על המרה ברעת וחשבון. כאלו אין די לארץ אבותינו שהיה ככל הארצות, להשביע להם כל עובדיה באמונה, אלא צריך שתוציא גלוסקאות וכלי מילת מאליה, כלי יניעה יתרה. באמצעים כאלה הצליחו אמנם לעורר אהבה בלב רבים, אך לא אהבת ציון וישראל, אף לא אהבת העבודה הגופנית וחיי אנרים, כי אם אהבת ה"עסק" החדש בפרי הגפן, הנותן לבעליו, לפי דבריהם, שכר טוב מנשך ומרבית. המון חנונים, סרסורים וכדומה חשבו ומצאו על פי הכשורות האלה, כי "הרעיון הגדול" טוב מכל עסקיהם, בתנו ריוח גדול ובררשו רק יניעה מעטה. וככה היתה ארץ קרשנו לקליפורניא חדשה, המושכת אליה עיניהם של מבקשי "פרנסה" קלה ו"מחפשי אוצרות", מינים ממינים שונים.

מן המקור הזה יצאו כל "החשבונות המדויקים", אשר על פיהם נוסדו ונוסדות בכל יום אגודות שונות למטע כרמים. מי בין הנקראים "חובבי ציון" לא ידע עתה בעל פה חשבון הכרמים והעושר הרב השמור לבעליהם? מי לא ידע, כי כך וכך גפנים עולות לבעליהן בכך וכך, כי כל גפן תביא כך וכך ענבים, ומן הענבים יעשו יין, והיין יהיה טוב ומשובח מכל היינות וימכר בכל העולם ביוקר גדול, וכי אחרית כל אלה היא כך וכך (מספר הגון) למאה? אנשים שלא ראו מימיהם צורת גפנים, יושבים ודורשים בנוסח של בקיאים על מעשי הכרמים והיין, עורכים חשבונות מפורטים ומבטיחים "הכנסות" גדולות, וכל העם שומעים ושמים ומוחאים כף ורואים כזה "עקבות משיחא". ואמנם יש כזה מעין עקבות משיחא, אם גם במובן אחר . . .

ידעתי אמנם, כי דברי אלה יעוררו עלי חמת רבים, אבל לחוב קדוש אחשוב לי לפרסם את האמת: עד היום הזה אין לנו עוד כל נסיון אשר נוכל להשען עליו ולדעת על פיו, מה יש לקוות מן הכרמים החדשים בא"י. כל הקולוניות, הישנות והחדשות, הולכות בעינים עצומות בעקבות הנגנים של הנדיב. אם בראשון לציון יתחילו לשעת גפני, ברדל"ו, ונטע כל העם "ברדל"ו, ואם ישובו הנוטעים בראשון לתת היתרון לגפני "מלבק", ושב כל העם לחפש "מלבק" בנרות, מבלי שים אל לב, כי כל האורחים הצרפתיים האלה גם יחד אינם אלא נסיונות חדשים על אדמת הקדש, אשר עוד לא נודעה אחריתם, וכי למרות ההבטחות של הספיציאליסטים הצרפתיים ולמרות השקרים שנתפרסמו

בכה"ע, הגה לא עלה היין יפה ברל"צ בשנה שעברה ולא יכול לבוא בשוקי אירופא. הן אמנם, לפי דברי הבקאים, אפשר לתלות זאת בסכות מקריות שונות ואין לנו להתיאש עוד; אבל בכל אופן, יותר מתקנה טובה אין עוד כל מאומה, והתקנה הלא תוכל להשאר מעל, כלומר, אפשר שהיין החדש לא יוכל להשיג בשוקים הרחוקים מחיר גדול, לפי ערך הוצאות המשלוח והמכס, ואז הלא ימכר רק במדה מוגבלת, בפנים הארץ ובחפים הסמוכים, ואם ישעו אחינו אלפי רבבות גפנים בזמן קצר, אנה יכנס אז כל היין הזה ומה יהיה מחירו? אם העשירים, היושבים בחו"ל ומוציאים חלק קטן מכספם כמטע כרמים בא"י, לא ימצאו או חמישים למאה, כהשכונם — אין רע; אבל אותם הבינונים או העניים, המשקיעים כל הונם בעבודת כרם הקטן ובכליון עינים יחכו ליום המאושר, כשישבו איש תחת גפנו ויתענגו על קול צלצול הנספך הרב אשר יקבלו מחיר יינם, — אם הם טועים בחשבון, והכנסת הכרם לא תספיק להם גם די מחיתם, מה תהא אז עליהם ועל ישוב הארץ? ההשקפה הזאת על מטעי כרמים הנהוגים עתה ועל הסכנה הנשקפת לישוב הארץ אם יכנה על יסוד כזה — אינה שלי בלבד, כי אם של רוב המבינים בא"י. והאסתטסים מוסיפים עוד, כי סימן רע הוא למצבו המוסרי של עמנו, אם יחפון לעשות את ארצו כלה משקה, להפוך כל אדמת הקרש לשרה שכרון גדול . . . ואפשר שגם בטענה „אידאולית“ כזו יש קורטוב של אמת. אבל איך שיהיה, אין ספק, כי אם היתה התנועה יוצאת ממקור טהור ונשענת על ידיעות נאמנות, או לא היה אפשר כלל שתלבוש צורה כזו. כל אלה שרוצים להתעשר ואינם רוצים לעבוד, היו מבקשים אז את עשרם במקום אחר, ולארץ ישראל היו באים רק אנשים מישראל שהארץ ועבודתה חביבה עליהם מצד עצמה, לא מצד ההכנסות הגדולות, אנשים אשר באמת ובתמים מאסו בחיים של בזיון ופזור הנפש וילכו לארץ אבותיהם בהתלטה גמורה לעזוב כל מדותיהם המגונות, תולדות המסחר, ולהתמכר בכל לכבם לעבודה גופנית עם מנוחה רוחנית. אנשים כאלה לא היו מסכנים בעצמם ליסד כל עתידותיהם ועתידות הארץ על איזו השערה שעוד לא נתבררה כל צרכה, אלא היו בוחרים יותר לקנות להם שדות זרע ולהוציא לחם מן הארץ בועת אפס, ועם זה היו יכולים לנטוע גם כרמים בעתות הפנאי, לאט לאט, לא על ידי אחרים ובלי הוצאות מרובות. אם ברבות הימים היה היין מכניס הרבה, מה טוב, ואם לא, היו מסתפקים במועט ואוכלים לחםם בשמחה. לא בן עתה, שרוב הבאים לארץ אינם באים אלא על יסוד אותם החשבונות, המבטיחים להם הכנסה מרובה תמורת עבודה מעטה (או רק תמורת השגחה על עבודת אחרים), ורק על מנת כן הואילו להתנחל בארץ אבותיהם, — עתה, מוכן מאליו, שאין להם כל „חשבון“ להתעסק כעבודת אדמה ששוטה, הנותנת רק

מעט. ועל כן נראה בכל מעשי הישוב מעין ספיקולציא של הבורסא, אשר על הנלה כתוב: עושר או מות!

כי עם ישראל הוא „עם חכם ונבון“ לבשרצה — זה הוא דבר שאי אפשר להכחיש, אבל מדה אחת דבקה בו יותר מבכל שאר העמים וחשיב חכמתו אחור — היא מדת החקוי. דברו אל בני ישראל השכם ודבר על נחיצות איזה ענין ותועלתו, הוכיחו כל זה כאוחות וכמופתים ברורים — לשוא! רק אחד בעיר ישמע לקולכם, ותהמון ממקומו לא ימוש. ואולם, יקום נא מי שיהיה ויעשה את הדבר, ואפילו שלא כהלכתו ובלי יסוד נכון, מיד הוא מוצא לו תלמידים רבים, ההולכים בדרכיו ומחקים את מעשיו בעינים עצומות. מן המדה הפחותה הזאת היתה יוצאת תועלת רבה לעניננו, אם עבודתנו היתה כאמת עבודה כללית, שבראשה אנשים גדולים ונבונים דבר. כי אז היו הצעדים הראשונים נעשים כהלכה, והעם היה מחקה אותם ועושה צעדים הרבה כמותם. אבל לפי מצב הדברים עתה, שאין שיטה ואין סדר ואין אחדות בכל מעשינו, שכל אישירוח (ולפעמים גם משונע ממש) חושב עצמו למשיח קטן וקופץ בראש להושיע את ישראל, — עתה אין לשער את הנזק היוצא מן המדה הזאת. די למי שיהיה ליסד בעירו איזו אנורה, ולו גם על יסוד רעוע וחשבונות של חהו, מיד יוצאים רבים בעקבותיו, ואגודות כאלה, כמעט בלי כל שנוי, תוסדנה בזמן קצר עוד בערים רבות, בלי כל חקירה ודרישה, אם יש ממש בדבר, מבלי לשאול תורה מפי הנסיון, ומבלי שים אל לב, כי לא כל מה שאפשר במקום אחד, אפשר בכל מקום, ולא כל מה שיפה לחבר אנשים נבחרים ואוהבי ציון באמת, הקרובים זה לזה ברעותיהם ותכונותיהם, יפה גם לכל אספסוף של אנשים מן השוק . . .

בימים האחרונים התחילו בקולוניות של הנדב לב לגדול תולעת המשי. בראשון לציון וזכרון יעקב עושים כעת נסיונות כזה, ויש חקוה. אבל עוד לא כלו הנסיונות, עוד לא ידע גם המשגיח על זה (כמו שהגיד לי בעצמו) את תוצאות הדבר בפרטות, וכבר נמצאו בא"י בעלי חשבונות נלהבים, שערכו חשבון פרטי ליסוד „אגודת אלף“ חדשה למטע עצי תות ומעשי המשי! המשגיח הזכור, שראה את החשבון, השתומם למראה עיניו. אבל, למרות אזהרתו, לא יפלא בעיני כלל, אם אשמע בקרוב בשורה טובה בכח"ע, כי באחת הערים גדולה למזג אנודה כזו, וברוך ה' ותעשר, ואז לא יהיו ימים מועטים והאגודה האחת תוליד בדמותה ובצלמה עוד עשר אגודות, ותחת הגפנים והיין, נשמע אז כל היום שיחת זקנים עם נערים על דבר התות והמשי . . .

ומה בכך? — רגילים ראשי האגודות לענות — הן לפי תקנותינו אסור לחבר להתישב בארץ במשך כמה שנים, עד שיהיה הכל מוכן לפניו. ועד אז, אם נראה כי חשבונותינו מוטעים, לא נתן להעניי לעלות. וסוף סוף על ידי מעשים כאלו יעבור שטח ארמה גדול מידי הערביים לידי ישראל.

אבל בטענה זו יש שגיאות רבות. ראשונה, הנה העניי, הממשכנים כלי ביתם כדי להשתתף באיוו אגודה (מעשים שהיו), לא יוכלו על נקלה לשכוח את החלום הנעים אשר היה שעשועם ימים רבים. ואף אם אחרי כן יצחקו המיסדים בקול, כי טעו בחשבון, והעניי אל היינו לעלות, — לא תועיל להם צעקתם, כמו שאין מועילות עתה אזהרות הועד מאוריסא, וא"י תתעשר באלפי עניי חדשים מקבלי תמיכה או גועים כרעב. שנית, יש ידים מוכיחות, כי למרות התקנה הנוכרת, יתישבו בארץ חלק גדול מן החברים עוד קודם הזמן, כי לפי המצב האיננומי עתה בחוץ לארץ, תקופה פרנסת רבים יום יום, ואנשים כאלה, שמצבם מחיכם חובת גלות, כאשר יש להם אחוזה באיוו אגודה, לא ילכו לבקש להם מנוח ומני במקום אחר עד שתהא להם רשות להתנחל בארץ. ובאמת נתקבלו כבר בא"י, בזמן היותי שם, מכתבים מחברי אגודות, המבקשים להם פתחון פה לעבור על התקנה הנוכרת. שלישית, הנה גם בעלי הון שבאגודות כאלו לא כלם יביאו ברגה לארץ בשבתם בתוכה. כי מיסדי האגודות, נידוע, אינם מרקדקים הרבה עם חבריהם בכל הנוגע לתכונותיהם המוסריות וכשרונם לעבודה גופנית, לו רק ישלמו את המוטל עליהם בבסוף מלא. ובענין רך וסבך כזה אי אפשר לראות מראש כל המבוכה אשר יביאו אתם אנשים שאינם מהוגנים, אף אם בעת הראשונה תהי בטנם מלאה.

אך נוסף על כל זה, הנה גם הדבר הטוב האחר הנמצא בכל המעשים האלה — מקנה הקרקעות, יצא שכרו בהפסדו בעת הזאת, מחסרון אחדות וסדרים. מי שלא ראה איך קונים ומוכרים עתה קרקעות בא"י לא ראה התחרות בזויה ונתעבה מימיו. כל הנעשה בין החנונים והסרסורים הקטנים באחת מערי "החתום" אינו אלא צדק ויושר לעמת הנעשה בעת בארץ. בבואי שמה, לפני שלשה ימים, נמצאו רק שתי חברות של ספיקולנטים (קוני קרקעות כדי למכרן חלקים חלקים), וכבר אז ראינו כי עתידה הספיקולנציה להיות למוקש להישוב. עתה הנה באה ונהיתה! במשך זמן קצר פרו ורכו הספיקולנטים באופן מהיל, ובעזבי את הארץ עובתי שם כבר שש חברות כאלה, וכלי ספק עוד ירבו, מלבד מחנה גדול של סרסורים ופקטורים קטנים, בהם חיישים וסנדלרים, שעזבו את מלאכתם בשביל "המסחר" הזה, ואנשי מרמה שונים מן העולים החדשים, אשר אחדים מהם, לבשתנו, קנו גם ארמה לעצמם וגושימים עליהם שם "קולוניסטים לעתיד", — וכלם מתחרים ומתגרים זה בזה

ומשתדלים להזיק איש לרעהו על כל צער. וכאיוז אמצעים משחמשים! כל תועבה, כל ערמה ומרמה כשרות בעיניהם: משונים בשוחר מכתבים וטלגרמות של אחרים, מחזיקים מרגלים המתהלכים הרש בכל מקום. כדי לדעת מעשי מתנגדיהם ומערבילי לב הקונים, ועל הכל — מפקיעים שער הקרקעות באופן גורא ומביאים חכמה בלב הערביים בעלי האחוות . . . בבואי לארץ, התאוננו באוני אחרים מטובי אחינו שם, כי כר נרחב אחד עומד למכירה, ובו יותר ממאת אלף רונג אדמת-זרע טובה, אלא שהמכור קצב מחירו עשרים פרנק הדונם, ומחיר גורא כזה אסור לשלם, כי ישמעו יתר המוכרים, ונביא כזה רעה רבה לעתיד". עוד לא עברו שלשה ירחים, ואחר הספיקולנטים קנה את הכר ההוא במחיר "הגורא", עשרים פרנק הדונם, ובטרם השיג שטר מקנה באו אחרים והוסיפו על המחיר עד עשרים ושבעה פרנק. וכשראה בעל האחוה כך, החליט לבלי מכור עוד את אחוותו עתה, בתקותו כי שנעון הקונים ילך עוד הלוך וגרול. — שוב מעשה באחד משלחי האגודות, המשתדל זה יותר מחצי שנה בחפוש כבדת ארץ למקנה, וכבר קנה פעמים אחדות, ובכל פעם יבואו ספיקולנטים וישימו את המקנה לאל בנליהם הרבים. בעת עזבי את הארץ קנה עוד הפעם אחוה אחת והרבה במחירה מאד, כעשרים ושלושה פרנק הדונם. כמעט האמין, כי סוף סוף השיג תפוצ, ופתאום חור בו בעל האחוה, כי נמצאו קונים הנותנים לו מחיר בפול! ממילא מובן, שעוד לא השתגע שום אדם עד לשלם כאמת קרוב להמשים פרנק בעד דונם, וכל כונת המוסיפים לא היתה איפוא אלא להזיק.

מעשים כאלה נשמע עתה בא"י יום יום, וכבר הורגלו בהם ולא יעוררו עוד כל תמהון. גם הנכרים מילידי הארץ התחילו כבר להתערב בעניני הרעיון הגדול שלנו; גם מהם קמו לנו כבר, בעלי טובה" המתעסקים בישוב א"י . . . ומדוע לא? במה נופלים הם מן הספיקולנטים העברים, הרואים גם הם בכל הענין רק אמצעי לעשות עושר מרם אחרים? אשמע בנחמה אם לא שמעתי אחר מהם אומר בפה מלא: "אני איני אלא סוחר ודבר אין לי עם אחרית סחורתי וגורל קוניה. אם לא יצליחו במעשיהם, ישובו לעמת שבאו או ילכו לאבדון, מה לי ולחם?" — ובעיני ראיתי מכתבו של אחד הסרטורים העברים, שבו יודיע לאישיבריתו בענות מצח, איך עלתה בירו להוליך שולל את שלחי אחת האגודות אשר האמינו בו, ותחת לעזור להם במקנה האחוה שנתנו עיניהם בה, הניח מכשולים על דרכם, והם לא ידעו, והאחוה תפול לנחלה לנו, ואי"ת גרויה הרבה" . . .

ובידי האנשים האלה נמצא עתה כל גורל הישוב! גם הרעיון היותר נעלה יוכל להרחיק מעליו כל ישרי לב, כשירים כאלה ממשמשות בו.

מובן מאליו, כי כל זה אינו אלא פרי "ההתגדרות" ופעולותיהן הכוזבות והנפרדות של האגודות השונות, מה שלא היה אפשר כלל בעבודה אחת כללית היוצאת ממרכז אחד ומסודרת כראוי. לולא רבו הקונים, "יחידים ושלוחי אגודות, הרואגים איש איש רק לנפשו ולאגודתו, לא היו גם אנשי הבינים פרים ושורצים במדה כזו, ועל כן נוכל לאמר בצדק, כי אשמים בכל אלה רק מעשינו המבולבלים והמבוהלים: "פרצה קוראה לגנב".

ברחובות יפו חיוון רגיל הוא עתה לראות זוגות וזוגות הולכות ומתלחשות, וכל אחת מבשת לרגעים בעיני פחד וחשד על כל הצדדים, שמא חלילה נשמעים הדברים לאוני חברתה. לפעמים מתעלמים אחדים מהם פתאום ולא יראו עוד זמן מה בחוצות העיר, ואז הכל מבינים, שבודאי הלכו בחשאי לאיזה מקום לראות את "הסחורה", ואחרי כן הם שבים, ואחרים מתעלמים, והכל בסורי סודות, מראת כל אחד שמא יקדמונו אחר. האנשים האלה הם המה "הקונים". מקצתם "יחידים", הרוצים לקנות קרקע רק בשביל עצמם, ומקצתם "דיליגנטים", שלוחי האגודות השונות: שלוחי "חובבי ציון" שבעיר פלוגית, שלוחי "דורשי ציון" שבעיר אלמונית, וכן הלאה, הכל רק לשם "ציון", ובכל זאת, תחת לעזור איש לרעהו, להועיץ יחד בכל הדברים ולעבוד עבודה אחת למטרה אחת כאיש אחד בלב אחד, פונים כלם איש לעברו, ולא רק היחידים, כי אם גם הדיליגנטים מתנגדים זה עם זה כאלו באו לקפח איש פרנסת רעהו, לפתוח חנויות חדשות זו בצד זו. החובבים והדורשים האלה, שלוחי עמנו בית ישראל, שוכחים לגמרי את הרוח אשר קבעם הנה; שוכחים, כי מלבד חפציהם הפרטיים של בני אגודה ואגודה, יש עוד מטרה כללית המשותפת לכלם, אשר בלעדה כל מעשיהם הבל ותהו, ולפניה אין הברל כלל בין בני אגודה זו לבני אגודה זו, לו רק יהיו הגונים ומוכשרים לעבוד את ארמת הקדש ולהיות היסוד לבנין בית ישראל. לולא השכחה הזאת, לולא היתה כל אגודה דורשת רק שלוטה ושוכתה, מבלי להקפיד על צרכי הענין הכללי, — היו אחינו, הבקאים היטב בהלכות המסחר וההתחרות, מבינים מרעתם, כי רבוי העולים לארץ לקנות קרקעות יביא לנו רק הפסד מרובה, והיו משתדלים לבקש אמצעי, איך ליסד בארץ מרכז אחד, אשר אליו יפנו כלם בחפציהם מרחוק, וכל הדיליגנטים הנכבדים היו יכולים אז להכבד ולשכת כביתם, ואיש זר לא היה יודע מספר הקונים וכמות האדמה הדרושה להם.

וכאשר נצייר לנו במחשבתנו את הקונים האלה מצד אחר, את הסופרים האורבים לחדשות מצד אחר, ואת ה"איריאליסטים" סתם, המשוטטים ברחובות יפו בלי כל עבודת מעשה, מצד השלישי — אז נוכל לעשות לנו איזה מושג מן המהומה והמבוכה, השאון והרעש, המלוים עתה את כל המעשים בא"י. על כל ארבע אמות, שאחינו קונים או רק חושבים לקנות, תוקעים

ומריעים תיכף בכתב ובע"פ, על כל מקרה קטן וגדול ביפו תהום כל העור, והכל, הגרים והאזרחים, מן הרלינט עד האחרון שבפועלים, וכן ונער, יורעים עד היסוד כל מהלך הענין וחושבים להם לחובה לחוות דעה ולהתחוב על כל הדברים בשוקים וברחובות. סופרים קצרי ראות בודקים אחרי כל הבאים לארץ, יספרו כל צעדיהם, למען יוכלו לבשר בקהל רב, כי אלה ואלה באו ואלה ואלה יבואו, זה קנה וזה קונה וזה חושב לקנות וכו', ולא דעת ולא תבונה להם לראות את התולדות המרות היוצאות מזה. אין צריך לאמר, כי גם פה, כבכל הידיעות הבאות מא"י, הרבה שקר וגזומא (כמו שקרה זה לא כבר לאחר השלוחים, היושב בארץ זה בשלשה ירחים ועוד לא הצליח לקנות אדמה, ופתאום נתכשר בכה"ע, כי כבר יחד קולוניא ובי"ה עושה חיל וגם שלום לו עם הערביים שבנין), אלא שגם פרסום האמת מביא נזק רב: מצד אחד, שומעים בעלי האחוזות (ויש גם מאחינו המשמיעים להם זאת), כי היהודים באים בהמון רב לקנות אדמה, ומפני זה עולה מחירה מיום ליום; מצד אחר, אנו מושכים עלינו ועל מעשינו עיני הממשלה ועם הארץ, ובמסרם עוד עשינו איזה דבר ממשי, הננו משתדלים כמו בכונה, שתשלט בנו עין רעה . . . ומצד השלישי, וזה אולי קשה מכלם, שומעים אחינו שבגולה, כי מרבים העם לעלות, ובכח מדת החקוי מתעוררים לעלות גם אנשים שאינם ראויים לכך, שעליהם רעה להם ורעה לארץ, ומוסיפים שם מבובה על מבוכתנו.

במצב כזה, לא נתפלא כלל, אם במהרה בקרוב אי אפשר יהיה למצוא בא"י אדמה למקנה, אם הממשלה הטורקית תתחיל עוד הפעם להניח מבשולים על דרכנו, אם המעשים המבוערים יעוררו גועל נפש בכל טובי עמנו, ותחת, התנועה הגדולה תבוא אז ריאקציא נוראה . . .

על שפת ים כנרת יש קולוניא אשכנזית קטנה, אשר שם ישבנו לנו, בעברנו אני וחברי מראש פנה לטבריא. בכואי ברברים עם הפקיד, נודע לי, כי זה לא כבר קנו הפרנציסקנים כפרת ארץ גדולה, המשתרעת מן הקולוניא ההיא עד הירדן. המקום הזה הוא באמצע הדרך בין טבריא לצפת וקרוב להקולוניות הצפוניות שלנו, מקום שאחינו עוברים ושבים בו ומחפשים שם קרקעות למקנה, ובכל זאת לא נודע דבר המקנה הזה לאיש מאתנו. זכרתי את דרכינו אנהנו ואומר בלבי: אשרי, הגוי, שאומר מעט ועושה הרבה וכל מעשיו בדעת וסדרים.

ועל חסרון דעת וסדרים בכל מעשינו יעיד לנו עוד חזיון אחר, אשר יאדמו פני מבשת מרי רברי בו. אחר עשר שנות עבודה ובתיבת אלפי מאמרים ומסעי הרבה תרים משכילים, הננו עוד גם עתה גבערים מרעת ככל השאלות הנוגעות לישוב הארץ, ואפילו ברברים יסוריים שידיעתם מוכרחת, כמעט אין

שאלה בעניני עבודת שדה וברם אשר לא נשמע עליה תשובות שונות וסותרות זו את זו. שאלו, למשל, את הקולוניסטים: כמה גפנים נכון לשטח על שטח דונם אחד? והשמעו תשובות שונות המתחילות מן 400 והולכות ויורדות עד 225. וכן הדבר בשאלות אחרות. וכל שכן בנוגע למזרע תבואות ולנטיעות עצי פרי שונים, שהכל נעשה רק על פי השמועה, איש מפי איש, ולפעמים איזה מקרה בודד, איזו מלה שהתמלטה מפי אחד „הבקיאים“ נעשה ליסוד, שעליו הולכים ובונים איש בעקבות רעהו ומוריעים גם לכל שואל, כדבר ברור שיש לו סמכים מן הנסיון. — הטוב לארץ לחת לה שבייתה אחת לכמה שנים? יש אומרים טוב וראוי, ואחרים אומרים שהשבייתה תחלקל עור. — כמה שערים תוכל לתת אדמה בינונית כשנה בינונית? — הערביים מוצאים (כפי הנשמע!) חמשה או שישה שערים. אבל מזה אין ראיה — יאמרו אחרים — כי עבודת הערביים פסולה ובלי מחרשתם לא יצלחו, ואם היו חורשים בכלים אירופיים, היו מוצאים הרבה יותר. לעמית זה יאמרו אחרים, כי תכונת הארץ אינה סובלת מחרשה אירופית. והנה ידוע לכל יושבי הארץ, כי רבים מן האשכנזים וגם ערביים עשירים עובדים בכלי אירופא, ואם כן הלא נקל היה לקבץ ידיעות סטטיסטיות ממקומות שונים ולשמוע תשובה ברורה מפי הנסיון. ובכל זאת, אין יודע. — השמעת, הקורא, מימך, כי במעט כל הבתים בא"י לחים הם בימות הגשמים ומזיקים לברואות, ביחוד, לחולי החזה? לא שמעת, אע"פ שקורא אתה בתמידות כל ידיעות הבאות משם. אבל הדבר כן הוא. והנה, לפי דעת בונים מומחים שדברתי עמם על זה, אפשר היה להסיר על נקלה את הנגע הזה על ידי אמצעים שונים בבנין הבתים. אך איש לא ישים לב לחקור את הדבר. — גם בנוגע למשפטי הארץ על דבר מקנה קרקעות, שהכרח ידיעתם מורגש על כל צעד, עוד נגשש כעורים כאפלה ועור אין לנו גם איש אחד נאמן אשר ידע לפחות לקרוא ערבית כראוי. ואחב"י קונים קרקעות בעד אלפים ורובבות, מבלי שיוכלו לדעת ברור, אם שטרי המקנה והבניה נכתבו כהלכה, ומוכרחים להזעק מזה על ידיעות פורחות באויר.

ואם כך הדבר בנוגע לעבודת האדמה, שאלה שהכל עוסקים בה, קל וחומר בשאלות המסחר וחרושת המעשה, שאין לנו בהן כל ידיעה נכונה, וכל העצות וההצעות שנאמרו ונכתבו בזה אינן אלא השערות בלבד. במשך ימי שבתו בארץ קבלתי מכתבים רבים המלאים שאלות בענינים האלו. אורה ולא אבוש, כי לא ענית לאיש דבר, מחוסר ידיעה. גם „הועד הפועל“ אשר ביפו מקבל מכתבים כאלה יום ויום וגם הוא על הרוב עובר עליהם בשתיקה, ואם לא אשנה — גם כן מסבה זו. השואלים התמימים האלה, בראותם את הבקיאות הגדולה שמראים סופרי ארץ ישראל בכל ענין, מאמינים בודאי,

שדי לאיש רק לבוא לאי וימצא שם כל הידיעות צבורות ומנוחות לפניו, ולא יעלה על לבם, כי כל ה"בקיות" קלושה מן האויר, ובאמת אין איש יודע עד מה.

אבל עד שנתמה על העדר הידיעה בדברים שאין לנו בהם עוד נסיונות מספיקים, אלא שיכלנו לדעתם ממקורות אחרים, הלא נתפלא עוד יותר על כי לא יוכלו או לא יחפצו אחינו להוציא תועלת מן הנסיון שכבר יש לנו. הנה כעשר קולוניות עומדות וקיימות זה שנים אחדות ולא אחת בהן עוד יכולה להתקיים בלי תמיכה. שקר בפי הבשורה שנתפרסמה בכה"ע, כי באחת הקולוניות חדלו רבים לקבל תמיכה בשנה זו. בכל השתדלויות ודרישות, לא זכיתי לראות אף איש אחד אשר יחיה רק מפרי אדמתו בלבד. ומדוע? האמנם צדקו האומרים כי ארץ אבותינו אוכלת יושביה? האמנם רק לשוא יחרוש החורש ויזרע הזורע שם ומאומה לא ישא בעמלו? — חלילה! גם בארץ ישראל, בכלל הארצות, עובד אדמתו ישבע לחם, וגם בשנה זו, אף כי לא מבורכת היא, יראה הגוסע מצדי הדרכים שדות פוריות ועמקים עוטפים בר. הערביים עושים ואוכלים, האשכנזים עושים ואוכלים, רק עלינו בלבד יצא הקצף! מדוע אפוא?

התשובה האמתית, שכל נבוני דבר באי מסכימים לה, היא: כי הקולוניסטים הראשונים הביאו אתם אמנם אידיאליזמוס הרבה, ואחדים מהם — גם כסף מעט או הרבה, אך לכלם חסרים הבשרונות והתכונות המוכרחים לעבודת אדמה, ואינם מסוגלים להיות אנשים פשוטים, לעבוד עבודה קשה הם ובני ביתם ולהסתפק עם זה במועט היותר אפשרי. אין צריך לאמר המשכילים, אלא גם האנשים הפשוטים שביניהם אינם אוהבים הרבה את העבודה בשדה המשביעה לחם, ועל כן נהפכו רובם סוף סוף לכורמים בלבד. והרי הם יושבים ומחכים להכנסותיהם העתידות לבוא, ומרוב טובה לעתיד ישכחו את ההוה: לא ישימו לב הרבה לנן הירק אשר מאחרי ביתם, לא יגדלו בהמות ועופות במדה הדרושה, הערביים מביאים להם המאה, ביצים וירקות, והם קונים הכל בכסף מלא, וגם מלאכת כרמיהם נעשית לא תמיד בידי עצמם. יש אמנם גם יוצאים מן הכלל, אבל אלה כלם עניים, שאין להם אדמה במדה מספקת.

מן הנסיון הזה הלא אפשר היה להוציא תשובה ברורה על השאלה הנשמעת יום יום: מי יעלה לארץ להתנחל בה בתור עובד אדמה? — מי שיביא עמו כל האמצעים הדרושים לה, החמריים והמוסריים. האחרונים — כלומר, אהבת העבודה, סבלנות, אומץ-לב וכו' — במדה גדושה, אשר תגשירנה לשאת ולסבול זמן מה עד שישגי מטרתו, והראשונים — במדה

מצומצמת והנרחית כלבר, אשר לא תביאנה לידי חלומות של עושר ואדנות, הכל לפי מספר נפשות ביתו והעובדים שבם. — והתת התשוכה הזאת, אנו שומעים עוד גם היום וכוחים והקירות על דבר נמות הסכום הדרוש, כאלו כל השאלה לא היתה אלא: כמה יהיה לאדם בכיסו ויהיה מוכשר להיות מן האברים הראשונים על ארמת אבותינו. הללו אומרים חמשת אלפים ד"כ, ואחרים פוחתים והולכים עד שני אלפים, וכלם יחד לא ישימו אל לב, כי רבים הביאו לארץ יותר מן הסכומים האלה ולא עלתה בידם עד כה לחיות מפרי אדמתם; כי האמצעים החמריים והמוסריים הדרושים לעבודת האדמה מתיחסים אלו לאלו על הרוב בערך מהופך: כל מה שירבה הון אדם, כן ימעט חפצו וכשרונו לחיות חיים פשוטים בעבודה גופנית. וחבת ציון, אע"פ שרבים אומרים לגפשם, כי נכונים הם להקריב על מובחה כל חייהם ואשרם, הנה כשהם באים לידי נסיון, אין כחה גדול להפוך משרש את נשיותיהם ותאות לבם שהביאו אתם מן הגולה.

בשנים האחרונות נולדה מפלגת עולים חדשים — מפלגת „הפועלים“, והם אנשים הבאים לא"י לעבוד עבודה אצל אחרים בתור שכירי יום. בהשתדלות „ועד הפועל“ הם מוצאים עבודה באחת הקולוניות החדשות, מקבלים שנה טוב לפי המקום (ערך $1\frac{1}{2}$ פרנק ליום), אשר יספיק להם גם לקבץ על יד איזה סכום, והפקידים, אנשים ישרים וח"צ באמת, מתנהגים עמהם בחדר וברחמים ומשתדלים להיטיב מצבם ככל האפשר. כל פועל מעם אחר כמצב כזה לא היה מוצא סבה להתאונן הרבה על גורלו, אך לא כן פועל עברי בא"י. אמרתי „בא"י“, כי מאמריקא אנו שומעים בשורות טובות גם מאת הפועלים העברים: פלוני ופלוני מצאו להם עבודה המספקת בצמצום למחיתם, והרי הם מאושרים ויועצים גם לקרוביהם שיבואו שמה וימצאו גם הם אושר כזה. אבל בא"י אין הדבר כן. פה גם המבקשים להם ומוצאים אותו כמחיר עבודתם יחשבו עצמם כקרבנות לשובת הכלל, ולהם איפוא הצדקה לדרוש בעד זה תשלום גמול מכל ישראל. רבים מאלה, כעבור להם איזה זמן, תבחל נפשם כעבודה כזו, שאינה מעשרת ולא מכבדת את בעליה, והנם מוצאים, בי אין כל „תכלית“ כזה לעתיד, ולכם יועץ על הכלל, אשר לשוכתו הם עמלים, והוא, כפוי טובה, לא ישלם להם כגמולם, לא יקנה להם שרות וכרמים וכו'. טענות כאלו נתפרסמו בימים האחרונים באחד מכתבי „היר"ל בירושלים, וכאשר שמעתי מאנשים נאמנים בא"י, היודעים את הפועלים מקרוב, אין זו דעת יחיד, כי אם הד קולם של פועלים רבים.

גם מן הנסיון הזה אין אנו לומדים מה שאפשר ללמוד, ויש בא"י משתדלים להרבות מספר הפועלים מאחינו בדרך מלאכותיות, לא מילירי הארץ — זה היה בודאי טוב ומועיל — כי אם מן החוץ, באופן שברבות

הימים אפשר שנראה שם חיון אשר עוד לא היה לעולמים: שאלת העבודה והרכוש, כטרם עוד הספיק הרכוש ליהנות מפרי העבודה . . .
 אך לא זו בלבד, אלא שבכלל אין מדרגו ללמוד מאומה מן העבר בשביל העתיד. הן זאת בודאי יכלנו ללמוד מדברי ימינו בעבר ובהווה, עד כמה מוכרחים אנו להזהר לבלתי עורר עלינו חמת עם הארץ על ידי מעשים מגונים, עד כמה איפוא עלינו להיות זהירים בהנהגתנו עם עם נכרי שאנו באים לגור בתוכו מחדש, להתהלך אתו באהבה וכבוד, ואין צריך לאמר בצדק ובמשפט. ומה עושים אחינו בא"י? ההפך ממש! עבדים היו בארץ גלותם, ופתאום הם מוצאים עצמם בתוך חרות בלי גבול, חרות פרועה שיכולה להמצא רק בארץ בטורקיא. השנוי הפתאומי הזה הוליד בלבם נטיה לדיספוזיטיון, כאשר יקרה תמיד ל"עבד כי ימלוך", והנם מתהלכים עם הערביים באיבה ואכזריות, משיגים גבולם שלא בצדק, מכים אותם בחדפה בלי כל סבה מספקת, ומתפארים עוד כי כן יעשו, ואיש אין אשר יעמוד כפרץ ויעצור בעד הנטיה הבויה והמסוכנת הזאת. הן אמנם צדקו אחינו באמרם, כי הערבי מכבד רק מי שמראה לו גבורה ואומץ רוח; אבל במה דברים אמורים, כשמרגיש עם זה שהדין עם מתנגדו; לא כן אם יש לו צרקה לחשוב את מעשי מתנגדו לעשק וגול משפט, או, אם גם יחריש יתאפק עד עת קץ, אבל עברתו שמורה בלבו ונוקם ונוטר הוא מאין במה.

ומה אוסיף עוד? האספר לקוראי על דבר המדות המגונות השולטות בעוליהגולה, על דבר שנאת חנם, פרוד הלכבות, מחלוקת של הבל בשביל מקום בבית הכנסת וכו'? — אך הן גם במה שכבר אמרתי די, כמדומה לי, להוכיח לנו, כי "לא זה הדרך" להשגת המטרה, וכי אם נוסיף ללכת בדרך הזאת, לבלות ימינו וכוחותינו בפעולות נפרדות ומסובכות, בלי ההכנות הדרושות, בלי אורגניזציא מעולה, בלי מנהיגים הגונים, בלי שיטה וסדר, — אז, יכלו להיות אמנם, בי סוף סוף יצלח לנו להושיב בארץ איוו אלפים כורמים ויוגבים, אשר ברבות הימים ימצאו לחמם בנחת או בצער, בידי שמים או בידי אדם; אך עד המטרה העקרית — קרוב לודאי שלא נגיע לעולם, ותחת למצוא תשובה שלמה ונצחת על שאלת היהדות, נוסיף רק שאלת היהודים במקום שלא נמצאה עד כה — בארץ אבותינו . . .

מה לעשות איפוא? אל מי נדבר, אל מי נפנה, מי ילך לפנינו ומי ישמע לקולנו?

מחסרי "גריבים" יחידים, אף אם צדקתם כהררי אל, לא ינשע ישראל: זאת הורה כבר הנסיון. גם מאחינו במזרח אירופא אין לקוות הרבה. מצבם החמרי והמוסרי והמדיני לא יתן להם לעשות גדולות, ומה גם לעמוד בראש.

הלא הם המה עתה העושים, ומה יעשו ואיך יעשו — כבר ראינו. אחד הוא אמנם „הועד הפועל“ ביפו, המביא באמת תועלת רבה ועושה סדרים בפי יכלתו, אבל „יכלתו“ מוגבלת מאד, מסכות שונות, חיצוניות ופנימיות, שמקורן גם הן בתכונותיהם ומצבם של אחינו ההם אשר מקרבם צא . . .

לא נשאר לנו איפוא כי אם לפנות אל אחינו שבמערב, ביחוד — באנגליא, המתעסקים הרבה בימים האחרונים בשאלת ישוב א״י. אם בין המתעסקים האלה ישנם באמת, כמו שמספרים כה״ע, אנשים גדולים מילירי הארץ, או היו יכולים עוד לתקן את המעות ולתת לכל הענין את הצורה הנאותה לו. הם, אנשים שהורגלו לחיי סדרים ויודעים מה היא פעולה מתוקנת ועם זה יש להם גם כל האמצעים הנחוצים — הם היו צריכים לנסד הכרה לאומית גדולה לישוב א״י. קורם כל ישלחו לשם קומיסא של מומחים שונים, אשר תשוטט בארץ לארכה ולרחבה במשך שנה או שנתיים ותעשה נסיונות ותקבץ ידיעות נכונות מכל הדברים הנוגעים לישוב הארץ ועבודתה. ואחרי כן תשתדל לקנות כל אחוזה העומדת למכירה; תשתדל בהשכל ורעת, בזהירות יתרה ובלי שאון ורעש . . . את כל קרקעיותיה תחלק החברה לשני מינים: לאדמה שרובה לזרע ומעוטה לנטיעות, ולאדמה שכולה לנטיעות. על הראשונה תיסד קולוניות תיכף, תחלקה לחלקים, המספיקים למחיה איש וביתו, תעשה חשבון, כמה יעלה מחיר כל חלק עם בית ורפת וכל הבהמות והכלים הדרושים, הכל לא ביד רחבה, כי אם המוגבל בלבד, ואז תמכור כל חלק עם כל השייך לזה לאנשים בלתי עשירים, אשר תמצאם ראויים, לפי חכונותיהם וכחותיהם, להיות אכרים בא״י, ותעשה להם גם הגחות באופני התשלומין, לפי ראות עיניה, ובלבד שימלאו כל התנאים שתשים לפניכם מראש, בנגוע לסדרי חייהם ועבודתם. האדמה ממין השני תעבור החברה בעצמה על ידי פועלים עברים, אשר תבחנם ותמצאם ראויים לכך, וכנלות שנות העבודה לכל כרם או פרדם ויהיה נכון למכירה, תמכרהו החברה לאחד מחבריה, ואת הפועלים אשר עבדוהו באמונה במשך כל השנים תושיב על האדמה ממין הראשון. תתן להם „חלק“ עם כל הנלוו לזה, בתנאי שיחיו על פי חקים ידועים, ואת החוב ישלמו מעט מעט במשך שנים רבות.

בשיטה כזו היתה מקבצת על יד ארמה מרובה במחיר לא יקר ומבלי שתשלוט בה עין רעה; הקנקורנציא והספיקולוציא היו בטלות מאליהן, כי כל אלה הנותנים עתה ידם לאגודות שונות, המבטיחות להם כרם לאחר זמן, היו בוחרים יותר להשתתף בחברה כזו ולקנות מאתה כרם גם כן לאחר זמן, ולא היה איפוא עוד כל „קונה“ לקרקעות בלעדי החברה; אלה הרוצים להתנחל בארץ תיכף על יסוד עבודת האדמה היו מוצאים גם כן הכל מוכן לפניהם, ואם אך יהיו באמת מוכשרים לזה, ישיגו חפצם בלי הוצאות מרובות, הפועלים

העניים היו יודעים גם הם, כי יש תקנה לאחריתם, אם אך יעבדו באמונה; וסוף דבר — היינו מוצאים בא"י אחר עישר או עשרים שנה המון גדול מאחינו, לא ערב רב של גולים עניים ורודפי עושר, אשר לא יצליחו לבל, כי אם אנשים בריאים וטובים וישרים, אוהבי עבודה וחיים מיניע כפס בשלום ובסדרים נכונים. אנשים כאלה לא היו מעוררים בעת הראשונה כל שנאה מצד עם הארץ, לפי שלא היו מתגרים בו ולא היו כאים בנבולו. ואף אם כרכות הימים אפשר שתביא הקנאה לירי שנאה, אין בכך כלום. כי עד אז יוכלו אחינו כבר להחזיק מעמד בארץ על ידי מספרם הרב, אחזותיהם הגדולות והעשירות, אחדותם וסדרי חייהם הטובים.

מובן מאליו, כי כל האמור בזה אינו אלא בדרך כלל, כדי להראות רוח חברה כזו. ואם היתה כאמת עומדת להוסד, היתה מוצאה לה גדולים וטובים ממני, שיערכו לה את תקנותיה הפרטיות.

ואולם, אין לשכוח, כי לפי מצב הדברים עתה תכבד העבודה על החברה בראשיתה. לא על נקלה נוכל לעצור בעד שטף האימפריציא המבוהלת לא"י, אחר שכבר הורגל ההמון לבקש לו שם מפלט; לא על נקלה יניחו גם הספיקולנטים את מקומם וילכו להם בשלום; לא יחדלו גם אלה מקרב הארץ כרגע, אשר ינסו עוד לבלבל מוח ההמון על ידי "הצעות" גדולות ואגודות מתעשרות; גם סופרי ישראל לא יחכמו שתאום לבלי הוסיף עוד להרעיש העולם על כל מקרה קל ערך אשר נפל בארץ. מקום אחד ישנו עוד אמנם בא"י אשר לא ננעה בו יד עד כה, הוא כבר עבר הירדן. שם, הרחק ממקום הרעש והמכונה, היתה החברה יכולה להחל מעשיה במנוחה, ולפעול אולי משם מעט או הרבה גם על מהלך הענין במערב הארץ. אבל, לאסוננו, התחילו כבר הספיקולנטים לתת עיניהם גם בכבר ההוא, ורבים מן העולים עתה חושבים כבר מחשבות להתנחל שמה. "עבר הירדן" עולה עתה על כל לשון ביטוי, וכבר נמצאו גם סופרים המרימים קולם בכה"ע וקוראים באוזני כל תהמון: "לעבר הירדן!" — כנהוג. ובכן, יכול להיות, כי לא יארכו הימים ונראה גם שם את כל החיונונות אשר הורגלנו בהם ביהודה ובגליל, והחברה אשר אמרתי, אם אין חלומי זה רברים בטלים בלבד, תהיה מוכרחת להתחיל מעשיה בתוך כל השאון והבהלה, ומלחמה בברה תהיה לה מכפנים ומבחוק, מלחמה הרורשת כחות רבים, סבלנות גדולה ובינה יתרה.

מלא רעיוני עצב, אחר אשר תרתי את הארץ וראיתי מה שראיתי ביופ ובהמושכות, באתי ערב פסח ירושלימה, לשפוך שיחי וכעסי לפני העצים והאבנים, שארית מחמדינו מימי קדם. ראשית דרכי היתה, במובן, אל "הבית". שם מצאתי רבים מאחינו יושבי ירושלים עומדים ומתפללים בקולי קולות.

פניהם הרלים, תנועותיהם הזרות ומלבושיהם המשוניים — הכל מתאים למראה הכותל הנורא. ואנכי עומד ומסתכל בהם ובכותל, ומחשבה אחת תמלא כל חדרי לבי: האבנים האלה עדים כמה על חורבן ארצנו, והאנשים האלה — על חורבן עמנו; איזה משני החורבנות גדול מחברו? על איזה מהם נבכה יותר? — ארץ כי תחרב, והעם עודנו מלא חיים וזכר, יקומו לה ורובכל עזרא ונחמיה והעם אחריהם וישובו ויבנוה שנית; אך העם כי יחרב, מי יקום לו ומאין יבוא עזרו? —

ולו באה בי באותה שעה רוח ר' יהודה הלוי ויכלתי לקנן כמחר על שבר בת עמי, היתה קינתי מתחלת לא "ציון", כי אם — "ישראל".

כ"א אייר תרנ"א, באניה מיפו לאודיסא.

מאמר שני*.)

(ממסעי השני בשנת תרנ"ז.)

עוד הפעם עומדות רגלי על ארמת אבותי ועוד הפעם עלה עלי הגורל לגלות בקהל מה שאחרים כמו עד כה. לא קלה היא אמנם העבודה הזאת ולא נעימה; אבל, מכיון שהתחלתי במצוה זו לפני שנתיים, אחשוב לי לחובה לעשותה גם עתה, ומה גם כי בדבר אחד קלה היא עתה יותר הרבה ממה שהיתה אז. כי אז, בימי "התנועה הגדולה", יחיד הייתי כמעט ברעתי והונדחתי על כן להרבות בראיות על כל דבר, כדי להוכיח צדקתי; בעוד אשר עתה, בעת שאנו אוכלים פירותיה של התנועה ההיא, והנסיון עצמו היה למורה דרך ה"אמת", — עתה נפקחו גם עיני רוב יושבי הארץ לראות נכוחה, ודעה אחת ושפה אחת שזררת בין כל טובי חרצ אשר בארץ ישראל; באופן שאינני רואה צורך להאריך, אלא אציע בקצרה את הדברים היסודיים, שנחבררו עתה על פי הנסיון, ואעידה לי מראש את חברינו שבארץ ישראל, הרואים הכל מקרוב: אם שקר בפי או העויתי הישרה — יבואו ויטפחו על פני.

הממשלה. הממשול היותר גדול על דרך התפתחות הישוב הוא יחס הממשלה אליו. כל קולוניציא חדשה דורשת בהכרח עוד וסעד מצד ממשלת המקום, וכל הממשלות הגאורות תומכות באמת בכל אשר בכחן את הרוצים

(* נדפס ב"המליץ" ג'—ה' אלול תרנ"ג.)

להתישב בארצותיהן המועטות באוכלוסין; בעוד אשר פה בארץ, לא די שאין אנו יכולים לקנות עתה שום עור, אלא שגם ידוע ברור, שהממשלה הניח מכשולים על כל צעד גם לעתיד, לפי שאין דעתה נוחה מהתישבותנו. הסופרים בכה"ע, בדרום תמיד על "גורת הבניסה", גרמו לכני תויל לעשות להם מושג בלתי נכון מתכונת הגורה, כאלו כל עיקרה היא רק על הבניסה, ומכיון שהצליח אדם להכנס לארץ באיזה אופן "שיחיה", הרי הוא בטוח, כי ישב כל ימיו בשלום ולא יירא רע. אבל האמת היא, להפך, כי הממשלה בקונסנטינופול אינה מקפדת הרבה על הבניסה ונותנת כמעט לכל דורש את הרשיון ("תוכרה") להכנס לארץ ולישב שם שנים או שלשה חדשים. אבל, לעמדתה, אינה רוצה עתה בשום אופן, מפני טעמים מדיניים, להניח ליהודים חדשים להתישב בארץ ישיבת קבע, וכל שכן לקנות קרקעות ולבנות בתים. ולפי שיהודי המערב ואמריקא מוצאים חסות בצל הקונסולים שלהם, אשר לא יסכימו למתוח על בני ארצם גור דין זה, המתנגד לתנאי הבית שבין ארצותיהם ותוגרמה, לכן תצמצם האחרונה את כל התנגדותה עוד יותר שאת לעמדת יהודי יוסיא, וכדרכים ברורים ונמרצים גלתה את מחשבתה, לכלי תה להם להתישב בארץ. אין ספק איפוא, כי ככל אשר ירבו המתישבים והמתנחלים באיסור על ידי ערימות שונות (הממשלה יודעת כל הדרבים האלה!), כן תגדל חמת הממשלה העליונה יותר ויותר, ואין שום דבר אשר נוכל לבטוח בו, כי סוף סוף לא תעשה חקירה ודרישה מרוקת ולא תגרש כיום אחר את כל אלה שאין להם רשות לשבת פה. אך לו גם נניח, כי אפשר יהיה גם אז להשאיר בארץ בחסדי הפקידים המקומיים, הנה היוזע מה הוא פקיד תוגרמי בעת שגורל חיינו בידו — הוא יסכים, כי טוב המות מחיים באלה, המסורים בידו עלוקות, שמוצאות דם קרבנותיהן טפה אחר טפה ואינן נותנות להם מנוח כל עוד רוח בהם.

יסוד כל היסודות צריך איפוא להיות מעתה: לעשות רק מה שנוכל לעשות בהכשר, בדרך אופיציאלית, ולכלי השתמש בשום ערמה ותחבולה לגנוב דעת הממשלה.

הכרמים. לפני שנתים, בעת שעמדו להוטר קולוניות חדשות רבות וכולן על יסוד מטעי כרמים, שאלתי אז את השאלה הגדולה: "אנה יבנם כל היין הזה?*" ובשאלתי זאת הבאתי עלי קללת רוב חויצ, אשר חשבו ומצאו, כי אין אושר במטעי כרמים בא"י. עתה הנה בסבת הגורה לא נוסדו הקולוניות החדשות ההן, וגם בהישנות לא רב עוד מספר הכרמים שעברו להם כבר

(*) ע"י למעלה, מאמר ראשון.

שנות ערלה, וכמות היין החדש קטנה היא עוד מאד, וככל זאת כבר תעלה השאלה הזאת על כל לשון, והקולוניסטים הורידו לארץ ראשם ודואגים מאד לאחריתם. לפי שנסינן השנה הזאת תורה ברור, כי בארץ עצמה אין כבר גם עתה מקום לכל היין, וההוצאה להחיל אינה בטוחה לע"ע, וקשה מאד למצוא שוקים קבועים, אשר יוכל יין א"י להמכר שם במחיר מספיק. הברון רוטשילד עוסק אמנם במושבותיו בנסיגות שונים ורצונו להראות, כי א"י מוגשרת להוציא יין משובח ביותר, אשר לא יירא מפני הקונקורנציה. אם יעלה הדבר בידו — אי אפשר עוד לדעת. אבל בכל אופן יעבור עוד זמן רב, והרבה רבבות כסף יאבדו, עד שנדע אחרית דבר; בעוד שהקולוניות החפשיות צריכות פרנסה ואינן יכולות להמתין. עד הימים האחרונים עמדה על הפרק עוד שאלה אחרת קודמת לזו — שאלת היקב. כי בעת שנשעו כל הקולוניות כרמים על יסוד "החשבונות" הידועים, שכחו הכל להביא בחשבון את היקב הדרוש לעשית יין, שעולה עם הכלים הדרושים עד למאות אלפים. עתה אמנם יש תקוה, כי יהיה יקב מרבוי להקולוניות החפשיות שביהודה, אבל בזה עוד לא נושענו, כל זמן שלא נמצא פתרון לשאלת היין. בשנה שעברה שלמה האדמיניסטרציה בראשון לציון מחיר הגון בעד הענבים, וכל קולוניסט הבנים על בן מכרמו סכום מסוים, והנה הריעו חוצי תרועה גדולה, כי עוד מעט והיו ה"ראשונים" לבני חורין, לעשירים, למאוששים; ולולא הגזרה, היו כוראי גולדות על סמך זה קולוניות חדשות עם רבבות נפלים בפעם אחת. ולא נמצא בתוך חוצי אף פקה אחד אשר ישאל: וכי מאין ידענו שהמחיר הזה הוא הטבעי, האמתי, כלומר, אשר ישוב אל בים הברון עם ריוח ידוע על ידי מכירת היין? כי אם לא כן, הלא אין גם זה אלא "תמיכה", אם גם בדרך כבוד. ובאמת, הנה נשמע עתה, כי מוצאה האדמיניסטרציה את עצמה מוכרתת להוריד בשנה זו מחיר הענבים, כדי שתוכל להחיל גם מחיר היין. ומי יודע אם בשנים הבאות לא ירד המחיר עוד יותר, אחר שלע"ע אין שום מדה טבעית למוד בה את המחיר האמתי של היין החדש, וממילא — גם של הענבים החדשים.

היסור השני הוא איפוא: צריך לחדול לגמרי מנשיעת כרמים חדשים עד שיתברר היטב מה אחרית היין.

מורע תבואות. הנני מודיע בשמחת לב, כי שנוי גדול לטובה מצאתי הפעם בהלך רוחם של רוב הקולוניסטים כנוגע לעבודת שרה. או, לפני שנחם, שחקו על ה"אידיאליזמוס" שלי לא רק סופרינו שבחול, היורעים כל הלכות הישוב מרחוק, ברוח מבינתם, כי אם גם הקולוניסטים עצמם הפצו אז להאמין ושיאמינו אחרים, כי אין ארמת א"י מסוגלת לזרעה וכי לאיש ישראל אין כל "חשבון" להיות אכר פשוט על האדמה הכחושה הזאת. עתה

הנה נשתנה הדבר, ורבים מאד בין הקולוניסטים נאמחים על כי אדמתם נשועה גפנים ואין להם יכולת לעסוק בוריעה. האמת צריך אמנם להגיד, כי גם עתה אין עוד נסיונות ברורים אשר יורונו בפרטות דרכי העבודה הזאת לפי תכונת הארץ; אבל בכלל, מודים פה עתה כמעט הכל, שאין אדם ראוי לשם עובד אדמה אלא אם כן מוציא לחם מן הארץ ועוסק בנידול בהמות ועופות, כלומר, שבורא לו בעצמו את החמרים הדרושים למחייתו ומחית ביתו ומקנהו, מכלי שיעריך את עבודתו לפי שווה בשקלים; וגם בזה מודים, שיש אפשרות לעבוד עבודה כזו גם בא"י ולשבוש לחם, וכי רק הסרון הרצון האמתי נרם לנו, שאין עד כה אף קולוניא אחת אמיתית.

ומזה יוצא היסוד השלישי: הרחבת הקולוניזציה, כשחגיע השעה המוכשרת לכך, צריכה להתכונן על עבודת האדמה בוריעה ולא על עסקים-בנטיעות, וממילא — על ידי המוכשרים להיות אחרים אמיתיים, ולא על ידי סוחרים בעלי חשבונות.

האגודות. מכל השאון הגדול של השנים האחרונות על דבר יסוד אגודות להתנחל בארץ בדרך נוחה וקלה, על ידי אדמיניסטרציה שתעבוד את האדמה במשך חמש או שש שנים, עד שיהיו הכרמים מכניסים הרבה, — מכל השאון הזה יצאו רק שתי קולוניות, שבהן ארבע אגודות עוסקות בנטיעות על ידי פועלים. אבל גם האגודות האלה הולכות ונרופות ועומדות להפרד עוד קודם הזמן המוגבל, וגם הטובה והעשירה שבכלן כבר נלאתה לתת ולחזור ולתת שנה אחר שנה להוצאות-העבודה המרובות. מן הנסיון הזה אנו למדים, כי אגודות כאלו, המקבלות על עצמן להוציא ולא להכניס במשך שנים רבות, אין סופן להתקיים, ובהתפרדן קודם זמנן, בעת שהכרמים (או הנטיעות האחרות) נצרכים עוד לעבודה מרובה עד שיתנו פריים, גורמות רעה להישוב בכלל ומביאות אסון על רבים מחבריהן.

ועל כן נוכל לקבוע יסוד רביעי: גם הישוב כאגודות אגודות אפשר יהיה (עוד הפעם: כשחגיע השעה המוכשרת!) רק לשם מורע תבואות, והחברים צריכים להיות בעלי הון. שיוכלו להוציא במשך שנה או שנתיים כל הסכום הדרוש להתישבותם הגמורה, ובמשך העת הקצרה הזאת תעסוק אדמיניסטרציה בובול השדות ותרשישה וזריעה ובנין, עד שיהיה הכל מוכן, ואז תתפרד האגודה, וחבריה יתנחלו בארץ בתור אחרים פשוטים, אשר ימצאו תיכף לחם מפרי אדמתם, ורק אז יעסקו בעצמם גם בנטיעות, אם יחפצו.

התמיכה. רבים מתאוננים, כי בכל המליונים הרבים שחוציא הברון עד כה על ישוב הארץ לא הצליח אף לתת לנו, לפחות, נסיונות ברורים, שמהם נלמוד מה לקרב ומה לרחק ולא נגשש כעורים באפלה. יכול להיות, כי צודקת היא הטענה הזאת בכלל, אבל נסיון נדול אחד יצא לנו בכל זאת

ממעשי הברון, שאי אפשר להטיל ספק בו. בהקולוניות של הברון נוכל ללמוד באופן בולט ביותר, כי אחר המעצורים היותר גדולים על דרך התפתחות הישוב הוא — התמיכה התמידית בכסף. עצלות ורפיון ידים, ערמה וננבת דעת, פזרנות יתרה, אבדן רגש הכבוד, ועוד מדות כאלה, המביאות רקבון בעצם שרשי הישוב, הן כלן תוצאות השטה הזאת. לו חפצתי להביא בזה ראיות מפורטות, הייתי צריך להזכיר שמות פרטיים; אבל החזיון הזה גלוי וידוע כל כך לכל הקרובים אל הענין, עד שאיננו צריך לראיות. והגני מקוה, כי לא אמצא מתנגדים בין חוצ שבארץ ישראל, אם אשים ליסוד חמישי את המשפט הזה: צריך לחדול לגמרי מלתת תמיכה בכסף למי שיהיה. רק ברברים המוכרחים לעבודת האכר (קרקע, בנינים, בהמות, כלי עבודה וכו') — בהם אפשר לתמוך לפעמים את הראוים לכך ולעובם אחרי כן לנפשם ולעבודתם, כלי כל תקוה להשיג איזה סכום להוצאות ביתם וכדומה, וולתי לצרבי צבור.

מסחר ואומנות. כל ההולך לא"י דרך מצרים ישתומם בהכרת על ההבדל הגדול שבין שתי הארצות האלה, הסמוכות זו לזו, בנוגע למצבן האיקונומי. האחרונה פורחת ומתפתחת יותר ויותר, בעוד שהראשונה נשארה בגולותה ושוממיתה, בלי חיים ותנועה. הסבה הראשית לזה היא — הבדל הממשלות וסדריהן. במצרים יד אנגליא שלטת ובכל יבולתה משתדלת להנהיג סדרים נכונים ולהקל ליושבי הארץ את עבודתם בכל משלה יד; בעוד שבא"י הממשלה עצלה ופרועה, והבא לעסוק פה במסחר או באומנות יפגוש באלפי מנשולים שאין לאל ידו להסירם. הדרכים שוממים והעברת הסחורה (או החמרים הדרושים) ממקום למקום תעלה ביוקר גדול; הממונים על המכס ויתר הפקידים עושים כל מה שביכולתם למרר חיי האומללים שיש להם עסק עמהם; הבצות הממלאות את הארץ (שאפשר היה ליבשן) מולידות את הקדחת בגל שנה במשך ירחי הקיץ, מחלה שעל הרוב אינה מסוכנת אמנם, אבל בהתהלכה ירחים אחדים ובהפילה למשכב אנשים רבים מאד, מכיאה היא ערבוניא ופרעות במהלך המסחר ומפריעה את האומן מעבודתו (האכר אינו מסובל כל כך בעבודה בירחים הללו); ובכלל, לפי מצב הארץ עתה, אין סדר ואין בטחון בשום ענין, ובלי סדר ובטחון אי אפשר למשא ומתן להתקיים, וממילא תמעט הדרושה גם על מלאכת האומנים. הסוחרים והאומנים מילדי הארץ או היושבים כבר בארץ שנים רבות ויודעים היטב רוח המקום — מורגלים כבר בכל אלה ומוצאים על הרוב אמצעים שונים איך לעמוד בפני המצב הפרוע. אבל איש אירופי הבא מחדש, וכל שכן אם רוצה לעסוק באיזה ענף חדש, לא יוכל עמוד, אלא אם כן ימצא לפחות משען חזק בממשלת ארץ מולדתו, וגם זה לא יספיק תמיד. סוחרים אחדים מיהודי אוסטריא ואשכנז

התישבו בארץ בעת האחרונה, והם מוצאים את העור הדרוש מצד הקונסולים שלהם, ובכל זאת נמצאים הם במצב מלחמה תמידית עם סדרי המקום, ובקושי גדול ובצעדים קטנים מאד כובשים להם את דרכם.

ומזה יוצא יסוד ששי: התישבות אנשים פרטיים בערי הארץ לשם אומנות או מסחר גורמות על הרוב רק התגברות הקונקורנציה באותם הענפים המעטים שכבר אחזו בהם התושבים מאז, ועל ידי זה — הריסות מצבם של החדשים עם הישנים גם יחד, וסוף סוף, תחת חפצנו להרכנת מספר אחינו בערים, אנו גורמים, שגם הרבה מן התושבים מוכרחים לעזוב את הארץ. טובת הישוב דורשת איפוא לבלתי גשת אל הרחבת המסחר והאומנות עד שאפשר יהיה לעשות זאת בכחות גדולים, אשר יתאחדו לאגודה אחת מסודרת היטב, ובתנאי שהוכל האגודה להשען עם זה גם על כחת של איזו ממשלה אדירה.

החנוך הלאומי. כשאנו מתבוננים מקרוב על מצבנו עתה בארץ ורפיון כחננו, נשא עינינו בהכרח אל העתיד ונחפוץ להאמין, כי דור נולד יהיה טוב וחזק ממנו והוא יצטרך קדימה בדרך הרצויה לנו. ועל כן אין ספק, כי חנוך הילדים באופן מתאים למטרתנו הוא אחד מענפי-עבודתנו היותר נכבדים. והנה בשנים האחרונות הצליחו כה"ע לקבוע בלבנו האמונה, כי בתי הספר בא"י הם היותר מתאימים לחפצנו, בתתם לתלמידיהם חנוך עברי לאומי ביחד עם ידיעות כלליות מספיקות. אבל באמת אין הדבר כן. ישנם בא"י שני מיני בתי ספר: הללו שנוסדו על ידי אחינו המערביים עוד לפני התעוררות התנועה הלאומית, והללו שנוסדו אחרי כן (ביחוד, בהקולוניות) לרגלי התנועה הזאת. בהראשונים שמים לב ביחוד להשכלה כללית ולשונות אירופיות, אבל בנוגע אל החנוך העברי, אינם עולים הרבה בערנם על בתי הספר ממין זה אשר באירופא, וחניכיהם שואפים על כן בהכרח, בעזבם את בית הספר, לצאת למרחב, אל העולם הגדול, ויוצאים את הארץ בכל עת שיוכלו. והאחרונים, והם המה המתפארים ביותר כרוחם הלאומי, רואים את הרוח הזה בדבור פה בלשון עברית ובלמוד כל המדעים גם כן בעברית. מרחוק כל זה יפה ונעים, אבל השומע באוזניו, איך יגמגמו בלשונם המורים והתלמידים יחד, מהסרון מלים ומכשאים, הוא מרגיש מיד, כי "הדבור" הזה לא יוכל לעזור בלבו של המדבר או השומע רגש של כבוד ואהבה אל השפה המצומצמת, והשכל הרך של הילד (הלומד עם זה על הרוב גם צרפתית) ירגיש עוד ביתר עוז את הבבלים המלאכותיים אשר ישים עליו הדבור העברי. אבל יותר עוד מן הדבור מצד עצמו רע ומוזק למוד המדעים השונים בעברית, באין לנו עוד ספרי למוד טובים, לא רק למדעים כלליים, כי אם גם ללמודי היהדות, והמורים מתרגמים כל אלה בעצמם מספרי למוד בלשונות אירופיות

ומלמדים לתלמידיהם מתוך כתבם. ממילא מובן, כי לא כל מורה מסוגל לתרגם ולהמציא מבטאים חדשים במקום שאינם, והמלאכה הכבדה מביאה את המורה גם לקצר ככל האפשר, ובאין לו יכולת לבאר כראוי את הענינים גם בעל פה — כי הביאור הזה בשעת הלמוד הוא גם כן בלשון עברית — יוצאים הילדים מבית הספר בדיעות צנומות ומקומעות, וכל רכושם הרוחני הוא אוצר מלים עברי עם איוו קרעים מענינים שונים, עברים וכלליים, שלא נקלטו היטב במוחם.

היסוד השביעי הוא איפוא: החנוך הלאומי האמתי יושג בארץ ישראל, כמו בגולה, על ידי ידיעה נכונה בלשון עברית ובספרות ישראל וקורותיו, אשר תספר להילדים בשיטה מושכלת ותהיה מכוננת מתחלה ועד סוף לקשרם בחבלי אהבה ובבור לעמם וארצם ולעורר בם את התשוקה לעבוד עבודת עמם ולהיות לתועלת לתחית הלאומית. ולמטרה זו לא יזיק כלל אם, כל זמן שאין שפת עבר מוכשרת לכך, ילמדו את המדעים גם בא"י באיוו לשון אירופית, לו רק ילמוד הנער עם זה את חובתו, להשתמש בדיעותיו לצרבי אומתו.

על היסודות האלה צריכים חו"צ לבונן עבודתם לעתיד, אם יחפצו להביא תועלת ולא מבונה בעניני הישוב.

ובכן, קודם כל עליהם להסיר מלבם לגמרי את המחשבה על דבר הרחבת הישוב בכמות בעת רעה הזאת. לא יחס הממשלה אלינו ולא מצב הארץ ודרכי הישוב עתה מסוגלים לכך. לדבר הזה צריך היה שתוסד אגודה גדולה ועשירה בארצות המערב (ביחוד ראויה לזה אנגליא, כמו שגיליתי דעתי כבר לפני שנתים ובמו שידור עתה כל הנבונים בא"י), אגודה שתהיה לה הרשיון מצד ממשלת תוגרמה להושיב יהודים חדשים בחפצה ותוכל להשען בעת הצורך גם על ממשלת ארצה, ותיה תקבל עליה לעשות כל הנסיונות הדרושים, כדי למצוא את הדרך היותר נכונה ליסוד קולוניות חדשות והרחבת המסחר והאומנות בא"י, ובכחה הגדול תהיה למחסה תמיד על המתישבים כנגד הרשות המקומית ותשמרם מלכת ארחות עקלקלות בכל עניניהם, כמו שעושה (או, לפחות, עמל לעשות) הכרון הירש בארגנטינא. — בלי אגודה כזאת אי אפשר עתה לעשות אף צעד אחד הלאה. בפריו נוסד אמנם ועד מטעם "הנדיב", המקבל על עצמו קניית קרקעות, או יותר נכון, מכירת הקרקעות שקנה הנדיב זה כבר. אבל כזה לבד עוד לא נוכל להסתפק. לא מקנה הקרקע הוא העיקר, כי אם (כמו שהורה הנסיון) הסכסוכים והמגשולים הקשים הבאים אחרי כן, בהצבת הגבולים, בנין הבתים, אופני ההתישבות, דרכי העבודה, היחס התמידי אל הרשות, המעשר, וכדומה. ולכל אלה לא ישים הועד הפריו

את לבו ואינו מקבל עליו שום אחריות, אלא מוסר את הקרקעות אל הקונים ומסלק ידו מהם לגמרי (כן, לפחות, נראה מן המודעה שהדפס בכה"ע), ומה תושענו איפוא הקרקע כשהיא לעצמה?

אבל, לעמית זה, יש עוד עבודה רבה לח"צ בהטבת מצבן של הקולוניות שכבר נוסדו, כלומר, הקולוניות החפשיות שאינן תלויות ברעת הנריב ופקידיו ולא נתמכות מאתו. בכל צערנו על כי רובן מיוסדות רק על הברמים והיין ובכסף יקנו לחם, הנה מה שעשוי עשוי ואי אפשר עוד לחקן הפעות, בהיות כבר רוב אדמתן נשועה גפנים. עתה מוכרחים אנו לעשות כל מה שבכחנו, שתוכלנה להתקיים על היסוד הרעוע הזה ולא תהיינה תלויות ועומדות עד שיצליח אולי הברון, אחר ימים ושנים, לכבוש דרך ל"ץ א"י בשוק הכללי. הוא רשאי להמתין והוא ידאג להקולוניסטים שלו שיוכלו גם כן להמתין; אבל הקולוניות החפשיות אינן יכולות לסמוך על זה ותייהן תלויות להן מנגד כבר עתה. חובה קרושה מוטלת איפוא על ח"צ בכל מקום שהם לבקש אמצעים בעוד מועד (כלומר, בעוד שכמות היין עוד קטנה ביותר; כי משנה לשנה היא מוסיפה והולכת), איך למכור יין הקולוניות האלה לא בתור יין בלבד — באופן הזה עוד אין בו נח להלחם בעד קיומו — כי אם בתור יין עברי מארץ ישראל, אשר בו תלוי קיומן של קולוניות עבריות אחרות. אמת, כי ר"ח "תמיכה" גודף ממכירה כזו; אבל טובה בכל זאת תמיכה של כבוד זה, אשר לא תשפיל נפש מקבלה, מן התמיכה בפרוטות, שח"צ מקדישים לה כל כחם וזמנם; ומה גם שיש על כל פנים איזו תקוה, כי אין זה אלא צורך זמני, כי אולי באמת יצליחו הנסיונות, וכרבות הימים תוציא א"י יין משובח ביותר, שיובל לעמוד בקשרי הקונקורנציה, ואז תוכלנה גם הקולוניות החפשיות להתקיים בדרך טבעית, מבלי שתצטרכנה עוד לעשות הבת"ציון קרום לחפור בו.

ברבר הזה תושענה הקולוניות הדרומיות תשועה מוחלטת ולא יהיה להן עוד צורך אמתי בתמיכות פרטיות. אבל הלאה צפונה ישנן עוד קולוניות חפשיות אחרות, ובהן אחת גדולה מאד, שלא קבלו עדיין צורה קבועה, וכפי הרשום בזכרוני ממסעי הראשון (עתה לא בקרתי אותן) וכפי ששמעתי גם עתה מפי היודעים אותן היטב, עוד לא נשחתו כליל על ידי משעי כרמים ויש להן אפשרות לעמוד בעיקרן על עבודת-הארמה הפשוטה ביחד עם גידול בהמות ועופות. ואם הדבר כן, חטא גדול יחטאו ח"צ להישוב אם יתמכו אף תמיכה כל שהיא את אלה מן הקולוניסטים אשר יאמרו גם שם להיות רק כורמים ונוטעים. ולעמית זה עליהם לתמוך בכל כחם תמיכה מוסרית וחמריית (באופן האמור למעלה) את אלה הרוצים ויבולים להיות לאגרים אמתיים. אין ספק אמנם, כי גם בדרך הזה תקרינה עוד שגיאות רבות, מחוסר

נסיין, ולא בשנה ולא בשנתיים יניעו האכרים לחיים טובים. אבל בכל אופן, הנה נדע אז, כי הם עמלים ואנו עמלים בשביל דבר של קימא, שאינו תלוי הרבה בשוק המסחר הכללי, וכי כל הקרבנות מצדם ומצדנו שופם בוראי להיות לתועלת להתפתחות הענין בכלל.

זה הוא, במדומה לי, כל מה שאפשר לעשות עתה בנוגע להעבודה החמרית. אבל יותר הרבה יכולים חויצ לעשות גם עתה בדרך מוסרית. הכרת המצב האמתי והאמצעים הנכונים היא כבר מצד עצמה צעד גדול לפנים. על חויצ איפוא להפיץ בעם את ההבדה הזאת ולבלתי העלם דבר, בין טוב ובין רע, למען ידעו כל הבוחרים בציון, מה יש לנו ומה יחסר לנו, ולא ישלכו נפשם בתקות שוא ולא ילכו בדרכים מעוקלים.

וכשאני לעצמי, איני רואה עם זה גם שום סבה מספקת לחשוב יסוד אגודה כללית גדולה, כמוכן המבואר למעלה, לדבר נמנע מצד עצמו. המונע העיקרי הוא רק מה שבעלי הכח בעמנו עודם רחוקים מאד מרעיונו ולא יצאו לפניהם בכחם והוגם. אבל זה עצמו הן מחיב אותנו להשתדל בהרחבת הרעיון בין כל מפלגות עמנו, ביחוד בין בני הנעורים, למען יעשו הבנים בשעתם מה שלא יכלו או לא רצו האבות לעשות.

וכה הנענו עוד הפעם לשאלת החנוך ברוח הרצויה לנו. השאלה הזאת היא באמת אכן הפנה בכל הענין ואינה מיוחדת בלל לארץ ישראל לכרה, כי גם חנוכם של בני הגולה נוגעים אל ענינו לא פחות, ואולי עוד יותר, מזה של בני א"י. כמו שאמרתי למעלה, אי אפשר לצאת ירי חובת החנוך הזה בשנון פרוות עבריות עם איוו ידיעה שטחית וחיצונית במקרא ודברי הימים. חנוך עברי כזה, בשהתלמידים עוסקים גם בלמודים כלליים ובלשונות אירופיות, גורם להפך, להוליד בלבם רגש של בוז וקלות ראש ביחסם לעמם וקנינוי הלאומיים, הנראים להם כקטנים ורליגיוז, בהיותם ידועים להם רק בצורה אנקדוטית, בלי השקפה מאחדת וחודרת. — אבל, לאמונו, הנה חנוך עברי יותר עמוק ויותר מתאים להשכלת זמננו הוא על הרוב בלתי אפשרי במצבנו עתה, מטעם פשוט: מחסרון מורים הגונים. ככה ידוע לי ממקור נאמן, בי חני"ה מצטערת גם בעצמה על שאין הלמודים העברים תופסים מקום כראוי להם בבתי ספריה, והיא תולה הקלקלה במחסרון מורים. ובאמת, הן החנוך העברי בזמן הזה היא מלאכה גדולה וכבדה מאד, הדורשת מאת המנהיג לא רק ידיעה רחבה בכל ענפי היהדות, כי אם גם השכלה כללית וכשרון פדגוגי במדה מספקת, ועם זה צריך שיהיה גם בחיצוניותו ובמדותיו בן-תרבות כמוכן אירופי, כדי שינבדוהו התלמידים כאחד המורים הכלליים ולא יחשבוהו למלמד; לפי שאין התלמיד שם לכו כראוי אל הלמודים, אלא אם כן מכבד הוא את המורה. ויתר על כל אלה צריך, כמוכן, שיהיה המורה עצמו

בן-עמו בכל לבבו ונפשו ויחפון באמת לחנך ברוחו את תלמידיו. ואם נזכר עם זה, כי גם ספרי חנוך טובים אין לנו עוד ועל המורה לברוא בעצמו יש מאין, — אז נבין, מה קשה למצוא מורה עברי הנון, ואז נבוא לידי הכרה, כי „שאלת החנוך העברי“ היא באמת בעיקרה ויסודה „שאלת המורים“, וכי כל זמן שלא יחוננו המורים עצמם בהסכם לתעודתם הגדולה, „החנוך“ הזה רק דבור יפה ולא יותר.

הנה איפוא פה לפני חו"צ, המבקשים „מעשים“, מקום להתגדר בו, ומה גם שהשעה משחקת עתה למעשה כזה. בית-ספר נוסד ביפו בשנה זו, אשר העומדים בראשו חפצים בכל לבם ועמלים בכל כחם לעשותו לבית-חנוך לאומי במובן אמתי. גם חכ"ח מביטה עליו בעין יפה ונכונה לתמוכו בכל אשר תוכל, למען יעלה ויצליח בדרך הרצויה לנו. ומדוע איפוא לא ננסה להקדיש את הבית הזה לחנוך מורים עברים משכילים, אשר מראשית נעוריהם יתקדשו ויוזמנו לתעודתם הגבוהה, ומן הבית הזה יצאו ויפוצו כארץ ישראל ובגולה וישאו אתם את דגל היהדות לכל קצות הארץ? אין ספק, כי הרבה מן המורים האלה היתה חכ"ח בעצמה מקבלת לבתי ספריה, ויתרם היו גם כן מוצאים להם שורה רחב ידים, ביחוד בארצות המערב ואמריקא, לזרוע על תלמי לב בני נעורינו זרע היהדות, אשר יביאו אתם מארצה ומולדתה, ותבואת הזרע הזה — מי יוכל לראות כל גדלה מראש? האם לא היה זה, בכל אופן, צעד ענק קדימה, השקול, לפחות, כנגד עשר קולוניות? — אמת, כי למען הרם בית הספר למדרגה כזו, אין די באותן הפרוטות שמקדישים לו חו"צ בקולי קולות בימי חתונתם ושמחת לבם; רבבות כסף דרושים יהיו להוצאותיו שנה שנה, וכחות מוסריים גדולים, להשגיח עליו בתמידות ולפתחו ולנהלו אל תעודתו בדרך ישרה. אבל בואת יבחנו נא „אנשי המעשה“, ואם את הדבר הזה לא יהיה בכחם לעשות, מה יש להם צדקה לדבר על אדות מעשים אחרים, הדורשים כח וכסף אלפי פעמים ככה? . . .

וגם הפעם, כמו לפני שנתים, אחר שהתכוננתי תחלה על מצב הארץ בכלל והקולוניות בפרט, עליתי באחרונה ירושלימה, אבל — מה רב ההבדל! אז, בימי החירות הפרועה, בעת שחבר „דיליגנסיס“ באו לכבוש את הארץ בקול ענות גבורה ואיש לא מחה בידם, — אז באתי ירושלימה לעשות את הפסח בקול המון חוגג. ועתה, בעת אשר „תללים“ חונים במישבותינו ואינם נותנים להגיה אכן על אבן, ועל מבוא ירושלים הפקדו שומרים לבלי תת ליהודים לבוא שעריה עד שיכברו וזכותיהם לשבת בארץ או יתנו ערובה כי יעזבו בקרוב את העיר, — עתה באתי לבדי ונכנסתי בלאט, כננב, שלשה ימים לפני תשעה באב.

ובחצי ליל תשעה באב עמדתי לפני „הכותל“. קהל וקנים ונערים ישבו לארץ. הללו בנו על ספר הקינות, הללו למדו מדרש איכה, והללו פלפלו בהלכה, אם מותר לישב אחוריו כלפי הכותל. למרות הפצי, זכרתי עוד הפעם את אשר הגיתי לפני שנתים במקום הזה על דבר חורבן ציון וחורבן ישראל, וצללי אבותינו הגבורים, אשר פה, בלילה הזה הקריבו למות נפשם בעד ארצם ולאומיותם, נראו לי כאלו עוטרים אותנו מסכיב ומכישים בתמרון על בני-בניהם אלה, היושבים על מצבת קבורת כבורם וספרים בידיהם. . .

יסו, י"ח אב תרנ"ג.

מלואים

ל-אמת מארץ ישראל.

(א.)

למאמר ראשון.

בבואי בזה לדבר דברים אחרים על אדות התשובות שבאו ב"המליץ" על מאמרי "אמת מארץ ישראל", אין מנמתי להתנבח עם המשיבים על פרטי דבריהם. ה"אמת" העיקרית, אשר רק בשכילה נכתב המאמר ההוא וכל הפרטים שבו לא באו אלא לחזקה — היא, באמרו בראשיתו, הצורך המוחלט בפעולה נאחדת ומסודרת; והאמת הזאת השאר אמת, גם מבלי אשיב על טענותיהם של מתנגדי, וכל "השירות היפות", כל הועקות והבניות, כל התוכחות והחדודים — לא יזוזה ממקומה. על כל אלה ביחד אפשר לי להסתפק באותה התשובה הקצרה הישנה: "אני אומר לכם דברים של טעם ואתם אומרים מן השמים ירחמו". ומה גם עתה, שמהלך המעשים, מאז נכתב מאמרי עד היום, יוכל להיות לשופט ביני ובין מתנגדי, ובמקום שהמעשים מדברים, דבר שפתים למוחר.

ובכן, לא להשיב על הפרטים באתי בזה, כי אם לשוב ולברר בקצרה את הרעיון הכללי אשר היה לי ליסוד בכל דברי מאמרי ההוא, ואשר המשיבים, במתכון או שלא במתכון, נתנו לו תמונה זרה ונשחתה.

לפני שמנה ירחים, כשיצא אחד מטובי סופרינו להתאונן ברבים על כי בעת רעה כזו, שהצרות חולכות ומתגברות ומצב אחינו ברע מאד, יצמצמו חוצצ כל כחותיהם, בארבע אמות של עפר ארץ ישראל! ועל כל השאלות הם משיבים: חובבו ציון! ולא ישימו על לב, כי רק אחד אחוז ממאה מכל המון בית ישראל ילך להשתקע בא"י וצייט חלקים ישארו פה, — אז עניתי אני על הטענה הזאת, כי שנה הסופר, כערבו יחד שני מושגים: עם ישראל ובני

ישראל, צרכי הכלל שהם באמת צרכים כלליים של הכלל כלו וצרכי הכלל הנקראים כן רק מפאת היותם צרכי אנשים פרטיים רבים כל אחד לעצמו; ולו הכדיל בין המושגים האלה כראוי, היה מבין מדעתו, כי חובבי ציון, בהיות כל מטרתם רק הצרכים הכלליים, אינם אלא אנשים נפרדים כיתר אחיהם בכל הנוגע להצרכים הפרטיים של אישי הכלל; כי את האחד הנה האחוז ממאה אנו מבקשים וכו' אנו רואים תשובה לשאלת הקיום של הכלל, מבלי שים לב לצ"ט חלקים של המון בית ישראל, כלומר, המון פרטים רבים, אשר ישארו פה. היקף העגול בולל המון נקודות רבות, אבל רק הנקודה האחת אשר במרכו היא הנשמה המחיה את כלן. אנו בונים אמנם על צורותיהם של אלפי אנשים מישראל האובדים במלחמתם בעד קיומם הפרטי; אך להם אנו אומרים: אל תחובבו ציון, כי דבר אין לחבת ציון עם צרות הפרט. רק לאלה שאוהבים את עמם כלבם ומבקשים תשובה לשאלת קיומו הכללי — להם אנו אומרים: חובבו ציון*).

ובכתבי או את הדברים האלה, הייתי בטוח, כי לא גליתי בזה אמריקא חדשה, כי אם הזכרתי רק את היסוד הראשי שעליו נבנתה שפת "חבת ציון" וגלוי וידוע הוא לכל המחזיקים בה. ובאמת, כפי שאוכל לשפוט ממכתבים פרטיים ומדברים שבע"פ, מצאו אז טובי חר"צ את חשובתי זאת נכונה ומספקת ולא היה בתוכם אדם שערער עליה.

כי על כן גם בלכתי לא"י, גם בשובי משם ובכתבי את ה"אמת", שויתי את הרעיון הזה לנגדי תמיד ולפיהו הוצאתי משפט. ובחשבי אותו לפשוט ומובן כל צרכו לכל חר"צ, רמזתי עליו רק במלים מעטות בראשית מאמרי ואחרי כן השתדלתי רק להראות, שמעשינו אינם רצויים, בהיותם כלתי מתאימים לבונתנו הרצויה. אבל בזה לא הייתי מסופק כלל, שהכונה אחת היא לכלנו. ואם הכונה אחת היא, הלא גם תולדותיה כמות; אם כלנו רואים בישוב א"י תשובה "לשאלת הקיום של הכלל", הלא כלנו מוכרחים להודות, כי הברל גדול יש בין היציאה לא"י ולשאר הארצות. כשאדם מישראל הולך לבקש לחמו באיזו ארץ אחרת, הוא עושה זאת, "על אחריותו בלבד". מצא שם מה שבקש — מושב, ואם לא, הנה נוסף עוד אחד על עניי הארץ ההיא והרי הוא למשא על עם הארץ או על בני ישראל הגרים שם, מבלי שיגיע הדבר לכלל ישראל. וכן אם מתנהג שם שלא כהוגן, משתמש לבקשת פרנסתו באמצעים מגונים וכו', הרי הוא חוטא להארץ ההיא ולבני ישראל הגרים שם, אשר אולי ישאו את עונו; אבל לכלל העם לא עשה כלום, ואחת היא לנו, אם יגור העני או החוטא בצפון או בדרום, אם ישפלו בו אחיו הגרים

(*) ע"י לפערה ע' 23—25.

בארץ זו או זו. ועל כן אין הכלל מחויב לעצור כעד מי שיהיה, הרוצה לסכן בעצמו וללכת לכל אשר ישארו רוחו, כדי לבקש אושר או עושר ולעשות שם מה שלכו חפץ. — לא כן בארץ ישראל. שם הנה, האחד ההוא האחוז ממאה לא ברה בפני עצמה הוא, כי אם אבן אחת, קטנה או גדולה, למסודות בנין שלם, אשר ממנו תוצאות לקיום כלל העם ולאשרו ובבדור באחרית הימים. ולפי שבתכונתו וצורתו של היסוד הזה תלוים כל עתירות הבנין, וכל אבן ואבן אשר בו נוגעת איפוא לאושר הכלל כלו, לכן מחויב הכלל להשגיח היטב שיהיה החומר חזק ותכנית טובה ומתאימה למטרת הבנין הכללי; או, בלי משל ומליצה, עלינו להשתדל בכל כחנו שיהיו העולים, כיחוד, הראשונים, מניחי היסוד, לא ערב רב של גולים עניים ורודפי עושר, אשר לא יצליחו לכל, כי אם אנשים בריאים וטובים וישרים, אותבי עבודה וחיים בשלום ובסדרים נכונים" (למעלה ע' 42). כי רק מאנשים כאלה אפשר לקוות, שכאמת ובהמים יתמכרו לעבודה גופנית על אדמת אבותיהם ויחיו חיים פשוטים ובריאים, ורק בהם נוכל להאמין, שבקשם בא"י תשובה לשאלת "מה נאכל", ישאו בדומיה וסכלנות כל עמל ויגיעה, ולמרות כל המעצורים, ילכו באומץ רוח על דרכם אשר בחרו להם פעם אחת, עד שימצאו לשאלתם תשובה הגונה בעבודה כשרה ומועילה בועת אדם, אשר תעשה אותם למופת לכל העם ותקנה להם גם לבות אורחי הארץ. מה שאין כן אם יבואו לא"י, ערב רב של גולים עניים ורודפי עושר, בתקוות למצוא שם לחם על ידי איזו עבודה שתהיה, או להתעשר מהכנסות גדולות, כמו שהורגלו בגולה, או הסכנה קרובה, כי בראותם שהתקוות הגדולות אשר הביאו אתם לא באו, יתנפלו על כל "פרנסה" אשר תשיג ידם, אף אם לא נקיה, לו רק קלה כחפצם. ומלבד ההריסה הפנימית אשר תצא מזה, הנה יעוררו עלינו גם שנאת האזרחים על ידי ההתחרות בכל משלה יד עם כל התולדות הבזויות והמרות המנוגות היוצאות ממנה, וסוף סוף, תחת למצוא תשובה שלמה ונצחת לשאלת היהדות, נוסף רק שאלת היהודים גם בארץ אבותינו" (למעלה ע' 40), ותקנתנו האחרונה חברת לנצח.

במובן הזה אמרתי במאמרי, כי "שוב א"י איננו תשובה על שאלת "מה נאכל" של כל יחיד ויחיד, כי אם על שאלת החיים של הכלל כלו, ורק הם או מתמם יכול לפרש את הרברים הפשוטים האלה כאלו אמרתי, שכל יחיד ויחיד הבא לא"י צריך לדאוג רק לטובת הכלל ואסור לו לחשוב מחשבות על דבר "מה נאכל"! לא העצים והאבנים עצמם דואגים לאחרית הבנין כלו, כי אם הבונים הם המשתדלים לבחור בחומר טוב וחזק, להניח הכל על מקומו הראוי לו, וממילא יהיה כל הבנין חזק ויפה. לא מאת המתישבים ודרשתי איפוא, שילכו ויתישבו לטובת הכלל בלבד, כי אם מאת העומדים

בראש הענין דרשתי, שישימו בו סדרים כאלה, אשר ימשכו אליו את הראוים לו וירחקו מעליו את הבלתי ראויים (ראוים ובלתי ראויים ע"פ מדת כחותיהם הנפשיים והמוסריים ואהבתם את העבודה ואת השלום וההסתפקות); מאת הסופרים והדרשנים דרשתי, שיבינו את אשר הם עושים ולא יאספו לכניגנו חומר לא יצלח על ידי בשורות ברורות והצעות רעועות; מאת אנשי המעשה העוסקים בבנין דרשתי, שלא יבנו להם כמות כמות ולא ישחיתו את הבנין הכללי על ידי מעשיהם הנפרדים והמבוהלים; ובכלל לא אל המון האומללים המבקשים תשובה לשאלת הלחם היו דברי — הם יוצאים במנוסה וחפזון במצות הרעב, ואולת היא להאמין, כי יש כח בדברים לעצור בעדם — כי אם אל ראשי העם ומנהיגיו, אל סופריו ויועציו אשר בכל מקום, המראים לו באצבע על ארץ ישראל ומשתדלים לאסוף שם רק גל של אבנים, בלי הכדל בין שלמות ושבורות, בלי סדר ואחרות וכלי תמונה מוגבלת.

העבודה! בושח תכסה פני כהרבותי דברים בענין פשוט כזה. אבל מה אעשה, ורואה אנכי מדברי המשיבים עלי, כי גם טובי חוצ' שכחו מעוני ומרוב עבודה את "האלף־בית" של שיטתנו, וכשבא אחד והזכיר, הם מביטים עליו בתמהון ולא ידעו מה הוא שח, כאלו ידבר דברים חדשים שלא שמעום מעולם, "חקירות ופלוסופיא מעולם האצילות"! לפי דבריהם, מביט אני על הישוב, כעל תנועה לתחית האומה במובן הרוחני, אך לא במובן החמרי"; הפין אני להושיב בא"י, אנשים אשר לא לאכול מפריה ולשובע מטובה הם צריכים"; ובתמימות נפלאה ילמדוני ארחות חיים, כי כעולם העשיה" אי אפשר לאדם בלי אכילה ושחיה, וכי על כן יש רשות גם להמתישבים בא"י לבקש שם תשובה לשאלת האכילה. כל בעל הניזון ישר יתפלא בודאי, איכה נהיה הרבר, שאני, החי בעולם האצילות ושאלת הלחם לא נחשבה בעיני למאומה — אני מתנגד לכל אותם "העסקים" בעבודת האדמה שאחריתם מוטלת בספק, לכל אותן האגודות התלויות על בלימה ועתידות להרבות עניות ותגרנות בארץ ישראל; בעוד שהם, היודעים ומוריעים, שהבאים לא"י צריכים לאכול מפריה — הם מוצאים הכל טוב ויפה, ששים ושמחים על כי הישוב מתרבה, יהיה באיזה אופן שיהיה, מכלי שים אל לב, כי הישוב הזה לא יהיה אלא חורבן, אם שאלת "מה נאכל" לא תמצא תשובה בצדה באופן נאות להפצנו ותצטרך לחזר אחר תשובות משונות ושפלות, כאותן שבחוצ' לארץ . . .

אולם לא זאת היא עיקר מטיתי פה, להראות למכבד, שלא קראו כהלכה את הדברים שהם משיבים עליהם, כי אם על ענין אחד יותר מפליא ויותר מעצב אחפוף להעיר בזה, והוא מה שאמרתי למעלה, כי מכלל דברי

מתנגדי, מן הטייפדות הארוכות על דבר „הצרות והתלאות“, אשר בהן יחשבו להוכיח לי, כי לא עת עתה להרבות „בפלוסופיא“ — רואה אנכי, כי „חבת ציון“ הולכת ומתבוללת בשאלת „היציאה“, לא רק במעשה, כי אם גם במחשבה; כי עתידים חובבי ציון להתחפך בקרוב לפילאנתרופים פשוטים, שאינם מכקשים אלא איזו תרופה פליאטיבית למחלת היום, מבלי לראוג דאגת מחר. . . . המקרים הרעים בחיינו טמטמו את הלבבות וערבבו את הרעות, והננו נוטים לשכוח את הכלל מפני הפרטים, „חיי עולם“ מפני „חיי שעה“, ועוד מעט ונחדול לעסוק ב„פלוסופיא“, כלומר, לראות בחבת ציון „חשובה שלמה ונצחת לשאלת היהדות“ באחרית הימים, ונחיה רק „חברה“ אחת בין יתר החברות הצדקניות, שכל מטרתן להביא איזה מספר מעניי עמנו לאיזה מקום בטוח לפי שעה, אלא שאנחנו נתן היתרון בזה לארץ ישראל, מפני ששם יש לנו „עבר“ יפה, קברים יקרים. . . .

אבל, אם הרבר כן, הלא חזרה למקומה אותה השאלה שנשאלה לפני שמנה ירחים: אם „חבת ציון“ אינה גם היא אלא תשובה חלקית לשאלת היציאה הכללית, מה יש לנו צדקה לעשותה לשאלת השאלות, ל„שכולת“ של היהדות הלאומית, בעוד שרק אחד אחוז ממאה ילך להשתקע באי? ואם הצרות הזמניות הן סבה מספקת להשכיח מלבנו את הראגה לעתיד לבוא ולהפריענו מלעבוד במתינות ובדעת צלולה בשביל מטרה כללית לימים רחוקים, אם כן — מוסיף אני לשאול — מה יש לנו צדקה להתאונן על אבותינו, כי בכל משך ימי הגלות לא השתדלו להניח אבן הפנה באי לאושר הדורות הבאים? האמנם צרותיהם היו קטנות משלנו? ובכל זאת, הן נשמע התאוננות כזאת פעמים רבות מפני חובבי ציון.

ככה נראה בדאבון לב, כי אם אמרתי במאמרי, „שאינ שיטה ואין סדר ואין אחדות במעשינו“ (למעלה ע' 32) — הגדתי בזה רק החצי, ולמען תהיה התמונה שלמה, צריך להוסיף עוד, שאין שיטה ואין סדר ואין אחדות גם בדעותינו, ובכל פנות שאנו פונים נראה רק בלבול — בלבול המעשים ובלבול הרעות.

בי אב תרמ"א.

ב. *

בית הספר ביפו ושאלת הפועלים.

בין פעולות ועד „החברה לחמיכת עבודת הארמה בא״י“ במשך השנה שעברה נמצאת אחת אשר תוכל להחשב כצעד ראשון על דרך חדשה. הועד החליט לתת מקומו ארבעת אלפים פרנק לשנה לצרכי החנוך של בני האכרים והאומנים בא״י, והסכום הקטן הזה נתן היכלת לחובבי ציון ביפו להוציא אל הפועל את המחשבה אשר מלאה את לבכם זה כמה: ליסד בא״י בית ספר עברי — „עברי“ לא רק באיוו דברים טפלים וחצוניים, כי אם בעצם רוחו הפנימית; אשר לא יהיה קנין איוו חברה או כתה מיוחדת, כי אם ישא עליו הוותם לאומי כללי. בית ספר בצורה כזו הגה נוסד עתה ביפו, וגם חברת „כל ישראל חברים“ שמה עינה בו לשובה והואילה לתמכו תמיכה חמרת ורוחנית.

רק ירחים אחדים עברו מאז נוסד הכית, והנה הגיע להועד הנזכר מכתב מאת המנהל, מן 6 פברואר, אשר תוצאות ממנו הגני מעתיק פה לעברית (נוף המכתב כתוב צרפתי):

„הגני מחבר להציע לפניכם ידיעות אחדות ע״ד ביה״ס שיוסדנו ואשר אתם ביחוד הסבותם בזה על ידי העזרה ישנתם לענין החנוך בעין יפה. אחשוב כמעט ללא יועיל להרבות דברים ע״ד רוב הטובה שעשיתם לאחינו פה, בהניחכם אבן הפנת במוסד כזה, אשר עתיד נכבד מאד צפון לו.

מספר התלמידים הנמצאים בעת בבית ספרנו הוא כמה שיוכל הבית להכיל, כלומר 121, והם מתחלקים כך: במחלקת ההכנה — 37, במחלקה א' — 36, במחלקה ב' — 33, במחלקה ג' — 16. מהם משלמים שכר למור 49, ויתרם בחנם. תלמידיו כבר הסכימו למשמעת, אוהבים את הבית ואת המורים ומתחילים כבר לעסוק בלמודיהם בשקידה תראויה... במשך שלשת החודשים החקדש תענין הרבה יותר מאשר היתה לנו רשות לקוות מראש...

לשון צרפת תהיה לנו כאמצעי ללמד בה את התלמידים הכלולים בפרוגרמא שלנו: גיאוגרפא, היסטוריא כללית, תולדות הטבע, הכמות נפוצניות, יסודי הגיאומטריא וכד, למוד הענינים האלה יתחיל מיד כשירכשו להם תלמידיו את השפה הצרפתית במדה הדרושה לזה, כלומר, בעזר שלשה חדשים בקירוב.

את העברית אנו מלמדים כתור שפה חיה ותוצאות הדבר נפלאות הן. תלמידיו לומדים עברית בשיטה מושכלת: דקדוק, התלמודות בלשון, קריאה בספרים מפורשת ומבוארת ברחבה. בשלש המחלקות הראשונות העברית היא גם השפה המדוברת. בשיטה הזאת, הטובה מאד גם מצד עצמה, היינו גם כמעט מוכרחים לאתחל, בחיות תלמידיו מקצתם אשכנזים מגולי רוסיא, שאינם יודעים עוד לשון חאדק,

(*) נדפס ב„המליץ“ ג' ניסן תרנ״ג, בשם „הנכמות והאיטיות“.

ומקצתם ספרדים; ותחת לחלקם לשתי כתות נפידות — דבר שאין לו שחר — העמסנו עלינו את העטל לעשות לנו ילדי ישראל, בלי הכדל מוצא. בשעה שכותב אני דברים אלו כבר התענו כמעט לתכלית חפצנו. ילדינו מבינים כבר כל מה שמבארים להם בלשון עברית, ועונג גדול הוא עד מאד לראות שני ילדים, אחד ספרדי ואחד אשכנזי, יושבים ומספרים זה עם זה בלשון אבותינו.

ועונג עוד יותר גדול הוא — נוכל אנחנו להוסיף מצדנו — לשמוע דברים כאלו מפי המנהל הנכבד, אשר חברת כ"ח שמה עליו משרה זו. את העונג הזה במלואו יוכל להרגיש רק מי שיודע את הרוח השוררת עד כה בבתי ספריה של חכ"ח בכל הארצות. נגד הרוח הזאת נלחמו לשוא סופרים שונים בכח"ע העברים. המכול הגדול של מליצות יפות לא שטף אף אות אחת מן הפרוגרמא שקבעה לה החברה בראשיתה. ורק עתה, זאת הפעם הראשונה, שומעים אנו קולו של אחד ממורי חכ"ח, והקול קול יעקב, והקול עולה מן הארץ! האמנם רק מקרה הוא? ...

והאמנם — אשאל לנפשי — רחוק כל כך להאמין, כי סופו של הבית הזה (אם יתפתח גם הלאה בדרך הישרה) לעשות רושם גם על יתר בתי הספר של חכ"ח, בארץ וגם בחו"ל? הן משפט קדום הוא שנשתרש עמוק בלבות אחינו המערביים, כי אין הקולטורא שורה אלא על מי שנתחנך ברוח אחת האומות הנאורות שבאירופא. את המשפט הזה לא יבטל הבל פיהם של סופרינו, אף אם יתרגו ויתקצצו אלף פעמים בכה. אבל מה יהיה אם אחר איזו שנים יתעצבו לפני אחינו ההם, בהבחשת חיה, מאות בחורי ישראל שנתחנכו ברוח עברית טהורה על ארמת אבותינו ואינם נופלים עם זה מחניכי בתי ספר אירופיים בידועותיהם ונמוסיהם וכל יתר "הסימנים" של הקולטורא החדשה? טופס עברי כזה לא נברא עדיין, וכני המערב אינם מאמינים באפשרותו, — אבל לכשיבא? ...

בית הספר כיפו צריך איפוא להיות בעינינו כעין גסיון, לרעת בעצמנו ולהראות גם לאחרים, במה גדול כחה של היהדות הלאומית ביחס אל החנוך. והגסיון הזה, אם נעשה בכל הזוהרות והשקידה הדרושה, יוכל להיות אחרי כן, בשעלה יפה, ליסוד תורת החנוך העברי, ובדרך מעשית יתן לנו פתרון השאלה החמורה הזאת, שהיתה עד כה רק לנושא מאמרים ודרשות, בלי כל תוצאות במעשה*).

ובנה אנו רואים, כי סכום קטן, כארבעת אלפים פ"י, בשאיכות הוצאתו מכוננת אל המטרה באופן נאות. יוכל להביא תועלת אין קץ, לגרום שגוי עיקרי במהלך החנוך, אשר סוף סוף בו תלוי גם מהלך חיינו בכלל ... ואם נזכור עם זה, כמה פעמים ככה הוציאו חו"צ שנה שנה, זה כעשר שנים,

(*) עי' עוד ע"ד ביה"ס הזה למעלה ע' 52.

ומה תוצאות כל עמלם, או נבין, כי הפעם עומדות גלגלנו באמת על „דרך חדשה“, דרך האיכות.

וחדשה היא אמנם הדרך הזאת לא בכלל, כי אם רק ביחסה למעשינו אנחנו. בנוהג שבעולם, אדם ממציא איזה אמצעי חדש להספקת איזה מצרכי החיים החמריים, והדבר דורש הון רב להוציאו אל הפועל, — הוא יושב תחלה ימים ושנים בחדרו ועושה נסיונות שונים, עד שתעלה בידו לגשם את המצאתו במעשה. והמעשה הזה, כשהוא לעצמו, אינו כלום כערך אל המטרה שרוצה הממציא להשיג. אבל עיקר כונתו במעשהו הקטן הוא להראות על ידו את אמתות המצאתו, למען יוכל למצוא לו חבר קפיטליסטים אשר יאילו להקדיש לזה את הקפיטל הדרוש. יודעים הם אדיון וחבריו, כי לא בנקל ימצאו אזנים קשובות בין בעלי היכלת, אם יבואו אליהם רק בלשון מדברת גדולות, ועל כן יקרישו תחלה בעצמם כל כחם והונם לעשות נסיונות בסתר חדרם, ולא ירעישו את העולם בהמצאותיהם עד שיוכלו להראותן באופן מוחשי.

גם בהספקת צרכי החיים הרוחניים יש „המצאות“, והכתר-ציון היא בלי ספק אחת מהן. ובשם שיתר הממציאים הם על ההוב חסידיהן, כך גם חוץ לא יוכלו להתפאר כרוב עשרם וכחם. ועל כן הויה גדולה היא מצדם, אם יאמרו לגשת בעצמם אל המלאכה הגדולה, להוציא את עצם „ההמצאה“ אל הפועל. כל עיקר פעולתם הוכל להיות רק בפעולת שאר הממציאים: הגשמת המצאתם במעשים שלמים ומתוקנים, אשר עם כל מועט כמותם, יהיה כחם רב מצד איכותם לקנות מעט מעט גם לבותיהם של אלה, אשר להם הכח החמרי והעני המוסרי, למען יאילו הם להשתדל בהוצאת הענין אל הפועל בכל מלוואו.

וכי למטרה כזו היו מספיקים גם כחותינו המצומצמים ופרוטותינו המעטות, לו רק השכלנו להוציאם תמיד באופן הראוי, — על זאת יעיד בית-הספר שאנו עוסקים בו. באמצעות סכום קטן ודל יש לנו תקוה להראות לכל בני עמנו בדרך נסיונות, מה היא „כתר-ציון“ ביחס אל החנוך העברי. ובאמצעות סכום יותר גדול אמנם, אך גם כן לא גדול מיכלתנו, היינו יכולים להראות כמו כן בדרך נסיונות, מה היא חבה זו גם ביחס לעבודת האדמה. חוץ מאמינים באמונה שלימה, כי אין ארץ בעולם שתוכל לגדל אכרים עברים, בכל רוחב מובנן של שתי המלות האלה ביחד, בארץ ישראל. אבל אמונה זו, כל זמן שאינה יכולה להשען על גסיון מוחשי וכל תקפה היא בראיות למודיות והשתכחות הנפש, לא תוכל לפעול הרבה על לב בעלי-היכלת. לחנם מתמרמרים אחרים מאתנו על הברון הירש ועודיו, על כי נתנו היתרון לארגנטינא; לחנם מתרעמים אחרים על הברון רוטשילד ופקידיו, על כי ירדו

במושבותיו ביד חזקה. לא בהם האשם, כי אם בנו. מדוע אין ביכלתנו עד עתה להראות כאצבע על איונו קולוניא בא"י, ולו גם קטנה ככף איש, ולאמר לכל: "כוז ראו והתבוננו, מה בין ארץ ישראל לשאר ארצות; כוז ראו והתבוננו, מה בין אכרים בני חורין לעבדריהפקידות"? מדוע פורנו עד כה את כל כחותינו הדליים בתמיכות מתמיכות שונות לקולוניות של "בדיעבד", אשר ידענו היטב, כי נוסדו מעיקרן על יסוד רעוע ולא תוכלנה להיות למופת? — "רחמנות" היא אמנם מדה טובה, שעמנו מצטיין בה מאז מעולם; אבל טובת הענין הכללי היתה הודשת מאתנו להקריש עיקר כחותינו להגשמת ענין הישוב בבנין קמץ ושלם, אשר מן המסדר עד השפחות יהיה בנוי, "לכתחלה", על פי תכנית מדויקת, ומוגבלת, ואשר היה יכול להראות לכל באופן מוחשי, כי לא נשפיק בהיות ודמיונות.

ואולם, לא להזכיר ראשונות ולשוב ולעורר מחלוקת ישנה מגמתי בזה, כי אם דאגה לעתיד אשר כלבי רוצה אני להסיה לאחרים. כידוע, נתעוררו לפני איוזה זמן אחדים משוכי חו"צ לאסוף סכום מיוחד בשביל "הפועלים" העובדים בא"י בתור שבייריים. ומני אז באים לקופת העזר לעתים קרובות סכומים שונים מערי המדינה למטרה זו. הסכומים האלה הם על הרוכ קטנים מאד; אבל רכזי הנותנים יוכיח, כי משך אליו הרעיון הזה לבות רבים, באופן שאפשר להאמין, כי במשך הזמן יתקבץ על יד סכום הגון אשר יספיק ליסר קולוניא אחת קטנה מבחירי הפועלים. עתה הגיעה איפוא השעה הטובה, שנוכל לחשוב מחשבות על דבר יסוד קולוניא אמיתית, אשר תגשם בקרבה את "הישוב" בצורה נכונה, מבלי שנצטרך עם זה לשחת רחמינו על הקולוניות שכבר ישנן. בין ארבע מאות פועלים, הנמצאים בא"י, לא כבר יהיה למצוא מעשרים עד שלושים הראוים מכל הצדדים לדבר הגדול הזה, לא רק מצד כחם הגופני ובקיאותם בעבודה, כי אם גם מצד תכונות נפשם, התפתחותם הרוחנית ודבקותם ברעיוננו. כלום חסר איפוא אלא להוסיף התאמצות בדבר קבוץ הסכום הדרוש ולהבין לע"ע לקראת הצעד השני הזה על "הדרך החדשה", כדי שיעשה בזמנו בכל תוקף הזהירות הנחוצה, בהיות לנגד עינינו ערכו של "הנסיון" הזה ותוצאותיו לעתיד, בתור מוסת מוחשי לעיני כל ישראל.

כך הבנתי אני את ההתעוררות הזאת בדבר הפועלים וכך האמנתי שיבינוה גם אחרים. אבל, חבל! טעות היתה בידי. עוד לא נאסף גם עשירות הסכום הדרוש, וכבר אראה סימנים מובהקים, כי רבים מן המשתתפים בדבר אינם מבינים עליו כלל מצד התועלת הכללית באופן הנזכר, אלא פשוט, עוד הפעם, "תמיכה" חדשה ברחמים רבים: הפועלים האומללים עובדים בזעזע

אפס ואינם רואים „תכלית“ לעבודתם*); ראוי איפוא לרחם עליהם ולתת להם „התכלית“ המבוקשת — וזה הכל! ממילא מובן, כי מדת הרחמים אינה קפדנית להבחין בדיוק גדול בין פועל ופועל מצד ערכם העצמי ביחס לבלל הענין, וכל שבן שאינה נוטה לבור מכלם רק כעשרה או רק כחמשה ממאה ולהוציא עליהם כל הכסף אשר יאסף, מבלי שים לב ל„תכליתם“ של כל המון הנשואים. אדרבא, כבר נראה נטיה לעשות לקדימויות בדבר הבחירה לא את האדם, כי אם את הכיס, ולבכר כזה את אלה שיש להם כניסם סכום מסוים, כדי שתהא אפשרות לזכות ב„תמיכה“ זו מספר יותר גדול.

ובכן יש לדאוג הרבה, כי גם הפעם נחטיא המטרה; כי „טובת הפועלים“, אשר לשמה יאסף עתה הסכום הזה, לא תהיה גם היא אלא טובה פרטית, „שכר מצוה בהאי עלמא“ לאיוו עשרות אנשים, בלי בירור שלם, אשר יסיפו אולי עוד קולוניא אחת או שתיים מן הטופס הישן, והנסיון האמתי, החסר לנו לטובת הענין בכלל, לא יצא אל הפועל גם עתה.

וראנה זו היא שהביאתני לשוב ולשנות בזה עוד הפעם מה שאמרתי כבר כמה וכמה פעמים: „כי לא הכמות הוא העיקר לנו עתה, כי אם האיכות“; כי כל זמן שלא נלמוד להביט על פעולותינו הדלות לא כעל איזה דבר חשוב מצד עצמו, כי אם כעל אמצעי למשוך אל הענין כחות יותר גדולים, כל זמן שלא נבוא לידי ההכרה הזאת ולא נעשנה ליסוד לכל פרטי מעשינו, — נסור מעט נחנו לריק ולבהלה, במעשים מבולבלים ומקוטעים, ולמרות כל דרשותינו ותוכחותינו, תשאר „חבת ציון“ בתוך החוג הצר, שהיא סגורה בו עתה מקוצר ידנו, ותוסף להחשב בעיני רוב העם וגדוליו — מי יודע עד מתי — רק כעין „שעשועים“ של איוו מאות בעלי הויה בלבד.

כ"ז אדר תרנ"ג.

(*) עיי' למעלה ע' 39.

(*.ג.)

למאמר שני.

לא אבחר אמנם, כי נלאיתי כבר להיות איש מדון לאחי כל הימים, וכמעט שנמרתי בדעתי לבלי הוסיף עוד לדבר בקהל בעניני הישוב המעשי. אבל התשובות שבאו ב„המליץ“ על מאמרי „אמת מאריך ישראל“ השני מזריחות אותי לדבר עוד דברים אחרים אך הפעם.

את תוכן התשובות האלה אפשר לחלק לשנים: תשובות על איזו מעשים או משפטים פרטיים שבאו במאמרי, ותשובה אחת כללית על ערך ה„אמת“ כולה, מבלי שים לב לפרטיה. על הראשונות לא אאריך בזה, ורק בקצרה אומר, כי בהרבה מהן יחסו לי המשיבים דברים שלא אמרתי מעולם. למשל: לא אמרתי שצריך להתיאש לגמרי מן התקוה על הנסות הברמים והיין, אדרבא, אמרתי, כי עוד הרבה מוטל בספק ויש תקוה, אלא שער עתה נמצא הענין עוד במצב הנסיון, ורגילים בני דעה למעט בפעולות ככל האפשר כל זמן שלא נגמרו הנסיונות ולא נמצאה הדרך הנכונה. כן לא אמרתי, כי „מבלעדי תהו ובהו לא מצאתי מאומה“, אדרבא, אמרתי, כי מצאתי „שני גדול לטוב“ בהלך רוחם של הקולוניסטים ויחסם לעבודת-הארמה. וכן לא עלה על לבי לאסור עתה מטעי ברמים רק מפני שיש בהם משום „עסק“, אלא מפני שעוד לא נתברר אם עסק טוב הוא זה; ואם בכל יתר העסקים סומכים על „המזל“ ואינם מרבים בחששות, הנה חשבתי, כי הישוב באי יקר לנו יותר ואין לנו לקשר עתידותיו בספיקולציא מסחרית מסופקת, אשר יכול להיות כי לא תצליח, ואז יפול גם הוא עמה יחד. — משלים כאלה יבלתי להוסיף עוד, אבל אסמך על הקורא, שאם הרבר נוגע ער לבו, יבקשם וימצאם מעצמו. — עוד על איזו פרטים אחרים יש לי אמנם מה להשיב, כמו עיד ממשלת חוגרמה, עיד הועד הפרוץ, ועוד. אבל המשיבים עצמם יודעים היטב, כי בענינים כאלה אי אפשר להגיד הכל גלוי ברפוס, ובעל כרחי עלי להניח להם את דבריהם בזה. עיקר מנמתי פה הוא איפוא לדבר ביחוד על אותה התשובה הכללית אשר הזכרתי.

המשיבים אומרים, שיש שני מיני „אמת“: אמת עיונית ואמת מעשית, וכי אף אם כך היא ה„אמת מאריך ישראל“ כמו שהצעת אותה, הנה אין זו אלא אמת עיונית, בעוד שבעולם המעשה אמת אחרת שלטת, אמת של

(* נדפס ב„המליץ“ הי חשון תרנ"ד בשם „תשובה קצרה“.

מלחמת הקיום, והאמת הזאת מלמדת, כי גדול כח הבטחון להתגבר על מכשולים שונים שמוצאה האמת העיונית. ואחד המשיבים בקש ומצא, כי גם אני בעצמי אמרתי לפני שנים אחדות, כי „לחכמה התפארת וההדר ולבטחון הגדולה והגבורה“*).

אם הבנתי היטב את כונתם, רוצים הם לאמור כך: יש אמת הגיונית ואמת פסיכולוגית. ההגיון שוקל זה לעמת זה את הכחות השונים, המתאבקים בחיים, ובמצאון, כי כח המכשולים גדול מכח האיש או העם הנלחם נגדם, יחרוץ משפט, כי לא יצליח זה במלחמתו. אבל יש בתיי הנפש עוד כח אחד, שמציאותו אינה תמידית, גורמלית, ושעל כן לא יביאהו ההגיון על הרוב בחשבוננו, והוא יכול להכריע את הכף לצד בעליו, למרות כל חשבונות ההגיון. הכח הזה הוא — האמונה והבטחון. התשוקה הגדולה להשגת מטרותיו מביאה את האיש או העם להאמין בכחו ולבטוח בעצמו, כי יעשה ויוכל; והאמונה הזאת והבטחון הזה עצמם הם כחות פסיכולוגיים נפלאים, המהפכים את החלש לגבור ומביאים פעמים רבות את בעליהם למחוז חפצם, למרות כל המעצורים, אשר במדת ההגיון הקר גדלו הרבה על הכח התמידי והגורמלי של אלה הנלחמים בהם.

ואם באמת היתה זאת כונת חברי הנכבדים, כמו שזאת היתה כונתי אני באותם הרברים שהביאו בשמי, או לא נשאר לי אלא להתפלא ולהשתומם על התולדות ההפוכות מן הקצה אל הקצה שמוציאים בני אדם לפעמים ממשפט יסודי אחד. הלא את התורה הזאת — תורת האמונה והבטחון — אני משנן בקהל זה שנים אחדות בתמונות שונות, והיא היא שהביאתני גם לכתוב את ה„אמת“ הראשונה והשניה!

כי אמנם, גדול כח הבטחון כשהוא נובע ממקור פנימי, ממקור התשוקה שבלב אל השגת התכלית; כשבעל הבטחון יודע תכונת הדרך שהוא אומר ללכת בה ואת אבני הנף אשר עליה, אלא שתשוקתו גורמת לו להאמין בעצמו ולחשוב את נצחונו לדבר בלתי נמנע. אבל לא כן הוא אם אין הבטחון הזה אלא שגיאה מחסרון ידיעה, אם לא התשוקה שבלב היא סבתו, כי אם מה שאין האדם יודע, כי דרך פלוגית בחזקת סכנה היא, וחושב בטעות, כי נקל לו להשיג חפצו. במצב הזה הבטחון איננו הכח המתגבר על הבל, כי אם, להפך, כח שלילי הוא, מכשול חדש נוסף על המכשולים החיצוניים. כי מיד כשיפגוש האדם הזה ככח שכנגדו ויראה את משוגתו, יסוג אחור בכהלה ומורך לב, ובהיותו בלתי נכון כלל למלחמה, הסכנה קרובה, כי יבוא לידי יאוש מוחלט.

(* עי' להלן: „כתבים בליים“.

אחד העם. על פרשת דרכים I.

ועל כן צריך, לדעתי, שגם בענין ישוב א"י ידעו כל ישראל מצב הדברים כמז, ידעו מה רבו ומה עצמו המבשולים על דרכנו, ואם, בל ישראל חו"צ הם, אם יש בלכם אותה התשוקה הדרושה, אז תבוא לרגלה גם האמונה בכחם, ולמרות הכל יתאמצו ללכה הלאה, להתגבר על המבשולים, וסוף סוף — נקודה — גם יצליחו בכח הבטחון הזה עצמו. אחד המשיבים מבטחנו אמנם, כי כל ה"אמת" שספירתי גלויה וידועה היא מכבר לכל הבקיאים שבחו"צ. לוי יהי כן. אבל עלינו לזכור, כי אותם, הבקיאים שבחו"צ אינם אלא מעוררים, תומכים, מקהילי קהלות ברבים; בעוד אשר המתעוררים, האנשים מן העם, אשר עליהם יעלה הגורל להתיצב פנים אל פנים לעמת הבחות המתנגדים לנו שם בארץ ולשאת על שכמם כל המשא — אלה אנשי החיל האמתיים אינם מן הבקיאים שבחו"צ, כי הבקיאים שבחו"צ מסתירים מהם את "בקאותם". וזו היא איפוא כל משרתי במאמרי ממין הזה, שיהיו גם הם, בני העם הנכונים לצאת אל המערכה עצמה, בקאים בענין לאמתו, ורק אז, כשירדו את הכל ויאמרו, "אף על פי כן", נדע, כי גם הם בעלי בטחון הם במובן אמיתי, ואז — יהי ה' עמם ויעלו ויסבלו וילחמו ושמש ישאר לברכה. אבל כל זמן שהבקיאים אינם יוצאים אל המערכה והיוצאים אינם בקאים, אין לנו רשות לסמוך על כח הבטחון. מפני שבאמת לא ימצא הבטחון אלא בלב אותם הבקיאים, בעוד שהעולים עצמם (מעט מאד יוצאים מן הכלל) אין בלבם תשוקה אמיתית לעצם הענין, כי אם לאותו האושר הגשמי שהם מקוים להשיג בא"י על נקלה. בטחונם הוא איפוא רק טעות מחסרון ידיעה, ועל כן אינו מתקיים על הרוב אלא כל זמן שהטעות מתקיימת, כלומר עד שבאים לארץ ופוגשים את ה"אמת" הערומה.

נחשון קפץ לתוך הים! — קורא אחד ממבקרי. כן. אבל נחשון ידע, כי קופץ הוא לתוך הים, ובכל זאת קפץ, על כן נוכל לאמור, כי בטחנו היה בטחון אמיתי. ואולם, אם היה משה שם מסוה על פני נחשון ואמר לו: "לך הלאה אל תירא, כי כבר נהפך הים ליבשה", ונחשון היה מאמין בו וקופץ, — מה היה עושה נחשון זה מיד כשהרגיש בטעותו? בודאי היה חוזר וקופץ לאחוריו ופיו מלא אלות, או מרוב פחד ובהלה פתאומית היה יורד תהום . . .

רגילים הם סופרינו הלאומיים לבקש בתורתנו את רוח לאומנו. יעשו נא כן גם בנדון זה. התורה אמרה: "ויספו השוטרים לדבר אל העם ואמרו מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישב לביתו". אין חפצה, שיעלימו מאנשי החיל את הסכנה הנשקפת להם, כי אם להפך, להניח לבם קודם שיצאו למחמה, ואם אינם מוצאים בלבם את הכח הדרוש לעמוד במקום סכנה, ילכו

וישובו לביתם. וחבמי התלמור אחריה צוו גם כן מעין זה כנוגע אל הנכרי הבא להתגיר: לבאר לו קודם למעשה כל תוקף העול שהוא בא לקבל על עצמו, וליעצהו, שאם אינו מרגיש בנפשו כח מספיק לשאת ולסבול הכל, ילך וישוב לביתו. "רוח לאומנו" אינו סובל איפוא רמאות "לשם שמים". הכל צריכים לדעת את האמת, ורק אז נראה, מי הם "בעלי בטחון" הללו המתנדרים לסכן בנפשם בשביל האושר הכללי: היש בקרבנו כאלה אם אין?

ואם אין — ואקוה כי גם מתנגדי לא יאבו להכחישני אם אומר, כי עד עתה כמעט אין — אז שבה האמת ההגיונית למקומה ומביאה אותנו לידי החלטה מוכרחת, שאין אנו מוכשרים עתה ללכת הלאה נגר כל הכחות הגדולים המתנגדים לנו, ועלינו לחכות או עד שימצאו לעניננו אנשים גדולים, שימעיטו את המכשולים באופן שלא יהיו געלים מבחנו, או (מה שיררוש עוד זמן יותר ארוך) עד שיגדל כחנו — כלומר, בטחוננו האמתי — לפי גדול המכשולים.

העולה לארץ אבותינו — אומר אחד המשיבים — צריך לדעת מראש שעליו להתאבק עם מפריעים שונים, אך תחבה להאריך, אומץ רוח, צריכים להתגבר ולפנות הדרך; והשני קורא אחריו: "יבואו אנשי המעשה ויקפצו לתוך הים בנחשון!" — על הדברים האלה יכול אני לחתום שמי בשתי ידי, או יותר נכון, כבר חתמתי שמי על דברים כאלה לא אחת ולא שתיים. וכך צריכים היו ה"בקיאים" לומר תמיד אל העם, מבלי להקטין מדת "ההתאבקות עם המכשולים" או להפוך את הים ליבשה. ורק אם דברים כאלו יקנו לבבות, אם יעמדו לנו "נחשונים" בדעת, לא בטעות, רק אז נוכל לקוות, כי נעשה ונצליח על יסוד האמת הפסיכולוגית. אבל, כמדומה לי שלא אפריו על המדה, אם אומר, כי זאת היא הפעם הראשונה שאנו שומעים דברים כאלו מפי ה"אופטומיסטים" שבחו"צ. ואלמלי לא באה ה"אמת" אלא להביא אותם לידי תודתי הגדול הזה באוני כל העם, לא מעט היא התועלת שיצאה ממנה.

עוד יש לי דברים להשיב גם על אדות שאלת החנוך, כלומר, שאלת הדבור העברי בבתי הספר בא"י. אבל צריך אני להורות, כי פה הנני רואה באמת מצדדים שונים עקבות אותה, "התשוקה שבלב" המביאה לידי בטחון. מי יודע איפוא? אולי יגדל כח הבטחון הזה לעשות נפלאות . . .

לונדון, כ"ז תשרי תרנ"ד.

דרך הרוות.

(א. *)

רבי מרדכי עליאשברג.

תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם. (כני חנינא).

הרב הנאור ר' מרדכי עליאשברג, אחד מראשי חו"צ, נאסף אל עמיו, וחז"צ בכל מקום שהם הספירוהו כהלכה: הללו קראו עצרות לבני ולמספר בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, הללו כתבו מאמרים מלאים קינה ונהי בנה"ע לישראל, ויש אשר אחזו בזה וגם מזה לא הניחו ידם, ויש גם אשר בחוס לבם בקרבם אמרו לעשות לו שם עולם בישראל, אחרים יעצו ליסר לשמו דברים טובים שונים בחו"ל, ואחרים לא הסתפקו בזה ויתנדבו להקים את שמו על קולוגיא שלמה בא"י; — הצד השונה שבהם, שכלם בנו רב כני, עד כי לא היה כהם כח לבנות עוד, וידמו . . . הקולות חדלו מעט מעט, הדמעות חרבו, הלככות נתקדרו, העצות נשנחו, העולם שב למנהגו ואיש איש לדרך ולכצעו, וגם בארץ גם בחו"ל לא נעשה ולא נעשה דבר — הכל כהלכות גוברין יהוראין.

„קול דברים אתם שומעים ותמונה אינכם רואים וולתי קול“ — הנם הזה מתרחש לנו בכל יום, ואנחנו הורגלנו בו כל כך, עד שלא יעשה עוד שום רושם בנפשנו, באלו מנהגו של עולם ככך וכן צריך להיות . . . ובכל זאת, יש תמונה עצמית גם לקול ואין כל הקולות שווים. ואם לסי התמונה הזאת הרוחנית נשפוט על „קול הדברים“ אשר שמענו הפעם, עלינו להורות, כי אף אם גם לא נראה כל תמונה מוחשית „וולתי קול“, אבל הקול הזה, כשהוא לעצמו, שונה הוא מאד משאר קולות כאלה אשר יגיעו לאוזנינו יום יום.

הסבן הסכננו אמנם בשנים האחרונות לראות חכמים ומשכילים, רחוקים שנתקרבו, מתאבקים בעפר רגלי רבנים שונים, מסתכלים בפניהם בחן ותחנונים ומדברים באזניהם דברי חונף וחלקות במרה נפרזה, יתר הרבה

(*) נרפס במאסף „בזרת“ (אודיסא תר"ג). בשם „אחר מפתו של ת"ח“.

מאשר יעשו הקרובים שלא נתרחקו כל עיקר; אבל הפעם ניכרים דברי אמת, הפעם הכל מרגישים, כי כל הבני והמספר הזה איננו מן השפה ולחוץ, כדי לערבב את השטן, כי אם יצא מן הלב באמת ובתמים: המשכילים מבכים על רב וגאון שמת ורמעותיהם על לחים, רמעות פשוטות, אמתיות . . . האין זה חיון יקר אשר לא נראה כמהו בישראל זה ימים רבים?

מה נשחנה איפוא הרב הזה — שישב בעיר קטנה בקצה ארצנו, ואנחנו בני הנגב גם את שמו לא שמענו עד השנים האחרונות — מכל הרבנים? במה זכה לקנות לו גם לבות אנשים כאלה, שאינם חולקים כבוד לרב אף במקום שאין חלול ה' ? האם במה שלקח חלק בענייני ישוב א"י? הן לא הרבה לעשות גדולות בדבר הזה, ואי אפשר להראות שום מעשה מיוחד לו שבשבילו זכה לחבה יתרה. או האם היה הוא מאלה הרבנים המגלים פנים בתורה שלא כהלכה בשביל לעשות לבני דורם מטעמים כאשר אהבו? — חלילה לו! ככל יתר חבריו שמר משמרת הרת התלמודית ככל פרטיה, לא נשא פנים לאיש ולא נחר אפילו על אות אחת, על מצוה קלה שבקלות, אלא אם כן מצא לו חברים בבית המדרש (כמעשהו בדבר השמטה). ובמה איפוא היה כחו גדול למשוך אליו כל הלבבות?

על השאלה הזאת נמצא, כמדומה לי, תשובה מספקת במכתבי הרב ז"ל אשר כתב אל הדי"ר פִּינסקֶר בשנת תרמ"ח על אדות ענייני הישוב, ואשר בהם נראה בבאספקלריא מאירה את נפשו הטהורה ואת השקמותיו הנכונות על מצב רוח עמנו עתה. מסבות שונות לא אוכל להת בזה לפני הקוראים כל המכתבים דווקים האלה, והנני מסתפק עתה רק באחד מהם (מן "ש חשוך"), היותר נכבד לעינינו, וגם זה כהשמטת דברים רבים, הנוגעים לענינים או אנשים פרטיים:

. . . בכלל ראוי להיות נגד עינינו תמיד ולא יוזז מהן, כי חברתנו מורכבת

משני מיני חברים אשר כל חלק מהם מרוחק בדעתו מהחלק השני הרחק גדול כממורח למערב. כי אע"פ ששניהם שוים בדעת אחת, אשר זאת חובתם להושיב בא"י אנשים מישראל שיעבדו אותה עבודת שדה וזכרם וגידול בהמות וכל השייך לזה, וזה יבוא ע"י קניית אהוזות שם מעט מעט ולבנות בהן בתים ואסמים ודפתיים וכו' ולהושיב גם אנשי ישראל הראוים ומוכשרים לזה ואשר להם הפץ לקבל על עצמם העבודה הזאת, להסוך ארץ נשמה אלפי שנה לארץ מיושבת הנותנת לחם ושמלה לעובדיה, להם ולביתם ברוח, — בכל זה משתוים כל החברים ובטלה חלוקת הדעות ביניהם; אבל הסבה שעוררתם להדעת הזאת וחשלהבת הבערת ככתי נפשם להוציא לאור את דעתם הלזו היא משונה בעיקרה. האחת, סבתה העיקרית היא אש דתית, אשר תוקד על מזבח לבבם תמיד לא תכבה ואין דוגמתה בכל העמים, אשר ג"כ אש הלאומיות תוקד בלבבם לארצם בכל לב ונפש, אבל אינה דתית, רק לאומית טבעית, אבל יתרה עליהם שלהבת העולה מלב אנשי ישראל לארצם: היא, מלבד הטבעית הנטועה בטבע כל

העמים, גם אם הדתית מתלקחת בתוככי הלאומיות ומוסיפה עליה מדורה גדולה, עד כי הדתית נעשה עיקר והלאומיות טפלה לה. והשנית, סבת העיקרית היא, בבכל העמים, לאומיות גירוא, והדתית או שחסרה בה לגמרי או ע"פ היא במדה סקטתה מאו, והלאומיות עיקרית והדתית טפלה לה.

אמרתי "שני מיני חברים" ולא יותר, מפני שרציתי שלא להרבות בחלוקות, כדי שלא לכלבלב הדברים, אבל ודאי יש בזה כדי חלוקה לכמה מינים, מפני רוב הממוצעים בין שתי הקצוות, שזה בותר לעצמו לקבל הדברים הללו כהדתיים והללו כהלאומיים וזה בוחר דרך אחרת כמובן וכישר בעיניו וכענין חבריו להרבות ולמעט וכו', ואלו ואלו אך טובת ישראל ידרשו, אבל לפי דעתם ולפי דרכם, ובהשתנות הסבות אשר העלו שלהבת לבם, כן ראוי לפי דרכם השתנות ההנהגות של הקולוניסטים בספרי חיינם וחונכם את בניהם וכו' לכל מפעליהם, איש לפי דרכו (כאשר אקוה לחוציא חבור קטן בזה לאור הדפוס, ברצות ה' ישובו ויתבארו כל השיטות, מה היא טובת הענין של הישוב ואיך ראוי לחוציא לאור, וגם פשר דבר לפי השיטות הממוצעות בין שתי הקצוות, אשר ראוי להחזיק בשביל האמצעי הנקרא "שביל הזהב", ואשר בו ברכת ולא קללה לכל השיטות הנפרדות).

מדברינו מתבאר דעתנו כי כל עוד שאין לאל ידנו לעמוד למנין ולכרך ע"פ דעת רוב החברים איזה דרך ישכון אור אשר נבחר לנו לעשותה מסלה לאחינו הנאחזים זה מקרוב בהקולוניות בארצנו, מחויבים אנו להלך בדרך הרצויה לכל החלוקות, כי הלא בכל הדברים הכלל היותר גדול הוא "שאין לך כלי מחזיק ברכה אלא השלום", ומכ"ש ככרך גדול וחדש בזה, אשר כמרו לא היה מימי חורבן בית מקדשנו וארצנו, שהשלום מוכרח בו וחלילה דבר קל יכול להפוך הקערה על פיה, ורבו מתנגדינו מימין ומשמאל, כאשר אדבר בזה ג"כ בהרחבה בספרי הקטן אשר אמרתי, הדבר הזה מסילוק המחלוקת מוכרח לנו כאויר לחי וכמים לדגים וכלהם לרעב, לכל תאמר החלוקה שכנגדה: "טוב לנו ההעדר מהקיום", ונוספו גם הם על מתנגדי הישוב חלילה, ע"כ הזהירות מוכרחת בזה, והבלתי נזהר ועושה בהענין לפי דעת חלוקה אחת הוא מביא בסכנה עצומה כל הענין הקדוש והנורא חלילה, אשר הרבה נתלבטנו בו עד אשר הביאנו ה' לעמוד במקום חזה שאנו עומדים בו כעת, רבות עשינו, אבל כלא נחשב נגד מה שאנו מחויבים עוד לעשות עד הגיענו אל מטרתנו הקדושה.

והנה דעת לנכון נקל, כי דעת החלוקה הראשונה לפי דעת החלוקה הבי' אין בה מגרעת, אפילו לדעת היותר רחוקים מן הראשונה, כי לדעתם ג"כ אינה אלא יתרונן, שאינה צריכה לנזק הענין; אבל אם נלך בדרך החלוקה הבי', הרי כבר נגענו לפי דעת חלוקה א' במגרעות עצומות, מעותים שלא נוכל לתקון והסרונות שלא יוכלו להמנות, והיא השחתת לכל העם עם הארץ יחד וגורמת להאריך ולהרחיק מאתנו קץ תקותנו, לרומם קרן ישראל בכבוד, ואחרי כל זה, מי יעזוב לנו ממרי נפש אלה, שלא ויזמו גרזן להרוס כל אשר בנינו כלנו בזעת אפנו, חלילה, חלילה? ע"ב, חכמים! [הזהרו במעשיכם!]

ולמען אתחום הענין בשלום לכל החלוקות, אדברה נא שלום באזני אדוני למען כבוד ארצנו ולמען כבוד חברתנו והעומדים בראשה, ואשא משלי ואומר: מצינו בקרבנות צבור, שנקרב חלבם ודמם כעד כלל האומה הישראלית לתת עליהם ברכה, היו בה ע"פ מצות התורה שני מיני אש, אשר השלהבת העולה מעליהם אש חמיר תוקד על מזבח ה' לטובת האומה, הא' ירדה מן השמים בפומבי לעיני כל, ככתוב בתורה, והבי מצותה להביאה יום יום מן ההדיוט, ככה אני אומר לעשות בכל עניני הצבור הנוגעים לכל

עם ישראל כלה שצריכים ומוכרחים אנו לשתי האשיות יחד, אחת לא געדרת. האחת, הקדושה, הרתית, היודרת מן השמים, היוקרת על מובת לב עם ישראל לא תכבה, מים רבים לא יוכל לכבותה וכל העגואיזמוס כליל יחלוף וכעשן יכלה; והשנייה חכמה טבעית היא, אם ההארה שאנו צריכים לחדשה יום יום שלא חכמה, מפני יצר העגואיזמוס המצפה בכל יום להמיתה לאהבת הלאומיות הלזו ואומר לו לאדם: מה לך ולטובת הלאום? אדם קרוב אצל עצמו, ודוב כספך או כבוד ומעלה עולה ומכריע כל טובת הלאום כלו. כאשר אנו רואים יום יום אצל עשירי עמנו, שלא ידאגו רק לטובת עצמם, לחרבות כבוד ביתם ולהשיג שמות הכבוד והמעלה להם ולמשפחתם, וגם זאת יחשבו כי ירבו בזה כבוד ישראל הדל ומבוזה בגוים, כי ימצאו במו יוצאים מן הכלל שאע"פ שהם יהודים, הממשלה תרוממם בין שרים וגדולי ארץ בגלל חשיבותם ומעלות נפשם, ואחיהם הרבים מבוזים ונקלים בעיני העמים, גם הרבה רכבות כלים ומתים ברעב לעיני העשירים וחמה לא ישימו לב, כי שמן בחלב לבם. על זה צריך לחדש את הלאומי יום יום, וזהו אם הבאה מן ההדיוט שאנו צריכים להתלכט ללכותה ולהעלות שלהכתה. והנה, בעוד חיו ישראל על אדמתם היו התורה והחכמה מצויות ביחד, כי שאנו שניהם מרבותיהם, ממקור אחד אשר גם בו היו התורה והחכמה צמודות יחד. אבל מאז גלו מעל אדמתם הוצרכנו לשאוב שתי אלה האשיות משני מקומות: תורה מאת גדולי ישראל וחכמה מאת גדולי העמים, והלכבות נתמעטו ג"ב ממוקד העתים, אשר קשה ללב אחד להשיג שתי האשיות ביחד, לכן נפלנו בעת בעמנו חכמי התורה לחוד וחכמים הטבעיים לחוד, וכשאנו צריכים לעשות דבר כללי לטובת הלאום צריכים אנו לחבר שתי החכמות יחד ע"י שני אנשים נפרדים, הא' גדול בתורה והא' בחכמה, וכשהם מתוודים כאחד כבר חזרה השלמות הראשונה שזרחה לישראל מימי קדם" . . .

ובכן, יש בנו לאומיים, "רתיים" ולאומיים, "טבעיים", ואלו ואלו אך טובת ישראל ידרשו, אבל לפי דעתם ולפי דרכם. הדבר הזה, שהכל יודעים אותו, אך לא אחד מן "הטבעיים" ערב את לבבו עד כה להנידו גלוי, בדברים ברורים, לכל העם, אדרבא, השתדלו להשכיחו ככל האפשר — את הדבר הזה נשמע פה מפורש ויצא מפי אחד מראשי "הרתיים" . . . נשמע אמנם לא בפעם הראשונה, כי מאז התעורר הרעיון הלאומי בקרבנו לא חדלו רבים מן "הרתיים" להראות באצבע כל היום על אחיהם "הטבעיים" ולהזכירם תמיד את עונם, כי אם אהבתם לעמם לא אם רת היא, כי אם "אש הבאה מן ההדיוט"; "קול דברים" כאלה נשמע אמנם יום יום מפי רבנים ומגידים, בכתב ובעל פה; אבל מה רב ההבדל בין תמונות הקולות ההם לאותה התמונה החדשה אשר בה יבואו הדברים האלה עצמם במכתב הרב שלנו! רגילים אנו לראות את רבנינו, בצאתם להלחם בעד "עלבונה של תורה"*) עם "העבדים המתפרצים", וחמה עומים כמעיל קנאה, ומקל חובלים בדיהם. ממרום כסא כבודם, מלמעלה למטה, הם משליכים חצים ואבני בליסטרות על ראשי שנואיהם ומנודיהם, מרעישים עליהם שמים וארץ, ובאף וחמה ובקצף גדול

(*) [ימז למאמר אחד בשם זה שנתפרסם אז בכה"ע מאת אחד מגדולי הרבנים].

יעוררו בלב צאן מרעיתם קנאה ושנאה דתית בשם ה' אלהי ישראל... רגילים אנחנו להביט על כל אלה במנוחת נפש, לראות את הקולות ואת הלמידים בעינים מפיקות מה שמפיקות, אך לא חרדת קרש, ולעבור הלאה, איש איש לדרכו אשר הלך בה עד כה. אבל פה, בקראנו את המכתב הזה, הכתוב גם הוא בידי רב וגאון, רק בנוסח אחר לגמרי; בראותנו, לתמהונו לבבנו, כי רב וגאון מדבר דברי שלום ואמת ולבו מלא אהבה שאינה תלויה בדבר לגל העם כמו שהוא, בלי הברל כחה; כי תחת להרף, לקלל, לזעוק זעקה גדולה ומרה, לעורר מדנים בין אחים, הוא מדבר בנחת ובענוה ובנעימה, נותן צדק לכל פועלי צדק ומשתדל לחבר את הקצוות, להרבות שלום ואהבה ורעות בין העוסקים בעבודת הקדש „משני המינים“; — בראותנו זאת, אי אפשר שלא יתעוררו בנו — נהיה מאיוה „מין“ שנחיה — רנשי אהבה וכבוד לאיש אשר אלה לו; בעל כרחנו נטה און להקשיב רב קשב אל דבריו, היוצאים מלב שחור, ובעל כרחנו גם נודה כמעמקי לבנו, כי דבר גדול ידבר אלינו הרב...

כמו שאמרתי למעלה, גם הרב שלנו דואג בכל נפשו לקיום הדת ושומר משמרתה כראוי לו, אלא שיורע הוא עם זה, כי „אין אדם שליט ברוח לבלוא את הרוח“, ועל כן לא יחדור כליות ולב עמוק, לא ידרוש אמונה ביד חזקה. רק בדעתו שקיום האומה ואשרה הוא חפץ כללי המשותף לשני המינים גם יחד, לכן ישביל להגן על הדת בשם הלאומיות, וידרוש בצדק מן „הלאומיים הטבעיים“, שיכבדו גם הם תורה ומצוה לשמה של הלאומיות... לבו ידאב אמנם לראות, כי „נפלטו כעת בעמנו חכמי התורה לחד וחכמים הטבעיים לחור“, אבל יורע הוא עם זה, כי אם יתקבצו כל הרבנים והגאונים שבכולם וירימו במרום קולם אף אלף פעמים ככה, תקצר ידם בכל זאת להשיב גלגל ההיסטוריה אחורנית, ועל כן הוא מסתפק במועט ומבקש ומוצא דרך ישרה, פשוטה וקלה: לחבר שני אלה „על ידי אנשים גסרדיים“, וכשהם מתווכרים כאחד כבר חזרה השלמות הראשונה...

„כשהם מתווכרים כאחד“... אבל איך יתחברו כאחד, אם שני המחנות אינם זזים ממקומם בשביל להתקרב זה לזה? הנה אלה מזה לא יחשבו להם לחובה לותר על חרותם הדתית במעשה אף כמלא השערה ושנוחים כי הדת קנאית היא בטבעה, ואלה מזה לא יאבו סלוח אף על מחשבה וזה וימתחו על אחיהם מרת הדין הקשה, אף אם „יקוב הדין את ההר“... היש תקוה לרחוקים כאלה שיתקרבו בזמן מן הזמנים?

יש ויש! לו רק יש בתוכנו „אנשי-ימים“ כהרב הזה, אשר יעמדו בתוך בין שני המחנות וידעו לדבר בנחת וסבלנות לאיש ואיש כלשונו וכלבבו; לו רק יש בתוכנו „רופאים“ כאלה, היוודעים „לרפאות חולי הנפש ברפואת

תעלה ולהחזיר הרע לטוב כמקל גועס ולא להכרית האברים כרופא כירורגי או לבוא עליהם במקל תובלים חלילה" (לשון הרב ז"ל באחד ממכתביו על אדות הצעת אחד הגאונים: "להפטר מיושבי גדרה ולהשיב אחרים חתיהם", לפי שיצא הקול עליהם שאינם מודקקים במצוות!). וכי יש בתוכנו אנשים — ואולי גם רבנים — כאלה, ואנחנו לא נדע, על זאת יהיה לנו לעד הרב הזה עצמו, אשר התהלך בקרבנו ימים ושנים ואנחנו לא ידענוהו. מי ידע איפוא כמה ר' מרדכי עליאשברג יש עוד בישראל ואנחנו לא נדעם!

אבל מדוע לא נדעם? מדוע הם נחבאים איש באהליו לעת כואת?

חורף תר"נ.

ה ע ר ה . לאחר שנה (י"ח שבט תרנ"א) פרסמתי ב"המליץ" עוד שנים ממכתביו הרב ז"ל עם הוספת דברים אחרים מצרי, כשם הכולל: "מלאך שלום". במכתביו אלה הציע הרב לפני ראשי תר"צ הצעה נכבדה מאד: למנות בהקולוניות בא"י ממונה מיוחד, אשר ישא שם "רודף שלום", ותעודתו תהיה להשגיח על הצד המוסרי שבענין הישוב, לדרוש בשבת ויו"ט על עניני עבודת האדמה ומעלותיה, לזרז את האכרים לכל הדברים הדרושים למצבם, להרחיק מכיניהם מחלוקת וסכסוכים, ללמדם דרך ארץ ומדות טובות וכו'. המכתבים האלה יקרים מאד, כן מצד עצם נושאם וכן מצד גלותם לשנינו את נפש כותבם; אך לפי שבעל "שיבת ציון" כבר לקחם נושם וחזר והדפיסם בספרו (חלק א' עמוד 32—35), חשבתי למותר לתת להם מקום גם בקובץ הזה.

(*.)

ד"ר פינסקר ומחברתו.

(מכתב נלוי לאחי ברוח).

Weit, sehr weit entfernt ist der Hafen,
den wir mit der Seele suchen. Dem
tausendjährigen Wanderer jedoch darf
kein noch so weiter Weg zu lang sein.
„Autoemancipation!“

בשעה שקוראים אתם את מכתבי זה כבר ידעתם, כי פינסקר איננו עוד, וכבר שמעתם גם את האנחות האדוקות, שהתפרצו מלכות כל חובבי ציון, מקרוב ומרחוק, לשמע האסון החדש הזה. ומה יפלא? גם בימי גדולה ונבונה יבנו ויספרו אנשי החיל על שר צבא אהוב שמת, ואף כי בעת צרה ומכונה כהעת הזאת לחוצ; עת אשר מחונן ירוקף אויב, ירדפו מקרים רבים ורעים שחוברו יחדו, ירדפו תלמידי שמעי בן גרא, שזה דרכם תמיד לרוקף נדרף ולהתאבק בעפר הנלי מי שהשעה משחקת לו, — ובבית... אך מה אספר לכם ולא תדעו? הלא גם אתם, בבית ועיניכם רואות. —

ואולם, אם גם ירגישו כל חוצ, כי אברה גדולה אברה להם כמות פינסקר, הנה לא כלם יכירו את תכונת האברה הזאת כמו שהיא, את היחס האמתי בין המנוח ז"ל ובין „חבת ציון“. רוב חוצ ידעוהו רק בתור „איש מעשה“, העומד על נכיהם ומנצח על אספת הפרוטות, העמדת „הקערות“ וסדור „התמיכה“, ורק מעטים מאד ידעו גם את גישו הפנימית על פי מחברתו הנפלאה. אלה האחרונים לבדם יורעים, כי בעצם וראשונה היה פי רק „לאומי“, חובב עמו, ומתוך חבתו זו נולד בו רעיון ה„אבטואימנציפציה“, מתחלה בלי כל יחס לארץ ישראל, ורק אחרי כן, כאשר האמין לראות באגודות חובבי ציון הצעד הראשון להתגשמות רעיונו זה, התחבר גם הוא אליהם. לו, לאיש שתונך מנעוריו על ברכי הספרות האירופית, וזה היתה האהבה העמוקה לארץ אבותינו, אהבה שאינה תלויה בדבר, אשר אנחנו הניכי המקרא והתלמוד, מרגישים בלבנו מראשית ילדותנו. הוא ידע רק את „הארץ הקדושה“, הקדושה לא קדושה לאומית, כי אם דתית בלבד, ועל כן — לא קדושה לעתיד לבוא, כי אם לשעתה בלבד. „לא לארץ קדשנו

(*) נדפס ב„פרס“ ספר אי (אודיסא תרנ"ב) כשם „אכן למצנח“.

עלינו לשאת נפשנו עתה — אלה דבריו במחברתו — כי אם לארצנו. רק בכרת ארץ גדולה דרושה לנו, אשר לנו תהיה ואדונים ורים לא יוכלו לגרשנו מעליה. שמה נביא אתנו את קדשי קדשינו, אשר הצלנו מתוך הפכת ארץ מולדתנו מקדש: את רעיון האלהות וכתבי הקדש. כי אך הם הלא המה אשר קדשו גם את הארץ ההיא, לא ירושלים או הירדן. אולי אמנם תוכל ארץ-קדשנו להיות גם לארצנו, ואז — מה טוב! אבל קדם כל צריך לברר היטב — וזה לכד נכבד לנו לדעת — איזו ארץ תוכשר להיות מקלט בטוח לנדחי ישראל" (ע' 22, 23).

רק בואת נבדל איפוא פ', בנוגע לא"י, מיתר חבמי עמנו אשר בגילו, במה שלא הבדילה לרעה מכל הארצות. ולי מצאה או הצעתו אונים קשובות בין אחינו שבמערב, אשר למענם ובשפתם נכתבה, והיו שולחים "אקספיריציא" לבקש "מקלט בטוח", היה הוא מוצא איפוא לנכון לחקור גם את א"י, אולי תצלת, "ואז — מה טוב!" — אבל אנחנו הלא נרע, כי אקספיריציא כזו היתה כוחרת בודאי באחת הארצות אשר באמיריקא או באוסטרליא או אולי באפריקא, רק לא בארץ ישראל, — ואז היה גם הוא מקדיש שארית ימיו לא לישוב א"י, כי אם לישוב הארץ הנבחרת ההיא, ושמו וזכרו היה נשאר אמנם לברכה כאחד מבני עמו הנאמנים, אך לא כאחד מראשי חובבי ציון.

אבל דבריו לא מצאו אונים קשובות במערב, ואין להתפלא על זה כלל, אדרבא, עליו יש להתפלא: איך יכול גם לקנות, כי תשיג מחברתו את מטרותה, בעוד שהוא עצמו ראה והראה אבן נגף גדולה על דרכה, מבלי הראות עם זה גם את האמצעים להסרתה.

הנה עיקר רעיונו במחברתו הוא זה: הוא מתאמץ להרוס בלב אחינו המערביים את בטחונם ב"אימנציפיציא" ותקוהם להתפשטותה בכל הארצות על ידי התפתחות הדעות ההגמוניות, בהראותו לדעת, כי השנאה לישראל מקורה ברגש טבעי עמוק, כי מחלת-הנפש היא, העוברת בירושה מאבות לבנים (ע' 5). בעוד אשר האימנציפיציא היא רק ילידת השכל וההגיון, ולעולם לא נוכל לראות בה תולדה מוכרחת היוצאת מאליה, בלי אמצעי, מתוך רגש הצדק אשר בלב העמים (ע' 9). כי על כן לא אימנציפיציא, כי אם אבטואימנציפיציא היא ישועתנו היחידה ולה אנו חייבים להקדיש כל כחנו, מבלי לסנת אחור מפני אורך הדרך וסכנתה, אחר שדרך אחרת אין לפנינו. וכדי לגשת אל העבודה הגדולה, צריך — וזהו הצעד הראשון הקשה ביותר — שיחליטו בלבם כל טובי בני עמנו להתיצב בפעם אחת על הדרך הוואת ולבלי עובה עוד עד הניענו אל אחרית הפצנו, או, בלשונו, דרושה לנו "ההחלטה הלאומית" (דער נאציאנאלע ענטשלוסס — ע' 23). וזאת היא

איפוא מטרת המחברת: להביאנו לידי החלטה זו, בהביאה אותנו לידי הברת נחיצותה.

אבל מה הלא מוכרח היה מחברה לשאול את עצמו: אם רק מפני זה אין תקוה לעמנו מן האימנציפיציא הבנויה על הדעות ההומניות, מפני שכל שיטה כחיים הבנויה רק על השכל, ולא ברגש יסודתה, רפתרבה היא ולא תוכל לנצח, מחלת-הנפש' המתנגדת לה, — אם כן הלא לשוא יעמול גם הוא לעורר את עמנו, על ידי ההברה הישילית הזאת, לשיטת-חיים חדשה, אחרי כי גם היא, הברה זו, רק ילדת השכל וההגיון היא, וההחלטה הלאומית אשר תצא ממנה, אף אם תצא, לא תהיה איפוא, תולדה מוכרחת מתוך הרגש; בעוד אשר האינדיפינטיסמוס הלאומי, האוכל אותנו בכל סה זה דורות רבים, הוא, מחלת הנפש העוברת בירושה מאבות לבנים; ומה יתרון איפוא לרעיון האבטואימנציפיציא על תקות האימנציפיציא, אם גם שתיהן אין להן יסוד בלב, וכל ההבדל שביניהן הוא רק מה שלוו יחסר היסוד בלב אחרים ולוו יחסר בלבנו אנחנו, שגם כן לא בידנו הוא? —

ובאמת ראה פי שאלה זו, אך לא נתן לה תמונה מונבלת כזו ולא עסק בה בפרטות, לפי שלא יכול למצוא לה חשובה נכונה. באמונתו הגדולה בישרת הצעתו, האמין גם בכח דבריו, כי רב יהיה להוליד את ההחלטה הלאומית. אם החלטה שכלית בואת תוכל להתקיים הרבה ולשוב ולהוליד מצדה מעשים גדולים ונכבדים? הוא חפץ להאמין גם בואת — והאמין.

הרגש הלאומי! מאין נקחהו? — יקרא במר נפשו — הלא זה הוא אסוננו הגדול, כי לא עם אנחנו, כי רק יהודים אנחנו" (ע' 13). והנה הוא הולך ומבאר את הסבות אשר המיתו בנו את הרגש הזה ומוסיף גם דברי תוכחה ומוסר היוורדים חדרי בטן. אבל השאלה לא זזה ממקומה: מאין נקח עתה את הרגש אשר אלנו, אם כה או כה, ואשר בלעדו אין יסוד להצעתו? — הוא מתנחם אמנם, כי עתה נשתנה מעט מצב הדבר לשוכה. הוציאה המובהלה לאי, אף כי לא הצליחה, תוכל בכל זאת להיות לאות על האינסטינקט הנכון בלב העם, אשר הכיר, כי דרוש לו בית נאמן (ע' 17). ומצר אחר, הנה האיריאות הגדולות של המאה הי"ח והי"ט עשו רושם גם בעמנו. גם אנחנו נרגיש עתה את. אנושיותנו" ואין אנו עוד יהודים בלבד, אלא גם בני אדם, וכחותנו בני אדם, נחפץ להיות ולהיות לעם, בכל יתר בני האדם (ע' 24). — אבל הנחמתי האלה אינן מספיקות כלל. האינסטינקט בלב המון העם המבקש לחם, מלבר שמציאותו עודנה טוטלת בספק גדול, הנה אף אם ישנו, יסוד חלש הוא מאד לבנין גדול כזה, בעבודה בואת צריך שישחתפו כל טובי העם, צריך שיתעורר חפץ אמתי לעשותה בלב אלו היודעים גם איך לעשותה, מבלי שילכו בעינים עצומות אל אשר ישאם

האינסטינקט. ואלה טובי העם, "בני הקולטורא החדשה" (ע' 29), אשר באו אל קרבם האידיאות של המאה הי"ח והי"ט, — הם, אם אף ירגישו את אנושיותם, עוד רב הדרך מזה עד הרגשת לאומיותם העברית: בני אדם הנה הנם, אך לא בני עמם. ואם גם יודו בצדקת המשפט ההגיוני הזה של המחבר: כי בהיותנו בני אדם, עלינו לחפון להיות לעם ככל יתר בני האדם, — הנה יגיעו כזה רק להכיר נחיצות הדבר, אך לא להרגישו, והתולדה אשר חצא מזה תהיה איפוא גם אז, "רק ילידת השכל וההגיון", לא "תולדה מוכרחת מתוך הרגש". עלינו לחפון! — כך טענה ההגיון; אבל מה נעשה אם ככל זאת לא נחפון, כלומר, לא נרגיש חפץ כזה? או עוד יותר — מה נעשה אם חפצים אחרים, החיים כאמת בלכנו, מתנגדים לחפץ כזה ומביאים אותנו לענות גם את משפטי ההגיון, כרי להוכיח שאין עלינו לחפון כלל, שאין לנו גם רשות לחפון כלל?

וזה הוא מה שקרה באמת אחר צאת המחברת לאור. "בני הקולטורא החדשה" לא נבהלו מפני זעם לשונה ומפתייהגיונה, ואדרבא, גם הם לא חדלו מאז ועד היום להוכיח במופתים ברורים בעיניהם, שאין לנו חפץ כלל בדברים כאלה, וכי כל רעיון האבסורדימציציא הוא לא רק חלום הבל, אלא גם סם-מות מסוכן להקולטורא החדשה.

אך בין זה וזה, ובתוך היהודים שלנו, אשר מקרים שונים עזרו להם לבוא לא רק לידי הברה, כי אם גם לידי הרגשה (אף כי רק זמנית) בנחיצות, "מקלט בטוח", ועם זה הכיאו רובם אתם מן "החדר" את "האינסטינקט הנכון", כי רק ארץ אחת יש בעולם ששמה "ארץ ישראל", — נמצאו רבים אשר לא הרבו לחקור ולדרוש והתחילו להתעסק בפועל ביישוב ארץ ישראל, להתעסק, כמובן, על פי דרכם: בלי חקירה קודמת, בלי שיטה קבועה, בלי סדר ובלי אחרות. התעסקות כזו לא יכלה אמנם למצוא חן בעיני חכם נפישקר; אבל טובה היתה לו בכל זאת מחבוקידיהם של המערביים. הן אמנם בחירת הארץ לא נעשתה, כעצתו, על פי "אקספיריציא" של חכמי האומה, שברקו ומצאו אותה טובה למשרתנו מכל הארצות; הן אמנם, תחת "דירקטוריום" לאומי, אשר ינהל כל הענין ברעת ובשרון, נוסדו אגודות אגודות, שבמעט לכל אחת היתה סרגמא מיוחדת עם "אידיאות" מיוחדות; הן אמנם, תחת "החלטה לאומית", נראתה בתנועה זו רק התעוררות מתי מספר, רובם מרדתי-העם; — אבל, למרות כל אלה, האמין לראות פה עכ"פ עקבות איוה צל של חפץ פנימי "להיות ולהיות לעם", ובוה היה די למשוך אל "המתעסקים" האלה לב איש כשהו, שזיה תוכו כברו, ואחר שהכיר פעם אחת, כי חרפה הוא לעמנו לשבת בטל ולהטיל עצמו על אחרים, בחר יותר לגול מעליו את

החרפה הזאת בחברת הקטנים, שרוצים ואין להם, מאשר להוסיף ולשאתה בחד עם הגדולים, שיש להם ואינם רוצים.

ככה היה פ' לחובבי-ציון, או — אם אפשר לאמור כן — לחובבי חובבי-ציון... ראה ונוכח בעל האבטואימניציציא, שאין כח בדברים ובמופתי השכל לברוא יש מאין, והנה נראתה לו תנועת ישוב א"י בתמונת איזה יש, אם גם חלש מאד, ויתמכר אליה בכל לבבו, בהאמינו, כי לא יכבד כל כך לצור צורה נכונה לתהדוברהו שכבר נמצא.

כשמונה שנים עבר פ' עבודתו לישוב א"י, ובמשך השנים האלה אסף נסיון רב, נסיון מר ומעציב. על כל צעד פגע במכשולים שלא היתה לאל ידו להסירם. הקולוניות המעטות והדלות, שנוסדו על רגל אחת, לא יכלו עמוד ודרשו תמיכה תמידית במדה מרובה, וחויצ שבגולה, אשר אש אהבתם לציון בוערת על לשונם, ניכרו רק בכעסם על "מתנגדי הרעיון", אך לא בכיסם: להתנכר לצרכי הישוב לא הרבו, אבל הרבו לחונות דעה ולאמור "קבלו רעתי". בכל הזמן הזה, המעט כי לא הצליחו חויצ לצאת מכלל כזה ולהיות לעם, אלא שלא הצליחו גם לבוא לכלל כזה אחת, להביא אחדות גמורה בקרבם פנימה. כל ימי פ' היו כעם ומכאובים, מלחמת עולם בפרוד הלכבות ונרגנות, באינטרסים קטנים של "יחידים" ושל "עבורים", וכדומה. "רקבון!" — היתה הקריאה השגורה בפיו. ובאמת נגלה פה ביחוד ה"רקבון" אשר בחיי עמנו בכלל. כי רק אז הלא יגלה כל רסיון כחו של החולה, כאשר ינסה לקום ממשכבו ולעמוד על רגליו...

בשתי השנים האחרונות, מאז היו חויצ ל"חברת התמיכה" ופ' לראשה האופיציאלי, נשחנה אמנם מצב הענין הרבה. עתה לא יכול עוד כל "נכבד בעדתו" לקפוץ בראש ולעשות (או לדרוש שיעשו אחרים) מה שלבו חפץ. כל-ידישק יותר טובים היו עתה בירי "ראש החברה" להגן בהם על השלום והסדרים. ועל ידי זה, ועוד סבות אחרות גדולות מזו, התחזקה והתגברה התנועה שתאום בבת אחת, עד כי בהשקפה ראשונה אפשר היה להאמין — ועל כן גם האמינו כמעט הכל — כי הקיפה באמת את כל העם ומעתה תתפתח בדרך ישרה והיה תהיה בקרוב להחלטה לאומית אמיתית.

אבל החלום הזה לא ארך... מה שקרה אחרי כן הלא תדעו כמוני. עתה הנה נגלה ברור, וגם הרמיון היותר נלהב לא יוכל עוד לכסות, מה רבו מצד אחד המכשולים החיצוניים בארץ ישראל, ומה גדול מצד אחר הרקבון הפנימי בישראל. — ואיזה רושם צריך היה כל זה לעשות בלב בעל האבטואימניציציא? הוא, אשר גם מראש לא היתה לו א"י תנאי מוכנה לחקמת רעיונו ורק מאמונתו במציאות איזה "רגש לאומי" בלב חויצ התחבר

אליהם, — מה היה לו לעשות עתה, אחר שהנסיון הורהו לדעת, כי בא"י קשה ביותר להוציא את רעיונו אל הפועל וכי גם ח"צ "רק יהודים" המה? האם יכלנו לשית עליו חטאת, אם היה עתה פונה עורף לגמרי גם לציון גם לחובביה ויהי מבקש איזו דרך אחרת להשגת מטרות?

אבל את זאת לא עשה. הוא בא אמנם בימיו האחרונים לידי החלטה, אף הגיד כן מפורש לאחדים ממודעיו (והכותב בתוכם), כי אי"י אינה "הארץ אשר תוכשר להיות לנו מקלט בטוח", כי מצבה המדיני ויחס העמים אליה יעמדו שם תמיד לשטן לנו. ובכל זאת, לא עברו עליו לשוא שמונה שנות עבודתו בישוב אי"י, וגם בהחליטו עתה, כי לא תצלה למקלט בטוח, לא יעין עוד, במלפנים, לעזבה לגמרי ולקחת אתנו את "קרשי-קדשינו" לאיזו ארץ חדשה אשר נבחר. "את הישוב בארץ ישראל — הוסיף המנוח — עלינו, למרות כל זאת, לתמוך ולהרחיב כפי היכלת. בא"י אנו יכולים וצריכים ליסד לנו מרכז לאומי רוחני".

ישוב אי"י לא לשם אכטואימנציפציה, כי אם לשם מרכז לאומי רוחני! — איזה דרך בא כלבו הרעיון הזה, אשר לא זכר לו במחברתו ולא יחס להצעתו שם?

כן תתפלאו כודאי. והפשטנים שבכם יוכלו אמנם לראות בזה רק מעין "פשרה" בין יאוש מוחלט מצד אחד ועמל שנים רבות מצד אחר. . . . אבל כשאני לעצמי, מוצא אני בנפשו יסוד יותר עמוק לרעיונו החדש הזה. ובאמת, הן בהחלטתו האחרונה, שיכולה האכטואימנציפציה להפטר מיסורי אי"י, בבקשה לה, "מקלט בטוח" אחר, — עוד לא הוסרו כל המכשולים מעל דרכה; עוד נשאר בכל תקפו הרקבון הפנימי, מחלת-נפשו זאת, אשר לא מצא לה תרופה עד כה. ומה בצע איפוא כי תמצא לנו איזו ארץ מוכשרת, ואנו אין אנו מוכשרים? "הרגש הלאומי! מאין נקחהו?" — כי לא בדברים לכך אפשר לבראו מאין, זאת הורהו גורל מחברתו; כי גם זכרונות נכבדים אינם מספיקים להרימו עד מעלת-החום הדרושה, זאת הורהו מעשי חובבי-ציון; ומאין איפוא נקחהו? איה נמצא מקור מוחשי ותמידי ללאומיות ישראל, אשר ישפיע חום וחיים על כל חלקי העם המפורדים ויטהר את כלם מן הרקבון המכלה אותם?

באמצעות מחשבות כאלה לא בכד הוא להגיע עד הרעיון, כי מה שחסר לנו קודם כל, עוד גם קודם "ההחלטה הלאומית", הוא מקום קבוע למרכז לאומי רוחני, אשר יהיה "מקלט בטוח" לא להיהודים, כי אם להיהדות, לרוח-לאומנו; אשר בו ובשכלולו ישתתפו כל בני עמנו מכל ארצות פזוריהם, וההשתתפות הזאת תקרב קרבת הרוח את הרחוקים זה מזה במקום וזדענות, ועל ידה, ואחרי כן גם על ידי השפעת המרכז על כל

נקודות ההיקף, יתחדש הרוח הלאומי בכל הלכבות ויתחזק גם רגש האחרות הלאומית בהם . . . ומכיון שהגיע אדם במהלך מחשבותיו עד הלום, ואף גם אם לא עסק, כפינסקר, ימים רבים בישוב א"י, לא יוכל עוד לעצור בעד הרעיון הסמוך וקשור לזה בהכרח, כי רק בא"י אננו יכולים וצריכים ליסד לנו מרכז לאומי רוחני במובן הזה.

כך אני מבין את "הצוהה הלאומית" (כן קרא הוא עצמו לרעיונו זה) של בעל האבטואימניציא.

ובזה הגדתי כל מה שחשתי להגיד על אדות דעות המנוח ז"ל, ופה יכלתי איפוא לחתום את מכתבי, לולא היה רעיונו זה האחרון, בדבר המרכז הרוחני בא"י, יקר לי גם מצד עצמו ושוה בעיני להתבונן בו עוד מעט. אך אל נא תבהלו! מכאן ואילך לא תשמעו עוד חקירות מפשטות או "פלוסופיא" (כמו שרגילים סופרינו לקרוא לכל דבר אשר לא ביר יוקח). הן הנסיון הורני כבר, כי כה הסתכנו והתערבו בזמננו שתי השאלות הללו, של היהודים ושל היהדות, עד שאי אפשר כמעט להטעים לשום אדם, על ידי דברי שכל והגיון בלבד, את ההבדל הנדול שביניהן. אתה מתאמץ להוכיח, למשל, כי דבר פלוני, בכל היותו תשובה הגונה לאחת מהן, אינו תשובה כל עיקר להאחרת, והשומע ישמע וינענע כראשו, גאלו הבין דבריך, ותוך כדי דבור הוא מוסיף: "כל זה טוב ויפה, אבל . . .". ואתה משתומם לראות, כי מן "אבל" והלאה חוזרים הדברים לקדמונם, לערכוב השאלות ובלבול הרעות, גאלו לא אמרת כלום . . . כי על כן, למען נבין היטב, מה בין זו לזו, מוכרחים אננו לצייר לנו במחשבתנו מצב דמיוני, שבו יקל לנו להבחין בין צרכי היהודים וצרכי היהדות. ואינו מבקש איפוא מכאן ללחום בהקיץ רגעים אחרים עמי יחד, — דבר אשר לא יכבד מאד על חובבי ציון שכמותכם, נושאי דגל העתיד . . .

ובכן — הגנו חולמים.

ובחלומנו, והנה האנטיסמיטיסמוס טרם יהיה בארץ, והתפתחות הדעות ההומניות לא נפסקה עדיין, אדרכא, צערה הרבה לפנים; שאלת היהודים היתה כבר לנחלת ההיסטוריא, וישראל שוכן לבטח בכל הארצות בצל אימניציפא שלמה; ועם זה, כמובן, צעד גם הוא לפנים על דרך ההשכלה והאסימילציה החיצונית. במצב אושר כזה לא תעלה אבטואימניציפא על לב שום אדם, ואם היה נמצא "בעל הויה" כזה, היו הכל מכיטים בפניו ברחמים גדולים. אבל לעמית זאת נתעוררה בלב רבים שאלה אחרת: שאלת היהדות במובנה הלאומי. הקשר שבין כל ישראל התרופף מאד, באין דבר אשר יחזקהו, באין גם צרה, אשר תדרוש עזרת אחים. מנהגי הדת והחיים קבלו

בכל ארץ צורה מיוחדת, לפי רוח הארץ ההיא. שפת עבר עם ספרותה כמעט נשתכחה מִישראל ולא נשאר לה אלא תפלת שבת ומועד, וגם זה לא בכל מקום. וככה יתפרדו בני ישראל לארצותם לגוייהם וכל חלק מהם ילבוש צורה מיוחדת לפי רוח עם הארץ, מבלתי יכולת להיות "מצוינים" כעם אחר ברוח אחר. רוב העם אינם מרנישים כבר גם את הצורך להיות מצוינים, והולכים וקרבים במנוחת לב אל קץ אומתם. אבל כה וכה נמצאים עוד אנשי-לב, המביטים בעצב ואנחה על גסיסת עםם, הגוי הגדול, לפחות בשנים ובחליפות היסטוריות, והנם מבקשים אמצעים, במה לשוב ולקרב את אבריו המפוזרים ולפחת בכלל רוח חיים חדשים. ואחר שנסו באופנים שונים ולא עלתה בידם; אחר שנוכחו לדעת, כי אי אפשר לברוא "פלשתינא צעירה" בסבור אירופא על ידי חקירות בתולדות ישראל... בא כלבם הרעיון לנסות דבר אל פלשתינא הזקנה, ארץ הרת היהדות, אשר לא חדלו בני ישראל להורות בקדושתה עכ"פ ביתר העמים ולהביט אליה מפני זה גם באיוז גאוה לאומית. את הקשר הלאומי הזה, עם כל רפיונו, מצאו "הלאומיים" לטוב לעשותו יסוד לאחרות האומה, בהיותו מוחשי ועומד מחוץ לגבול הארצות הנאורות השונות, באופן שיוכלו כל ישראל להשתתף בו, להשפיע עליו ולקבל השפעה ממנו. ולמטרה זו יסדו אגודה כללית, בלי הבדל ארץ מולדת, בשם "מחבבי-ציון".

את מטרתה ואת העיקרית — אחדות העם — לא מצאה האגודה לנכון לפרסם תיכף בראשית מעשיה. בקול הקורא ששלחה בכל תפוצות ישראל היא אומרת: "הנה הרבה אלפים מאחינו יושבים בארץ אבותינו ואוכלים לחם חסד בחרפה, והחרפה הזאת חרפת כל ישראל היא: כי איך נוכל ונראה אדמת אבותינו נעבדת רק בידי זרים, ובני ישראל, עובדיה ושומריה לפנים, שהיו יכולים גם עתה לעבדה ולשמרה ולשבוע מטובה, נמקים עליה בעוני ובעצלות? ואיך נוכל ונראה כל העמים והדתות משתדלים לתקוע בה יתר חזקה, מרבים במחיר כל שעל ושעל מאדמת הקדש, בונים שם בתים טובים לאורחים וחולים מאחינם ובתי ספר ערוכים בכל לנערי בני עםם ורתם, ורק אנחנו, אשר הארץ הזאת, מלבד קדושתה, היא לנו גם ערש ילדותנו, — אנחנו כמו שכחנוה ולא נשים לב להרחיב גבול היהדות בארץ מולדתה מקדם? — כדי להסיר איפוא את החרפה הזאת מישראל, נוסדה אגודה "מחבבי-ציון", אשר מטרתה להרחיב גבול היהדות בא"י ולהטיב את המצב החמרי והמוסרי של בני ישראל היושבים והמתישבים שם, על ידי יסוד קולוניות לעבודת אדמה ובתי חנוך ובתי חסד שונים, או גם על ידי אמצעים אחרים, כאשר תורה העת".

ולפי שמיסדי האגודה היו אנשים נכבדים ונבונים דבר ועשו הכל בהשכל ודעת ובוהירות ומתינות הראויה, לכן הצליחו לקנות לאגודתם הרבה לבבות בארצות שונות ולאסוף גם סבומים הגונים, — ומיד יצאה האגודה לפעולה: התחילה ליסר קולוניות לעבודת האדמה מבחירי צעירי עמנו ילידי הארץ ביחד עם אנשים בריאים וטובים גם מחו"ל; התחילה גם ליסד בתי ספר שונים, לתורה ודעת, לעבודת-אדמה ואומנות, ובכלל — שמה לב לכל הדברים שיש בכחם להרים מצב היהדות ובניה בארץ. והכל ברוח אהבה אמיתית להעם והארץ, בשדרים נבונים המתאימים למטרת-האגודה העיקרית, ובהשגחת אנשים ראויים לכך.

עברו שנים מספר, ומעשי האגודה נשאו פרי. קולוניות עבריות אחרות עומדות וקיימות על בסיס נכון, ובעליהן עובדים את אדמתם מאהבה ואוכלים לחם בשמחה; בתי ספר אחרים הספיקו כבר לגדל דור אחר של תלמידים הגונים, בעלי תורה וחכמה ודרך-ארץ, — ועוד כאלה וכאלה. והקול נשמע כנולה, כי יש בא"י אברים עברים אמתיים, כלומר אכרים אמתיים, החורשים וזורעים וקוצרים בידיהם ממש, ועברים אמתיים, אנשים מן הישוב, הבאים מן השדה בערב וקוראים ושונים, ויין לא ישתו לשכרה. . . . אברים עברים בדור האימנציפיציא השלמה! חזיון כזה יקר מאד בארצות הגולה ולא יאומן כי יסופר . . . ומה יפלא אפוא, כי רבים מגדולי עמנו התחילו לבוא לא"י, כדי לראות בעיניהם את הפלא? וכשבאו וראו כל זה ויתר מעשי האגודה, הרגישו בלבם רגש אהבה עמוקה לארץ-אבותיהם ולאחיהם היושבים עליה, המפארים שם ישראל לעיני העמים בחייהם הטבעיים והבריאים; ואין צריך לאמור שנתנו ידם להאגודה, אלא שאחדים מהם קנו שם גם לעצמם נחלת שדה ונכר למזכרת נצח. ובעקבות הגדולים התחילו ללכת גם קטנים מהם, עד שהיה הדבר למנהג בישראל, שכל בעל בעמיו יחשוב לו לחובה ולכבוד להחשב במספר „מחבבי-ציון“ ולבקר לפעמים את הארץ, בעת שהוא יוצא לחו"ל להנפש מעבודתו.

ונערי בני ישראל, שנתחנכו בבתי הספר של האגודה, התחילו לבוא לארצות הנאורות (כי כן תשלח האגודה את בעלי הכשרונות שבהם להשתלם בלמודים בחו"ל), והנה הפלא ופלא! צעירים משכילים, שאינם לא אשכנזים ולא צרפתים וכו' — שאינם כלום, אלא בני ישראל מארץ ישראל — ודי! הם יורעים אמנם לדבר בלשון עם ועם, אבל לשונם לעצמם היא לשון העברים הקדמונים (כי אותה קבעה האגודה בבתי ספרה בתור לשון הלמודים והתלמידים, כדי שלא להטיל קנאה בין חבריה ילידי ארצות שונות, אשר כלם, כידוע, פטרוזשים גדולים הם בארץ מולדתם וקנאים עצומים גם בא"י כל אחד ללשון ארצו . . .). הסטורנטים האשכנזים והצרפתים וכו' בני דת משה,

מתחלה שמעו ויתמחו ויצחקו בלבם. אבל מעט מעט הורגלו בזה והתחילו בעל כרחם לחשוב את הלשון הזאת כאחת הלשונות. ובראותם את חבריהם הנוצרים נותנים גם כבוד להשפה הזקנה, שבה נכתבו „הספרים הקדושים“, התחילו גם הם, בני רת משה, לזכור ולהזכיר, כי בשפה זו דברו אבותיהם באיזה זמן קדום, וסוף סוף התחילו גם ללבוש גאות . . . ורבים גלו פתאום גם הן ונועם בצלצולה והשתוקקו ללמוד לדעתה. ומכיון שרבו התפצים ללמוד, נמצאו גם מלמדים, „מורי עברית מארץ ישראל עצמה“, אשר יכרו אותם על פני המורים שלידתם בחו"ל, כמו שמבכרים בכל שפה אחרת היה את המורים אשר מארצה יצאו.

וכשראתה האגודה כך, החליטה להרחיב חוג פעולתה ולעסוק גם בעניני לשון וספר. קודם כל יסדה בירושלים מכ"ע עברי גדול ונכבד, הנערך ע"י חכמים מומחים לדבר ומלא מאמרים מצוינים על דבר תבונות הארץ ויושביה וקדמוניותה, על דבר מצב ישראל בכל הארצות, חייהם וצרכיהם וכו'. מכ"ע זה קנה לו שם טוב בין כל בני עמנו, וגם גדולי כה"ע באירופא ידעוהו בשם ויביאו דבריו בכבוד הראוי. וכשרבו קוראיו, רבו גם סופריו; ומשרבו סופרים מומחים בא"י, רבו גם ספרים טובים בשפת עבר, היוצאים לאור בא"י ונקראים בחשק ושקידה בכל ארצות הגולה. ובה גדלה הספרות העברית בכמות, ועוד יותר — באיכות . . .

אבל מה אאריך? בסגנון כזה נוכל להמשיך את חלומנו בלי גבול. כללו של דבר: יותר שהשתלמו המעשים בא"י — יותר הלכו ורבו המשתתפים בהם, ויותר שרבו המשתתפים בהם — יותר הלכו והשתלמו המעשים ויותר גדלה פעולתם על רוח בני הגולה.

התנועה הזאת, לפי שנתעוררה לא על ידי שאלת היהודים, כי אם על ידי זו של היהדות, לפי שלא היתה פרפור של קדחת מסבות מקריות וחיצוניות, כי אם תנועה מסודרת מסבה מושכלת ופנימית, — על כן לא עשתה דרכה בחפזן ובהלה, לא השתמשה למטרתה באמצעים דמיוניים, בהפרזות והפלגות, המבלבלות מוחם של ההמון ובני הנעורים, כי אם הלכה והתפתחה לאט, במנוחה ושלוה, בלי קפיצות פתאומיות לפנים ולאחור, עד שלסוף, כעבור דורות אחדים, השיגה את התכלית הנרצת: בראה בא"י „מרכז לאומי ורוחני“ להיהדות, האהוב וחביב על כל העם ומאחד ומקשר את כל העם; מרכז של תורה וחכמה, של לשון וספר, של עבודת הנוף וטהרת הנפש, „מיניאטורא“ אמיתית של עם ישראל כמו שהיה צריך להיות . . . עד שאיש עברי בגולה חושב לו לאושר לראות בעיניו פעם אחת את „מרכז היהדות“, ובשובו לביתו הוא אומר לחברו: רצונך לראות טופס של איש

ישראל כצביונו האמתי, בין רב או חכם או סופר, בין אכזרי או אומן או סוחר? — לך לארץ ישראל ותראהו . . .

על זאת הקיצונו, והנה לנגד עינינו החיים כמו שהם, תמונה אחרת לגמרי. "מחלת הנפש" הישנה שוררת באירופא בכל עז, ושאלת היהודים עם כל המסתעף ממנה ממלאה כל הלבבות, באפס מקום עוד לשאלת היהדות, הדורשת גם היא חפירה בחוקה . . . גדולי ישראל מתאספים וחוזרים ומתאספים לדעת מה לעשות ביהודים, "איזו ארץ תוכשר להיות להם למקלט בשוה", וחובבי ציון ירגנו באהליהם ויקראו: "איזו ארץ? מה זו שאלה? ארץ ישראל!" — ולעמדת מחנה גדול של "בני הקולטורא החדשה" יזכירו את "המכשולים החיצוניים", אשר ישנם באמת ואשר אינם אלא בדמיון, ומבקשים להשכיח לגמרי את הארץ הזאת ולא תזכר ולא תעלה עוד על לב. והנה זה בא בעל האבטואימנציפציה לעמוד בתוך בין שניהם ואומר: צדקתם יחד! ארץ ישראל אינה יכולה להיות מקלט בשוה ליהודים, אבל יכולה וגם צריכה להיות זאת ליהדות.

עתה, הגידו נא, למי נסכים אנחנו, א"י היהדות או היהודים? — מה טוב היה אמנם, לו יכלנו להשיב: לשניהם יחד, לעם ישראל! אבל בדאבון לב מוכרחים אנו להודות, כי לתשובה כזו עוד לא הגיעה השעה, לא רק מפני "המכשולים החיצוניים", כי אם, עוד יותר, מפני המכשול הפנימי: כי עוד לא עם אנחנו, כי רק יהודים אנחנו. ובכן, היהדות או היהודים?

חובבי ציון עוצמים עיניהם מראות מה שבחוץ ומה שבפנים ומשיבים: "היהודים ויהי מה!" — בעל האבטואימנציפציה רואה תחלה מה שבחוץ ומשיב: "לא ליהודים", וחוזר ורואה גם מה שבפנים ומוסיף: "כי אם ליהדות". אבל אנחנו נותנים עינינו קודם כל במה שבפנים, שוקלים את היהדות בא"י ופעולותיה, אשר ראינו בחלום, כנגד היהודים בא"י ופעולותיהם, אשר ראינו בהקיץ, — ומשיבים: ליהדות תחלה, וסוף היהודים לבוא, כאשר יחדלו להיות "רק יהודים" . . . כי אז, כאשר תשוב היהדות למקורה, ומכל ארצות פזוריהם, גם מן המקלט היותר כסות, יכנוו היהודים את לבם באהבה אמיתית כנגד ירושלים של ההנה, לא של העבר ושל העתיד בלבד, — אז לא יצטרכו עוד לחבמים בפניסקר, שיעוררו כלבם רעיון האבטואימנציפציה על ידי חקירות שכליות; כי מאליו יתעורר, כחולדה מוכרחת מתוך הרגש, כלומר, מתוך רגש האהבה ליהדות וארצה. ואז כשיצא הרעיון הזה מן הלב ולא יהיה עוד "יליד השכל וההניון" בלבד, אז לא יסוג אחור גם מפני "המכשולים החיצוניים", כי אם יבקש עצות ותחבולות

להסירם. וכאשר יבקש כמו שראוי לבקש, בדעת וסבלנות הדרושה, יבוא גם היום אשר ימצא . . .

„אבל — שומע אני אתכם מתאוננים — כמה ארוכה היא דרך כזו וכמה רחוקה היא תקוה כזו!“

כן, אחים! „רחוק רחוק מאוד מאתנו החוף אשר אליו נשא את נפשנו. אך לעם גורר זה אלפי שנה גם הדרך היותר רחוקה לא תוכל להיות ארוכה ביותר.“

את הדברים היקרים האלה של בעל האכטזאִימנציפציא, אשר הצבתי בראש מכתבי ככתבם וכלשונם, צריכים אנו לכתוב על דגלנו באותיות של זהב.

י"א טבת תרנ"ב.

(ג.)

הארם באהל.

(מכתב אל עורך ה"פרדס").

מאסף חדש! — מקנא אני בך, ידידי, כי תמצא עוד עוז בלבבך להביא עתה ספר חדש למחנה ישראל. בעת רעה כזאת רבים ישחקו ילענו לנו ויאמרו בלבם: מה הסופרים האמללים עושים? העת להם עתה להשתעשע בשיחות נאות, בשעה שמהומה ומבוכה ממלאות כל חללו של עולמנו הקטן ומכל עברים נשמע אך זעקת שבר? השתות יהרסון, הכתלים נוטים לנפול, וכל הרגלים ממהרות לרוץ אל אשר ישאן המקרה — והם יושבים ועוסקים בדברים בטלים! מה תתן ומה תוסיף לנו הספרות במצב כזה? — תנחומין? הכל המה; עצות והצעות? כבר היו לנו לזרא, כבר ידענו על פי הנסיון, כי בעצות טובות לא יושע ישראל, כי עצות דורשות מעשים, מעשים דורשים עושים, ועושים — אזי לנו אם אינם ואזי לנו אם ישנם . . .

כן הדבר, אומץ רוח דרוש עתה ביתר שאת לכל העוסקים בספרות. אבל אומץ רוח בלבד לא יספיק עוד להצדיק פעלם, עד שירעו להשיב להם

(*) נדפס ב"פרדס" ספר א' (אודיסא תרנ"ב).

לעצמם על השאלה הגדולה הזאת: מה תעזרת הספרות עתה בקרבנו? איזה דרך עליה לבחור, למען תביא איזו תועלת לעמנו האמלל בשעת צרה כזו? היו ימים, והם לא רחוקים עוד מאתנו, ששאלות כאלו היו מביאות אותנו לידי גיחוך. "מה תעזרת הספרות ותועלתה?" — לפני עשר שנים היינו משיבים: להרוס מבצרי האולת ולהרבות השכלה בישראל; לפני שתי שנים היינו משיבים: לגדור פרצות ההתבוללות ולהרבות ישוב ארץ ישראל; אבל עתה — מה נשיב עתה? פרצות ההתבוללות נגדרות על ידי אחרים שלא בטובתנו; ישוב ארץ ישראל מתרבה כבר גם כן בלי עזרתנו וכמרה שלא פללנו ולא קיינו לה; ואם גם יש לנו סבות מספיקות להכיש על הישוב הזה ביראה ורעד; אבל במה כחנו גדול להושיע? במה נוכל לעצור בעד מרוצת התנועה, אחר שהאופנים מתגלגלים כבר מאליהם ואינם צריכים לדחיפה חדשה מצדנו? או, אף אם היינו יכולים, האמנם זאת היא כל תעזרת ספרותנו, להרוס היום מה שבנמה אתמול ולבנות היום כדי לסתור מחר? ובאמת, זר ונפלא גורל הספרות העברית ביחוסה אל החיים, בנוגע שבעולם, הסופרים כוראים להם ברוחם אידיאל ידוע, רואים סוף מעשה במחשבה תחלה ומתאמצים אחרי כן לראות את "הסוף" הזה גם בפועל, להפוך את האידיאל לחיים מוחשיים בתוך עמם; ועל כן, כל מה שהעם הולך ומתקרב אל "הסוף", כן תתגבר בלב הסופרים האמונה בכחם וביתר עו עוד ילחמו בער מטרותם, עד שיהיה נצחונם שלם והאידיאל יהיה לאמת מעשית. אבל בספרות ישראל אין הדבר כן. פה, כל מה שהחיים הולכים וקרבים אל הספרות, כן תשוב הספרות ותרחק מהם, כאלו תבהל כעצמה למראה יצירי כפיה. שנים רבות נלחמה ספרותנו בעד "ההשכלה", רמסה ברגל קרשי בני ישראל, כל מנהגי עמנו ודרכי חיו הלאומיים היו מטרה לחציר-מהתולתיה השנונים, ותחת זה הרימה עד שחקים את ההשכלה "בת השמים" ואת החיים האחרים אשר מתחין להומתנו; ובעשותה כל זאת במשך זמן רב ובדעת ובשרון, וגם תנאי החיים עזרו על ידיה, — הצליחה סוף סוף לראות את "האידיאל" יוצא אל הפועל מעט מעט. ומה עשתה או? תחת לשמוח לנצחונה השלם הקרוב לבוא, התחילה פתאום לסגת אחור; כה וכה נשמעו פתאום קולות סופרים שונים, מגבורי ההשכלה, הקוראים אל העם לעמוד, או גם לשוב אחור, כי הרחיק ללכת. כאלו רק עתה הכירו, לתמהון לבבם, שהילד הנולד על ברכיהם איננו זה אשר קוו לו. . . . אבל העם, אחר שכבר נתעורר ומצא דרכו, לא חפץ עוד לעמוד או לשוב אחור בעקבות מדריכיו לפניו; החיים הלכו הלאה מאליהם, ויד הספרות קצרה מלעצור בעדם. אך מה שלא עשתה הספרות עשו החיים עצמם. שנויים גדולים בחיי העם באו פתאום מן החוץ, והתנועה כלפי "ההשכלה" נעצרה במהלכה ביד חזקה. או קמה עוד

הפעם רוח בספרותנו, עוד הפעם התיצבה בראש העם והתחילה להמית ללאומיות, לישוב ארץ ישראל. סבות שונות עזרו להתנועה הזאת להתפחה במהירות גדולה, ובה אנו רואים אותה צועדת צעדי ענק לפנינו, הלוך וקרוכ אל "האידיאל" הספרותי. היש הצלחה גדולה מזו? אך לא! כאשר התנשם האידיאל במעשה, הננו מתחילים להביט בראגה וחשך על הבריה החדשה הזאת, ובכל יום אנו רואים יותר ויותר, כי פניה שונים הרבה מאותה, "התנועה הלאומית" שאנו רוצים בה ושוינו לנגדנו ברוח . . .

ככה תתהפך ספרותנו מצד אל צד ולא תצליח להוציא מתחת ידה דבר מתוקן, שתהא רוחה נוחה הימנו. מדוע? אם לא נאבה לתלות גם זה ב"מולנו הרע", עלינו לבקש מקור הדבר כאיזה משנה או חסרון המסתתר עמוק כיסוד ספרותנו החדשה; ואותו נמצא באמת, כאשר נשים לב אל דרכה אשר התיצבה עליו מיום הולדה.

בלי ספק ידוע לך החזיון הנפלא אשר נראה לפעמים בתולדות האמונות והרעות: יש אשר יחלקו בני האדם לשני מחנות וילחמו ימים רבים על דבר איזו דעה מפשטת, בהאמינם בכל לבם, כי מתנגדים הם אלו לאלו בדעה זו מן הקצה אל הקצה, בעוד שבאמת אין בין שתי הכתות אפילו סתירה כל שהיא, אלא ששתיהן רואות רק חצי דבר: הללו מביטים על הענין מצד אחד והללו מצד אחר, "ומר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי". מעין מחלוקת כזו נראה כימינו בין בעלי ה"אנושיות" ובעלי ה"לאומיות". שתי המלים האלה היו לשני דגלים בידי שתי כתות החושבות אשה רעותה לאויבתה כנפש. אבל אם נישיב לראות, לא נמצא בין שני אלה המושגים שום סתירה, וכל ההבדל שביניהם אינו אלא ההבדל שבין הכלל ובין הפרט. הכל יודעים שאין מציאות מוחשית לשום מושג כללי, שכל איש, למשל, הוא בהכרח או ראובן או שמעון וכו'; רק במחשבתנו אנחנו הגנו מפשטים מעל הפרטים את צורותיהם השונות ומניחים רק את הסגולות היסודיות המשותפות לכלם, וככה יוצא לנו המושג המפשט המציין את הדבר הכללי ההוא, הנמצא בכל הפרטים, מבלי שום לב לאותן הצורות הרבות והשונות שהוא מתלבש בהן, כצאתו אל הפועל בכל פרט בתור בריה מוחשית. — גם ה"אנושיות" כמובנה החברתי (כלומר, "הדבר הכללי" שבו נכיר ונרגיש אחדות המין האנושי) אינה מושגת לנו אלא בדרך ההפשטה, בעוד אשר ה"לאומיות" היא צורה מוחשית, אשר תתגלה בה האנושיות בכל עם ועם בהסכם עם תנאי חייו וצרכיו ותולדותיו. הראשונה היא הרוח הכללי והפנימי, אשר ממנו תוצאות לחיים חברתיים בכל תמונותיהם, והאחרונה היא התמונה החיצונית, הפרטית,

השונה בכל עם, אשר ילבש הרוח הפנימי, בצאתו מן הכה אל הפועל, ואשר בלעדה לא יראה ולא ימצא בעולם העשיה.

ומאז מעולם נמצא מפני זה באמת שני דרכים לתקון החיים בכל עם ועם: דרך תקון ה"אנושיות" ודרך תקון ה"לאומיות". אך ההולכים בזה וזה לא יוכלו להחשב לשני מחנות העוינים זה את זה, כי אם להפך, העוזרים ומשלימים זה את זה, והם — סופרים ואנשי מעשה. האחרונים אין עיניהם אלא בצורת החיים החיצונית, וכשרואים פריץ וברק בחיי עם, במנהגיו, בחקיו ומשפטיו וכו', הם משתמשים בכם וממשלתם ומחקנים אותו תיכף, משנים את צורת החיים לפי הצורך, מבלי לחדור אל הרוח פנימה, לבקש שם מקור הסעות במצב ה"אנושיות" ולהסיר את הסכה הזאת תחלה. תקנות כאלה נראות וניכרות איפוא תיכף לעשיתן; אבל תחת זאת אינן בראשונה אלא חיצוניות בלבד, בהלבישן את הרוח הפנימי צורה זרה, אשר לא תאות לו ואשר בכל רגע ורגע נכון הוא להשליכה מעליו. ועל כן צריך שיהיה כח המתקנים חזק למדי ומספיק להגן ומן רב ביד חזקה על הצורה החיצונית, כדי שתשוב היא ותפעול מעט מעט על הרוח לשנותו לפי טעמה.

לא כן הסופרים, אשר אין כחם אלא בפה. הם, אם יאבו לתקן את העם, צריכים לתקן את האדם תחלה. כי כל זמן שיש הרמוניא גמורה בין האנושיות והלאומיות, בין הרוח ועצרתו, כל זמן שחיי החיצוניים יוצאים כתולדה מוכרחת מן היסוד הפנימי, לא יבין העם את חפץ הסופרים ולא ישמע אליהם. ועל כן, בעוד שהתקפים אנשי המעשה מתחילים מן החוץ, מוכרחים הסופרים להתחיל מבפנים, להיטיב מצב ההרגשות האנושיות, המוסריות והחברתיות, בלב העם, או להשכילו בינה על פי חקי ההגיון האנושי. משני אלה הצדדים ישתנה האדם הפנימי מעט מעט, כפי הדרוש לצרכי החיים החדשים, ורק אז, ברוות הנל מוכן מבפנים, לא תצטרך עוד הצורה החדשה לכה וממשלה אשר יכראוה ויגינו עליה בחזקת היר; כי אז תתפרץ ה"אנושיות" המתוקנת פתאום החוצה, ומאליה תהרוס בפעם אחת את הצורה הלאומית הישנה, אשר לא תוכל עוד לשאתה.

פטר הגדול וסופרי צרפת במאה שעברה הם משלים מספיקים לכל זה.

הן אמנם לא תמיד יצלה בידי הסופרים לשנות ככה את הרוח בומן קצר: הכל תלוי במצב העם והסתככות סבות ומקרים שונים. אבל בכל אופן, כשהספרות הולכת בדרך הזו, היא בטוחה לפחות, כי לא תגרום נזק תחת תועלת, כי לא תביא מבוכה בחיי העם, לא תהרוס את צורתו הישנה במרם נכנה היסוד לבנין חדש. אך יש אשר לא יוכלו הסופרים לעצור ברוחם, ללכת בדרך ארוכה כזו, אשר תדרוש עמל ושקידה ומן רב, מבלי שיראו

תיכף עקבות פעולתם בצורת החיים החיצונית, והם בוחרים איפוא ברך הקצרה אשר ילכו בה אנשי המעשה. תחת להיטיב את הרוח האנושי אשר בקרב העם, הם יוצאים למלחמה על צורתו החיצונית, משתדלים לבנות בנין חדש, מבלי שום לב אם יוכל היסוד הישן לשאח. ולפי שתחסר להם היד החזקה אשר לאנשי מעשה ולא יוכלו להוציא חפצם אל הפועל למרות רצון העם, לבן מוכרחים הם להשתמש לזה באמצעים ספרותיים, להתנגב אל לב העם על ידי אונאת דברים; מתאמצים להוכיח בסופיסטים שונים, כי תכונת העם עצמו מתנגדת לצורת-חיי החיצונית; מגנים עליו את הצורה הזאת, בתחם לה תמונה של קריקטורא וזה ומשונה; ולעומת זאת יצינו לפניו את החיים שהם רוצים בהם בתמונה יפה ונשגבה, והכל בהגומה והפלגה הרחוקה מן האמת. באמצעים כאלה יצליחו אמנם לפעמים להשיג מטרדם, לעורר בלבבות בני עמם גועל נפש אל דרכי חיו אשר אהב ותשוקה עזרת אל האידיל אשר יראו לו סופריו מרחוק. אבל הנצחון הזה אין לו רגלים, כי כמעט ישמע העם לקולם ויתחיל לשנות באמת את חיי החיצוניים לפי חפץ הספרות, והנה נראה לעין, כי כל הבנין רעוע הוא, באין יסוד לו, ולא יארכו הימים והעם יסור מן הדרך אשר התוו לו סופריו ויפון למסלות שונות עקלקלות, בלי סדר ובלי מטרה, כצאן אשר אין להם רועה. כי הרוח הפנימי לא יוכל להכנע לאורך ימים תחת עול הצורה החדשה, אשר לא תתאים לתכונתו, ובשימו את תותמו עליה, ישחית הודה ויהפכה לגנים שונים, עד שלבסוף לא יכירוה הסופרים עצמם, ובדאבון לב יראו את משונתם, כי הביאו רק מבוכה וערבוביא בחיי העם והיטיב לא היטיבו לו.

ובדרך הזה האחרון בחרה ספרותנו החדשה מיום היותה. בראשונה, כימי ההשכלה, היתה כל מגמתה לתת לחיי עמנו החיצוניים צורה אירופית, ולמצב הרוח הפנימי לא שמה לב. "היה אדם בצאתך ויהודי באהלך" — זו היא כל התורה כלה של ספרותנו אז. "אדם בצאתך" — אך האדם כצאתו לא יוכל עוד להשאיר אדם מפשט בלבד ומוכרח להתלבש באיזו צורה, ואם איננו יהודי, הרי הוא רוסי, פולני, אשכנזי וכו'. את הסוד הזה ידעו סופרינו, אבל השכילו להכחידו תחת לשונם, וכדי למשוך לב העם אחרי הצורות הנכריות אשר אהבו, הסתירו אותן תחת צורת "אדם", והפכו כזה רק את הלמוד התלמודי, לאמר: אוה"ע קרואים אדם ואין אדם קרואים אדם. לעמת זאת עזבו לגמרי את "היהודי באהלך", לא השתדלו להיטיב את הרוח החיה בקרבן, את התכונות המוסריות וההברתיות, אשר הן הנה היו למקור כל אותם החזיונות המעציבים בצורת-חיינו, וככה הצליחו אמנם לחבב על עמם את הצורות החיצוניות החדשות, ובני ישראל התחילו להתיפות, לשנות לשונם ובגדיהם,

לאהוב ומירות יפות בכתי תאשראות וכבתי כנסיות, לרדוף גם אחר חכמה המכבדת ומעשרת את בעליה, אבל „באהלך פנימה נשאר „היהודי“ מה שהיה: עבד עם כל התכונות התלויות בשם זה, אשר רבנו בו בימי גלותו. גם בכתי התפלה „המתוקנים“ מתקוטטים לפעמים עד הבאה בעד כבוד מדומה, וגם בחיבלי אריסטוקרטים עכרים שוררת שפלות הגשש וכריעה והשתחוויה... דיסהרמוניה כזו בין הרוח וצורתו משכה אליה סוף סוף עיני אחדים מסופרינו, ויבחנו למראה הבריה המשונה הזאת, אשר יצרו כיניעה רבה. אך לתקן לא יכלו עוד, כי כבר הרחיק העם ללכת כדרכו זה, עד שבאו מקרים חיצוניים שונים ועזרו על ידם. המקרים האלה הכריחו את העם לעמוד בחצי דרכו, והם היו לו לראי מלוטש, לראות בו את צורתו המנווה המעוררת גועל נפש. אז באה חכמה בלבו וראה והבין, כי אך שקר נחלו לו מאשריו, כי הלבשיהו מלבושי זרים, אשר לא יאותו לרוחו, ויעשוהו למנוד ראש לאוהביו ולאויביו גם יחד. ומני אז החלה גם להספרות תקופה חדשה. הסופרים, אשר כבר גם קודם לזה נפקחו עיניהם והתחילו להתנגד בקול דממה דקה לאותה הצורה אשר עמלו בה שנים רבות, — מצאו עתה עוז בלבבם להרים קולם ולהלחם בכל כחם בעד „הצורה היהודית“, אשר הם עצמם עשו בה מכות וחבורות. עתה נשתנה חצי הפתגם הנזכר ותורה חדשה תלמד הספרות את העם, לאמר: היה יהודי בצאתך; ועם זה קבלה גם „היציאה“ עצמה מוכן חדש, יותר נכבד, אך גם כבר יותר... התורה הזאת מצאה לה אמנם מהלכים בקרב העם בזמן קצר. הצורה הלאומית חדשה נעוריה, וזעיר שם וזעיר שם החל היהודי לצאת ביהודי, לא כאותו היהודי האומלל אשר הציגה לפנינו ספרות ההשכלה במהתלותיה, כי אם ביהודי מלפנים, בזמן שבית המקדש היה קים... אבל פתאום, לא גרע איך ומדוע, והנה נגלה לעינינו עוד הפעם החזיון הישן: גם התנועה החדשה הזאת נטתה הצדה ותלך ארחות עקלקלות. „היהודי כצאתו“ הוא נכה רגלים, פוסח אנה ואנה ועושה צעדיו כלי דעת ובלי סדרים, והספרות עומדת ומביטה כתמחקן ולא תרע איבה נהיה הדבר.

אבל הסבה היא פשוטה. גם הפעם התחילה הספרות שלא כדרכה: שמה לבה ראשונה אל ההתגלות החיצונית של החיים, אל ה„לאומיות“ ושכחה את ה„אנושיות“, את הרוח הפנימי, שבו הכל תלוי. סבלנות חסרה לה, על כן מהרה להוציא את „היהודי“ מאהליו, עוררתהו להתגלות במעשים גדולים, בבנין רם ונשא, הרוש קודם כל יסוד עמוק וחזק, ובחפזה שכחה שם באהל את „האדם“ ותעזבהו עוד הפעם לגפשו עם כל מגרעותיו, אשר נחל לו במשך הדורות ואשר עמדו ויעמדו תמיד לשטן היהודי ולא יתנוהו לעבוד עבודתו הלאומית כראוי, לתקן ולשכלל את חייו החיצוניים על פי התבנית אשר הראתהו הספרות... ולא לבד שלא חשבה הספרות לתקן את המגרעות

האלה אשר ברוח העם פנימה, אלא שבקנאתה הגדולה להצורה הלאומית החיצונית, תביט בעיני אהבה וחמלה גם על המגרעות האנושיות ההן ולא תתן לנגוע בהן לרעה, כאלו הן הן עצם הצורה היהודית ובלעדן לא תוכל להתקיים. וכבר זכינו לשמוע מפי טובי סופרינו הלאומיים, כי „חסרון הסדר הוא הסדר אצל היהודים“, כי כך נאה לנו אפוא, לעשות הכל בערבוביא ולחכות למעשי נסים, שיצא לנו עולם מלא ומסודר מתוך תהו ובהו . . .

„היה אדם באהלך“ — זאת היא אפוא התורה הגדולה החסרה לנו עד כה וזאת היא גם תעודת הספרות עתה. עליה לזכור לפחות עתה את אשר היה לה לדעת עוד בראשית התנועה, כי „האדם באהל“ הוא המניע הגדול אשר כחו ותבונתו יתגלו בכל המעשים החיצוניים, וכל זמן שהאדם הזה לא יסיר הלאותו מעליו ולא יהיה מוכשר להיות ליסור חזק אל הבנין ההרש, — לשוא יבנו הבונים ולשוא נעמול לתת צורה חדשה מתוקנת אל חיינו הלאומיים: האדם המשותח אורב לנו בחדר ובכל אשר נפנה יעמוד לשמן על דרבנו.

יום צרה הוא גם יום תוכחה. תחת סבל צרות רבות ורעות יבוק האדם את ראשו ולבו פתוח אז לקבל באהבה ורצון רברים היוצאים מן הלב. תשתמש נא אפוא ספרותנו בשעת הבושר הזאת, ותחת לקרוא את ההלל על ישראל ועל לאומיותו, על יסופותיו של שם וחכמתו וצדקתו, תחת לנטוע בלב בני עמנו נסות רוח המביאה לידי עצלות ושטות, — תחת כל אלה תפקח נא עיני העם על מחסוריו הפנימיים, על התבונות האנושיות הנשחתות הממררות את חייו, על חסרון אחרות וסדרים בכל דרכיו ובכל מעשיו, על חסרון רגש כללי ועבודות חברתיות חזקות, על מריו וקשי ערפו נגד גדוליו ומנהיגיו, על האהבה העצמית המושלת באישי העם במדה נוראה, על אהבת ההתראות וההתנאות המכסה תחתיה שפלות פנימית, על הנטיה להתחכמות יתרה בכל הדברים, המעידה על עניות דעת וחוסר הגיון ישר, — וכאלה וכאלה אשר תבקש ותמצא; תדבר נא כל זאת באוזני העם השכם ודבר, השכם ודבר, מבלי לסגת אחור ולהתיאש אם לא תראה היכף פרי בעמלה; תדבר נא לא בסופה וסערה, לא בשחוק ומהתלות או בתוכחת-יעם — גם בלעדה רבו מכאובי העם, ולב נשבר ונדבא גם אלהים לא יבוה — כי אם כאמרי נועם המושכים את הלב, בלשון רכה, בדעה מיושבת, ועל הכל — בלב חם, לב אוהב וכואב.

ואתה, ידידי, אם לכך כלכי בדבר הזה, אם רוח נואת נושבת בספרך אשר אספת, או היה נא בשוח כי לא לשוא עמלת כו. לא אכרכך אמנם כי יצליח ה' את דרכך וישמע העם לקולך ושב רגע אחד להיות לכריה חדשה: לא אשא את שם ה' לשוא. מי כמוני יודע, כי לא אחת ולא שתים ידבר

הסופר את דבריו אמת וקולו לא ישמע? כמה פעמים, בכמה חמונות שונות, בכמה סגנונים שונים, הבעתי כבר את הרעיון היסודי אשר אנו עוסקים בו עתה; העשו דברי איוה רושם ניכר? לא עשו ער עתה ולא יעשו גם עתה ולא יעשו גם דברוך אתה ואלף ביוצא בנו. כל זאת ידעתי, ואעפ"כ לא נמנעתי מלשנות הרבר עוד הפעם, מכלי להשגיח על מהתלות סופרים שונים, הקוראים אחרי זה כבר: "רוח רוח תפסיה להאי גברא" . . . לפי שיורע אני, כי יש גם רשמים בלתי ניכרים ונראים, הפועלים ככל זאת בלחישת במעמקי הנפש, למרות רצון בעליה; לפי שיורע אני עם זה, כי יש לפעמים רגעים בחיינו ואדם שבהם מוכשרים הם ביותר לקבל רשמים ידועים, ומה שלא צלחה אלף פעמים תצליח אז בפעם האלף ואחת, ואז יקיצו לתחיה גם הרשמים הראשונים אשר במתים נחשבו ויצטרפו יחד לחשבון גדול. כי על כן, ידידי, רק ברכה אחת אוכל לתת לך ואותה קח מאתי: יהי רצון שלא יפול לנך עדיך ולא תתיאש, אף אם בהשקפה ראשונה ידמה לך, כי שבו דברך ריקם ועקבותם לא נודעו . . .

י"ג סיון תרנ"א.

ד*.)

תורה שבלב.

(מכתב שני אל עורך ה"פרדס").

לפני שנתים וחצי, כשכתבתי אליך, ידיד נכבד, את מכתבי הראשון, היה לבי נוקף אותי על כי בעת צרה כזו אנו עוסקים "בשיחות נאות", והשתדלתי שם על כן למצוא מענה אם ישאלונו הקוראים: "מה תתן ומה תוסיף לנו הספרות במצב כזה?" — עתה הנה ראינו אמנם בשנים האחרונות, כי העם, למרות מצבו הנורא, מקבל באהבה את "השיחות הנאות" ואינו שואל כלום. בעיני המון הקוראים אין עבודתנו הספרותית צריכה עוד איפוא להצטרקות, אדרבא, כנראה, מבינים או מרגישים הם עתה את נחיצותה ורכ ערכה הרבה יותר מאשר לפני. אבל לעמתי זה, הנה בין חברינו בחבת ציון יש הרואים

(*) נדפס ב"פרדס" ב' (אודיסא תרנ"ד).

גם היום בעבודה זאת, וככלל, בכל עבודה רוחנית שאין לה יחס ישיר להעבודה המעשית בארץ ישראל, רק כובד הכחות על ענינים טפלים, בעת שאנו חייבים, לפי רעתם, להקדיש מיטב כחותינו להעבודה המעשית ההיא, ואין אנו רשאים להסיר רעתנו ממנה אפילו בזמן שתנאי החיים אינם נאותים לה. „נאמר נסף (בא"י) וילך לטמיון — כתב אלי באלו הימים חו"צ אחד מן המפורסמים — אך עבודה יש כאן, ובמקום עבודה שם חיים . . . אך לשבת ולחכות עד שיהיה הדור ראוי לכך, אז נביא כל כחותינו לאמרופיא מוחלטת . . . מה לנו כעת ולספרות? כבר אלפים שנה הגנו עם ספרותי, ובכל זאת באנו עד משבר וכח אין ללדת". הדברים האחרונים האלה הם בעיני המפתח להבנת ההשקפה הזאת, אשר בעל המכתב לא יחיד הוא כה: „אלפים שנה הגנו עם ספרותי", עסקנו רק ברוחניות, ובכל זאת, או בעבור זאת, באנו למה שבאנו; לפיכך חייבים אנו עתה, כחפצנו להשיג מטרה מעשית ידועה, לעזוב עבודת הרוח, בדבר בלתי מועיל או גם מויק, ולהצטמצם רק בעבודה גשמית. זה הוא, כמדומה לי, קשר המשפטים במוחם של בעלי השקפה זו.

הם אינם רואים איפוא, כי לו היינו באמת „עם ספרותי", לא היינו צריכים אולי להתאונן על כי „כה אין ללדת"; כי אסוננו הוא מה שאין אנו עם ספרותי, כי אם — עם הספר. ההבדל בין שני אלה גדול מאד. הספרות, כמו העם, כח חי הוא, הפושט צורה ולובש צורה. דור הולך ודור בא, והעם חי בכולם; ספרים הולכים וספרים באים, והספרות חיה בכולם. „עם ספרותי" אפשר לקרוא איפוא רק לזה, שחיו וחיי ספרותו, הדרות והספרים, הולכים ומתפתחים יחד, הספרות לפי צרכי הדור, והדור לפי רוח הספרות. להעם הספרותי תעודת הספרות היא לזרוע על תלמי הלבנות רעיונות וחפצים חדשים ולעזוב אחרי כן את הזרע הרך להשגחת הלב, שיקלשהו, יצמיחו ויגדלו בכח עצמו ולפי צרכיו, עד שיתחפך לבסוף לחלק אורגני מגפש האדם, לבח חי העומד ברשות עצמו, בלי שום יחס עוד למקורו הספרותי, כמו שאין עוד יחס בין כח ופעולתו של איזה סופר גדול ובין אותה „כריסטומטיא" שלמד בילדותו. — אבל „עם הספר" הוא עבד הספר, עם שפרחה נשמתו מתוך לבו ונכנסה כולה לתוך דברים שבכתב. לו תעודת הספר היא לא להעשיר את הלב בכחות חדשים, כי אם, אדרבא, להחלישו ולהשפילו עד שלא יעז עוד לפעול ולהתפעל „בכח עצמו ולפי צרכיו", אלא הכל רק באמצעות הכתב. כל חיון טבעי או מוסרי המסוגל לעורר איזו תנועה בלב מוכרח להביא אתו הסכמה שבכתב על שהרשות נתונה לו לעשות זאת, וגם אז אין ההתעוררות עוד פשוטה וטבעית, כי אם לפי תכנית מיוחדת, מלאכותית, הקבועה ומוגבלת מראש, על כן יעמדו על

עמדם גם שניהם, העם וספרו, וצורתם לא תשתנה הרבה במשך הדורות, באשר לשניהם יחסו הכחות המניעים לזה: להעם — יחס ישר, בלי אמצעי, בין הלב ובין כל אשר מחוצה לו, ולהספר — התקוממות-הלב (היוצאה מן היחס ההוא) נגד אותם הדברים שאינם עוד לפי צרכיו.

ועם הספר הננו באמת זה קרוב לאלפים שנה, אך לא מראשית ימי קדם. אין צריך לאמר בימי הנביאים — מהם נתרחקנו כבר כל כך עד שאין אנו מוכשרים אף להבינם — אלא עוד גם בימי הכית השני לא חדל הלב מלחיות ולפעול, "בכח עצמו"; עוד הרגיש עצמותו והאמין בכחו במרה גדולה כזו, עד שהרשה לו לבקש בקרבו את תורתו, את הקריטריון לדברי הכתב: "דעלך סני לחברך לא תעביר זו היא כל התורה כולה". ואם על ידי היחס הישר בינו ובין העולם החיצוני נתרחק הלב לפעמים מרוח הכתב, לא יוכל אז להבנע ולבטל את הכרתו, כי אם, אדרבא, התקומם, נגד אותם הדברים שאינם עוד לפי צרכיו, וההתקוממות הזאת הכריחה את רוח הכתב להתפתח גם הוא בהסכם עם הצרכים החדשים. אם הלב בדרך התפתחותו הגיע להכרה ברורה, כי "עין תחת עין" היא אכזריות בלתי נאותה לאומה בת תרבות, וחברת הלב היא עוד באותה שעה אכזרית ש אין למעלה ממנו, — הלא אז הרבר מובן, כי גם האכזריות האחר, הכתב, לא יוכל לדבר בלשון אחרת, ואין ספק איפוא, כי "עין תחת עין זה ממון".

אבל כל זה נשתנה אחרי כן. תורה שבעל פה, אשר שמה הראוי לה כאמת הוא, "תורה שבלב", נתאבנה גם היא בדברים שבכתב, ולב האומה נתמלא כולו רק הכרה אחת ברורה וחזקה: הכרת אפסותו המוחלטת והשתעבודותו הנצחית אל הכתב. קול אלהים בלב האדם אין לו עוד שום ערך ואכזריות נשוא לעצמו, וככל שאלה משאלות החיים לא הוא המכריע, אלא, ניתי ספר ונחוי. ולא זו בלבד, אלא גם להסכים לדברי הכתב אין הלב רשאי עוד: "אל תאמר אי אפשי בכשר חזיר", כי גם זאת תחשב לו לחוצפה יתרה, כעבר שמסכים לדברי הרב, "שעושה מדותיו רחמים ואינן אלא גזרות", — אלא ישתוק ויעשה כמצווה עליו. במצב כזה אין פלא, כי נמצאו מפרשים אשר תורת-הלב של הלל נראתה להם כמרידה נגד הכתב, ולא נתקדשה דעתם עד שהוציאו את המאמר הזה, תפארת התלמוד, מירי פשוטו, כאלו "לחברך" הוא רמז להקב"ה: "אל תעבור על דבריו, שהרי עליך שנאוי שיעבור חברך על דברך" (פירש"י). ולעמת זה, אין ספק, כי לו היה "עין תחת עין" כתוב לא בתורת משה, כי אם כתלמוד בבלי, וביאור המשפט הזה היה נמסר איפוא לא להכמינו הקדמונים, כי אם למפרשי-התלמוד, — אז היו הם מקבלים עליהם את הדין כפשוטו, והרבנים והעם היו משחקים ביד חזקה את הרגש המוסרי שבלבם, לכל ישמיע קולו נגד הלכה מפורשת, והיו חושבים להם זאת לצדקה.

סופרינו בדור העבר לא ירדו לעומקו של החזיון הזה וראו סבתו הראשית באבירות-לבם של הרבנים, שומרי הכתב, אשר בשביל "קוצו של יוד" נקל להם להחריב בית ומשפחה, ולבם לא יכאב. "דרך שלום לא ידע, חמלה לו נזר". ידע רק חרוב והחרם, הטרף ואסור ("יל"ג). ועל כן פנו הם, הסופרים, אל העם עצמו, ובהראותם לו בצבעים נוראים את המרחק שכין הלב והכתב, האמינו לשיט איבה על ידי זה בין שניהם ולהכניע את האחרון תחת הראשון. אבל טעות גדולה טעו. באמת אין שום הבדל בין "גשמת רב ופסי" לגשמת הגוי כולו. בשעה שנפסל הגש היה אולי גם לבו של רב ופסי מלא חמלה על האומללים לא פחות מלבם של "כל הנצבים שם", אשר, לפי ערות המשורר, "רגזו איש תחתיו ויכסם צלמות". אך לא רק הרב עצמו לא היה מסופק אף רגע, מי מן הלב והכתב נדחה מפני מי, כי אם גם הם, הנצבים שם, לא חשבו כלל להטיל דופי במעשה הרב, וכל שכן בהכתב עצמו, ואם הם רגזו תחתיהם, אין זה אלא כמו שירנו אדם תחתיו בראותו אסון פתאומי הבא מסבה טבעית שאין לשנותה. מרגירא כזו, אשר בלב "עם ספרות" היתה מעוררת תנועת הרצון לבער את הרע, אינה יכולה לעורר בלב "עם הספר" יותר מרגשי עצב, כמו לו מתה "בת-שוע" מיתה חטופה תחת חופתה; אבל חלילה לו מהתמרמרות והרהורים רעים נגד הכתב.

יותר קרוב לאמת הוא ציורו של סופר יהודי אחר (Zangwill), הכותב אנגלית לאנגליים על חיי היהודים בלונדון. גם הוא מצייר תמונה נוראה מעין "קוצו של יוד", רק בסגנון אחר לגמרי. "רב ופסי" שלו (אצלו — רבי שמואל) הוא בעצמו אבי "בת-שוע" (חנה), והוא אוהב את בתו אהבה עזה ושמה לראותה מאושרת באהבתה את דוד בחירתו. ופתאום, כשהוא יושב ומשיח עם "החתן" בחבה יתרה, נודע לו מתוך שיחתם, שזה האחרון בהן הוא, וכרגע זכר מה שקרה לחנה לפני זה: פעם אחת, במסבת רעים, נתן אחד הצעירים טבעת על ידה ובדרך שחוק בטא עם זה גם נוסח הקדושין, באופן שהוצרכה אחרי כן להתגרש ממנו, ובשביל זה נחשבה הכתולה התמימה לגרושת בעל. השאר מוכן מאליה. מצב נפשו של רבי שמואל כרגע זה נורא מאוד, אבל דבריו הראשונים הם: "ברוך ה', הגה נודע לי הדבר בעור מועד". דור, עסי-הארץ שגדל בין האנגליים, אינו מבין כלום וכשום אופן לא יוכל להאמין, כי זאת היא תורת היהדות, והנה הוא קורא לרבי שמואל בשם כל קורש, בשם הצדק והחמלה, לחוס על שתי נפשות ולבלתי הרוס אשן בשביל צחוק תמים של איזה אויל. אבל רבי שמואל עונה על כל זה בלב נשכר: "מצות התורה היא, ואנו חייבים להכניע מפניה". הסצינא ארוכה ומלאה רגש וסוף דברי רבי שמואל הם: "האם תחשבו, כי לא הייתי נותן נפשי בעד אשרה של חנה? אבל הקב"ה הטיל עליה את המשא הזה, ואני איני יכול אלא לשאתו עמה יחד".

בן הדבר. רב ופסי וכל עדתו אינם אכזרים כל עיקר; לבם לב בשר, אלא שחדל להיות חי עצמו, וכל הכחותיו רגשותיו וחפציו נסוגים אחור ומתבטלים מפניו, קוצו של יוד אחד.

ומלב חולה כזה אך לשוא נבקש התעוררות עצמית ותנועה חזקה באיזה ענין שלא מן הכתב. ההגיון, הנסיון, השכל הכריא, הרגש המוסרי — כולם קצרי-יד הם למשכנו אחריהם ולהוליכו בדרך חדשה לאינו מטרה חפשית. כל שאלה פרטית, איזו שתהיה, בנוגע להטבת חיינו הפנימיים, פוגשת על כן בהכרח על דרך פתרונה (כמו שהראה הנסיון) את המכשול הכללי הזה, וכל המבינים בעם רואים זה כבר, כי אין עצה להשיב את המצב בפרטים, בלתי אם ירשא תחלה הלב בכלל.

שאלת כל השאלות בחיינו הלאומיים היא איפוא: היש אפשרות למצוא תרופה למחלה הנושנת הזאת? הויכח עוד הלב העברי לשוב ולהתנער משפלותו, לשוב ולהתקשר עם החיים בלי אמצעי, ולהשאר בכל זאת לב עברי?

התנאי האחרון הוא העושה את השאלה קשה ביותר. את הדרך לתחית הלב בכלל הראתה לנו „ההשכלה” בדור שלפנינו: לעזוב את האבות לנפשם ולתקן לב הבנים בהשכלה אנושית על ידי החנוך והספרות. אבל את הבטחתה, לשמור גם את התנאי ההוא, לא יכלה ההשכלה למלאות, כמו שיעיד הדור שנתחנך על ידה. בהיותה מולדת חוץ, נקל לה יותר לברוא לבעליה לב חדש לגמרי, מאשר לרפאות את הלב הישן ממחלתו ולהניח לו עם זה את צורתו העברית. שאלתנו תוכל איפוא למצוא חשוכה שלמה רק אז, כאשר ממקור פנימי, מתוך עצם היהדות, יצא זרם של חיים חדש לתקן הלבבות, אשר יובא גם הוא אל לב „הבנים” באמצעות החנוך והספרות, להיות שם לאחדים עם זרם החיים הכלליים היוצא מתוך ההשכלה ולמנוע ככה את האחרון מלשטוף ולמחות את „הצורה העברית”.

זרם של חיים כזה יוצא באמת בעת האחרונה „מתוך עצם היהדות” בצורת אותו הרעיון שאנו רגילים לקראו בשם „חבת-ציון”, אף על פי שהשם הזה צר ביותר מהביל את המושג במלואו. „חבת-ציון” זאת אינה לא חלק מן היהדות ולא הוספה עליה, כי אם היהדות עצמה בשלמותה, רק בשנוי המרכז. היא אינה מוציאה מגבולה את הכתב ואף לא באה להוסיף עליו או לגרוע ממנו בדרך מלאכותית, כי אם זאת כל מגמתה, שיהיה המרכז לכל — שאיפה חיה בלב לאחדות האומה, לתחיתה והתפתחותה החפשית, לפי רוחה, על יסודות אנושיים כלליים.

לעשות איפוא את היהדות בצורתה זו ליסוד החנוך והספרות, לעורר כלבבות את השאיפה החיה הזאת ולהשתדל בכל האמצעים שתשתרש ותתחזק עד שתהיה לחלק אורגני מן הנשמה היהודית, "לכח חי העומד ברשות עצמו", — זאת היא, כמדומה לי, הדרך היחידה לשחרר לב העם ולשוב ולהביאו בברית עם חיי העולם כולו, מבלי לתת את צורתו העברית בופר חירותו. ואולם, אם זאת היא המטרה שהציבה לה, "חבת-ציון" בראשית הולדה, ואם כך מבינים אותה כל חניצי מאז ועד עתה — בזה מודה אני שאפשר להטיל ספק. אבל לו גם נניח שלא נולדה "חבת-ציון" בתחלה אלא לשם מטרה מעשית מונבלת, הנה אין זה טעם מספיק להפריעה מלהציב לה, לאחר שנולדה, מטרה יותר רחבה ומלהבין יותר מבראשונה את ערכה ותועלתה לתקן חיי האומה, או לפחות — את הדרך המובילה למטרתה המעשית ההיא. כי הן גם זה הכנין המעשי עצמו, אשר בשבילו אנו נכונים, כנראה, לשבוח כל השאר, אינו יכול להבנות, כאשר עינינו רואות, כל זמן שלב העם נמצא במצב כזה. לשוא מחזרת, "שיבת ציון"¹ על הפתחים לבקש לה הסכמת הכתב; גם גורלה הוא כגורל כל אותם התקונים הטובים בחינוך, אשר למרות ההסכמות המשתמעות לתרי אפי שהצליחו להשיג מצד הכתב, הנם מתגהגים בכבודות ובעצלותים, כאין להם יסוד בלב. ויסוד נכון בלב לא יהיה לשום ענין לאומי בתוכנו, וגם "שיבת ציון" בכלל, כל זמן שלא נכבשה דרך ישראל בין הלב והעולם החיצוני על שדה היהדות עצמה. נאבד כסף וילך לשמיון — סוף סוף מוכרחים אנו ומוכרחים נהיה להודות, כי "כח אין ללדת".

כשעה שכותב אני דברים אלו יש לפנינו משל אחד קרוב שיוכל להפיץ מעט אור על הענין. כידוע לך, נעשתה בירושלים לפני איזו ירחים תועבה נוראה. איש נקי וירדע-שם נמסר למלכות על ידי מלשינות בדויה, אשר טובל להביא רעה רבה לא להנאשם בלבד, כי אם לכל ענין ישוב הארץ. נצייר לנו איפוא, כי נעשתה התועבה לאחר מאה שנה, וחבת-ציון הצליחה בינתיים להיות לתורה שבלב, המצוה ואינה מצווה, — מה היה עושה אז העם בהגיע לאזניו השמועה? בודאי ובודאי לא היה נושא פנים להרכנים בעלי-המעשה, אף אם כבוד תורתם היה חביב עליו אלה פעמים יותר מעתה, אלא כולו כאיש אחד היה מתעורר כרגע לעשות כל מה שביכלתו בשביל לחקן הסעות בהוה ובעתיד. הכח החי שבלב, בהרגישו סכנה קרובה מאיוזה צר, ימצא חיכף, כמו בדרך אינסטינקטיבית, את אשר עליו לעשות בשביל להבין

¹ [שמו של ספר ידוע, הכולל "הסכמות" רכנים על "חבת ציון" וישוב א"י, שטרה אחר הסופרים לאספן, בפנותו כשאלה ובקשה אל הרבנים ההם, לחוות דעתם על הענין].

על עצמו, ובלי טענות ומענות יתאמץ לעשות את הרוש. אבל עתה מה
אנו רואים? חובבי ציון (או יותר נכון — אחרים מחו"צ) משמיעים קול,
צועקים אל העם, אל ראשיו ורבניו, בשם הצדק האנושי, בשם כבוד האומה,
בשם "חבת-ציון", — צועקים וצועקים ואינם נענים. העם אינו מרגיש כלום,
ממעמקי לבו לא ישמע מחאה היה נגד המעשה, וכל השאלה היא בעיניו
רק — אם מותר או אסור מצד ד"ת לעשות כן; ומאחר שהעושים עצמם רבנים
הם, הגה נוטה הוא לחשוב, שוראי יש להם על מה לסמוך, ועל כן ימתיך
במנוחה עד "שיפסקו" יתר הרבנים את "השאלה". והם, אלה הרבנים עצמם
אשר מצאו "היתר" לחבת-ציון, הם מחשים ונותנים על ידי זה מקום לחשרם,
שמה מצאו היתר גם למעשה זה. ומכיון שהכתב מתיר והלב שותק, מי יתבע
עוד עלבון הצדק האנושי, עלבון שם האומה ומוסרה הטוב, עלבון "חבת-ציון"
ובעליה? ומה כצע איפוא בכל "העבודה", אם כח אין לא רק ללדת, כי אם
אף להנן על מה שכתב ילדנו בעצם ובחבלים גוראים; אם הרצון הרע של
איוו יחידים מספיק להביא בסכנה את הכל, ואין חולה עלינו ועל עבודתנו
מכל העם ומנהיגיו?

„אך עבודה יש כאן, ובמקום עבודה שם חיים“.

כן אמנם, אבל מושג העבודה כולל לא רק עבודת ידים, שתוצאותיה
נראות תיכף לעין. חברי „אגודת השלום“ — הבקיאים גם כן „בהווית העולם“
אולי לא פחות מטובי חו"צ — מקהילים קהלות ברבים, מדרברים, כותבים
ספרים, מוציאיים עתונים, ובכלל, משתדלים בכל האמצעים שבידם „לזרוע על
תלמי הלבבות“, ולזה הם קוראים „עבודה“, ובוה הם מאמינים להתקרב
למטרתם, אע"פ שלא נעלם מהם, כי לא הם ולא המון העם שבשכילו הם
עמלים לא יוכלו עוד לעשות מאומה להוצאת רעיונם אל הפועל ממש, וכי,
לפי מצב-המדינות הכללי, אין שום אפשרות גם לקוות שיצא אל הפועל
בקרב. אלו היה הדבר נמסר לידי חו"צ, היו מוצאים בוראי, כי עבודה כזו,
שאי אפשר למששה ביד, לאו שמה עבודה; כי „לשבת ולחכות עד שיהיה
הדור ראוי לכך, אטרופיא מוחלטת היא“; וקרוב להאמין, שהם היו בוחרים
יותר בעבודה שיש בה ממש, למשל, היו מקדישים כחם והונם להשיג איוו
חניתות וחרבות מתוך אוצר של כלי ויין והיו מכתתים אותן לאתים וזמורות
בקול ענות גבורה, ולבם שמה לראות הבטחת-השלום של הגבואה מתקיימת
לעיניהם. . . אבל רעיון השלום נמצא, לאשרו, בירי אחרים, הורדים, איך
עושים היסטוריא, והם עוסקים להם במנוחה בהפצת רעיונם וזריעתו בלבבות
ואינם יראים כלל מפני „אטרופיא“, בדעתם, כי זריעה זו היא העבודה
היותר מוכרחת והיותר קשה בכל ענין חדש, וכי רק על ידה יוכלו לקוות,

כי סוף סוף יקומו לעזרת רעיונם גם „אנשי מעשה“ אמתיים, בעלי כח ונסיון מספיק, ומה שלא יכלו הם עתה להשיג בכל כחם ועמלם, יעשה על נקלה, כמו מאליו, „בשיהיה הדור ראוי לכך“.

ואם כן הדבר באומות העולם אשר לבם עמהם, מה נאמר ומה נדבר אנחנו? —

כי על כן מצטער אני כל הימים, בראותי מעט הכח אשר לנו, חויצ, הולך ובלה בעבודה סיופית, המסוגלת רק לקרר לב העם, הקר גם בלעדי זה, בהראותה לו את שפלותנו ואי־יכלתנו להוציא אל הפועל איזה דבר מתוקן כל שהוא; ועל כן הגני מגיד וחזר ומגיד תמיד, כי לו הקדשנו את מיטב כחנו זה לתקון הלבבות, לעבודת תחנוך הלאומי על יסוד „חבת-ציון“, והיינו נותנים לה „חבה“ זו את הזמן הדרוש לצמיחתה וגדולה, — אז היו ימים באים, ולו גם בדור שלישי או רביעי, שהלב העברי היה מקבל על ידה את הצורה הנאותה למטרתנו, ושאיפותינו המעשיות היו מוצאות להן או פועלים יותר מומחים מקרב העם. ובהגירי זאת, יודע אני אמנם, כי שומע אין לי בין המון החובבים; כי הם, וביחוד, הללו מהם שכל עצמם אינם אלא „בעלי מחשבות“ — סופרים, מורים, תלמידים, צעירים חסרי נסיון, וכדומה — הם אוהבים ביותר להראות כבקאים ב„עולם המעשה“ ונחקים ונגנסים לעולם זה בלי הרף עם הצעות ופעולות, אשר לא תמיד נוכל לאמר עליהן אף את השבח המסופק: „אם לא יועיל, לא יזיק“. כל זה לא נעלם ממני, אבל — מה בכך? אם אחרים לא ישמעו, טוב שנשמיע הדברים לנו לעצמנו. כי גם אנו בעצמנו, אני ואהה ומתי מספר אשר אחנו, צריכים חזק, לבל נחביש מפני המלעיגים עלינו ומחרפים אותנו ב„אידיאליסמוס“.

חוק איפוא ונתחוק! יבקשו אחרים את „החיים“ רק בעבודת-ידיים, הגדולה מכחם, ואנחנו נמצא חיינו בעבודת הרוח, איש איש במה שכחו גדול. הסופר יכתוב, הררשן ידרוש, המורה יורה, התלמידים ילמדו ויתקינו עצמם בשביל העתיד, העסקנים יעזרו לכל אלה וייושרו לפניהם את הדרך, — וכולנו יחד נשאף רק למטרה אחת: לראות את רעיוננו הולך ומשתרש בלבבות. את השאר נוכל בנפש שקטה להניח להעם, שיעשהו באופן הדרוש ועל ידי פועלים הגונים בזמן ובמרה שיהיה לבו מוכן ומתוקן לכך.

כ"ז שבט תרנ"ד.

ה.)

ס ב ל נ ו ת

(מכתב גלוי אל עורך "המליץ").

שמחתני, ידידי, בבשורתך הטובה, כי עוד מעט וישוב "המליץ" לראות אור; שמחתני משנה שמחה בהורעתך, כי אתה תעמוד בראשו בתור עורך. "המליץ" הישן — למה נכחד? ישן היה. למרות השתדלותו תמיד להחליף כח ולחדש נעוריו בכל עת לרוח העת, לא יכול למחות כליל אותות הזקנה מעל פניו, ויש אשר בין שורותיו ראינו עולה מן הארץ דור שכבר מת, עם מנהגים וענינים זרים לנו, והעורך הזקן עומד ומשתעשע באהבה באורחיו אלה, כאשר הסכיף לעשות לפניו, בימי נעוריו. ברגעים כאלה היינו אנחנו, בני ההוה, רגילים לעמוד מרחוק, להביט בעיני חמלה על כל המחזה, ולבנו ינאב בקרבנו בוכרנו, כי כל אלה "המנהגים והענינים", שאנו קוראים להם "זקנה" היום, ילדות היו לקוראי "המליץ" בשכבר הימים, אלא שהומנים נשתנו ואנחנו עממם; מי יודע איפוא אם גם מנהגינו וענינינו היום לא יחשבו כסימני זקנה בעיני הדור הבא אחרינו? . . . מחשבות כאלה כסו על כל מגרעות "המליץ" הישן, עד כי עצמנו עינינו מראות בו כל רע, ואת הטוב קבלנו בחורה כפלים.

עתה, במות העורך הזקן, נפסק הקשר בין "המליץ" ההוא וכינינו, והדרת השיבה אשר סבבתה סרה מעליו. מאת "המליץ" החדש יש לנו צדקה לדרוש הרבה יותר, ולא נאבה סלוח לו בכל אשר סלחנו להחולץ לפנינו. העורך החדש מוכרח על כן להיות קרוב לנו, בני דורו, הרבה יותר בכל הפרטים: בהשכלתו, בטעמו, בנמוסו, בהלך רוחו, בסגנון לשונו, ובחשבי אותו, יריר נכבד, לאיש כלבבנו, שכל הדברים האלו בו, לא יפלא איפוא, כי שמחתי בהגיע לידי הגליון הנדפס, שבו הודעת להותמי המליץ כי אתה חזיה עורכו מעתה; לא יפלא גם זאת, כי בחשק ובעיון קראתי את דבריך

(*) נדפס ב"המליץ" ה' שבט תרנ"ה, כשהתחיל מכה"ע הזה לצאת מחדש (לאחר שנפסקה יציאתו איזה זמן לדגלי מות מיסדו "אד"י") על ידי המו"ל והעורך העומד בראשו עתה.

בנליון ההוא על דבר „משפט המליץ בימים יבאו“; אך זאת אולי יפלא בעיניך, אם אומר לך, כי בדברך אלה לא מצאתי את כל אשר בקשתי, ותחת זה מצאתי את אשר לא בקשתי. מה שבקשתי ולא „מצאתי“ הנני תולה בחסצך לקצר, אבל מה שלא בקשתי ומצאתי הוא דבר הסובל פירושים שונים ונותן מקום למעות בנוגע לרוח „המליץ“ בימים יבואו. כי על כן הנני מרשה לעצמי לפנות אליך בבקשה גלויה, שתכרר דברך ותפרש סתימותיך, בתקותי, כי הברור הזה יביא תועלת גם ל„המליץ“ גם לסופריו וקוראיו, ביחוד לסופריו...

„המליץ יהיה מכ״ע לכל בית ישראל, בו תתבררנה דעות כל מפלגות עמנו וחפצן, והמליץ יהיה למליץ בינותן להרבות שלום בישראל“. כך אתה מבטיחני, והבטחה זו, כשהיא לעצמה, כדאי טובה היא ויפה; ועם זה אין ספק גם כן, כי יש לפעמים באמת (כדברך) „משמיעי דבר אחד בסגנונים שונים, החושבים איש את אחיו למתנגדים גדולים, רק באשר איש לא ישמע שפת רעהו“; ולחלוקי דעות באלה טובה אולי גם עצתך, להשתמש במדת „המתינות“, כדי להטעים לכל אחד דעת חברו, ואולי עיני יעשו שלום ביניהם. בראותם כי דעה אחת לשניהם. אבל, האמנם לא תודה, כי יש בישראל גם כתות אשר לא הסגנון בלבד יפריד ביניהן, כי אם בעצם דעותיהן רחוקות הן זו מזו מרחק רב? ובמקום שההכרל הוא פנימי ועצמי, כל מה שנוסף לברר את הדעות וכל מה שנוסף מתינות, כן תפקחנה יותר עיני שני הצדדים לראות כל עומק ההתחם אשר בין דעותיהם. השלום בין שתי כתות באלה לא יוכל על כן להתכונן על יסוד האחדות בדעות — מטרה שלא תושג לעולם — כי אם רק על יסוד אותה המדה הקדושה, אשר אין זכר לה בדברך: מדת הסבלנות בעיניי אמונות ודעות. המאחדת לכותיהם של טובי עם ועם בעבורת עמם הכללית, למרות הסירוד שביניהם בדעותיהם הפרטיות, ומכלי שידרשו אלו מאלו, כתנאי מוכרח להשתתפות הבחות, קרבתות שכליים או מוסריים בדברים המסורים ללבם של אדם וחשבונם עם נפשו.

חפץ אני להאמין, כי כך היא גם דעתך, אלא שקצרת, וכאמרך איפוא אחרי כן: „בשביל הוזהב נלך מבלי לנשות ימין ושמאל“, היתה בנותך להודיע מראש לכל המפלגות — שכולן עומדות על ימין או על שמאל — כי לא יהיה „המליץ“ לכלי מבטאה של שום אחת מהן בלבד; ואם אתה, בתור אדם וסופר, נוטה הנך בלבך לזו או לזו, הנה בתור עורך, לא תשא פנים, אלא תמדוד לכלל במדה אחת ותתן לכלל לברר דעותיהן, למען יהיה „המליץ“ למופת כרוח הסבלנות, כדי „להרבות שלום בישראל“.

אבל אם כן, מה פירושם של דברים אלו הבאים אחרי זה: „המליץ“ יפיץ אור על העבר... להבין כי גם העבר הקרוב לנו, פעל הרבה מאד

לחזק את האמונה, להגדיל כבוד התורה, להרבות כוח כחות האומה? — איש לא יטיל אמנם ספק בגדול ערכו של „העבר הקרוב“ בתור נח היסטורי, והכל מודים, כי בו אנו צריכים לבקש סבת חלק גדול מעצמותנו וחיינו כהוה. אבל תכונת פעולתו של הכח הזה הן לא נתבררה עוד כל צרכה, ועוד רעות שונות בזה למפלגות שונות. כמוני הלא חדע גם אתה, כי מפלגה אחת יש כעמנו, ובה הרבה אנשים של צורה, האומרת, כי „העבר הקרוב לנו“, בהשתמשו להפצו הטוב באמצעים שכבר עבר זמנם, נרם, להפך, להחליש את האמונה להקטין כבוד התורה ולמעט כחות האומה. השאלה הזאת היא איפוא אחת מאותן הרעות הצריכות עוד כידור. ומה אם תבוא מפלגה זו לברר את רעתה ב„המליץ“ במתינות הדרושה — התתן מקום לדבריה או לא? אם תתן, הבטחה זו שהבטחת פה, בנוגע אל „העבר הקרוב“, מה תהא עליה? ואם לא תתן מקום אלא לדברי „המימינים“, הרי עובת „שביל הזהב“ ועשית את „המליץ“ לאורגן של מפלגה אחת, ואיה איפוא „כידור הרעות“, ואיה „השלום“? — אחר זה עוד: „המליץ“ יפיק חכמה ודעת — טוב מאוד! ומה ראית להוסיף עוד ביאור ארוך לדברים מבוארים כאלה, באמרך, כי „ימצאו בו הקוראים מאמרי מדע ברוח היהדות“, כי יתאמץ ביחוד „לתת לקוראיו מושג נכון מכל חדשה בחכמה אשר על פיה נבין דברי תורתנו הקדושה“ — כל הדברים האלה, המזכירים לנו את „התורה והפילוסופיא“ או „תעודה בישראל“, למה הם באים? האמנם חיים אנו עוד הפעם בזמן שאין היהודי רשאי לעסוק בחכמות חיצוניות אלא בשביל למצוא בהן חזק לדברי תורה? — היסטוריא כללית לרוח היהדות כבר יש לנו, והאמנם עלה הנסיון הזה יפה כל כך, עד שתאמר „לתקן“ גם יתר המדעים ברוח כזה? —

ואולם לא להתנכח אתך כעצם הענין מגמתי כזה. על יסוד הסבלנות הנני מודה, שרשאי אתה לפרסם ב„המליץ“ גם „מאמרי מדע ברוח היהדות“, משלך ומשל אחרים, אם אך תמצא נחת בכמו אלה. אבל מה שאחפון לדעת הוא זה: יש בקרבנו מפלגה אחת, החושבת, כי כבר עברו לספרותנו ימי „שעשויעה“, ותחת „מאמרי מדע ברוח היהדות“, נחוצים לת הרבה יותר „מאמרים על היהדות ברוח מדעית. ההבדל הזה הוא — כמו שתורה גם אתה — לא הבדל הסגנון בלבד. וכך, היש מקום ב„המליץ“ לכידור הדעה הזאת ולמאמרים על עניני היהדות בהסכם עם הדעה הזאת? אם יש, טוב היה להגיד כן מפורש, ואם אין, מדוע אין?

בהמשך דבריו הודעת פעמים אחדות, כי „גאוני הדור חכמיו וסופרינו“ מחזקים את ידיך ודורשים טובת „המליץ“. כודאי טוב ונעים לראות ראשי הכתות השונות תחת דגל אחד. אבל, למען ישארו כלם יחד נאמנים בבריתם

עם „המליץ“. עליו לבחור באחד משני דרכים: או שיהיה באמת לפה לכל המפלגות, לתת לכל אחד לברר דעתה „במתינות“, וללמד ככה לכולן את הסכלנות בדעות בשביל אחרות האומה ושלומה הפנימי, — או שיהיה כולו חול, מוקדש לשאלות איקונומיות וחברתיות, מבלי לגנוע בעיני אמונות ודעות, לא להימין ולא להשמאל. כמדומה לי שגם „גאוני הדור“ לא יוכלו לדרוש יותר. בכל אופן, הם לא יורו הלכה מתוך „המליץ“, אף אם ישא כיר רמה דגל „העבר הקרוב לנו“ ויעשה כל החכמות „לרקחות ולטבחות“; בעוד אשר בין „החכמים והמפורסם“ ירא אני כי ימצאו רבים, אשר „שביל הזהב“ הזה, לפי סימניו שמסרת לנו, יהיה נחשב בעיניהם כאלו מוליך הוא ישר לקנוסא וריח לו כ„לבנון“ . . .

ולפי שאין ספק בעיני, כי כל החששות האלה אין להם יסוד, אלא שהדברים צריכים ביאור, לכן אחשוב, כי חובתך היא לתת תחלת כל את הביאור הזה, ובאופן ברור ומפורש, שלא יהיה אחריו כלום.

כ"ט טבת תרנ"ד.

ו.י.

דברי שלום.

(תשובה גלויה לאחד הרבנים).

מכתבך הנגבד הומריני, רבינו, ימים עברו, עת לפני איזו שנים הוציאוני המקרים פתאום לרשות הרבים והתחלתי לעבור עבודתי בתור סופר ותוכב ציון, וכשהייתי מתבונן או לפעמים ביני לבין עצמי על הדרך הארוכה והקשה אשר לפנינו ועל כחות העם הפזורים והגספרים, היה הספק מתגנב אל לבי וקורא ממעמקים: „מה העבודה הזאת לכם? אומה כזו, שבניה נכונים תמיד

(*) נדפס ב„המליץ“ ל' תשרי — בי מרחשון תרנ"ה.

[הרב אשר אליו נכתבה תשובה זו הוא ר' יהונתן עליאשברג ז"ל אבד"ק וואלקאווישק, בנו של הרב ר' מרדכי המוכר בגוף המאמר. כל זמן שהיה הרב בחיים לא חשבתי לנכון להזכיר שמו, וזה נתן מקום לחשדות שונות, עד שאחד מגדולי הרבנים ראה הכרח להודיע בכח"ע, אחר צאת המאמר, כי לא הוא הרב המכונה. לבן עתה, אחר מות הרב ר' יהונתן, חשבתי לי לחובה לגלות הדבר, למען האמת].

לדרוך איש את אחיו על דבר קוצו של יוד, לירר איש לחיי חברו בשביל איזה חסר או יתיר בנוסח התפלה, וכי אומה כזו מוכשרת עוד לעבודה לאומית גדולה, שאינה נעשית אלא בקבוצת הכחות כולם ובעזיבת כל הקטטות הפרטיות שבין הכתות השונות? — והנה גם אז בא מכתב אחד של רב גדול מראשי חו"צ, אשר נפל בירי במקרה, וגרש את המחשבות המעציבות מלבי והוסף אומץ לאמונתי. במכתב ההוא דבר הרב, הוא ר' מרדכי עליאשברג ז"ל, נכבדות על אדות, "שני מיני חברים" שבחו"צ: "דתיים", אשר לאומיותם היא "אש-דת", ו"טבעיים", אשר אהבתם לעמם היא "אש הבאה מן החרוץ", ועל דבר ההכרה לחבר שני אלה יחד, "לטובת הלאום". לשמוע דברים כאלה מפי אחד מגדולי הרבנים לא פללתי מעולם, וזהו בעיני מציאות רב כזה בתוך חו"צ כעד נאמן על הכח הנפלא אשר בחבת-ציון לששט העקמומיות ולקרב את הרחוקים. על כן מהרתי להדפיס את המכתב היקר עם הוספת איזו דברים מצדי, אשר בהם לא בחרתי שמחתי הגדולה על כי "רב וגאון מדבר דברי שלום ולבו מלא אהבה לכל העם כמו שהוא, בלי הכדל כחה; כי תחת לחרף, לקלל, לעורר מרנים בין אחים, הוא מדבר בנחת ובענוה ובנעימה, נותן צדק לכל פועלי צדק ומשתרל לחבר את הקצוות, להרבות שלום ואחווה בין העוסקים בעבודת הקדש משני המינים".¹⁾ הדברים האלה נכתבו אמנם בעת שהרב ז"ל לא היה כבר בחיים, אך אני נחמתי נפשי בתקוה, כי אחד שנמצא בין הרבנים איש כזה, אפשר שנמצאים עוד רבים כמהו, אשר מעט מעט יצאו ממחבואם, ויעמדו בתוך בין שני המחנות. מי יודע — קראתי בהתלהבות — כמה עליאשברג יש עוד בישראל, ואנחנו לא נדעם!

תקותי זאת לא באה אמנם: רבנים לא יצאו ממחבואם להשיף לסבלנות ולאחווה. ובכל זאת יש לנו רשות לאמר, כי מאז ועד עתה שררה הסבלנות הדתית במחנה חו"צ במדה שלא מצאנוה בין זולתם. עוד באותה עת עצמה הצעתי בכתב לפני "שני המינים" השקפה ידועה על דבר ההכנה המוסרית והחנוכית הדרושה לחבת-ציון, השקפה מיוסדת בעיקרה על הסבלנות המוחלטת בעיני אמונות ודעות, בראותה בחבת-ציון דגל לאומי כללי, שאין בו לא קנאה לשם הדת ולא תחרות לשם הדעת, כי אם עבודת אחים יחדו לשם ציון וישראל, והצעתי מצאה מסלות בלבות רבים משובי חו"צ, ובהם גם אורתודוקסים שלמים, עד שקבלו עליהם לעשותה יסוד לפעולתם, וגם אחרים מגדולי הרבנים אשר ראוה נענעו לי בראשם.²⁾ ובכל השנים האלה לא נמנעו

¹⁾ ע"י מאמר "רבי מרדכי עליאשברג", למעלה ע"י 68 והלאה.

²⁾ [הדברים האחרונים מרמזים על אגודת "בני משה" אשר נוסדה בהשתתפותי בשנת תרמ"ט, ועל המאמר "דרך החיים" שבו הצעתי אז את הרעיון העיקרי שהונהג ביסודת]

הרתיים" מלהשתתף עמנו, "הטבעיים", בפעולות שונות על שרה. "חבת-ציון", עם היותם יורעים, שאין אנו שותפים עמם בדעותיהם ואף לא בהשקפתם על "חבת-ציון" עצמה. לא אחת ולא שתיים פרסמתי גם אני בעצמי מאמרים שונים, שהיו יכולים לתת חומר מספיק לקנאים לפגוע בי, ואם גם לא נהנתי קלות ראש בדעות מכובדות באומה והשתדלתי תמיד, "לשכך את האוזן", בדין הסבלנות האמתית, אך בטלית צבועה לא נתעטפתי מעודי; ובכל זאת לא שמעתי אף פעם אחת, שיעירו בי חברינו "הרתיים" ויחשבו חירות הדעות כמכשול על דרך עבודתנו המשותפת. האם לא יכלנו לחשוב על יסוד כל זה, כי כבר היתה הסבלנות לקנין אמתי וקים בתוך חו"צ?

אבל, כנראה, נשתנו הרוחות בעת האחרונה ואנכי לא ידעתי. לפני עשרה חרשים, כשהתחיל "המליץ" לצאת מחדש כעריכת חברנו הנכבד, איש יהודי, והעורך החדש הקדים לבאר "משפט המליץ לימים יבואו", — נפלאותי מאד על שהסתפק העורך בהבטחה, להרכות שלום בישראל על ידי בידור כל הדעות במתינות וההשתדלות לפשר ביניהן, ולא דבר עם זה מאומה על חובת הסבלנות בדעות במקום שאינן יכולות להתפשר. וכאלו נבא לי לבי שעתיד אני בעצמי להצטרך לכך בקרוב, מהרתי למלאות החסרון וכתבתי אל העורך החדש מכתב גלוי, ובו נמצאו הדברים האלה: "האמנם לא תודה, כי יש בישראל גם כתות אשר בעצם דעותיהן רחוקות הן זו מזו מרחק רב? ובמקום שההבדל הוא פנימי ועצמי, כל מה שנוסף לברר את הדעות וכל מה שנוסף מחינות, בן תפקחה יותר עיני שני הצדדים לראות כל עומק התהום שבין דעותיהם. השלום בין כתות כאלה לא יוכל על בן להתכונן על יסוד האחדות בדעות — מטרה שלא תושג לעולם — כי אם רק על יסוד אותה המדה הקדושה, מדת הסבלנות בעיניי אמונות ודעות, המאחדת לבותיהם של טובי עם ועם בעבורת עמם הכללית, למרות הפירוד שביניהם בדעותיהם הפרטיות ומבלי שידרשו אלו מאלו, כתנאי מוכרח להשתתפות הכחות, קרבנות שכליים או מוסריים בדברים המסורים ללבו של אדם וחשובנו עם נפשו".¹

הנך רואה, רבינו, כי עוד לפני ירחים מספר לא הרגשתי מאומה משנוי הרוח במתננו. וכשיצא אחר כך ה"פרדס" השני, פרסמתי בו לחומי איזו מאמרים חדשים, אשר בהם דברתי גלוי מה שבלבי, בפעם בפעם, כנוכד ראש וכוהירות

של אגודה זו. המאמר חקטן הזה ידוע לרבים, אף כי עד עתה עוד לא נתפרסם ברפוס לכל הקהל, כמו שלא נתפרסמו עוד גם יתר הדברים המתחססם לאגודה זו ופעולותיה במשך שנות קיומה המעטות. הרבה שקדים ועלילות שוא הפיצו עליה מתנגדיה, ועוד גם היום, אחר שכבר חדלה להתקיים, לא יחדלו אויביה מלספר עליה "מעשים נוראים", אך אקוה, כי עוד יבא יום ויתפרסמו כל דבריה ותחגלה האמת לכל.¹

¹ ע"י מאמר שלפני זה.

האפשרות. והנה פתאום שמעתי מאחרי קול רעש: מינות, הריסת הדת, תורה חדשה, וכדומה מן הבטויים, המוכנים תמיד בפי "השחורים" בישראל וכאזה"ע, בשביל להטיל אימה על ההמון החם. ועם זה העלוני המרעישים לגדולה ועשוני לראש כל ח"צ, כדי שיוכלו להטיל את "האשמה" על "חבת-ציון" ככלל. בשאני לעצמי, לא היה אמנם כל זה שורה בעיני לשים אליו לב, כי ראיתי תיכף מי ומי המניעים את המכונה, ובדעתי מה הם ומה מגמתם האמתית. הסבותי פני מהם ושחקתי. אך הנה חברינו "הדתיים" חשבו להם לחוכה להסיר מעליהם את האשמה ובה אולי עשו כהוגן, שהרי הם באמת אינם "אשמים" כל עיקר, כי לא על רעתם אני כותב ולא בהם אני נמלך, מה ואיך לכתוב. אלא שיכולים היו לעשות זאת בדרך יותר יפה ויותר מתאימה לכבוד דגלנו; יכולים היו להרים ראש בגאון ולהגיד גלוי לכל העם: אמנם כן, אנחנו "הדתיים" אין אנו מסכימים לדעות "המכעיים" שבח"צ, ובכל זאת נעבוד אתם יחד. "לטובת הלאום", והיא תהלתה של "חבת-ציון", וזה כחה, לאחד לבות כל ישראל בנקודה אחת משותפת לכל. — אבל, לשמחת שונאינו, בחרו חברינו אלה בדרך אחרת, שאינה תפארת לבעליה: ברנע אחר מהרו את המתנה מכל "החוטאים והפושעים", האפילו בטלית מצויצת על כל "קצוצי פאה" והתחילו צועקים בתחנונים: ראו נא, כי כל העדה כולם קדושים, ואם יש אנשים חטאים המתאמרים לח"צ, הרי אינם אלא מתאמרים, ומה לח"צ ולחם? ואם ח"צ אחד פשע, מה אשמים כל ח"צ היראים והחרדים? . . .

עתה, רק עתה נפקחו עיני לראות, כי הימים הראשונים הטובים עברו ואינם עוד, וכל הבא מעתה ליטול שם ח"צ בודקים ציציותיו תחלה וקוראים לפניו "אני מאמין" על הסדר. . .

ובעורני שרתי בצער על המעשה הזה ודן עם לבי אם עת לדבר או לחשות, והנה הגיעני, רבינו, מכתבך הנכבד, ותחי רוחי. עוד הפעם ראיתי, רב וגאון מדבר דברי שלום, אינו, "ירא וחרד" מפני קול עלה נרף ואינו חושב כלל להפך ברית אהים בשביל להפסיד רעתם של איזו מוקני עם הארץ שנטלו שררה לעצמם, אלא, "בנחת ובענוה וכנעיה" מבקש רק בירור הדברים והסרת אותם החשדות, שיש בהם באמת סכנה לאחרותנו ועבודתנו הכללית. לא, כל ח"צ היראים והחרדים היו איפוא בעצה אחת לגרש רוח הסבלנות מתוך המתנה, עוד גם עתה הנה נמצא איש בין ראשי "הדתיים" אשר נחה עליו רוח ר' מרדכי עליאשכנז, מי יודע איפוא כמה עליאשכנז יש עוד בישראל ואנחנו לא נדעם".

המחשבה הזאת היא שעוררתי להשיב על דבריך לא במכתב פרטי, כי אם בגלוי, באזני כל אחינו, למען ישמעו גם יתר "הדתיים" אשר לכם כלבך וירעו, כי כאז כן עתה אין שום סכנה חלילה לקיום הדת מעבודתנו המשותפת

לשם "הבת-ציון", וכי עם כל ההבדל שבינינו ברעות, עוד שדה רחב-ידיים לפנינו שנוכל לעבדו ולשמרו ביחד, בדרך הרצויה לשני המינים, לכל אחד מנקודת-מבטו.

וההבדל שבינינו ברעות הוא אמנם גדול מאד, ולפניך אינני צריך להצטרק עליו ולא להשתדל בהעלמתו או הקטנתו. די לי להעתיק במקום הצטרפות, את דבריך עצמם: "מדה אחת יש וסבלנות שמה, והיא לסבול במתינות את הרעות המתנגדות, ואם כי אינן מרעננו, הרי אין דעות כני ארס שוות". ובאמת רואה אני מכל סגנון דבריך, כי לא על "הרעות המתנגדות" אתה דואג, כי אם על מה שנראה לך כאלו מגמת דעותי להשיג תכלית מעשית ולהשתמש בהבת-ציון בתור אמצעי לזה. אך נדבר נא בלשון מפורשת. הנך מספר, כי הגיעו לידך, "מכתבים שונים ברגשי התנגדות לעמת אחר העם ויאמרו, כי תכלית דעותיו ומעשיו לקצץ בנטיעות הדת וישימו אותותם את דבריו בהפסד השני". המכתבים האלה עוררוך, "לדאות את הדברים הנאמרים שם", וכשראית, מצאת חוכה לנפשך. "לדבר דברים אחרים לשם האמת". הדברים האחרים מוסבים על מכתבי השני אל העורך¹. ואלה הם בקצור:

"אבקשו לבאר לי פשר דבר כונתו, כחפצו לבאר לנו שהתורה שבכתב נדרשת על פי תורת הלכ, וכיון שחושבנים נתאכנה ככתב נאכדו ההרגשות, וכבודו מבקש ספרות להחיות הלבבות ולפתחם ממסגרותיהם. אם כה אדוני אומר הנהו חפץ בריפורם גמור. מלבד זה אדוני בא לבקש למסור הדברים לפי הבנת הלב וחפצו, ואם כן יצאו מזה שונים בדת. כבודו נהפך למליץ טוב לעמת יל"ג, שהעמיד רב העיר בתור לא ידע רחם, וכבודו אומר: הלילה, בעל הרחמים הוא, אך ידיו אסורות, ואני חושב שרגש כבוד היה ליל"ג בזה, שלא בקש לעקור תחומי התורה הכתובה והמסורה ולא הרשה לעצמו לדבר רק במקום שיש שתי דעות, אבל אלו לא היו דעות בזה לא היה מרשה לנפשו לבקש להקל, ואדוני הוסיף, שבמקום שאין עצה היתה תורת הלב גוברת על תורת הכתב. ומה נפלאתי מאד על הדמיון השני שכתבא מעלתו מכותב אנגלי, שיסוד הדברים מקרא מפורש, איסור גרושה לכהן, שמעולם לא שמענו שפקפק שום אדם על זה. לא באנו להתוכח עם מעלתו על הלך רוחו, אנתנו מאמינים שלמים לא נזו אפילו יזו כל שהוא מתורתנו הכתובה והמסורה. אבל מעלתו והנללים אליו מטרותם היא תנוך הבנים ברות נכון, רוח עברי, ואם זאת תהיה מטרותם, הננו זורעים על חלמי לבות נערים שרשי ראש ולענה, על כן אבקש ממעלתו ביאור הדברים, ואם ח"ו שיטתו קבועה כן, לתקן את הדת, הלא בהכרח יהיה שכל גדולי הדור ויראי אלהים יתנגדו לזה".

הנה העתקתי בזה תמצית דבריך בלשונך, ומהם נראה ברור, שכל דאגתך היא, שמא הצבנו לנו אני וחברי תקן הדת למטרת הראשית, והספרות

¹ (הוא מאמר "תורה שבלב" למעלה ע' 92 והלאה).

והחנוך על יסוד „חבת-ציון“, אשר דברתי עליהם במאמרי, אינם אלא אמצעים בירנו לזרוע „שרשי ראש ולענה“ אלה על חלמי הלכבות ולהקים גם „חבת-ציון“ עצמה לאויבת לכל קדשי בני ישראל.

הנני מאושר איפוא בהיות לאל ידי להרגיע נפשך, רבינו, ולהבטיחך נאמנה, שאין אנו מרגישים בלבנו שום נמיה לעסוק בעניני הדת ותקונה, וכל שבן שרוחקים אנו מכל הרהור לערכב שאלת הדת בחבת-ציון, וכל מגמתנו היא רק שלא יערכבו גם אחרים שתי פרשיות אלו. אך לא זו בלבד, אלא שאני בעצמי אינני מאמין כלל לא כתועלתו ולא באפשרותו של תקון הדת בדרך מלאכותית. כל האומר לתקן את הדת הרי הוא בעיני כאלו אומר לקרר את האש, כלומר שני הפכים בנושא אחד. הדת היא דת כל זמן שבעליה מאמינים במקורה האלהי, בעוד שרעיון התקון יוכל לעלות על הלב רק אחר שאברה אמונה זו, והשכל האנושי לא יירא עוד מנשת אל הקודש ומלראות בו מגרעות הדורשות תקון בידי אדם. המתקנים שקמו באוה״ע, ובן מיסדי דת הקראים כחוכנו, נשארו אמנם בעלי דת. אך הגה הם לא היו „מתקנים“ כלל, במובן הרגיל עתה, כי אם רק כופרים במקצת. כלומר, הם לא באו לבקר תוכן עניני הדת, כל ענין לעצמו, לאמר: זה כלו טוב וישאר כמו שהוא, וזה יש בו מגרעות ודורש תקון כך וכך; אלא שללו בפעם אחת את האבטוריטט האלהי מחלק ידוע מן הספרות הדתית ועשוהו חול, ועל ידי זה נפלו ממילא המון ענינים, שנחשבו עד אז למצוות דתיות, ואברו קדושתם, לא מפני חסרונם העצמי, כי אם מפני שלא היה להם עוד על מה להשען. ביחס אל החלק ששללו קדושתו היו איפוא המתקנים האלה כופרים גמורים, וביחס אל זה שהשאירו בקדושתו נשארו גם הם מאמינים גמורים ולא הרשו להם לתקן בו כלום, אדרבא, עוד הוסיפו לדקדק בו יותר מכל שאר המאמינים. וזו היא שגיאתם של המתקנים העברים בארצות המערב, שהם חושבים באמת לתקן, כלומר, להניח בקדושתה את הדת בכללה עם ספרותה הקדמונית ולבטל עם זה מרעיתם מצוות ידועות, מפני שאינן מתאימות לצרכי הומן. וזוה הם סותרים עצמם באופן זר ומתמיה, ואין להתפלא אם תקוניהם מביאים לידי בטול הדת בכלל, אחר שבאמת מושג התקן כולל כבר בתוכו מושג הכפירה, והבא לתקן אין לו מה לתקן עוד.

ומכיון שמתוך דברך אינני רואה שתחשדני, כי חפץ אני בבטול הדת בכלל — דבר שלא יעלה על לב שום בעל דעת הודע פרק בחיי האדם והחברה, אף אם יהיה בעצמו כופר בכל — אינני רואה צורך להרבות דברים בשביל להניח דעתך גם מצד זה. אבל כמדומה לי שצריך אני להוסיף עוד דברים אחדים בנוגע אל „הכפירה במקצת“ של הקראים. כי לא להגם דברת במכתבך פעמים אחדות על אדות התלמוד וקדושתו הנצחית, אם לא שחפצת

לחת בזה כעין אזהרה לכל הרוצים לנגוע בו . . . דע לך איפוא, רבינו, כי גם מדרך זה אני רחוק מאד, לא פחות ממך. אתה הכנת מדברי כאלו אמרתי: „כיון שנתאבנה תושבע“ פ בכתב נאבדו ההרגשות, ואני לא לכך נתכונתי, כי אם להפוכו: „כיון שאבדו ההרגשות נתאבנה תושבע“ פ. לא בכמות הכתב הדבר תלוי, כי אם באיכות הלב. לולא נשתנה לב האומה מסבות חיצוניות, לא היה כל גורל כמותו של התלמוד מביא לידי התאבנות, ולהפך, אחר שנשתנה הלב, היתה ההתאבנות מוכרחת לבוא, אף אם לא היה לנו בכתב יותר מתורת משה. והקראות נתאבנה באמת הרבה יותר מתורת הרבנים, כמו שכבר דברתי על זה במאמרי „לתולדות החיוב והשלילה“¹. ואולם, איך שתהיה השקפתנו על מעשה ענן כדורו, בעת שתתלמוד אך התחיל להיות לכח היסטורי בחיי העם גלוי, — הנה עתה לא יוכל עוד אדם מישראל לחשוף בריפורמא כזו, אלא אם כן יחפוץ עם זה שנפנה עורף לתולדותנו, שנקרע ברגע אחד כל החזקים המקשרים אותנו עם העבר ונתהפך פתאום לבריות חדשות. ואם אך תחשבני לחריץ מאיזה „מין“ שיהיה, הן לא תוכל לחשדני, כי חפץ הייתי בכל אלה . . .

מכל זה תראה, כי לא „מפני השלום“, אך כאמת ובתמים אמרתי במאמר הנדון, כי „חבת-ציון“ שאנו רוצים בה „אינה מוציאה מנבולה את הכתב ואף לא באה להוסיף עליו או לגרוע ממנו בדרך מלאכותית“.

אבל אם כן, מה פירושה של „תורת הלב“, „התאבנות הכתב“ ויתר הדברים שהזכרת?

פה, רבינו, מתחיל הכרל הדעות שבינינו. והגני מבקש סליחתך מראש על כי עתיד אני לדבר בזה דברים שבוראי יהיה קשה עליך לשמעם. מה אעשה ומוכרח אני לכאר היטב מה שיש בי, בשביל שלא תחשדני במה שאין בי.

ובכן, מודה אני לפניך, כי עם כל התנגדותי לתקון הדת, אני מאמין בהתפתחות הדת. התקין הוא דבר מלאכותי, הנעשה לעיני הכל, בזמן מוגבל, על ידי אנשים פרטיים, מרצונם הטוב, לתכלית רצויה להם; וההתפתחות היא דבר טבעי, הנעשה באופן בלתי מורגש, לאט לאט, על ידי מהלך החיים הכלליים, בלי כונת מקון, רק מסבות מכריחות. מציאות התקונים תלויה איפוא ברצון בעלי הדת, ועל כן יש בזה מקום לשאלה מעשית: אם לעשות תקונים או לחדול; אבל מציאות ההתפתחות אינה תלויה ברצון, ועל כן אינה נותנת מקום אלא לשאלה עיונית: אם ישנה או איננה. כי בין כך ובין כך נוכל רק

(¹) ע"י להלן: „פרורים“ פרק ג'.

להאמין בה או להכחיש, אך לא נוכל לבראה אם איננה ולא לבטלה אם ישנה. וכשתשוב עתה לקרוא מאמרי שנית, בשום לב אל ההבדל הזה, או הוכח מהר, כי כל האמור שם אינו ענין לתקון הדת, אלא להתפתחותה בלבד. כי אע"פ שרעותינו שוות בדבר התקון, חלוקות הן בדבר ההתפתחות, והמחלוקת הזאת, עם היותה רבת ערך מצד האמונה, אין לה שום ערך מצד המעשה. אמת הדבר, שלפי דעתי, "תורה שבכתב נדרשת על פי תורת הלב", אך לא כפירושך, שהגני "מבקש למסור הדבר להבנת הלב והפצרי", אלא הגני מאמין, כי הרבר מסור ועומד ללב, בין שנבקש זאת או לא, בין שנרגיש בזה או לא, אם אך הלב בריא ומוכשר להתמלא הכרות חזקות שאינן יכולות להתבטל מפני דברים שבכתב.

כדי להבין הדבר כראוי, נחבונן נא בדרך התפתחות החוק, "עין תחת עין", אשר בו השתמשתי במאמרי לביאור מהותה של תורת-הלב. החוק הזה נמצא אצל כל העמים הקדמונים — אצל ההודיים, המצריים, היוונים, הרומאים וכו' — ומקורו עמוק בתבונה נפש האדם הקדמוני, שרגש הנקמה היה בוער באש בקרבו ואי אפשר היה לכבותו אלא בדם. והנה מוצאים אנו בישראל, שהחוק המפורש הזה מתפרש אח"כ בתושבע"פ כאופן מתנגד לפשוטו, כאלו היה כתוב: ממון תחת עין. איך נעשה הדבר? במאמרי אמרתי, שסבת השנוי היא מה "שהלב בדרך התפתחותו הגיע להכרה ברורה, כי עין תחת עין היא אכזריות בלתי נאותה לאומה בת תרבות", ומה הבנת, במדומה לי, שאני מיחס בזה לחכמינו הקדמונים תקון הדת בנונה, כאלו בומז מן הזמנים נכנסו סנהדרין לשיבה והחליטו לבטל דין תורה ולתת לו פנים חדשות, מפני שמצאו בו מגרעת על פי תורת-הלב. אבל באמת אין הדבר כן. תקונים (או "תקנות") בכונה עשו קדמונינו בדרך אחרת לגמרי (כמו "פרובול") ורק כשתגאי-החיים החיצוניים הכריחו לזה, לתועלת הדת עצמה. אבל פה לא תקון מלאכותי יש לפנינו, כי אם פרי ההתפתחות הטבעית. בשום זמן לא חשבו חכמינו, שבקביעת הלכה זו הם משנים כמצות התורה אפילו קוצו של יורד, אלא באמת ובתמים האמינו, שכך היא כונת הכתוב, ומוכרחים היו להאמין כן. מפני שהכתב-הלב אשר שלפה בזמנם לא יכלה עוד בשום אופן לתת מקום למחשבת פגול, שהתורה האלהית שואפת נקם ודם במדה בזה. התפתחות ההכרה הזאת הלכה לאט לאט, ביחד עם התפתחות החיים בכלל. מתחלה היה החוק הישן בתקפו, אלא שלעיתים נמצאו אנשים בני תרבות, שרגש הנקמה לא היה חזק בלבם כל כך, והם נרצו לתהנוני מי שחבל בהם, לקחת כופר תחת מוסם. ועל ידי זה הוכרחו השופטים להתכונן בדבר, אם יש רשות על פי התורה לעשות כן. ומצאו מקרא מפורש: "לא תקחו כופר לנפש רוצח", שמוה דנו בצדק: "לנפש רוצח אי אתה לוקח כופר, אבל אתה לוקח כופר לראשי

אברים (ב"ק פ"ג:). וכה הומחק הדין, והיתה רשות בידי הנחבל לדרוש אבר או לקחת כופר, הכל לפי רגשות לבו: אי בעי עינו נתיב ואי בעי דמי עיני נתיב" (שם). כך היה הדין גם אצל הרומאים וכך מציע יוסף הכהן דין תורתנו: "העושה מום בחברו כאשר עשה בן יעשה לו ואת האבר אשר השחית ישחיתו גם בו, אלא אם בן נרצה הנחבל לקחת כופר תחתיו. כי התורה מסרה לו, לנחבל, לשפוט בעצמו על ערך המום, והתירה לו להעריכו בממון, אם לא יחפון בעונש יותר אכזרי" (קדמוניות ד', ח', ל"ה). אנו רואים איפוא מזה, כי עוד בימי החורבן היו מפרשים את הכתוב כפשוטו, אבל רק בהור רשות¹). ואולם אין ספק, כי במעשה כבר לפני זה נבר הכופר על העונש הנפני, בהיותו יותר מתאים למצב התרבות בימי הבית השני, ואם היה לפעמים אדם שרצה דוקא לקיים בחובלו עין תחת עין, היו השופטים והעם חושבים אותו לאכזר והיו משתדלים להשיבו ממחשבתו. וככה עברו דורות שלמים והחוק הישן לא נראה עוד בפועל, ומה שהעין אינה רואה הלב אינו חומר, כאופן שסוף סוף נשתנו רגשות הלב בזה כל כך, עד שנחשב בעיני טובי העם כדבר בלתי אפשר, שחתן התורה רשות לאדם למלאות תאוה אכזרית כזו, ואז הוכרח הכתוב לצאת מירי פשוטו, למרות דבריו הברורים, לא מתסרוץ אמונה, כי אם, אדרבא, מחזק אמונה בקדושת התורה ואלהותה.

משלים מעין זה הייתי יכול להוסיף עוד, אך, כאמור, יצר לי להכאיב לבך בדברים שאינם לפי רוחך. רק על דבר אחד באותו ענין עצמו ארשה לי להעירך עוד, למען הראות, עד היכן מגיע בזה של ההכרה המוסרית להוציא דברים ברורים מפשוטם באופן שלא יאומן. הנה ר' אליעזר, מסבה בלתי ידועה לנו, לא הרגיש בנפשו את ההתקוממות המוסרית נגד דין זה, ועל כן לא רצה לעזוב משמעות הכתוב, והנה הוא אומר מפורש: "עין תחת עין ממש" (ב"ק פ"ד). ובי אפשר לאדם לדבר בלשון יותר ברורה? ובכל זאת לא הועיל כלום: "ממש סלקא דעתך?" — מתסלא התלמוד, ובשביל זה הוא מוציא דברי ר"א מפשוטם ומפרשם כדרך דחוקה ורחוקה, באופן שגם "עין ממש" אינו אלא ממון²).

במגלת תענית פ"ד יוספה שהיתה בזה מחלוקת בין הפרושים והביתוסים. אבל מלבד שאין לזה שום זכר בשאר מקומות, קשה לברר משם, אם הכוונה על רשות או חובה. ²) בתלמודנו יש אחר סלקא דעתך: "ר"א לית ליה ככל הני תנאי?" ואין ספק בעיני שזו הוספה מאוחרת. שהרי בכמה מקומות היחיד חולק על הרבים. וכ"ש ר"א הידוע בהתנגדותו לחבריו בכמה דברים, ואיך אפשר שבשביל טענה חלושה כזו מצאו רבה ואב"י צורך להכניס בדבריו כונות רחוקות כאלו? אבל הם באמת לא יכלו להאמין, שאיש צדיק כר"א יחס לתורתנו מצוה מתנגדת אל המוסר. רק בזמן מאוחר, כשהכרה המוסרית לא הספיקה עוד, הוסיפו על "סלקא דעתך" פירוש דוגמתי, כמו שעשו למאמר הלל "דעלך בני" וכו', שהזכרתי במאמר הנדון (למעלה ע' 94).

אחר שנדפס מכתב זה ב"המליץ" העירני אחד הסופרים התורניים על המשנה

„סלקא דעתך?“ — זה הוא, רבינו, קול הכרת-הלכ אשר אמרתי. והנך רואה איפוא, כי אין שום לשון ברורה, לא של תורה שבכתב ולא של תורה שבע"פ, יכולה לעמוד בפניה. ועל כן אמונתי חזקה באמת, שאין צורך בלל במתקנים ותקונייהם ולא להוריד חלילה את התלמוד מקדושתו, בשביל שכרבות הימים ישתנו הלכות שונות הקבועות ומפורשות עתה בלי שום עקפון. די לה להכרת-הלכ הכללית שתתפתח במסתרים, על ידי שנוי לטוב בחיינו האנושיים והלאומיים, עד שתשוב ותתרומם למעלת אבטוריטט מוסרי חפשי, — וממילא ישתנה לפיה, לאש לאש ובאופן בלתי מורגש, כל מה שאינו טתאים לה, מבלי שיקטן עם זה האבטוריטט של „הכתב“ אף כמלוא השערה; אדרבא, כל מה שתגדל האמונה בקדושת „התורה הכתובה והמסורה“, כן תתחזק בהכרח ההתקוממות הפנימית נגד המחשבה הורה, שהתורה האלהית תוכל להגיד ההפך מן האמת המוסרית המורגשת ללב באופן ברור ומוחלט, וכן יגדל איפוא בת אותו „סלקא דעתך“ לתת לדברי התורה כונה המתאימה להכרת הלב, אם גם מתנגדת הרבה לפשוטם של דברים, כמו שכבר מצינו חזיון כזה, ביחס אל האמת ההגיונית, אצל פלוטון-הרר, ופילון והרמכים בראשם.

לא בדיוק מסרת איפוא את דעתי, באמריך בשמי, כי „גם במקום שאין עצה היתה תורת הלב גוברת על תורת הכתב“, ולחנם הוהרת בי, כי „אנחנו מאמינים שלמים לא נוזז אפילו וזי כל שהוא מתורתנו הכתובה והמסורה“. גם לפי דעתי אין תורת הלב גוברת על תורת הכתב „במקום שאין עצה“, אלא שאני רואה, כי כשהלב חי והברותיו המוסריות מתפתחות ועולות עד למדרגה הראויה לשם „תורה שבלב“, או מבקשת זאת האחרונה ומוצאה תמיד איזו עצה, איך להשלים עם הכתב ואיך ליהנות גם בעצמה מזיו קדושתו, וגם אני יודע, כי המאמינים השלמים האמינו ויאמינו תמיד, שאינם זזים „אפילו וזי כל שהוא“, אבל אמונתם זאת לא תצילם מלווה ממקומם שלא בידיעתם, ביחד עם החיים ההולכים ומתפתחים, כמו ששופטי גלילי לא חרלו מלהתנועע ביחד עם הארץ כולה, באותה שעה עצמה שהכריחו להכחיש מציאות תנועה זו.

היוצא מכל זה הוא, כי לפי דעתי, התפתחות „הכתב“ תלויה בהתפתחות ההכרה המוסרית בלב, וזאת האחרונה גם היא תלויה בהתפתחות החיים בכלל

בשבת (ס"ג): „לא יצא האיש לא בסיף ולא בקשה וכו'. ר' אליעזר אומר תכשיטים הם לו. וחכמים אומרים אינם אלא לגבאי, שנאמר וכתתו חרבותם לאתים“, מזה אנו רואים, כי לא רק בענין „עין תחת עין“, אלא בכלל לא התרומם ר"א בהשקפותיו המוסריות עד למדרגת יתר חכמי דורו ולא הרגיש בלבו כמחם את „הגנאי“ אשר בכח „האגרוף“ ובכל כלי השמישו.

בקרב העם. כי על כן, כאשר נפסקה התפתחות חיינו הלאומיים על ידי אסוננו הגדול, והצרות התכופות גרמו שנתכוון לבנו בארבע אמות של "הכתב" בלבד, לא היתה לזה האחרון כל סבה להתפתח עוד הלאה, אחר שהלב לא הרגיש עוד בקרבו שום כח חפשי ולא הוליד עוד מצרו שום הכרה חזקה שלא היתה תלויה באבטורישט חיצוני. וזה הוא מה שקראתי "התאבנות" — לא חסרון "מתקנים" שילכו וישנו את הדת לפי ראות עיניהם. ועל כן, גם הרפואה למחלה זו, כמו לכל שאר מחלותינו המוסריות, אינני רואה בתנועה של בקרת ותקונים חיצוניים, כי אם — כמו שבארתי באורך במאמר הנדון — בהבנסת "זרם של חיים חדש" אל תוך לב העם, אשר בלי כל יחס אל הדת, לא להימין ולא להשמאל, ישיב ללב העברי כח ההתפתחות החפשית ויעשהו מוכשר להיות לא רק מתפעל, כי אם גם פועל; לא רק מקבל, כי אם גם משפיע.

והזרם החדש הזה, שעתידי לעשות כל הנפלאות האלה, הוא, לפי אמונתי הפרטית, "חבת-ציון". אינני מוצא לנחוצו להאריך פה בביאור היחס הזה, שאני מצייר לי בין "חבת-ציון" ובין התפתחות לב האומה בכלל, ואופני פעולתה על ההכרה המוסרית. על כל אלה דברתי כבר במאמרים שונים, ופה רוצה אני רק להעמידך על העיקר הזה: כי מעולם לא עלה על רעתי לעשות "חבת-ציון" אמצעי לתקון הדת, אלא הגדתי רק מה שאני מאמין בלבי, כי להיות "חבת-ציון" עתידה להחיות את הלב ולהכשירו להתפתחות כללית, סופה להוליד מאלוה ברבות הימים תנועה של חיים והתפתחות גם בביאור עיני הדת, עם היותה מצר עצמה רחוקה מכל התנגדות לצורת הדת בהנה ומכל נטיה להתערב בריב הכתות הדתיות. אמונתי זאת היא איפוא רק דעה עיונית, שאינה דורשת מאת "הדתיים" (המאמינים), להפך, שעתידה "חבת-ציון" להוסיף אומץ למצב ההתאבנות) אלא מעט סבלנות בדעות, מכלי שיצטרכו להשמר מפניה על שדה העבודה המעשית המשותפת לנו. שהרי כולנו מתנגדים לכל תקון מלאכותי בעיני הדת, ואחר שכולנו מודים גם כן, כי מצב הלבנות עתה רחוק מאד גם מן ההתפתחות הטבעית של ההכרה המוסרית בדרך האמורה. הנה מובן מאליו, כי לכל הדעות אין מקום לפעולות מתנגדות אל הדת לא כעבודת הישוב החמרי ולא כעבודת "התנוך הלאומי" על יסוד חבת ציון; כי עבודת העם צריכה להתאים לרוח העם כמו שהוא כהנה, ולא לרוח יחידים והשקפותיהם על העתיד. כולנו איפוא נוכל לעבור עבודתנו יחד כמאז ולחכות כמנוחה אל התולדות הטבעיות אשר תצאנה מאלוהן מעבודתנו זאת כעתיד רחוק, ואם את התולדות האלה נצייר לנו עתה באופנים שונים, כל מסלול לפי רוחה, מה בכך? זאת היא אחת הסגולות היקרות של כל אידיאל גדול ורם, שכל אחר מבינו על פי דרכו ומוצא בו מה שלבו חפץ. והלא כה תאמר גם אתה בראשית מכתבך: "רעיון ישוב א"י משתנה לכמה גונים,

כל אחד מביט על הענין לפי כחותיו הנפשיים ולפי מאוייו. ילך איש לדרךו בשם מחשבתו, וכולנו יחד נתנה יד להניח אבן הראשה ליסוד הישוב, עד ירחם ה' ויתפתחו הדברים, או נשיחה ברבר מטרטנו.

גם אנכי, רבינו היקר, אדם אנכי עם, כחות נפשיים, מאויים ומחשבות: הנה לי ללכת גם אני, בשם מחשבותי ואל נא תביט מפני זה בעיני חשד על מעשי, ואין צורך לאמר על מעשי חברי, שבאמת אינם אחרים כל עיקר להשקפותי ודעותי העיוניות. אל נא תטה אוזן למלשינים, הרוצים לראות בי שליח צבורי, שאין לו רשות לרבר רבר על דעת עצמו, ומיחסים כל היוצא מפי לאינו כחה שלמה המדברת מתוך גרוני¹). שקר הם דוברים, וכל מגמהם היא לקרוע דגלנו לשנים. אך באלהי ציון נבטח, כי לא תעלה בידם. ושלוש למר ולתורתו, ושלוש על ישראל.

יום תשרי, תרנ"ה.

(¹) [ע' למעלה ע' 104 בהערה.]

חשבון הנפש.*

ראה זה מצאתי אשר עשה אלהים את האדם ישר
והמה בקשו תשובות רבים. — אל תהי צדיק
חרבה ואל תתחכם יותר. (קהלם).

אם בשים לב נתבונן אל הכחות השונות אשר נפלגו להן בני אדם
בהשקפתם על החיים, אל השנוים הגדולים אשר סבלו כלן במהלך התפתחותן
לרוח הזמן והמקום, אל הוכחות והדרשות והספרים הרבים אשר בהם האמינה
כל אחת להוכיח צדקת דעתה לעיני כל ולנצח כליל את הדעה המתנגדת לה
ואשר כמעט תמיד היו סבה רק להרחיב הפרץ ולהעיר עוד ביתר עז חמת
שני הצדדים וקשי ערפם, — אם אל אלה וכאלה נתבונן בשים לב, נתחיל
בעל כרחנו להטיל ספק בממשלת האמת, כשהיא לעצמה, על רוח בני האדם,
ועינינו תפקחנה לראות, כי לא על פי ההגיון לבדו יחרוץ רוחנו משפט על
כל דבר הנוגע ברב או במעט לאשרנו החמרי או המוסרי; כי בעוד אנחנו
מאמינים לבקש אך אמת ומשפט צדק ומשתדלים לחזק דעותינו בעינינו ובעיני
אחרים על ידי מוסתים הגיוניים, — כח אחר, המסתתר עמוק עמוק בנפש
אוחז בלאט במערכי לבנו להטותם אל אשר יהיה רוחו ללכת, ואת אשר ישים
הוא לפניו ייחסו הם אל ההגיון והאמת. הכח האדיר הזה דרכו ללבוש
ולפשוט אלפי צורות שונות למען התנכר, אך מעין חודרת לא יפלא להבירהו
מבעד לכל אלה, כי הוא זה חפץ הקיום והאושר, הנסוע מאת הטבע בלב
כל בריה ומכריחה לרדוף תמיד אחר כל דבר המביא חיים ועונג ולברוח מכל
דבר הגורם כליין או צער. החפץ הזה, ראשית ותכלית כל מעשה אשר יעשה
כל החי למינהו, הוא גם הכח העליון, הפועל בגלוי ובסתר, ביודעים ובלא
יודעים, לא רק על מעשי אדם ותחבולותיו, אך גם על אמונותיו ודעותיו.
כי לא במלחמת כל הבריות מלחמת האדם בעד קיומו ואשרו. לכלן
רק מלחמה אחת, חיזונית, בכחות השבע ובכל היקום מסביב העומרים לשמן
להן על דרך חייהן ואשרן, ולאדם עוד נוסף על זה מלחמה אחרת, פנימית,
בו בעצמו, במחשבות לבו ורגשותיו המפריעים מעט או הרבה את שלום נפשו

(*) גרסם במאסף „בזרת“ (אודיסא תרנ״ג).

ומנוחתה, ועל ידי זה גם את אשרו בכלל. כל אסון וכל פגע אשר יקרהו על שדה המלחמה החיצונית ימלא את לבבו רנשי עצב ויגון, אשר ירכאו חיתו עוד ימים רבים אחרי כן; כל חיוון מחריר לב ישאיר בקרבו רושם עמוק, החי וקים גם אחר אשר סבתו חלפה ואיננה; והזכרונות האלה, נחלת העבר, בעוררם בו פחד וראגה בעד העתיד, ימירו חיוו בהנה ולא יתנוהו לאכול בשמחה ושוב לב גם את המעט מפרי עין החיים אשר השיגה ידו. מצב כזה לא יוכל חפץ הקיום נשוא, כי באין מרגוע לנפש אין אושר ואין חיים; על כן נאלץ האדם, מבלי אשר יחפוץ או ירגיש בזה, לשנות ברוחו פני החזיונות והמקרים ההם, הגורמים צער לנפש, ולבקש להם פתרונים מתאימים לחפץ לבו ומניחים את רעתו.

בראשית ימי המין האנושי, בעוד לא שלח האדם ידו אל עץ הדעת ולא הרבה חקר על החיים והעולם, כי אם הלך בעינים עצומות אחר נטיותיו הטבעיות, אשר נהגו מאלוהן בכחות גופו ונפשו והספיקו לו צרכיו הפשוטים בלי יגיעת־רוח יתרה. — אז היו שתי מלחמותיו אלה מסודות בידי שני כחות שונים: השכל והרמיון, וחפץ הקיום עמד עליהם להראות לכל אחר את מקומו ומעשהו לאושר בעליו. השכל, במצאו קשר הדברים בסבותיהם, הורהו אמצעים נאותים להשיג מאווי לבו ולהסיר כל מכשול מחוצה לו, והרמיון עמד על משמרתו בקרבו פנימה, לנחמו מינונו על כל צרה שלא תבוא ולחזק את לבבו בתקוות טובות, למען לא תרפינה ידיו ולא ינוס מן המערכה כמתיאש. השכל היה שר הצבא החולץ בראש המחנה להורות לאנשי חילו את המעשה אשר יעשו, והרמיון — הכהן הגלוי אליהם לחזק ידי נחשלים ונפצעים ולרבר על לבם דברים טובים, דברים נחומים. בכל עת אשר קצרה יד השכל לנחתו אל הנחלה, נחתו הרמיון אל המנוחה, בתתו צורה חדשה לשלשלת הסבות והמסובבים, ואור חדש משמח לב הופיע על כל המעשים והמקרים, כטובים כרעים. רעם כי ירעם בגלגל וברק שמים יעור עינים ויפיל אימה ופחד על כל אשר נשמה באפו, והאדם יעזוב גם הוא את מלאכתו בשדה או ביער וברעד וחלחלה ימהר להחבא בנקר־צורים מפני חמת אל מסתתר, — ובא הרמיון לעזרתו והראהו את יופי־טר יושב על מרום האולימפס ושולח את ברקיו ורעמיו על ראש אויביו אשר חטאו לו. אז יקרא האדם בשם אלוהיו וכפר פניו במנחה מצאנו ובקרו או מפרי אדמתו ובלב שוקט ובטוח ישוב לפעלו, להלחם על קיומו נגד אויביו מכוין תחת הנהגת השכל. גם במות לו מת ובעיניו ראה את המשחית הנורא, המכלה ומבלה הכל, ונפשו יודעת, כי גם עליו יבוא קץ כל בשר, — לא עזבו חפץ הקיום גם אז ולא נתן את לבבו לבוא לידי יאוש ושגאת החיים. כי לא קצרה יד

דמיונו מלפתחה לפניו שערי שואל ולהראותו חיים ואושר גם שם, מתחת לארץ, ולא חיים אחרים, רוחניים וזרים לו, כי אם חי-אדם פשוטים, חיינוף ונפש, איש ואיש בחיים אשר היה מעל לארץ: הקטן נשאר קטן והגדול גדול גם שם, השר שודר והעבד איננו חפשי מארצו. האמונה הנפלאה הזאת, אשר נראו עקבותיה גם אצל האומות החכמות בימי קדם¹⁾, ואשר, לפי עדות חוקרי האמונות, תקצא גם עתה בשבטים שונים העומדים עוד במצב הילדות, — בת חפץ הקיום היא ומוצאה מן התקופה הקדמונית ההיא, בעוד לא ערה תומת האדם ממנו וחיי השבעיים טרם היו עליו למשא, על בן לא בקש יותר גם בחיי הנצח. ואמונתו זו הועילה לא רק להסיר מעליו פחד המות, כי אם גם להוסיף לו עוד כח ואומץ במלחמת החיים, בזכרו תמיד, כי באותו המצב אשר ישיגהו המות בו ישאר לנצח נצחים, וכל עוד יוסיף לעלות בשולם האושר עורנו בחיים, כן יגדל איפוא אשרו גם כמות.

ככה, בכל פנות שאנו פונים נמצא את השכל והדמיון, הפעולה והתקנה, הולכים אחוזי יד בחיי האדם הטבעי ואיש את רעהו יעזרו להלחם מלחמתו מכית ומחויץ. שנאת החיים הטבעיים לא תחשב עוד בעיניו לצדקה או לחכמה, על בן ידרוך אחר האושר לעיני השמש ולא יתבושש, ועל בן לא תעלה על לבבו לבקש לו איוו מטה אחרת בחיים זולת זאת האחת, הטבעית: להתקיים ולחיות חיים טובים ומאושרים. כעד מטרתו זאת לא ייעף ולא ייגע להלחם בכל כחו, בכל האמצעים אשר תשיג יד שכלו, והדמיון עומד על ימינו להסיר מלבו כל רעיון או רגש אשר כח בו להפריעתו מעבודתו זאת.

אך הנה ימים באים, וחיי החברה ההולכים הלוך והתפתח, הלוך והסתבך, מביאים לעולם צרכים חדשים וראגות חדשות, אשר לא ידעו ולא שיערו הדורות הראשונים. דרך החיים תמלא מכשולים מלאכותיים, הדורשים עצה ותחבולה ברעת ובשרון, ומלחמת הקיום היה תהיה למלחמה-בשלום כבדה ואיומה, אשר ירכו בה המנוצחים על המנצחים רבבות מונים. בתקופה הזאת תפקחנה עיני רבים אשר שאר רוח להם לראות מצב האדם בתבל כי ברע הוא, החלומות התמימים מימי הילדות לא יספיקו עוד להגיד דעתם שנתפתחה, התקנה למצוא אושר על הארץ ותחת הארץ תכרת מלבם, ועמה יאבד משוש החיים, יחלש הרצון לפעולת ידים, ואחר אשר עיפה נפשם לראות עמל ויגון ויואשו מטובה, יסבו עיניהם משרה המלחמה החיצונית המכוסה חללים ויצמצמו כל חייהם בקרבם פנימה: לבקש מנוח ונוחם לעצמם ולרומים להם. אז תבוא ערבוביא בעולמם הרוחני וההרמוניא בין כחות נפשם תבטל.

¹⁾ Cf. De Coulanges, La Cité antique, livre I.

הרמיון והשכל יבואו איש בנבול רעהו, ולפי נשות רוחו ומצב השכלתו יאחו האדם בזה או בזה, יעבור מזה אל זה, ואין נחת... כי גם אל שניהם יפנה או האדם בצר לו, לבקש תשובה על שאלתו הגדולה הממלאה כל חדרי לבו: שאלת החיים והמות, הטוב והרע; וגם שניהם יתאמצו או על כן לתת את התשובה הדרושה, כל אחד על פי דרכו, ויולידו בזה שתי השקפות חדשות על ממות החיים ותעודתם; השקפות אשר יסודתן אמנם גם הן בחפץ הקיום והאושר, אך האושר הזה אשר הן נותנות — מה נורא מראהו! והקיום — מה שונה הוא מן הקיום הבריא, הטבעי, הרוצה ופועל ומשיג!... מן ההשקפות האלה, האחת תתרומם על בנפי הרמיון מעל לנבול הטבע ומעל לחיים האנושיים ותעביר את בעליה לעולם אחר, עליון ונפלא, ולחיים אחרים, רוחניים ונצחיים. לנגוה ברק החיים החדשים האלה ישוב האדם וישקף על גורלו ומנת חלקו בארץ, והנה — הכל הבלים, הכל הבל! אין טוב ואין רע, אין חיים ואין מות בעמק הבכא הזה, כי הבל רק הנגה מוכרחת אל החיים ההם, רק מצודים וחרמים ונסיונות קשים, אשר רק אחד מאלף יצא מהם בשלום, והאחד ההוא — אשרוהו, כי לו החיים והטוב בעולם שכלו טוב... ההשקפה הזאת, בעברה גבול הטבע, תעזוב מאחריה גם את ההגיון והנסיון, לא תשען עליהם ואף לא תירא מפניהם, כי דבר אין לה עמהם. על כן מספיקה היא לאלה, אשר כנסי-רוח להם להתנשא אל על בלי כל מעצור. אך יש אנשים הקשורים בעבותות השכל, השופט רק למראה עינים, ולא יוכלו להגביר עוף, ובבקשם פתרונים לשאלת החיים והביטו על ימין ועל שמאל, ואין עוזר ואין תומך וזלת ההגיון הקר עם משפטי ומסחיו המבטחים הרבה ונותנים מעט, ומנוחה בכל זאת דרושה לנפשם ויהי מה, כי לא ינום ולא יישן חפץ הקיום בקרבם. — או יתמכרו בעל כרחם אל השקפה אחרת, פלוסופית, אשר גם היא, כהראשונה, תקרא: "הכל הבלים", אך רחוקה היא ממנה מאד בטעם הקריאה הזאת. כי בעוד אשר הראשונה כחשה במות, האחרונה לא תאמין בחיים; זאת בקשה אושר ועונג ממשי ותמצאם בעולם אחר, וזאת תבקש רק מנוחה שלמה ותמצאנה בהמיתה בלב האדם בל רגש וכל חפץ אשר יסרעוהו, בהרצה משפט, כמעשה השועל במשל הקרמנזי, כי מרים הם הענבים אשר אין יכולת להשיגם, כי כל תענוגות בני האדם צללים עוכרים הם, אשר אך כסילים ירדפו אחריהם, וחכמי לב ישחקו לאולתם; כי השכל לבדו הוא כל האדם, והיי מחשבה ופרישות הם המאשרים את בעליהם, כאשר תקצר יד המקרים לנגוע בהם לרעה.

ההשקפות האלה גם שתיהן, בעת שהגיעו לממשלה גדולה, הסירו את לב האדם כליל מאחרי החיים הטבעיים. האחת, החושבת שנאת החיים לצדקתה, הנולדה בנזירים בודדים ושוממים, אשר ברחו מן החיים ושאונום

ליערות ומדרכות, לשבת שם כל הימים בחבוק ידים, פשושים בהמון רמיונות וחזיונות. והשניה, התושבת שנאת החיים לחכמה, מלאה ערי יין ורומא בטלנים מחסלספים, אוכלים ואינם עושים, אשר הביטו בנאות-לב על כל סביבותיהם ויהיו שונאים הכל ושנואים לכל. מן הראשונים יצא אותו הקדוש הקדמוני, אשר יסופר עליו, כי בבוא המבשר ויגד לו, כי מת אביו, ענהו בנערה: „הם, מגדף, האדם הוא בן אל-מות!“ ומן האחרונים היה אותו הפלוסוף היווני, אשר בהודע לו כי מת בנו, אמר במנוחת נפש: „גם בעורני חי ידעתי, כי לא בן אל-מות הולדתי“¹.

החזיון הזה, אשר ראינו סה בתולדות השקפת האדם על חייו הפרטיים, יוכל להסיף אור על חזיון אחר דומה לו, אשר נמצא בתולדות השקפת עם ישראל על חייו הלאומיים, ואחר כל מה שקדם, יספיקו לנו עתה דברים מעטים ורמזים קלים.

כי נער ישראל, בעוד כחו חדש עמו וצרות רבות ורעות טרם השיגוהו, חי גם חסץ הקיום הלאומי בקרבו חיים כריאים וטבעיים, והעם הלך אחריו אל כל אשר נהוה ולא התחכם יותר, בהשכל ורעת נלחם מלחמת קיומו עם אויביו מחוץ, ולהקת נביאים עמדו לימינו מכית, לחזק את לבבו ולעורר כחותיו לפעולה, בהראותם לו בצבעים מזהירים ונעימים את האושר הלאומי אשר אליו הוא נושא את נפשו. והאושר הזה לא כשמים הוא ולא מעבר לגבול הטבע הוא, כי אם קרוב מאד אל כל הלכות ואותו הם מבקשים בהוה ובעדו נלחמים כל הימים...

העת הטובה הזאת לא ארכה, ממלכות גדולות ועצומות נוסדו על גבול ישראל ממזרח וממערב, וכלכתן לרשת ארצות זרים, היתה להן ארצו הקטנה למעברה, ותרמסנה כרגל נאווה את הגוי הקטן והדל השוכן לבדר עליה, והוא, בנשאו עיניו אל הענקים האלה העומרים אותו מסביב ובנסותו פעם אחר פעם לפרוק עלם מעל צוארו ולא יכול, — ותרפינה ידיו ויאמר נואש. וכאשר אבדה לו כל תקוה להשיב לו את החיים והחופש בכחו וגבורתו, חדל לצאת עוד למלחמת-החיים החיצונית ויחל לדאוג רק לנפשו פנימה: לרפא לשברון לבו ולהבש לעצבותיו. התקוות הלאומיות, אשר חזו לו נביאיו לפנים, פשטו מבלי משים את צורתן הראשונה ותהיינה לבריות חדשות, שאין להן דמות הגוף ועומדות למעלה מן הזמן והטבע. מהן לקח לו חסץ הקיום אבנים למוסדות ויבן כמו רמים מגדל סורח על כנסי רוח וראשו כשמים. כל עוד הוסיף העם לדרת מטה מטה כארץ, בן הוסיפה רוחו להתנשא מעלה

¹) Cf. Lecky, Europ. Morals I, p. 191.

מעלה השמימה ותלך הלך והתרחק מחיים ממשיים, חיי רצון ופעולה בזהו, לחיי דמיון וחזון הצפונים בחיק עתיד בלתי מוגבל. מחלת-הרוח הזאת, בהיותה תולדה מוכרחת ממצב העם ומהלך קורותיו, בבשה בזמן מועט את כל לבבו ולא נתנתה עוד לשוב ולהשקיף משמים ארץ, להתבונן ולהרגיש, מה יפים החיים, מה נעים החופש ומה אומלל הוא לבדו; כמו הבין בנטיה טבעית, כי התבוננות כזאת בנפשו היא, כי סבבה נשקפת ממנה לשלומי הפנימי ואולי גם לקיומו...

דורות לעשרות הלפו בבה, וההשקפה הזאת היתה שלשת לברא בעמנו ותהי נחמתו בעניו ואשרו באסונו. והנה באה העת ההרשעה, ורוח חכמה ובונה עברה בארץ ותעש שמות בכל יצירי הדמיון אשר לעם ועם ותנע גם במגדל ההוא אשר בנבול ישראל — וינועו אמות הספים. אז נולדה בקרבנו גם ההשקפה השניה, הפלוסופיא של השועל. כי רור חדש קם בישראל, אשר גם הוא, באבותיו, לא יאמין באפשרות השגת האושר הלאומי בדרך הטבע, ובחמשבו אחר רוח הזמן, חדל להאמין גם באשר האמינו המה וימצאו נוחם, ועם זה עוד חסין הקיום הלאומי חי בקרבנו על אפו ועל חמתו ולא יתן דמי לו; — הדור הזה לא ימצא איפוא דרך אחרת להרגיע את לבבו, כי אם בעמלו בכל כחו לשנות פני הרגש הזה הגורם לו בעם ומבאובים, ועל כן יתאמץ להאמין, או להוכיח גם בראיות, כי אהבה לאומית היא שנאה כללית, ואחדות לאומית — מעשה נערות, אשר לעם זקן וחכם לחרפה יחשב; כי אפשר לו לעם ישראל, וגם הובה עליו, להתקיים ולהיות מאושר בלעדי הענבים המרים; כי תעודה אחרת חלק לו ה' מכל העמים, תעודה רוחנית, שכלית, שאינה דורשת כל עבודת מעשה, זולתי — רבנים ודרשנים...

וכה רואים אננו, כי כרוח האדם כרוח הגוי, עשה אלהים ישר והמה בקשו חשבונות רבים, והחשבונות האלה, המתלבשים בצורת האמונה או הפלוסופיא, לא פרי ההתבוננות החפשית הם ולא בקשת האמת לשמה הולידתם, כי אם מחלות רוחניות הן, אשר דבקו בלב האדם או הגוי לרגלי סבות היסטוריות וירועות; מחלות שונות כתבונתן, אבל שונות בתולדותיהן, כי כזו כן זו, בבקשן זו את החיים במות וזו את המות בחיים, מפריעות את האדם ואת הגוי מלעסוק ביישובו של עולם ומרחיקות אותם מן הדרך הטבעית הכבושה לפני כל חי: לבקש חיים בחיים ולעמוד על נפשו כל עוד רוח בו. ואל שני הקצוות האלה בישראל וכאדם יקרא הטבע: אל האחר: — אל תהי צדיק הרבה, ואל השני: — אל תתחכם יתרי.

עברות בתוך חירות.*

סופרינו כלשון המדינה, הקוראים מלחמה על "חובבי ציון", יחשבו לאפשר להסתפק גם במלחמתם זו ככלי-נשק קלים שהורגלו להשתמש בהם לפני, כהלחמם מלחמת "ההשכלה" עם "מורדי האור": תחת לבקר רעותינו מצד תבנן ולהראות לנו טעותנו בראיות מן ההגיון והמציאות, הם אומרים לבטל אותנו על ידי שמות מפורסמים, להטיל אימה עלינו, בהראותם עד כמה רחוקים אנו בדעות מאחינו שבמערכ וחכמיהם. ולא ישימו אל לבם, כי בין אנשי מלחמתם אלה החרשים ישנם רבים הזורעים גם הם פרק בהשכלת המערכ, הזורעים איפוא גם הם, כי פעמים שגם "פרופסורים" מדברים דברים שאין להם שחר וגם "חברי אקדמיות" מחזיקים בדעות ישנות שאין להן מעמד עוד . . .

ככה משתדלים עתה סופרינו אלה להראות לנו, למען נקח מוסר, עד היכן מניעה, התרוממות הרוח של אחינו בצרפת, שגם התנועה האנטיסמיטית לא עצרה כח להביאם לידי "קטנות המוחין", כי "ברוח מבטם" רואים אותה כאלו אינה והולכים לבטח דרכם, במנוחת נפש, אל "האידיאלים הנצחיים", אשר שמו לפניהם אבותיהם, חכמי הדור העבר; בעוד אשר אנחנו, קטני נפש, נבהלנו ושכנו "לאחור", ועל אמתות משפטם זה יעידו להם "מפורסמים" שונים, ומי זה איפוא יעז פניו להטיל ספק ברבר?

ובכל זאת מוצא אני עוז כלבבי להטיל ספק גדול גם במנוחת הנפש של אחינו הצרפתים ביחס אל האנטיסמיטיסמוס וגם בהתרוממות רוחם ורום ערך "האידיאלים הנצחיים" שהם רודפים אחריהם, ולא עוד אלא שספקותי אלה מוצאים להם יסוד וסמך בדברי אותם "המפורסמים" עצמם שמתנגדינו מראים אותנו בהם.

עוד לפני ארבע שנים, באספת "החברה לחקרי היהדות" בפריז, העיר ה' תיאודור רינק, מוכיר החברה, את אוזן הנאספים על הסכנה הגשקפת

(*) נדפס ב"המליץ" ב—ד' אדר-ראשון תרנ"א, ובא כתשובה על מאמר אחד בשם "אידיאלים נצחיים", שנדפס לפני זה במכתב"ע הרוסי "וואסחאד", מאת אחד מטובי סופרינו כלשון המדינה.

להיותודים בצרפת מתגבורת האנטיסמיטיסמוס. "אהה! — קרא ה' רינג — האנטיסמיטיסמוס, אשר בארצנו צרפת היפה כבר כמתים נחשב, ינסה להרים ראש. פמפליסט אחד הנה בחליל והנהו משתומם עתה כעצמו על הצלחתו הנפלאה. ההצלחה הזאת אינה אלא זמנית, כך אני רוצה להאמין, ובכל זאת סימן רע הוא". ה' רינג חושב עם זה, כי "אין עשן בלי אש", כי איונו גרגרי אמת נמצאים בודאי בטענותיהם של האנטיסמיטים. בהיותנו המעט מכל הדתות, בהיותנו אורחים חרשים כמשפחת הצרפתים, על כן גופלים אנו ביחוד תחת הקנאה והבקורת. גם כשרונותינו ונחונותינו בכל ענפי החיים לא יגינו עלינו, אדרבא, "הם הם המעוררים את הקנאה ביותר". כי על כן אין לנו שום עצה אחרת, כי אם להשגיח היטב על כל דרכינו, לבלתי תת פתחון פה לשונאינו. "סוחרינו יהיו נא כלם ישרי דרך, עשירינו — בלם צנועים ועושי צדקה, חכמינו — כלם ענותנים, סופרינו — כלם פטריוטים נקיים מכל פניה עצמית". ואז — מובן מאליו, כי מלאכי אלהים כאלה ימצאו הן גם בעיני הצרפתים! ...

אין צריך לאמר, שעצתו הטובה של ה' רינג לא נעשתה ולא תעשה לעולם, ומצב הענין בכלל לא נשתנה מאז ועד עתה לטובה, כי אם להפך, תחת "פמפליסט אחד" נמצאים עתה פמפליסטים רבים, ובלם לא יוכלו להתאונן על גורלם: "צרפת היפה" מקשיבה לקולם בחשק נמרץ, ודבריהם נכנסים אל לבם ומצליחים להגדיל את הקנאה ולהאדיר את השנאה מיום ליום. אחינו הצרפתים מתאמצים אמנם להאמין עם ה' רינג, כי "ההצלחה הזאת אינה אלא זמנית"; אך לא רבים בהם ירגישו כמהו, ולא כל המרגישים יודו בפה מלא כמהו, כי אמונתם זו אין לה על מה שתסמוך, אלא "כך הם רוצים להאמין", או יותר נכון, כך הם מוכרחים להאמין. אם לא יאבו לעזוב את המערכה בלב נואש אחר מלחמת מאה שנה. ובכל זאת, כל המקשיב היטב לקולם הרועד, כשעה שפיהם מלא אמונה ותקוה, הוא ישמע גם את האנחה המסותרת וגם את הספק המתעורר במעמקים, המבקשים גם הם להתפריץ החוצה, אך יד בעליהם תהיה בהם להשיכם למקומם ולהסתירם תחת המון פרוות רמות ...

הנה לפני עתה ספר צרפתי חדש (אשר בו בקשו ומצאו הסופרים הנוגרים כל הדברים הטובים ההם) ושמו "העומר"²). את הספר הזה הוציא

¹) Cf. Actes et Conférences de la Société des Etudes juives, 1887 p. CXXXII.

²) La Gerbe: Etudes, Souvenirs etc. Paris, 1890.

בשנה שעברה מו"ל מכה"ע "Arch. Isr.", זכרון למלאת חמשים שנה מיום שהתחיל מכ"ע זה לצאת. ספר זכרון כזה, לו יצא לאור לפני עשרים שנה, היה מספר לנו בלי ספק בקול ענות גבורה, את כל נצחונותיהם של "בעלי דת יהודית" בצרפת במשך היובל, היה מתאר לפנינו בעליצות גשש את הצלחתם וצערם לפנים בכל מקצעות החיים, את אישים ובכודם בהנה ואת תקותיהם הגדולות לעתיד. אבל עבשיו שיצא הספר לא לפני עשרים שנה, כי אם בשנה שעברה, מה אנו שומעים? — אל נא יחר לבעליו ולמהלליו — קול ענות חלושה אנו שומעים. לשוא נבקש עקבות שמחה אמיתית, עקבות "התרוממות הרוח", נראוי לחג יובל כזה: תוגה הרישית ורממה דקה שוררת בכל הספר מתחלתו ועד סופו.

קודם כל יבוא המו"ל עצמו, בעל החג, לתת דין וחשבון על פעולות מכה"ע שלו כמשך ימי חייו. בשנת 1840 — יספר לנו — יובל שנים אחר שנתפרסמו העיקרים של שנת 1789, היו אמנם זכיות היהודים כתובות על הספר בדיו, אבל כהליכות החיים לא נראו אותותיהן כלל וכלל. ופה הוא שואל כמאמר מוסגר: "האם נמצאן שם במלואן גם בשנת 1890?" — אהר השאלה הזאת, שאינה דורשת תשובה, הוא הולך ומונה את מלחמותיו נגד הדעות הקדומות, מספר איך השתרל בלי הרף לנטוע בכל הלבבות את העיקר הגדול של "ההתבוללות החברתית" (la fusion sociale) עם כל המסתעף מזה, והיוצא מכל דבריו הוא, כי גם היובל השני אחר העיקרים של 89 לא הביא את האושר המבוקש, כי שנאת ישראל שבה לתחיה גם בצרפת, למרות העיקרים של 89 ולמרות כל המלחמות עם הדעות הקדומות וכל ההשתדלות לטובת ההתבוללות. ובכן? — ובכן יבטיח המו"ל הנכבד, כי גם לימים הבאים לא יחדל מלהלחם ומלהשתדל...

אחר מאמרו של המו"ל יבואו עוד מאמרים רבים, כמעט כלם מאנשים מפורסמים, וכמעט בכלם, יהיה נושאם מה שיהיה, מתגלגלים הדברים כמו מאליהם עד שמגיעים לשאלת האנטיסמיטיזם. האין בזה אות נאמן, כי השאלה הארוורה הזאת תמלא כל חררי לבם, באופן שלא יוכלו להסיר דעתם ממנה אף רגע, וככל ענין שישאו עליו מדברותיהם היא חוזרת ועולה מאליה, למרות רצונם?

סופרי "העומר" הם אמנם אנשים גדולים ומפורסמים, ולא לאנשים כאלה להבהל ולסגת אחור למראה האויב, ומה גם להראות אותות פחד ובהלה לעיני אחרים. הם יודעים למשול ברוחם, להתראות כאלו מביטים על כל זה מגבוה, לנחם את עצמם ואת קוראיהם בתקוות טובות ובהבטחות נעימות, הרומות לפעמים בסגנון נכבואה קטנה (ככה יבטיחנו אחר מהם על דברתו, כי עתה היא המלחמה האחרונה בין ישראל ושונאיו, וסופה נצחון

גמור מצדנו ושלום אמת לעולם ועד). המרידה הגדולה של 89 לא תמוש מפייהם, מזכירים ותזוירים ומוזכרים את „זכויות האדם“ (les droits de l'homme), או, כמו שיאמרו איוזמהם, „עשרת הרבנות החדשות“, שפרסמה המרידה ההיא, ובכל פעם יביעו את תקותם, שיש בה גם מעין תחנה ובקשה, כי עם צרפת לא ישכח לנצח את הימים הגדולים ההם, כי עם צרפת לא ישוב אחור, לא יוכל לשוב אחור, כי עם צרפת עוודנו, במקדם, העם הגדול, הנאור, האדיר, הכביר וכו' וכו'.

אם עתידות הנבואות האלה להתקיים או לא — זו היא שאלה שאין כאן מקומה. אבל בין כך ובין כך, אין צורך לעין־בבקר חדה בשביל לראות מתוכן, ומתוך שורות „העומר“ בכלל, את המצב האמתי של רוח אחינו הצרפתים בימים האלה. המצב הזה, שאחרים רוצים לראות בו „התרוממות“, אינו באמת אלא ההפך מזה ממש, ושמו הנאה לו הוא: עבדות פנימית המסתתרת תחת חירות חיצונית. את העבדות הזאת קכלו עליהם אחינו ההם עוד לפני מאה שנה, ביחד עם הזכויות, אך בעת רעה הזאת תגלה ותראה לעינינו בכל הורה והדרה.

סופרי „העומר“ משתדלים, למשל, להוכיח לנו ולצדינו, כי גורל בני ישראל בכל מדינה ומדינה אחוז וקשור בגורל יתר בני המדינה או גם בגורל המין האנושי בכלל; כי צרות ישראל באיוז מדינה אינן איפוא של ישראל בלבד, אלא של כל אותה המדינה או גם של המין האנושי בכלל; כי על כן... היוצא מזה מובן מאליו. אחד מהם, בתפצו להרגיע רוח עשירינו בצרפת הדואגים לאחריתם מפני התנועה האנטי־מיתית, מספר להם ספור יפה מאד: בשנת 1840, ימי מרידת פכרואר, יצא הקול באחת מערי אלזס, כי יש את לבב המורדים להתגפל על כתי עשירי ישראל ולתת רכושם לכו. היהודים נבהלו וימהרו לבקש עזרה מאת שר החיל התמירי החונה בעיר. אך הוא מאן להגן עליהם אלא אם כן ישתתף כזה גם החיל הלאומי (la Garde nationale). ויפנו היהודים אל שרי החיל הלאומי. אך אלה בו וילענו להם, כי לא מצאו כל רע במה שאיוז יהודים יהיו לכו ולמשסה. וכה שבו היהודים לבתיהם מלאי פחד וחלחלה. אבל ממחרת היום ההוא נודע הדבר, כי המורדים שמו עיניהם להעה בכל בעלי הון, בלי הבדל דת, ומתעתדים לבקר גם כבתי העשירים הנוצרים, — ומיד נראו בחוצות העיר גם החיל התמירי וגם החיל הלאומי, „ושאלת היהודים שבה למנוחתה“ — מסיים הסופר בשחוק נחח, בהוסיפו עם זה, כי חושב הוא למותר „להאריך על דבר המוסר הנעלה היוצא מן הספור הזה“. ובאמת מוסר נעלה יוצא לנו מן הספור הזה מנקודת־מבטנו אנחנו... אך האם נמצא פה באמת גם אותו „המוסר“ שרוצה המספר עצמו להוציא? בכל אופן, אין המוסר הזה „נעלה“ כל כך...

התחבולה הזאת, לעורר רחמים על ישראל לשם תועלת אחרים, נודעת גם לנו למדי. גם סופרינו בלשון ארצנו, מימי ארשנסקי ועד עתה, לא ייעפו ולא ייגעו לבקש ראיות וחשבונות בשביל להוכיח, כי "פרה הולבתי" ישראל, שבעליה צריכים להום עליה בשביל הלבנה. מובן מאליו, כי חכמינו הצרפתים לא ישפילו נפשם כל כך, להגיד דבר כזה בתמונה מבעורה כזו, והם משתדלים להלבישו צורה יפה, "אידיאלית". אבל המובן אחד הוא סוף סוף להם ולנו, מובן נורא, אשר בו לבד יש די להראות לנו, עד כמה רחוקים גם אחינו המערביים בהנשות לבם מכני-חורין אמתיים. הגע בעצמך, לסטים מזוינים סבוגי, ואני קורא: הושיעו, אדם בסכנה! — האין די בזה להטיל חובה על הכל שימהרו לעזרת? האין זו חרפה נוראה, חרפה הקשה ממות, כשצריך אני להוכיח תחלה, כי סכנתי נוגעת לאחרים, להמין האנושי, כאלו "דמא דידי לא סומק" אלא אם כן מעורב הוא בדם אחרים, כאלו המין האנושי הוא איוו בריה בפני עצמה, שאין לי חלק בה, ולא שם הקבוצה לאישי המין, שגם אני אחד מהם?...

העבודת הזאת מבצבצת ועולה עוד יותר, כשסופרי "העומר" באים לדבר על עניני היהדות הפנימיים. גבורים הם לדיב בחוקה ריב דתנו עם עם הדתות המתנגדות לה, ברעתם כי התירה צרפת את הדבר, וגם הטמשלה גם העם אינם מקפידים עתה על וכוזים כאלה. אבל כשהענין מביאם לגלות את היחס הלאומי שבין יהודי צרפת ליחר בני עמם או לארץ אבותיהם, יחס שאפשר למצוא בו נעץ סתירה להפטריזם מוסק הקיצוני והקנאי השולט בצרפת, — אז מוצאים אנו עוד הפעם את עבודתם המוסרית, השמה מחנק לנפשם ומביאה אותם במבוכה גלויה.

אחר מסופרי "העומר", הפלוסוף המפורסם אדולף פרנק, חורץ משפטו, כי כל איש ישראל, בלי הבדל לאום (sans distinction de nationalité), הנהנה מפרי האימנציפציה באיוו מדינה שתהיה, מחויב להודות על זה קודם כל להצרפתים בני דור המרידה, ועל כן עליו לחשוב את צרפת לארץ מולדתו הראשונה, ושניה לה במעלה היא ארץ מולדתו האמתית! ופה רואה החכם חובה לעצמו להסוף פתאום את הדברים האלה: "ירושלים אינה אלא מקום מולדת זכרונותיו ואמונתו [של היהודי]; מותר לו אמנם לתת לה מקום בעבודת הקודש, אבל הוא עצמו כן הוא לארץ מולדתו". — ההושקה הזאת על "ירושלים", כשהיא לעצמה, אינה אמנם אלא "קמחא מחינא" שחכמינו המערביים טוחנים וטוחנים באופנים שונים. זה לא כביר הרפיס פלוסוף אחר, מאחינו שבאשכנז, ספר חדש, ובו נמצא מאמר מדעי על מגלת איכה. ואעפ"י שמאמר מדעי אין לו עסק עם "אסור והותר", מצא המחבר בכל זאת לנחוצו לעסוק בסוף מאמרו בשאלה מעשית: אם מותר לנו

בזמן הזה לקרוא מנלה זו בבית הכנסת, ופוסק הלכה להיתר, לפי שגם הנוצרים קוראים אותה בבתי תפלותיהם שלשת ימים לפני פסחם. ואם ישאלנו אדם: מה לכם ציון ומה אתם לה? נשיב לו בקור-רוח; ציון היא החלק היותר פנימי מן ההכרה הפנימית של העמים החדשים¹⁾. — התשובה הזאת אינה מובנת אמנם כל צרכה, לא רק בתרגומי העברי, כי אם גם בגוף הספר האשכנזי, אבל מטרת המחבר ברבריו אלה מובנת ומובנת... ואם בן אין לנו רשות להתרעם על כי גם הפלוסוף הצרפתי שאנו עוסקים בו מחזיק בהשקפה זו. אבל הקורא את כל המאמר ב„העומר“ ויודע שבא שם מחברו לירי מסקנא, כי „התעודה“ מיוחדת יש לישראל, אשר קבלה שם, בירושלים, ועוד לא מלאוה בשלמות עד היום, וכי בשבילה הם חיים וצריכים לחיות עד שימלאוה בשלמותה, — הקורא הזה ישאל פה שאלה גדולה: אם חובת הכרת-טובה גדולה בעיני המחבר כל כך, עד שמחייב מפני זה כל איש ישראל להקדים את צרפת לארץ מולדתו, הלא אז הרברים קל וחומר: ומה צרפת כך, שלא היתה אלא סבה לזכויות חיצוניות, אשר יכלנו להשיגן גם בלעדה, לו רק פנינו עורף אל „התעודה“, — ירושלים, שנתנה לנו את „התעודה“ עצמה, סבת חיינו ותכליתם, לא כל שכן שחייבים אנו להביר לה טובה, ולפי זה — להקרימה אף לצרפת... כמדומה לי, שגם הפלוסוף הגדול בעל המאמר לא יוכל למצוא כל שגיאה הנוגית במשפט הזה, ובכל זאת כתב מה שכתב. האין זו עבדות מוסרית?

הבם אחר — הנושא על שבמו כל מרחת של היהדות הצרפתית ועם זה הוא גם עסקן גדול בצרכי כלל ישראל — בבואו לספר את הפעולות הטובות של מכה"ע בעל החג, הוא מונה בתוכן גם את זאת, שעל ידו התחזק הקשר בין יהודי צרפת ובין יתר אחיהם שבארצות אחרות. ותוך כדי דבור ובר בודאי את „צרפת היפה“ ואת האנטיסמיטיסמוס השולט בה, והנה הוא עומד ומצטרק על הרברים האסורים האלה אשר התמלטו מקולמסו, על אשר הוא, הצרפתי, הושב לדבר טוב ומועיל התחזקות הקשר בין קהל ישראל אשר בצרפת ואשר מחוצה לה. והנה הוא משתדל להוכיח, כי אע"פ שהיהודים בצרפת, כידוע לכל, פטרוניזים גדולים הם ואוהבים את ארץ מולדתם בכל לבבם ונפשם, אין זה מחייב, שאסור להם לרחם על יתר אחיהם הסובלים עוד רעות רבות בארצות אחרות, או שאסור להם לשמוח עם אלה מאחיהם אשר מצבם הולך וטוב. — ואני מובטחני באיש המצוין הזה ובאהבתו הנאמנה לעמו ישראל, כי אף אם היו מוכיחים לו כאלפי ראיות, שהפטריוטיסמוס הצרפתי אוסר

¹⁾ Steinthal, Zu Bibel und Religionsphilosophie. Berlin, 1890.

עליו לאהוב את אחיו אשר מעבר לגבול צרפת, היה אותם גם אז עמוק עמוק בסתר לבבו; כי אף אם היו כל אחיו זוכים לכל "הזכויות" ולא היה עוד על מי "לרדם" ועם מי "לשמוח", היה חפץ גם אז להיות בקשר תמידי עם כלם ולקחת חלק בכל אשר להם. ואם כן, ההצטרקות הזאת וההכרה אשר הביא לה מה הם, אם לא עבדות מוסרית?

אבל העבדות הזאת המוסרית אינה כי אם החצי מן המחיר אשר שלמו אחינו המערביים בעד זכויותיהם. עוד עבדות אחרת, שכלית, הקשה אולי מן הראשונה, מסתתרת תחת חירותם המדינית, וגם עקבותיה נמצא בספר שאנו דנים עליו.

כי אחר שהסכימו אחינו אלה, בשביל השגת הזכויות, לכשל בהכל פיהם מציאות עם ישראל ולהעמיד את היהדות רק על הדת בלבד, הנה על ירי זה עצמו הרי קבלו עליהם ועל זרעם לשמור מכל משמר את האחרות הדתית בין כל ישראל. אבל "הזכויות" דרשו לעשות תקונים מעשיים שונים גם בענייני הדת, ואת הקרבן הזה לא הכל יכלו להביא, ובכן נתפרדו, בעלי דת יהודית, לכתות שונות, ואחרות הדת המעשית נהרסה, לא נשאר עוד איפוא כי אם קשר הדת העיונית, איזו דעות מפשטות המשותפות לכל ישראל. הקשר הזה, מלבד חולשתו מצד עצמו, ככל ענין רוחני שאינו מתגשם במעשה, הנה בדורות האחרונים נחלש עוד יותר והולך ורופף מיום ליום. התפתחות החכמה הרעיונית מוסדות האמונה בכלל, וגם אמונת ישראל לא נמלטה, באופן שגם בעל "העומר" מודה באנחה, כי "הכפירה המרעית הנושאת עליה שם דרוין" הולכת ומתגברת, ורק "מפני הכבוד" (noblesse oblige) הוא עורנו מוסיף להלהם בה. ומה יעשו איפוא אלה מאחינו, אשר אין להם שויר רק התורה הזאת העיונית, והיא עצמה רופפת בלבם? היעזבו לגמרי את היהדות ויהיו לאזרחים פשוטים? מועטם אמנם עשו כן, אבל מדוע לא יעשו כן כלם יחד? מדוע מרגישים רובם, כי לא יוכלו לעשות כן? איפה הוא החבל אשר יוכלו להראות עליו, כי הוא זה המקשרם אל היהדות ולא יתן להם לצאת לחפשי? הרגש הלאומי הטבעי, שבא להם בירושה מאבותיהם ואינו חלוי באמונות ובמעשים דתיים? הם מלהוכיר! את הרגש הזה מכרו עוד לפני מאה שנה וקבלו תמורתו זכויות. הן אמנם לא ברצונם הדבר חלוי לעקרו מלבם, ולמרות כל השתדלותם להנחירו ולמרות כל האמחלאות שהם בודים בשביל להעלימו מעיני אחרים ומעיני עצמם, — הוא עורנו חי ופועל במעמקי נפשם על אפס ועל חמסם. אבל התשובה הזאת, המספקת לנו, אינה מספקת להם: הם נחשו בפרהסיא בלאומיותם העברית ואינם רשאים לחזור בהם, אינם רשאים להודות, שמכרו דבר שאינו

ברשותם. ואם כן, במה יוכלו להצדיק „קשיות-ערפם“, בנשואם עליהם שם ישראל, שאינו מנחילם כבוד ויקר, בשביל איזו דעות עיוניות שאינם מחזיקים בהן עוד, או אף אם יחזיקו בהן באמת בלבם, יוכלים להחזיק בהן גם בלעדי השם המיוחד הזה, בכל הדיאסטרס שבאזה"ע?

השאלה הזאת, המנקרת כמוחם של הכמינו המערביים ולא תזן להם מנוחה זה ימים רבים, היא שהביאה אותם עוד ברור שעבר להמציא להם תורה חדשה ומורה ולהחזיק בה ככל כחם עד היום, הלא היא התורה הירועה על דבר תעודת ישראל בעמים. התורה הזאת מיוסדת על דעה קדומה, המתנגדת לכל יסודי החכמה בזמננו, באלו כל עם ועם נוצר מתחלתו לאיזו תבלית, ולכל אחד מהם יש איפוא „תעודה“, אשר עליו למלאותה במשך ימי חייו, ובעל כרחו הוא חי עד שישלים את אשר שמו עליו ממרומים. ככה, למשל, נוצרו היונים בשביל לפאר ולשכלל את היופי החיצוני, נוצרו הרומאים בשביל לרומם ולהאדיר כח האגרוף! — ואם הדבר כן, לא יכבד עוד למצוא תשובה גם על השאלה הזאת, תשובה אשר מצד אחד לא תתנגד במאומה אל הזכויות, ומצד אחר תניח עוד מקום ירוע גם לאהדות היהדות, והיא: עם ישראל מת אמנם, אבל כנסת ישראל עודנה קימת ומוכרחת להתקיים, לפי שתעודת ישראל עוד לא נשלמה כולה, כל זמן שהמגות-איסמוס המוחלט עם כל המסתעף ממנו לא נצח עוד כליל את העולם, ועד אז יחיה ישראל בעל כרחו וישא ויסבול וילחם, כי לכך נוצר: „לרעת את אלהים ולהביא אחרים לידי יריעה זו“²).

ובכן, כדי למלאות תעודתנו כאמונה, הלא עלינו להיות „שלוחים“ למקום, להקדיש כל כחנו להפצת „היריעה“ הזאת שבשבילה אנו חיים? חלילה! — יענו בעלי התעודה, וטעמם ונימוקם אינו צריך ביאור — „לא לנו להחיש את הקץ; בירינו הפקיד ה' את האמת, אך לא עקר עלינו להתעסק בהפצתה“³).

ואם כן, איך גניע סוף סוף להשלים תעודתנו?

על זה יענה מונק: „התעודה הזאת הולכת ונשלמת כלי הרף על ידי הפרוגרס של הדעות הרתיות“⁴. ולפי שכתב-יקרשנו הם, לפי דעתם של בעלי התעודה, יסוד הפרוגרס הזה זוכתו, לכן מעלים הם עלינו באלו אנחנו בעצמנו עושים מה שצריך לעשות לטובת הפרוגרס הרתי, ובשביל זה, ורק בשביל זה, עלינו להשאר נאמנים לרגלנו עד עת קץ...⁵

¹) Munk, Palestine. Paris, 1845. p. 99. — ²) Munk, ibid. et la Gerbe p. 7. — ³) La Gerbe p. 12. — ⁴) Ibid. p. 7.

תעורה" כוונתו, כשהיא לעצמה, היא איפוא נוחה וקלה מאד. הן בכל אופן לא חרפה היא להיות "מלמד" לכל העמים, להביט על כל המין האנושי עד לקץ הימים בעל "תלמידים" השותים מימינו בצמא, ומה גם שהמשרה הכבודה הזאת אינה רודשת מאתנו כל פעולה ויגיעה: הפרוגרם היוצא מכתבי הקודש הוא ילחם לתעודתנו, ואנחנו נראה ונשמע. ואולם, במה דברים אמורים, אם היו "תלמידים" גם הם נוחים וקלים ונוהגים כבוד ברבם בראוי. אבל עכשיו שהתלמידים עזי פנים הם ובוועטים ברבם ומחרפים ומנאצים שמו כל הימים עד כי ימאס חייו, עכשיו הרי השאלה במקומה עומדת; אחר שחינו אנחנו אינם מביאים עוד כל תועלת להשלמת התעורה. אחר שכתבי הקודש לא יאכזרו עוד גם בלעדינו והפרוגרם הדתי "עשה איפוא את שלו גם בלעדינו, אחר שאנו אין אנו עוד עתה אלא "מצבת זכרון" על דרך הפרוגרם הזה, ההולך ונשלם בלי עזרתנו, — אם כן למה לנו חיים וצרות? הנה היונים, שנוצרו לפי התורה הזאת בשכיל היופי, בראו כל אותן הצורות היפות, כתבו כל אותם הספרים היפים, ומכיון שלא היה להם עוד מה לעשות, אע"פ שלא נתמלאה עוד תעודתם בשלמות, אע"פ שבמשך הרבה מאות שנה אחריהם, עד, תקופת התחייה, היתה "ישיבות" מונחת בקרן זווית, — אף על פי כן הורידתם ההיסטוריא מעל במתה והניחה את היותר להפרוגרם, אשר יצא מאליו מן הצורות והספרים שהניחו אחריהם לנחלה. ומדוע איפוא לא תתן ההיסטוריא גם לנו לרדת מעל הבמה, אחר שעשינו לתעודתנו כל מה שהיה בכחנו, בראנו בתבי הקדש, ויותר אין לנו מה לעשות עוד?

אחר מחכמי "התעורה", רב מלומד, שהקדיש בספר "העומר" מאמר מיוחד לענין זה בשם: "מפני מה נשארים אנו יהודים?" — ינסה להשיב על השאלה גם מצד אחר: אנו נשארים ביהדותנו, מפני שאין כל דת אחרת בעולם אשר נוכל להחליפה בה. מפני שכולן כוללות ענינים שונים שאין אנו יכולים לקבל עלינו. "הדת הטבעית" היתה אמנם מספקת לנו. אבל אם נאמר לקבל את הדת הטבעית, הלא עלינו לדעת תחלה את עיקריה, ואם נצא לבקש ידיעה זו בספרים המוקדשים לה, למשל, בספרו של סימון הנקרא בשם "הדת הטבעית", הנה נמצא שם, כי שלשה המה עיקרי הדת הזאת: חדוש העולם, התגלות האלהות, שבר ועונש. וכרגע אנו זוכרים, כי כבר לפני חמש מאות שנה העמיד ר"י אלבו, בעל "העיקרים", גם את היהדות על שלשה עיקרים קרובים לאלו. ובכן הלא היהדות היא הדת הטבעית ואין לנו כל צורך להחליפה.

ואני לא אשאל אמנם את הרב הזה: מה יענה לאלה מאחינו, הרבים בימינו, אשר יחשבו גם דת סימון וחבריו לפלוסופיא קדומה הרחוקה מאד מהיות "טבעית", ובכל זאת רוצים הם להשאר יהודים ואינם יודעים מפני מה

רוצים? — לא אשאלהו כזאת, כי רב הוא ואין לו עסק אלא עם „פלוסופים מאמינים“. לא אשאל את הרב גם זאת: היאמין בלבנו באמת, שאין שום הברל בין „התגלות האלהות“ של סימון ובין „תורה מן השמים“ של אלבן? — לא אשאל, לפי שירעתי, כי מאז מעולם נהגה הפלוסופיה הדתית לעקם את הכתובים בשביל לקרב את הרחוקים, וכבר נעשה לה הדבר כהיתר. אבל זאת אשאל, ולשאלה זו צריך היה הרב לשים לב: ממה נפשך, אם היהדות כוללת, מלבד אותם העיקרים, עוד איזו דברים שאין דוגמתם בדת הטבעית, הלא אז חזרה השאלה למקומה: מדוע לא נחליף זו בזו? ואם באמת אין בין זו לזו כלום וזו לתי שנוי השם, הלא אז תתחזק השאלה עוד יותר: מדוע לא נחליף שם בשם, אם על ידי החלופה החיצונית הזה נוכל להפטר מכל צרותינו? הן לא השם הוא העיקר לתעודתנו, כי אם היכולת למלאותה, כלומר, היכולת להפיץ ידיעת האלהות במובן היהדות, והיכולת הזאת הלא תגדל בלי ערך כאשר במקום שם „דת יהודית“ נקרא בשם „הדת הטבעית“. ואם כן לא רק רשות יש לנו, אלא אף חובתנו היא לעשות כן, לתועלת „התעודה“ אשר למענה נוצרנו . . .

חושב אני למותר להרבות עוד דברים בענין זה, שבימינו אלה קשה גם לשאת ולתת בו בכובד ראש. בעל כרחנו יראה על שפתותינו שחוק מכאבי לב, בראותנו אנשים מצוינים, שהיו יכולים באמת להאיר לעמם האומלל את דרכו הקשה ומלאה תחתים. יושבים ומבלים ימיהם בשעשועים כאלה, מבקשים להאמין ושיאמינו אחרים, כי עם שלם חי וקים ונושא עליו עול כבד של תורה ומצוות ועול ברזל של צרות ומכאובים וגדופים זה אלפי שנה, הכל בשביל ללמד לאחרים איזו דעה פלוסופית, המבוארת כבר בחמון ספרים רבים בכל לשון ובכל סגנון, וכל הרוצה ללמוד יכול לבוא וללמוד בלי כל עזרה מצדנו, וכל שכן כומן הזה, שהרוצים ללמוד הולכים ומתמעטים מיום ליום, שגם אנחנו בעצמנו הולכים ושוכחים תלמודנו מיום ליום . . .

ואולם, אם לחכם כמונק, או גם להחכמים הזקנים החיים עוד אתנו, אפשר היה ואפשר גם עתה להאמין בתעודת ישראל במובן המבואר, לא יפלא עוד בעינינו כל כך, בזכרנו, כי מונק כתב דבריו כשנות הארכעים, וזקני „העומר“ הגם גם הם בראשם ורובם בני הדור העבר אשר על ברכיו נחנכנו, בני הדור ההוא אשר המושג „סבה תכליתית“ (cause finale) נחשב בעיניו למושג מרע' והיה מוכן לו ורגיל על לשונו. אבל איך נוכל להבין את החזיון הנפלא הזה, כי גם חכמים וסופרים מבני הדור החדש, אלה היודעים ומורים, כי „הכפירה המדעית הנושאת עליה שם ררוין הולכת ומתגברת“, כלומר, השיטה המדעית שאינה מודה במציאות תעודה או תכלית אף במקום שהיא נראית ביותר לכל עין פשוטה, — איך נוכל להבין מה שגם חכמים כאלה

מחזיקים עוד בתורה זו, הדורשת אמונה בתעודות העמים בכלל ובתעודת ישראל בפרט ובתעודה נפלאה כזאת כיתוד? אין זאת כי אם בעל ברחם עושים כן, לפי שאינם מוצאים דרך אחרת, איך לעשות שלום בין היהדות ובין הזכויות: מצד אחד, אין ישראל רשאי להיות אלא כנסיה לשם שמים; מצד שני, הנה הקשר השמימי הזה נחרופף ביותר; ומצד שלישי, וזהו העיקר, הם מרגישים בלבם, למרות כל אלה, כי עברים הגם ועברים יחפצו להיות. כדי להסתיר איפוא מעיניהם את הסתירה שבין „האמתיות“ האלה, מוכרחים הם לבקש מפלט באותה הדעה הקדומה, ובעת אשר בכל יתר שאלות החיים והמדע הגם בני דורם, לא יוכלו כשאלת היהדות לנון מן הנקודה שעמרו עליה אבותיהם לפני חמשים שנה, כאלו במשך „היובל“ הזה לא נשתנו המושגים וההשקפות במאומה.

גם העבודת הזאת, השכלית, היא איפוא פרי החירות המדינית. כי לולא חירותם זו, לא היו אחינו אלה כופרים בעם ישראל ולא היו צריכים לעלות השמימה בסולם ישן רעוע כשכיל לבקש שם מה שהיו יכולים למצוא בארץ. ואף אם נניח, כי גם אז היו נמצאים חכמים שהיו נוטים לבקש לעמם איזו „תעודה“, או ביהר דיוק, איזו מטרה רוחנית לפי תכונת רוחו, — יכולים היו למצוא אחרת, אם גם לא נאה מזו, אך יותר מתקבלת על הלב מזו ויותר מתאימה למושגי העת החיה ולהאמת ההגיונית וההיסטורית; היו אומרים, למשל, כך: הנה עמנו נע וגד בגוים זה כאלפים שנה, ובכל הימים הרבים ההם אין אנו מוצאים שחדש מרענו איזה ענין גדול, איזו מסלה חדשה בחיים, אלא כל ימיו עוסק רק בסרסרות, „נושא ונותן“ בסחורה חמרית או רוחנית שנעשתה על ידי אחרים. כי כל התועלת שהביא בימי הבינים להשכלת העולם לא היתה כעיקרה אף היא אלא „סרסרות“ או „משא ומתן“: נשא חכמה ממורת ונתנה למערב, „לפי שלא בהמצאות חדשות תעוררת“ — מתנצל על זה מונק.¹⁾ לו יהי כדבריו! אבל אחר שראינו, כי מונשר ישראל להיות, וגם היה כבר, „סרסור ההשכלה“, הרי הדעת הפשוטה נותנת, כי יקח עליו גם עתה משרה זו, אם מבקש לו איזו מטרה רוחנית בחיים; כי אחר ששב וקבל עתה את ההשכלה במערב, ישוב וישאנה למזרח . . . ואם מלאכת ה„מלמרות“ מוצאה חן בעינינו כל כך, הלא טוב לנו ללכת למקום שחסרון „מלמדים“ מורגש ביותר, למקום שנקל יותר למצוא „תלמידים“ מקשיבים. אבל האמת היא, כי לולא היו אחינו המערביים עברים לזכויותיהם, לא היה עולה על לבם להקדיש את עמם לתעודות או מטרות רוחניות, כל זמן

¹⁾ Dictionnaire des sciences philosophiques, III, art. „Juifs“.

שלא השיג את „התעורה“ הגשמית, הטבעית, אשר לכל בריה; כל זמן שלא ברא לו תנאי־חיים אשר יתאימו לתכונות רוחו ויתנו לו לפתח את כחותיו ובשרונותיו, את צורתו המיוחדת לו, בדרך „ישרה“, לפי צורך טבעו. כי רק אז, כשישיג כל זה, קרוב להאמין, שמהלך חייו ימשכהו ברבות הימים לאיזה מקצוע, אשר בו יהיה מוכשר ביותר להיות „מלמד“ לאחרים ולהביא עוד הפעם תועלת כללית לכל המין האנושי, לפי רוח העת החדשה. ואם אז יקומו „בעלי מחשבות“ ויאמרו, שתמקצוע הזה היא תעודת עמנו אשר למענה נוצר, לא אוכל אמנם להשתתף באמונתם זו, אך לא אצא לדיב עמם כשביל שנוי השם בלבד . . .

אך הן אז בלי ספק כבר יעלו עשבים בלחיי. ועתה, בעודני חי, אם אומר להסב עיני כמעט רגע מן הסכלות והשפלות והעניות הנוראה אשר על כל סביבי ולבקש גוהם לנפשי שם, מעבר לגבול, במקום שאנו מוצאים מאחינו פרופיסורים, חברי אקדמיות, שרי חיל ונושאי משרה, — והנה גם שם, מבעד לכל הכבוד והגדולה, אראה עבדות רוחנית כפולה, מוסרית ושכלית; אראה ואשאל לעצמי: המקנא אני בזכויותיהם של אחינו אלה? ואענה באמת ובתמים: לא ולא! לא הן ולא שכרן. אני, אם זכויות אין לי, לא נתתי גם נפשי תמורתן; אני יכול אני להגיד בקול רם, כי אהובים לי אחי בני עמי בכל מקום שהם, מבלי שאצטרך לבקש אמתלאות לדבר בשביל לישבו בדוחק; אני מותר לי לזכור את ירושלים לא רק בשעת „עבודת הקודש“, לקרוא „איכות“ בצבור וביחידות, מבלי שישאלני אדם „מה לי ציון ומה אני לה“; אני אין לי צורך להרים את עמי לשמים, לחתו עליון על כל גוים, בשביל למצוא „היתר“ למציאותו; אני הנני יודע, מפני מה אשאר יהודי, או יותר נכון, איני מבין כלל מה זו שאלה, כמו שלא אבין אם ישאלוני, מפני מה אשאר בן לאבי; אני יכול אני להוציא משפט כלבבי על האמונות והדעות שהגחילוני אבותי, מבלי שאירא פן ינתק על ידי זה הקשר ביני ובין עמי; יכול אני אף להחזיק באותה „הכפירה המדעית הנושאת עליה שם דרוין“, מבלי שתצא מזה איוז סכנה ליהדותי; — בקצרה, אני שלי ורעותי ורגשותי שלי, ואין כל סבה אשר תכריחני להסתירן או להכחידן, לרמות את אחרים או את עצמי . . . וחירותי זאת הרוחנית — ילעג לי מי שירצה — לא אחליפנה ולא אמיר אותה בכל הזכויות שבעולם.

חצי-נחמה.*

בין כל הצרות שנתחדשו עלינו בעת האחרונה תעשה ביהודי רישם מעציב בלב כל איש ישראל התחדשות „עלילת-הדם“. העלילה הנתעבת הזאת, בכל ישנה, היתה ותהיה תמיד בעינינו כחדשה, ומימי הבינים ועד עתה תצטין בפעולתה החזקה על רוח עמנו, לא רק במקום המעשה, כי אם גם בארצות רחוקות שהגיעה אליהן השמועה.

אמרתי: „על רוח עמנו“, כי אמנם רואה אני מקור החיון הזה לא בסכנות חיצוניות, כי אם עמוק ברוח העם. בימי הבינים, שהיה כלל ישראל במקרים כאלה רגיל לחשוב עצמו כעומד במשפט ביחד עם אותם האומללים שעלה עליהם הגורל להיות בפרתו, — יש מקום אמנם לראות בזה רק תוצאת הסכנה הגשמית הגדולה להכלל כלו, שהיתה כרוכה או באמת בעקב כל עלילה כזו. גם לפני חמשים שנה, בימי מנוחה ושלוה, שעוררה עלילת דמשק רעש גדול כל כך בארצות המערב, עדיין יש מקום לאמר, כי היתה בזה, להפך, יד הקנאה הגדולה לכבודם וזכויותיהם, ששררה אז בלבבות אחינו המערביים, אשר זה מעט יצאו מעברות לחרות. אך בימינו אלה הרי מצד אחד אין הסכנה הגשמית גדולה עוד הרבה, ביהודי לקהלות רחוקות, ומצד אחר כבר הורגלנו לשמוע חרפתנו בקור רוח וקנאת כבודנו לא תאכלנו עוד, ואם בכל זאת גם עתה עודנו מתעוררים ומתנודדים בחזקה לשמע „עלילת-הדם“, ורגש הכלל יתפרץ החוצה מכל עברים להשליך מעליו את החלאה הזאת, — אות הוא, כי לא הפחד ולא הכבוד החיצוני הם המניעים לזה, כי אם רוח העם הוא המרגיש פה את קלונו והוא זה המתעורר והמעורר; כי אעפ"י שבכל יתר הדברים כבר הביאונו צרותינו לאותו המצב שעליו אמר הנשיא החכם בימי קדם: „אין בשר המת מרגיש באיזמל“, — הנה פה אין „האיזמל“ חותך את „הבשר“ בלבד, כי אם עד הנפש יגע . . .

אבל — „אין רע בלא טוב“, כלומר, בלא לקח טוב. גם הרע הגדול הזה שאנו עוסקים בו אינו ריק מלקח טוב, ואנחנו, אשר לא אדונים אנחנו

* נדפס ב„המליץ“ י"ד תשרי תרנ"ג.

לגורלנו וגם את הטוב גם את הרע נקבל מן החוץ שלא בטובתנו, ראוי לנו לבקש ברעותינו תמיד את התועלת הלמודית הצפונה בהן, והיתה לנו זאת, לפחות, חצי נחמה.

אחד הכחות היותר גדולים בחיי החברה הוא — „ההסכמה הכללית“. היו ימים שגם הפלוסופים ראו בהסכמה זו מופת נאמן על הדבר המוסכם ונתנו לה מקום בתוך שאר מופתיהם על מציאות האלהות. עתה אמנם יודעים הפלוסופים, שאין שקר ואין אולת אשר לא תוכל לבוא עליו „ההסכמה הכללית“, אם אך תנאי החיים נאותים לזה. אבל רק הפלוסופים יודעים זאת, ובעיני ההמון עוד גם עתה אין אבטורישט גדול מן „ההסכמה“: אם „כל העולם“ מאמינים שהרבר כן, בודאי כן הוא; ואם אני איני מכינו, אחרים מכינים; ואם אני רואה בעין סתירה לו, הרי „הכל“ רואים גם כן ואעפ“כ מאמינים, וכי חכם אני מכל העולם? — זה הוא בקירוב מהלך הרעיונות של האיש הפשוט, בדעת או בלי דעת ברורה, ומתוך כך הוא מסכים גם מצרו ונעשה בעצמו חלק מן „ההסכמה“.

וכל כך גדול כח „ההסכמה“, עד שעל הרוב לא יוכל האדם למלט נפשו מפעולתה גם כשהוא עצמו הוא „הדבר המוסכם“. אם „כל העולם“ אומרים על פלוני שגדול הוא בחכמה או ביראה, שיש בו מדה פלונית, טובה או רעה, — סופו להסכים לזה גם בעצמו, אעפ“ שמתחלה לא מצא בנפשו אותו היתרון או החסרון שאחרים מיחסים לו. ולא זו בלבד אלא שההסכמה הזאת מצד „המוסכם“ עצמו פועלת מעט מעט על תכונת רוחו עד שמקרבתו כאמת (או, לפחות, מולידה בו נטיה להתקרב) אל המצב שהוא שרואה בו „כל העולם“. על כן יזהירו הפדגוגים בצדק, לבלתי עורר את הילדים על מגרעותיהם המוסריות בראשית התפתחותן, וכל שכן לבלתי יחס להם מגרעות שאין בהם, כי על ידי זה אפשר שנחזק בלבם את הראשונות ונוליד בס נטיה להאחרונות.

ואולם, הדבר מובן, כי „כל העולם“ אינו אחד לכל אחד. האדם רואה „עולמו“ רק באותה החברה שהוא חושב עצמו לחלק ממנה ורואה באישיה אנשים הקרובים לו מאיזה צד; אבל אין אדם חושב למאומה הסכמת אנשים שרוחם וזה לו לגמרי, שאינו מרגיש בנפשו שום יחס פנימי בינו ובינם, ככה אין האורתודוכסים והמשכילים שלנו שמים לב כלל אלו להסכמתם של אלו, אף בדברים שאינם נוגעים לאמונה ודת, ושחקם ולעגם של אלו על אלו אינו עושה שום רושם בלבם של שניהם, לפי שכל אחת משתי הכחות רואה את חברתה כאלו אינה. ואולם כשתנאי החיים מכריחים את בני הכחות השונות

להמצא במשא ומתן תמידִי זה עם זה והם מתרגלים לראות זה בזה קודם כל את האדם, — אז יתרחב „עולמם“ והשקפותיהם סובלות שונים רבים על פי הסכמת „העולם“ במובנו החדש.

לפיכך, ברורות שעברו, כשהיו אבותינו מאמינים בפשטו של „אתה בחרתנו“, לא היתה החרפה שחרפס האומות פועלת כלל על טוהר נפשם פנימה. הם ידעו את ערכם ולא התפעלו עד מה מן „ההסכמה הכללית“ אשר מחוץ להם, כהיות כל חכרת „המסכמים“ נחשבת בעיניהם למין מיוחד של בריות ורות להם ושונות מהם שנוי עצמי, בלי כל יחס וכל דמיון בינם ובינן. אז היה היהודי יכול לשמוע במנוחת לב כל המגרעות המוסריות וההטאים המעשיים שטפלה עליו הסכמת העמים, מבלי להרגיש בגפשו שום בושה או שפלות פנימית. כי מה לו ולמחשבות „הנכרים“ עליו ועל ערכו? לו רק יתנו לו לישב בשלוה! — אבל בדור הזה אין הדבר כן. עתה „עולמנו“ נתרחב הרבה, וההסכמה האירופית פועלת עלינו בחוקה בכל ענפי החיים. ולפי שאין אנו מוציאים עוד את „הכל“ מן הכלל, לכן נתפעל בעל כרחנו ממה ש„הכל“ מוציאים אותנו מן הכלל. סופר אחד רוסי שאל באלו הימים בתמימות: אחר שכל העולם שונאים את היהודים, וכי אפשר לאמור, שכל העולם חייבים והיהודים זכאים? — ושאלה כזו מתגנבת עתה גם אל לב רבים מאחינו: וכי אפשר לאמור, שכל אותן התכונות הנשחתות והמעשים הרעים שכל העולם מיחס ליהודים אינם אלא „ברזחא“?

והספק הזה, מכיון שנתעורר, מוצא לו מחיה בנקל באותם ההיקשים המופעים „מן הפרט אל הכלל“ הרגילים מאד אצל המון בני האדם. הספור הירוע על דבר נוסע אחר, שכא לאחת הערים וגורמן לאכסניא שהיה כה משרת כבד־פה, וכתב בפנקסו: בעיר פלוגית משרתי האכסניות הם נבד־פה, — הספור הזה מצייר בצורה של התול דרכי־ההגיון של ההמון ברוב משפטיו הכלליים. כל החזיונות הנראים באיזה דבר פרטי רגיל ההמון ליחס אל הכלל שהדבר ההוא מתחשב עליו לפי שמו התמידִי, מבלי להתבונן, כי „פרט“ אחד יוכל להתחשב על „כללים“ רבים ביחד, כלומר, להיות שותף בתכונה אחת עם פרטיו של כלל אחד ובתכונה אחרת עם פרטיו של כלל אחר, בעוד שהשם הנקרא עליו מציין רק את התיחסותו לאחד הכללים באחד מצדדיו, לא בכלם. — על משפטים ממין זה תוכל להשען, וגם תשען כאמת, ההסכמה הכללית ביחסת אלינו: פלוני ופלוני הם יהודים לפי שמם ורמאים לפי תכונתם; שמע מינה, שהיהודים הם לפי תכונתם רמאים. ההגיון האמתי ישיב אמנם על זה, כי אף אם היו כאמת כל היהודים בדורנו רמאים, אין מזה עוד ראיה, שהיהודים הם רמאים, כלומר, שתכונת הרמאות הנמצאת

בכל יהודי נמצאת בו מצד התיחסותו אל הכלל, "יהודים" ולא מצד איזה כלל אחר (למשל, כלל, "סוחרים"), שגם אליו מתיחס היהודי בתור פרט, כיחד עם אחרים אשר דבר אין להם עם הכלל "יהודים". וכדי לברר הדבר, צריך לבדוק תחלה אותם, "האחרים" המשתתפים יחד עם היהודים בכללים אחרים. ורק אחר שנמצא על ידי בדיקה זו, שאין תכונת הרמאות מצויה בשום "כלל" אחר המשותף ליהודים ולאחרים, — רק אז תהיה לנו צדקה להרוץ משפט, כי היהדות היא אם הרמאות. — אבל, כאמור, אין דרכם של בני אדם להעמיק בהניקן, ואין אנו יכולים לדרוש כזאת גם מהמון בני עמנו. הם שומעים את המשפט החרוץ של ההסכמה הכללית ורואים עם זה, שרבים בקרבנו כך הם באמת כמו שאומרת ההסכמה, ובוה די להם, והרי הם מתחילים להסכים גם בעצמם. וככה עוברות, "תכונות היהודים" כמטבע כשרה מיד ליד, מן ההסכמה החיצונית של העמים אל ההסכמה הפנימית בקרב עמנו, רק עם ההבדל הזה, שהעמים מונים את תכונותינו הרעות אחת לאחת בקול ענות גבורה ולעג השאגנים, ואנחנו עונים אחריהם מלה במלה בקול רממה דקה והצטדקות חלושה; הם ממשילים אותנו לכלי חרס, שאין לו תקנה אלא שבירה, ואנחנו ממשילים עצמנו לכלי מחנת, שאפשר לו בהגעלה ולבון . . .

המצב הזה, אם יאריך ימים, יוכל לגרום לנו נזק מוסרי גדול. אין דבר מסוכן לגוי ולאדם כהודאה על חטאים שאין בו. מי שחטא באמת, הרי שערי תשובה לא ננעלו, וברצונו הטוב יכול להסיר חלאתו מעליו. אבל מי שאחרים הביאותו לחשוד עצמו כמה שאין בו, איך יוכל להטהר בעיני עצמו? מצד אחד מאמין הוא לדברי האומרים לו: טול קורה מבין עיניך, ומצד אחר מרגיש הוא, שאינו יכול לשול את הקורה מבין עיניו, אחר שאינה באמת אלא ברמיון, והרי הוא במצב אותם המונגמים הידועים, שמאיו סבה באו לידי אמונה, כי משא כבד תלוי להם כחוטמם מכלי שיוכלו להסירו. ולא עוד אלא שלפעמים תביא אמונה זו את האיש הפרטי להשתתף באותה המדה המנונה שלפי אמונתו היא קנין הכלל כלו, אעפ"י שהוא עצמו מצד פרטיותו אינו נוטה כלל לזה. אין ספק, למשל, כי בקרב העם שיצאו מתוכו אנשים כהרמב"ם נמצאים גם עתה בעלי דעה מיושבת ואוהבי סדר ושיטה בכל דבר, ויהי, כקחתם חלק בעבודת הצבור, היו יכולים לתת בה את רוחם ולפעול גם על יתר העובדים. אבל מה נעשה, וכבר גזרה, "ההסכמה", ששנאת הסדרים היא תכונה יהודית, וכבר הסכמנו גם אנחנו להסכמה זו (אעפ"י שעוד לא נתברר, אם התכונה הזאת, המצויה באמת בחלק גדול מעמנו, מתיחסת אל הכלל "יהודים", או אולי — מה שיותר מתקבל על הלב — אל הכלל "חגיגת-החרד"). ועל כן תרפינה ידי אוהבי הסדר, כהאימנם, כי אין עצה ואין תכונה נגד תכונת העם.

ואם פטריזטים הם, יעקרו גם מלבם את האהבה לסדרים, המתנגדת לרוח עמם, ויעשו גם הם את מעשיהם כראוי ליהודים אמתיים . . .

צריך אפוא לבקש איזה אמצעי, איך להוציא את עצמנו מתחת השפעת „ההסכמה הכללית“ בנוגע לתכונות ישראל וערכו המוסרי, כדי שלא נהיה בזויים בעיני עצמנו ולא נחשוב, שבאמת גרועים אנחנו מכל בני האדם תחת השמש, וכדי שלא נבוא עיון להיות ברבות הימים בפועל מה שאין אנו עתה אלא בדמיון.

ואת האמצעי הזה נותנת לנו „ההסכמה הכללית“ עצמה על ידי עלילת־הדם. העלילה הזאת היא היחידה בין כל רעותיה אשר בה לא תוכל ההסכמה להביא גם אותנו לידי ספק, אם באמת „כל העולם חייבים ואנחנו זכאים“, בהיותה מיוסדת בלה על שקר מוחלט ואין לה משען באיזה היקף מוטעה „מן הפרט על הכלל“. כל איש ישראל שנחתכן בתוך עמי יודע בכיור גמור, שאין בתוך כלל ישראל אף פרט אחד האוכל דם אדם לשם שמים. ואת הידיעה הברורה הזאת משגיאת „ההסכמה הכללית“, המתחדשת בלבנו מומן לזמן על ידי התחדשות עלילת־הדם, צריכים אנו לשמור תמיד בזכרוננו, והיא תעזור לנו לעקור מלבנו את הנטיה להכנע מפני האכזריות של „כל העולם“ גם ביתר הרברים. יאמר כל העולם מה שיאמר על דבר פחיתות ערכנו המוסרי, — אנחנו יודעים, כי „ההסכמה“ הזאת נשענת רק על הגיון המוני, בלי כל יסוד מדעי אמתי. בי מי בא בסוד עמקי רוחנו וראה את „היהודי“ כמו שהוא מצד עצמו? מי שקל זה לעמת זה יהודים ושאינם יהודים הרומים אלו לאלו בכל יתר „הכללים“: סוחרים לעמת סוחרים, נרדפים לעמת נרדפים, רעבים לעמת רעבים וכו', — מי שקל כל אלה במאוזן ההכמה האמתית ומצא את הכף מכרעת לאחד הצדדים?

— „ובי אפשר שכל העולם חייבים והיהודים זכאים?“

— אפשר ואפשר, ועלילת הדם תוכיח. פה הרי היהודים זכאים

וטהורים כמלאכי השרת: יהודי ודם! היש שני הפכים גדולים מאלו? — ואף על פי כן . . .

ה' תשרי תרנ"ג.

פרורים.*

(שיחות קטנות על ענינים גדולים).

א.

בין קדש לחול.

בין הרברים המבדילים בין קדש לחול אפשר לחשוב גם את זה: בחול המטרה מחבבת עלינו את האמצעים על הרוב רק במדה שהם אמצעים אליה, ועל כן אנו משנים ומחליפים את האמצעים לפי צורך המטרה, וכשבטלה המטרה בטלים האמצעים מאליהם; אבל בקדש המטרה מקדשת את האמצעים קדושה לעצמם, ועל כן אין משנים ומחליפים אותם עוד, וכשבטלה המטרה אינם בטלים עמה, אלא מחליפים אותה באחרת לפי צרכם. במלים אחרות: בחול אנו שומרים את הקליפה בשביל התוך וזורקים את הקליפה אחר שאכלנו את תוכה, ובקדש מעלים את הקליפה למדרגת התוך ושוב אין מורידים אותה גם אם תוכה נחר, אלא עושים לה תוך אחר חדש.

המצרים הקדמונים היו משתמשים בימי חגים ירועים רק בבלי אבן. מנהג זה נשאר להם לנחלה מאבותיהם הראשונים שחיו „בזמן האבן“, בזמן שלא ידעו עוד בני אדם להשתמש בחמרים אחרים והיו עושים כל כליהם מאבן (Lubock). ואעפ"י שלמדו אחרי כן לעשות להם כלים מחמרים יותר טובים, החליפו אמנם בנקל כימות החול את האמצעי הגרוע בטוב ממנו, אבל בימי קדש לא נועזו להוציא ישן מפני חדש, כי סה היה האמצעי עצמו לדבר שבקדושה. זכרנו מצרים בודאי כקשו ומצאו לדבר טעמים גדולים על סי הסוד, כלומר, בקשו ומצאו מטרה חדשה לאמצעי שנתישן, תוך חדש לקליפה שנתרוקנה.

ואנחנו, מפני מה אנו כותבים ספרי תורה דוקא על קלף ובירי אדם וצורת הספר דוקא כמגלה? כל המורה הזה למה ארבע מאות שנה אחר

(*) חמשת הפרקים הראשונים נדפסו ב„פרדס“ ספר א' (אודיסא תרנ"ב), ושלושת האחרונים — ב„פרדס“ ספר ב' (אודיסא תרנ"ד).

נושנברג? מפני שכן היו אבותינו (ויתר בני האדם) עושים כל ספריהם בזמן שבת המקדש היה קים, בזמן שלא גודעו עוד בעולם אמצעים אחרים טובים מאלה; ואנו משתמשים אמנם לספרינו הפרטיים בהאמצעים החדשים המוכים, אבל בספרים הנועדים לעבודת הקדש — הכל קדש, וגם אמצעי הכתיבה בכלל.

את ההבדל הזה אנו מוצאים גם בין הספרים עצמם. ספרי חול (מלבד ספרי מליצה ושיר, שקליפתם היפה היא כל עצמותם) אינם אלא אמצעים ללמד על ידם איזה תוכן ידוע. קליפות של הרעיונות האצורים בס; ועל כן, כל מה שהתוכן הולך ומתפרסם בן הספר הולך וגשכת, והספרים היותר נכבדים בתולדות ההתפתחות השכלית של המין האנושי, שתוכנם היה לקנין כללי לכל הדורות, מונחים בביבליותיקות בקרן זוית ואינם נפתחים אלא לעתים רחוקות. למודי קופרניקוס וקפלר וגוטן נדרשים בבתי הספר לתינוקות של בית רבם, אבל גם בין חכמי השבע נמצאים רק מעטים ששאבו את הלמודים האלה ממקורם הראשון, מספרי בעליהם. וספרי אפלטון, זה היס הגדול שמימיו אנו שותים עוד גם היום על ידי צנורות שונים, כמה יפנו אליהם עתה וכמה ידעו גם את שמותיהם? — אמנם, תונה חרישית תתעורר בלבנו בראותנו כי גם ילדי הרוח לא לעולם יחיו, כי ברבות הימים הכל נשכח אחר שמלא את תעודתו, וקרוב להאמין, שבעלי הספרים האלה, לו היתה הכרירה בידם, היו מבקשים, שלא יתפרסמו כל כך למוריהם ולא ישתכחו ספריהם. אבל הברירה לא היתה בידם, ואם הלב מתעצב, ההגיון מוצא שכן צריך להיות, כי אחר שאכלנו את התוך אין לנו חפץ עוד בקליפתו.

אלה הם ספרי חול, אבל ספרי קדש אינם כן. פה התוכן מקדש את הספר ואחרי כן נעשה הספר עיקר ותוכנו טפל לו, הספר עומד וקים לעד, ותוכנו הולך ומשתנה עם החיים וההשכלה. מה לא מצאו בני אדם בספרי קדשנו מימי פילון ועד היום? באלכסנדריוא מצאו גם את אפלטון, בספרד מצאו גם את אריסטו, המקובלים מצאו את שלהם, בעלי דתות אחרות את שלהם, ואיוז מלומדים מאמינים מצאו גם את קופרניקוס וברנלי! — כל אלה בקשו בכתבי הקדש רק את האמת, כל אחד את האמת שלו, וכלם מצאו מה שבקשו, מצאו בעל כרחם, כי אם לא היו מוצאים, לא היתה האמת אמת או כתבי הקדש לא היו קדש.

ולמדות כל זאת ישנם כקרבנו, "מתקנים", החושבים, שאפשר לנו להסיר את הקליפה מעל הדת, את המצוות המעשיות, ולשמור רק את תוכנה, את הדעות המפשטות, או להסיר את הקליפה מעל כתבי הקדש, את לשונם,

ולשמוך רק את טובם בהעסקת אירופיות. אלה ואלה לא ישימו אל לב, כי החבית הישנה בצורתה הישנה היא הקדושה, וכל אשר בה יקדש בעבורה, אף כי תתרוקן ותתמלא חדש מוזן לזמן, וכו', להפך, אם תשבר החבית או תקבל פנים חדשות, יפוג גם מעם היין, אף אם ישן נושן יהיה.

אל זאת לא ישימו לב המתקנים, אבל העם ככללו התנהג תמיד כאלו הרגיש זאת כנטיה טבעית: לא הרבה להתנגד להכמיו, אשר מלאו את חביתו יין חדש מגפן נכריה, כהרמב"ם וסיעתו, ולא נמנע גם מלהקרישם ולהעריצם; אבל הקראים ודומיהם, אשר נועזו לשלוח ידם בחביתו ולשנות פניה לפי ראות עיניהם, — אותם הרחיק בכל תוקף, אע"פ שהרכו להלל לפניו את יינם, כי הוא היין הישן, המשומר, שלא חלו בו ידים.

ילעגו להם המלעיגים על שמירת החבית באות נפשם, — התולדות שיצאו משמירת היין באות ומטפחות על פניהם.

חנני"א.

מדת הדין ומדת הרחמים.

אין בין מדת הדין למדת הרחמים אלא שהראשונה מודדת את הסבה במסובבה והאחרונה את המסובב בסבתו, כלומר, הראשונה תשים לב לתכונות המעשה בלבד ודנה לפיה את העושה, והאחרונה תתבונן תחלה אל תכונות העושה בשעת מעשה ודנה לפיה את המעשה.

למשל, אמרה תורה, לא תגנב, ואם עבר אדם וגנב, שלם ישלם, — עד כאן הכל מודים, אבל אם אין לו לשלם? על זאת משיבה מדת הדין: „אם אין לו וגמבר בגנבתו, ומדת הרחמים אומרת: לא יבוז לגנב כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב, וזאת דנה על הגנבה וזאת על הגנב.

משל אחר. הכל יודעים, שהאבות מנחילים על הרוכ לבניהם את תבונותיהם המוסריות. אבל בעוד שמדת הדין למדה מכאן לפקוד, עון אבות על בנים, הוציאה מזה מדת הרחמים בומנני תולדה הפוכה: להעביר גם עון הבנים עצמם, אם ירושה הוא להם מאבותיהם. זו רודפת את החטא מכל מקום וזו מבקשת רק את החוטא.

הגדה קרמונית מספרת, שמתחלה עלה במחשבה לפני הבורא לברוא עולמו במדת הדין בלבד ורק אחרי כן נחם על מחשבתו ושתף לה גם מדת הרחמים. ובאמת אנו מוצאים, שמדת הדין קודמת למדת הרחמים במהלך ההתפתחות המוסרית של איש ואיש ושל עם ועם. הילדים, וכן העמים בילדותם, מכרילים רק בין המעשים ולא בין העושים; מבערים את הרע מקרבם על ידי בעור עושי וכל המתיחס להם, מכלי להבחין בין שונג ומייד, אונס ורצון, יודעים ולא יודעים, הילדים משברים בחמתם את הכלי שנתקלו בו, והעמים כמצב הזה הורגים את הבהמה, "שבאה לאדם תקלה על ידה". רק בזמן מאוחר ולאט לאט תחדור מדת הרחמים מתחלה אל ראש האדם, לצרף את מושגיו המוסריים, ואחרי כן גם אל לבו, לטהר ולרכך את רגשותיו.

בראשונה משפט חרוץ הוא: "שופך דם האדם — בין כשונג בין כמזיד — דמו ישפך". כי המעשה עצמו, הדם השפוך, דורש כפרה מיד עושהו, ולא ינוסר כי אם בדם שופכו. ברבות הימים יניע האדם להבין, כי להורג נפש בשננה, אין משפט מות; אך גם אז לא יוכל עוד זמן רב לעצור בעד רגשות לבו הפרוע, הדורשים "גאולה" לדם. במצב הזה עושים העמים ערי מקלט בשביל השונגים, "פן ירדף גואל הדם אחרי הרוצח כי יחס לבבו". אונס רחמנא פטריה — הוא לנו מושכל ראשון, אבל היו ימים שהיה הדבר צריך לראיות ודוגמאות כדי להתקבל על הלב: "ולנערה לא תעשה דבר אין לנערה חטא מות, כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה, כי בשדה מצאה צעקה הנערה המאורשה ואין מושיע לה". וכי רכבה של תורה להטעים מצותיה בסגנון כזה? אלא שידעה, כי באה לחדש פה דבר גדול, המהננד למושגי העם.

ההגדה אומרת, ששתף הבורא מדת הרחמים למדת הדין, לא שהחליף זו בזו. ובאמת טובה מדת הרחמים רק בהשתתפה למדת הדין, ואם הראשונה היא מעלה גבוהה בסולם ההתפתחות המוסרית, האחרונה היא הבסיס המוסרי שכל הסולם הזה נצב עליו.

כי הנה אין ספק, שלא היו בני אדם מתינעים הרבה לטפס ולעלות במעלות הסולם המוסרי, אלמלא מוראו של אותו המוכיח הפנימי, המניד לאדם פשעו בחדרי חדרים ומכה אותו בסתר לבו ואומר לו: עלה, הטהר! — הקול הפנימי הזה, שאנו קוראים בעברית: "מוסר הכליות" או "הבאת הלב", ואהבי הפלאות יקראו לו: "קול אלהים המתהלך בלב האדם", — אינו באמת אלא (כמו שהיטיבו לכאור אדם סמיט והבאים אחריו) הד קול האדם עצמו ביחסו לפשעי אחרים. כי מראשית ילדותו הסבין כל אחד לראות הוריו

ומוריו וכל הסובבים אותו מוציאים דין קשה על כל דבר פשע, ומהם יראה וכן יעשה גם הוא. ההרגל נעשה לו כרבות הימים לטבע, ובפגשו בחזיון כזה יתעכנו לא רק בשפתיו, כי אם גם בלבו ירגיש חמה מוסרית או גועל נפש. והרגש הזה, המלווה בלב האדם את חזיון החטא, כלכתו בכל פעם (כדרך כל רגש) הלוך והתלכד יותר ויותר עם החזיון המעוררו, יגיע באחרונה להתקשר עמו בקשר אמיץ כל כך, עד כי לא יוכל עוד להפרד ממנו, לבלתי לוות את החזיון, גם אם נושא החזיון הוא בעל הרגש בעצמו. ובשעה שמנה לב האדם אותו הרי הוא דורפרצופין, כאלו הלב המכה (כלומר, הרגש המקושר אל החזיון) הוא כריה בפני עצמה ועומד וצוח אל בעליו: רשע, מה היית אומר אם היו אחרים עושים דבר זה לעיניך?

המושגים המוסריים הפורחים באויר החברה וחודרים אל לב כל איש על ידי החנוך והמשארוזמתן עם הבריות — זה הוא איפוא המקור העיקרי של הקול המוסרי הפנימי. ולפי זה, כשמדת הדין עודנה משוטטת באויר הזה עד גבול ידוע, מתרגל האדם מנעוריו לשנוא את הרע המפשט כשהוא לעצמו ולתעב גם עושייו בעבורו, מבלי חקור ודרוש הרבה אחר הסבות הרחוקות שהביאום לידי כך, וממילא הוא לומד על ידי זה למדוד גם לו לעצמו במדה שהוא מודד לאחרים. לא כן אם האויר מלא רחמים בלבד, אם לא הרע, כי אם הרצון הרע הוא החזיון המעורר את הרגש המוסרי, ופוטרים את האדם מן הדין כשמוציאים לו איזה צד זכות באהת הפנות הנסתרות שבלב, — אויר כזה אינו מוכשר איפוא להשמיע קול האדם כיחוסו לפשעי אחרים, וממילא ירום גם הר הקול הזה בקרב האדם מבפנים.

ובכל זאת ישנם בכל דור חסידים יחידים, שעולים ומתרוממים במעלות הסולם המוסרי עד שמגיעים למדת הרחמים המוחלטת, והם מאמינים בתומתם, שאם היו כל בני אדם עולים עמהם למדרגה זו, היתה הארץ לכן עדן, ועל כן יוצאים ומלמדים לחלמיריהם: "הוי דן את כל אדם לכף זכות", והתלמידים חושבים בצדק, כי גם הם עצמם אדם המה, ומקימים מצוה זו בעצמם תחלה. כי בעוד שעל הרוב קשה מאד למצוא זכות לאחרים, לחרור אל עמקי לבם ולבקש שם את הסבה הפסיכולוגית שהביאתם לידי עברה, — הגה מה נקל לו לאדם למצוא תמיד זכות לעצמו, אחר שבאמת גם המעשים "החפשים" אחוים וקשורים באלפי חושים דקים, גלויים ונסתרים, לסבות שונות שקדמו להם כמעמקי הנפש, ואם גם לא תמיד יוכל האדם למצוא את הקשרים האלה, להבין איך נעשתה התועבה ומדוע בחר ברע, הרי תמיד מרגיש הוא בנפשו, כי אינו יד נסתרה היתה בבחירתו, כי אינו "רוח שטות" נכנסה בו באותה שעה, וככן — לא בו האשם, כי אם בה, באותה הסבה הנסתרה.

ובשרואים חסידי הרור שבך עלתה להם, שתורתם אינה מספקת לו לאדם אלא לזכות את עצמו, הם מבקשים לתקן המעוות על ידו בעצמו ומוסיפים ללמד: „אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו“. כלומר, אם לא תוכל לדון את חברך לבק זכות, אל תדין אותו כלל עד שתגיע למקומו, כי אז, בהיות נפשך תחתיו, תבין גם את נפשו ולא יבדד עליך למצוא זכות גם לו.

פה הגיעה איפוא מדת הרחמים עד הגבול האחרון: המתקת כל הדינים, סליחה בללית לכל על הכל. אבל באיזה דרך באה עד הלום? בדרך הפונה ממש מדרך הרגש המוסרי בהתפתחותו הטבעית: זה מוצא את המרה המוסרית באור החברה ומודד בה לאחרים תחלה ואחרי כן גם לעצמו, וזו מניחה לאדם למדוד לעצמו תחלה במדה שהוא רוצה בה, ובלבד שימדוד בה אחרי כן גם לאחרים.

התורה הוזה, אם היו בני אדם כלם עושים מעשה על פיה, היתה מסוגלת איפוא להחזיר את העולם לתהוֹיֹוֹכּוּהוּ מוסרי. כי באין עוזר ותומך מחוצה לו היה נהרס מעט מעט גם הרגש המוסרי כלב האדם מבפנים. אך לאושר המין האנושי, קמן לב הרוב הגדול מהכיל משנת חסידים זו, ובכל הכבוד אשר תנחל, תשאר תמיד רק שיחה נאה בפי המוכיחים. אבל האויר המוסרי מתנועע לא על ידי שיחות נאות, כי אם על ידי צרכי החיים הפרטיים והכלליים. הצרכים הפרטיים ילחשו לנו אמנם פעמים רבות: הוי רן את חברך לבק חובה, כדי שתגיע למקומו, תתכבד בקלונו ותבנה מחורבנו; אך לעמח זה יורונו ויאמרו לנו הצרכים הכלליים: „בצדק תשפוט עמיתך“, — תשפוט, אך בצדק, ותלמוד לשפוט כן גם את עצמך, בעת שתגיע למקומו.

ובכל דור ודור יש צדיקים המגיעים למדה כינונית זו — שאין רוח חסידים נוחה הימנה — אחר מלחמה כברה עם אותו הלחש הפרטי; המגיעים על ידי ההרגל לעשות להם גם את הצדק לצורך פרטי. והם המה באמת נושאי הפרגורס המוסרי, שתכליתו לעשות שלום בין שני מיני הצרכים, הפרטיים והכלליים, ולתת לשניהם תורה אחת — תורת הצדק.

תרנ"א.

ג.

לתולדות החיוב והשלילה.

גם בזמן ששלוש בעולם אין מנוחה ואין שלום לבריות. במעמקי החיים, מתחת למסות השלום, הכל, מן הרמש עד האדם, נלחמים על נפשם, רודפים והורדים זה את זה בלי הרף, ובשניה קם זה נופל וזה מתמלא מחורבנו של זה. וככל זאת אנו מבדילים בין עת מלחמה ועת שלום וקוראים בשם „מלחמה“ רק התאבקות נלויה בין שני מחנות, אשר תקרה לעתים רחוקות, ואנו עומדים ומסתכלים במהלכה, בסכנותיה ותוצאותיה, מראש ועד סוף. אבל אותן המלחמות הקטנות התמידיות בין איש ואיש, שאנו יודעים רק את מציאותן בכלל, אך לא נוכל להקיף כל פרטיהן ותולדותיהן, — להן אנו קוראים „שלום“, לפי שמנהנו של עולם בכך.

גם בעולם הרוח יש מלחמה ויש שלום, וגם פה אין השלום אלא מלחמות קטנות תמידיות הסמויות מן העין: מלחמות דעות בדעות, צרכים בצרכים, מנהגים במנהגים וכו'. גם השנוי היותר קל באחד מענפי החיים, למשל, חלוקה אות באות כנתיבת איוו מלה, אינו נעשה כי אם על ידי מלחמה ונצחון, אלא שהמקרים הקטנים האלה עוברים בחשאי, ובני דורם לא ישימו להם לב. רק אחר זמן, אחר שסכום כל השנוים עלה כבר לחשבון גדול, יביטו הגבונים בעם לאחור ויראו לתמהון לבבם, כי הכל, מן הדעות ודרכי החיים עד הלשון והמבטא, נשתנה מכפי שהיה שנוי רב, כמו מאליו, מבלי שנדע בפרטות, איך ומתי ועל ידי מי.

ההתפתחות התמידית ההולכת לאט — לזאת איפוא יקרא שלום. אבל גם בעולם הרוח יש אשר תקרה מלחמה, התאבקות נלויה בין שני מחנות רוחניים, שתי שיטות שלמות, חדשה עם ישנה. ההכנות למלחמה כזו נעשות במחשך, בעמקי ההתפתחות התמידית, ורק אחר שהכל מוכן, היא מתלקחת לעינינו בקול רעש גדול ומביאה לעולם שנוים נכבדים בזמן קצר.

תכונת השנוים האלה וגם מהלך המלחמה ככלל תלויים ביחוד בתכונת אותה השיטה החדשה אשר בשלה כל הסער: אם היא חיובית בלבד או שלילית בלבד או מעורבת מחיוב ושלילה כאחד.

שיטה חיובית חדשה באה לעולם, כשהתפתחות התמידית הולירה בדרך מהלכה בלבנות יחיד סגולה איזה ענין חיובי חדש: אמונה באיזו אמת חדשה או הרגשה באיזה צורך חדש (ועל הרוב — שתיהן כאחת), שלא האמינה או לא הרגישה החברה עד אז. הענין הזה, לפי חוק ידוע בחיי הנפש, מוצא ומעורר במעמקי הלב ענינים אחרים ממינו, והם כלם מחזקים זה את זה ומתקשרים זה בזה, עד שמגיעים כאחרונה להתאחד לשיטה אחת שלמה, אשר במרבזה אותו החיוב החדש ומסביב לו חבילה של ענינים רוחניים שונים: אמונות, הרגשות, נטיות, צרכים וכו', התלולים בו ונאחדים על ידו.

שיטה חדשה כזו, אע"פ שבעצם וראשונה היא חיובית בלבד, אי אפשר בכל זאת שלא תכלול בקרכה גם איזו שלילה מסותרת, שלא תגע באחד מצדדיה באיזו שיטה אחרת ישנה הקרובה לה בנושא, ואם לא לעצם המרכז הישן, היא מזיקה ע"פ לאחד הענינים אשר בהיקפו, ולמצער מפריעה את בעליה מלהתמכר להענינים הישנים כאותה מדה שעשו זאת עד כה. לפיכך, כשמתחילים המחדשים להוציא את שיטתם אל הפועל, להשתדל בהשגת הדברים שהם צריכים להם על פי הדרכים שהם מאמינים בהם, מעוררים מעשיהם בהכרח התנגדות מצד הלהוטים ביותר אחר אותה השיטה הישנה, שנגעו בה המחדשים לתומם. ההתנגדות הזאת גורמת לה להשיטה החדשה שתתפרסם ויתלקטו אליה מכל העם הללו שהלך רוחם מבשירים לכך. וכשהולכים ורבים, תגדל חמת מתנגדיהם עוד יותר, ובה תתגבר ההתנגדות ותהיה למלחמה כבדה.

בעלי החדש ישתאו מתחלה על הדבה הרעה שמוציאים עליהם, כאלו באו להסיג נבול הישן, ובתם לבם יצעקו מרה, כי לא עלתה כזאת על לבם. ואמת ידברו, כי אמנם לא לגרוע, כי אם להוסיף מגמתם, ובהיות כל מחשבתם בהוספה זו, לא יראו ולא יבינו כלל את השלילה הכרובה בעקבה, וגם אחר שיגלוה מתנגדיהם, הם משתדלים להעלימה, לא רק מעיני אחרים, כי אם גם מעיניהם בעצמם, על ידי אמצעים מלאכותיים, מבלי שירגישו כי מלאכותיים הם. לעמת זה, בעלי הישן, בהיות כל מעינם בו, ייטיבו לראות או להרגיש את הסכנה הנשקפת לו מצד החדש, ועל כן ישתדלו לעקור הנטע הזה עודנו באבו. אבל על הרוב לא יצליח חפצם זה בידם. השיטה החדשה תופשת בעל כרחם מקומה תראוי לה בחיים, ושתיהן, החדשה והישנה, עוזבות מעט מעט איזו מתכונותיהן המתנגדות זו לזו ביותר, מחלקות ביניהן כחות החברה כאופן נאות לשתיהן, כפי היכולת, וסוף סוף כותרות ברית ויושבות בשלוה, וחיי החברה נחששו בענף חדש, קבלו תוספות בחיוב.

אחד העם. על פרשת דרכים I.

בדרך כזה באה הפלוסופיא בנבול ישראל בימי הבינים. מתחלה — שיטה חיונית חדשה בלבבות יחידים: צורך להבנת חיוניות הטבע וחיי האדם עם אמונה בהשגתה על ידי הפלוסופיא הערבית; אחרי כן — התפשטות השיטה, מלחמה מצד הרבנים, שראו בזה סכנה לחיוב אחר ישן — לתורה ועבודה, „כתבי התנצלות” של המחדשים, המכחישים את הסכנה, עד שלסוף נתפשרו ביניהן התורה והפלוסופיא: זאת היתה ל„אמונה צרופה” וזאת ל„פלוסופיא רחית”. בדרך כזה נולדה והתפתחה גם „החסידות” בעת החדשה. תחלתה — שיטה חיונית חדשה: צורך להתרוממות הנפש והתרנשות הלב עם אמונה בהשגתן על ידי עבודת ה' מתוך שמחה של מצוה; אחרי כן התפשטות השיטה, מלחמה מצד „הלמדנות”, התנצלות המחדשים, וסוף דבר — חסידים לומדים ולומדים חסידים. ולו שמעו החסידים הראשונים את הגדולות שמספרים עליהם בדורנו, כאלו התכוננו להתנגד לתורת הרבנים וכו', בודאי לא היו מבינים כלום, כמו שלא הבינו בזמנם על מה הם נדרשים. כי באמת לא הרגישו כלל שיש בתורתם ומעשיהם צד התנגדות כל שהוא לאיזה ענין קדוש ומקובל באומה; אדרבא, הם קראו לרודפיהם „מתנגדים”, לא כתלמידיו של לוטן, שקראו כן לעצמם.

וכשם שההתפתחות התמידית מולידה חיובים חדשים, כך היא גם מבטלת חיובים ישנים בלבבות יחידים: מתשת כם כה צרכים שונים ואמונות שונות, שהיי החכמה בנוים עליהם. היחידים האלה מוצאים איפוא באיזה מענפי החיים, כל אחד בענינים הקרובים ללבבו, רברים יתרים שונים, שבטולם היה לפי דעתם הנאה לעולם. וגם השלילות מוצאות מין את מינו, מעוררות ומחזקות זו את זו ונמשכות זו אחר זו, עד שמתאחדות גם הן באחרונה לשיטה אחת שלמה מסביב לאיזו שלילה יסודית וכללית. אל דגל השלילה הזאת יתחברו אז רבים מן היחידים ההם, בעלי השלילות הפרטיות, שהיו עד כה רק אנשים נפרדים, המסכימים (ולפעמים גם מתנגדים) זה לזה בפרטים שונים, מבלי שהרגישו עוד גם בעצמם את אחדותם הפנימית, — והיו מעתה למחנה אחת, אשר תקדש מלחמה על השיטה החיונית הישנה, מלחמה לשם שלילה ונרעון בלבד.

מלחמה כזו אין סופה על הרוב לא נצחון גמור של אחד הצדדים ולא שלום והתקרבות בין שני הצדדים, כי אם — התרחקות מוחלטת לעולם. עיפים וחדלי-כח מעמל המלחמה עוזבים גם שניהם את המערכה ושובתים מריב; בעלי החיוב שבים לחייהם הישנים על פי שיטתם, ובעלי השלילה נברלים מהם לכת מיוחדת עם ספרים חדשים לפי שיטתם. הכת הזאת השלילית היא צעד לאחור ולא לפנים; היא מוחקת מעל לוח הלב דברים שהיו כתובים

עליו ואינה כותבת תחתיהם כלום, אלא מתאמצת רק למתוח ולהגדיל את הכתב הנשאר עד שימלא גם מקום המחק, כלומר, מרימה על גס איזה חיוב אחר ישן, שהיא מודה בו, ומשתדלת לקשר אליו כל אותם, הענינים הרוחניים שהיו קשורים אל החיוב הנהרס ונשארו עתה בלי נושא. האמצעי הזה מספיק לה כל עוד עליה להלחם בשונאיה: כי השלילה עצמה, האוורתה חיל לכבוש לה דרך, תהיה אז למקור חום וחיים ותוסף אומץ גם לצד החיוב. לאותו, "הכתב הנשאר", אך כאשר תשובת המלחמה מחוץ והשלילה תשוב למה שהיא באמת — לאפס ואין, או יעמדו ולא ינועו עוד גם חייה מכפנים; "הכתב הנשאר" ישוב ויתכוין למדתו הראויה לו, והמקום הפנוי שבלב יחבר וידולדל.

כת הקראים היא תמונה מדויקת מתנועה שלילית כזו. עוד לפני ענן היו "בעלי שלילות פרטיות", שלא מצאו נחת כפלפולי הישיבות שבבבל וכדין זה או זה שהמציאו חדשים לבקרים, אלא שלא התחברו לכת אחת, כל זמן שהשלילות הפרטיות לא התכנסו כלן בשיטה אחת מסביב לאיזו שלילה יסודית. וכשבא ענן והעמידן על אחת: על בטול האמונה במציאות תושבע"פ והכחשת הצורך בה, — מיר התלקטו רבים אל הדגל הזה והיו למחנה אחת, לכת שלילית. הכת הזאת, בראשיתה, כל זמן שגורפה ורדפה, היתה מלאה חיים ורגש, שנאה כוערת כאש אל התלמוד ואהבה בלי מצרים אל "הכתב הנשאר" — אל המקרא. אך משנבדלה לגמרי מיתר העם וגם אהבתה גם שנאתה לא מצאו מחיה עוד ברוח ההתנגדות, — אז חדלה להתנועע והי כאבן שאין לה הופכים עד היום הזה.

אך תנועה שלילית בלבד, כאותה של הקראות, היא באמת בלתי מצויה כל כך. רוב בני האדם אינם יכולים לעקור נטוע, שנשתרש בלבם, גם אחר שנתיכש. כי אף אם אין להם עוד חפץ בו מצר עצמו, יש להם חפץ באותם, "הענינים הרוחניים" התלויים בו, בין שנולדו על ידו ובין שנתקשרו עמו אחרי כן, והם מרגישים מראש את הריקות שתשאיר בלבם עקירה זו ונרתעים לאחוריהם. הבינונים האלה שבבעלי השלילה תלויים ועומדים עד שיבוא לידם איזה חיוב חדש המוכשר לפי תכונתו למלאות הריקות ההיא, להיות למרכז חדש לכל אותן ההרגשות והנשיות וכו', שהיו מתוברות עד כה אל החיוב הישן שהם רוצים כבטולו. וכשחיוב כזה בא לעולם וגורם לבעליו הראשונים רדיפה מצד "בעלי הישן", המגלים את "השלילה המסותרת" שבו, ישמעו אלה בעלי השלילה הגלויה ותחי רוחם, כי מצאו אילן להתלות בו, ומיד הם יוצאים ממחבואם לעזרת הגורמים ומקבלים עליהם את החיוב החדש עם כל המתחים לו באהבה והתלהבות יתרה, מבלי חקור ודרוש הרבה, מאחר

שלא הוא לעצמו עיקר אצלם, כי אם אפשרות השלילה שהם מקבלים עמו. וכאותה מדה שחודרים עמוק עמוק בחלקי הישן ומוצאים בו מומים וחסרונות דקים מן הדקים, בה במדה הם עוצמים עיניהם מראות כל רע בכל הגונע אל החרש ומפריזים בשבחיו הרכה יותר מאשר עשו המחדשים הראשונים. לפי שלילה לא היה החרש אלא חלק, הוספה על הישן, בעוד שהללו אין להם אלא זה בלבד ומוכרחים לראות בו הכל. — המחדשים הראשונים מתנגדים אמנם מתחלה אל הברית הזאת, שכרתו אתם בעלי השלילה שלא כטובתם. אבל הרדיפה מצד הישן, המשותפת לשניהם ומכריחתם לעמוד על נפשם יחד במערכה אחת, תרגילם מעט מעט באהזה זו, עד שלסוף הם נעשים באמת אנורה אחת בעלת שיטה אחת המעורבת מחיוב ושלילה כאחת, אלא שהללו קבלו את החיוב בשביל השלילה והללו את השלילה בשביל החיוב.

מלחמה כזו תמשך ימים רבים ולפעמים דורות רבים, על הרוב תהיה בראשונה יד החרש על העליונה. כי מצד אחד קשה לכלוא רוח השלילה אחר שהתעורר פעם אחת, ומצד אחד גדול גם כח החיוב החרש מכח הישן, בהיותו תולדות ההוה ומתאים איפוא לרוח החיים ההוים יותר מן הישן, נחלת העבר. אבל אז, כשמאמינים בעלי החרש שסוף נצחונם לבוא, יחדלו לצמצם כל כחותיהם במלחמתם עם הישן, ותחת זה יתחילו רבים מהם לבחון גם את החרש כאותו המבט החודר שהשתמשו בו עד כה רק כנגד הישן. — וממילא מובן, שמוצאים גם בו, בחרש, נטיעות יבשות הדורשות עקירה, ולא עוד אלא שבהביאם כחשכון את הנטיעות הישנות העקורות, ימצאו רבות מהן בריאות וטובות, שעקרה השלילה ללא צורך כלל, רק בחום התנגדותה אל הישן. ומה ומה תפקחנה עיניהם לראות, כי התמורה לא היתה גאולה שלמה וברברים רבים יצא שכרה כהפסדה, כי נחרקו הלבבות יותר מרי מן הישן ולא יוכלו להתמלא כל צרכם על ידי החדש.

במצב הזה עשיר הוא מחנה החדש בבתות ואגודות קטנות מינים ממינים שונים. „הריקנים“ שבו רודפים אחר „איריאל“, מבקשים איות אמצעי למלא נפשם, ובשוטטם אנה ואנה, ירחיקו אלה ללכת לפנים ואלה ישובו לאחור. אבל אלה ואלה לא ימצאו את המנוחה אשר יבקשו, כי איריאלים מלאכותיים לא יצליחו למלאות לאורך ימים את הריקות הטבעית. ורכים מתאישים באחרונה, מתרגלים לחיי ריקות ויחדלו לבקש עוד.

וכשרואים בעלי הישן את המכונה אשר במחנה החדש, ילכשו עוד הפעם עוז וגבורה, ותקותם שכבר גואשו ממנה תשוב למלאות לבבם, כי עוד מעט והעולם ישוב אחורנית, לאותה הנקודה שעמד עליה בימים הראשונים הטובים. אבל על הרוב הם טועים בחשבונם; על הרוב אין התנועות האלה

לפנים ולאחור מביאות את החברה לא לפנים ולא לאחור, אלא מעידות הן עליה, שיש לה צורך באיזו שיטה שלישית, בינונית, אשר תעמוד בתוך בין החדש והישן, תעקור מזה מה שטעון עקירה ותשוב לפעת מזה מה שנעקר שלא מדעת, ובהלבישה את שניהם צורה אחת חדשה, לפי רוח העת. תביא שנוי-ערך בין אותם, "הענינים הרוחניים" שנשארו לנחלה מן הישן ובין אלה שנולדו על ידי החדש והספיקו כבר גם הם להכות שרש עמוק בכל הלבבות. שיטה כזאת יוצאת ברבות הימים מאלה, על ידי התנועות האלה עצמן, אך לפעמים תאחר לבוא ולפעמים תמהר, הכל לפי הסתבנות הסבות ומקרי החיים.

תנועה מעורבת כזו נולדה בעמנו לפני מאה שנה ועדיין לא פסקה. אבל, לפי מהלכה בימים האחרונים, אפשר לשפוט, כי לא רחוקה היא עוד מן הדרך הנכונה.

עוד לפני ההשכלה החדשה היו בין אחינו שבמערב, בעלי שלילה בינונים, שלא יצאו מתוך הקהל ולא קראו לריב, לפי שלא היה להם במה למלאות את הריקות. עד שנולד חיוב חדש בלבבות יחירי סגולה: צורך לחי אורה ואמונה כהשגתם על ידי השכלת אירופא, — ומיד התחברו בעלי השלילה אל בעלי החיוב החדש (שהיו אולי מתחלה כאמת רק "שוחרי הטוב והתושיה" ולא ידעו שעתידה השלילה להתלות בה ולמנות שנותיה מומן העתקת התורה לאשכנזית) והיו לאגורה אחת, אשר הרסה ולא חמלה כל מבצרי אומתם בשמחה רבה ובתרועת נצחון. אבל אחר שנצחה, או האמינה שנצחה, כמו גם לה מבקרים, שמצאו מגרעות בחיובה ועוד יותר — בשלילתה; כי נגעה ההריסה לא רק באמונות קדומות ומנהגים ישנים, כי אם בעצם קיום העם ואחרותו. המבקרים האלה התחילו אז להרגיש "ריקות" ויצאו לבקש אמצעים למלאותה. אף האמינו למצוא, הללו — בכחי כנסיות מהודרים עם דרשות מלאות מים שאין להם סוף, והללו, הגדולים שבהם — באותה בריה חדשה שכראו להם וקראו לה שם גדול, לפי גודל תעודתה: — חכמת ישראל.

בספרים שחברו בחכמה זו אנו רואים לפעמים חיון מפליא: מבוא הספר כולל דברים נכבדים מלאים רגשי קדש על ישראל ולאומיותו וספרותו, בעוד שהספר עצמו — "החכמה" שלכבודה נכתב המבוא — אינו אלא חקירות ודקדוקים על דבר פרשנים ונקדנים ופיוטים בלים, שאם לא נבראו לא היה העולם חסר כלום! — פה אנו רואים באספקלריא מאירה, ער כמה צמאה נפשם של המחברים הללו לאיזה חיוב לאומי, אשר יצדיקם בעיני עצמם על אהבתם לעמם ויתן להם יכולה להחמיר לעבודת רוחם. אבל, הכל לא מצאו, והוכרחו להסתפק במצכות ופומונים. גם אחרים בקשו ולא מצאו —

וישובו „לאחור“, אל מחנה הישן. ועוד אחרים — ונשאלו בריקותם או יצאו לבלי שוב עוד.

התנועות האלה עם שנים קטנים נשנו אחרי כן גם בארצות הצפון. אבל מה ששם בקשו החכמים ולא מצאו — בראו סה מקרי החיים כמו מאליהם: בראו „שיטה בינונית“, שיש בכחה להביא „שווי-ערך“ בין החדש והישן, „בהלבישה את שניהם צורה אחת חדשה“, ואנו עומדים ומביטים אל „הצורה“ הזאת הפשוטה, הטבעית, המובנת לכל בלי התחכמות יתרה, ונשתומם בלבנו על כי אחרה עד עתה.

האמנם צריך לקרוא גם בשמה מפורש או להראות כאצבע למורה — לארץ אבותינו?

תרנ"א.

ד.

מוקדם ומאוחר בחיים.

עורכי-הדינים יודעים — ומי בעם ישראל יודע — כי החקים והמשפטים אשר לעם ועם לא כלם נשמרים ונעשים תמיד במדה אחת בשוה; כי בכל מקום ובכל זמן יש איזו חקים, חדשים או ישנים, אשר לפי התורה הכתובה נחשבים אמנם לעומדים וקיימים בכל תוקף, ובכל זאת לא ישימו השופטים והשומרים להם לב, ואינם יוצאים אל הפועל כלל או לא במדה הדרושה.

חקים כאלה, אם נתבונן אל רוחם ותכונתם, נמצא תמיד, כי מתנגדים הם ברוחם לרוח הכללי השורר באותו הזמן בחיי החברה המוסריים והמדיניים; אם חדשים הם — כי באו לעולם קודם זמנם ורוח מחוקקיהם הקדים להתפתח לפני הרוח הכללי של יתר החברה, ואם ישנים — כי כבר עבר זמנם והרוח הכללי עזב כבר מאחוריו את רוח מחוקקיהם בימי קדם. בין כך ובין כך, לפי שאינם מתאימים לתרוח השליש במהלך החיים בזמן ההוא, על כן, אף כי ינחלו כבוד ויקר בכל יתר החקים, חסרי-אונים הם להראות פעולתם על החיים.

ובכל זאת, יפה עושים המחדשים המקדימים לחוק בכתב חקים שעוד לא הגיע זמנם בפועל, ויפה עושים גם אוהבי הישנות המאחרים למחקר מן הכתב חקים שכבר עבר זמנם בפועל: אלו ואלו יודעים, שמביאים בזה תועלת רבה, כל צד לשיטתו; לפי שאלו ואלו מבינים, כי סוכב סוכב הולך הרוח הכללי בחיי החברה, פעמים לפניו ופעמים לאחור, ועל סביבותיו אפשר שיגיע בזמן קרוב או רחוק לאותה הנקודה שעומדים עליה החקים ההם, ואז, אם מוצא אותם מוכנים ועומדים לפניו, ימהר להתלבש בהם כנשמה בגוף: הוא נעשה להם סם חיים, להחיותם ולעשותם לכחות פועלים, והם נותנים לו צורה ממשית, מוגבלת, למען יוכל עמוד. מה שאין כן אם לא ימצא או תמונה גשמית להכנס בה כרגע ומוכרח לשוטט באויר בלי כל תמונה עד שיברא לו בעצמו גויה חדשה מאין, — אז הסכנה קרובה, כי בטרם יצליח לחוק עמדתו על הנקודה הרצויה, יסוב הגלגל ותעבור השעה המונשרת לכך.

את החזיון הזה נמצא לא רק בחקים ומשפטים חיצוניים, כי אם גם ברעיונות ומשפטים פנימיים. אין לך דור שלא נמצאו בו איוז אמונות ודעות בודדות, שאין להן כל יחס וקשר עם שיטת החיים השלטת בזמן ההוא, והן יושבות בדר בקרן זווית שבלב המיוחדת להן, מבלי לפעול ברב או במעט על הליכות החיים המעשיים. רעיונות כאלה הם על הרוב, "מאחרים", נחלת דורות קדומים, שהיו בשעתם מיוסרים על המושגים וצרכי החיים בימים ההם, אלא שמעט מעט נשתנה מצב הרוח הכללי, נהרסו היסודות שהיו בנויים עליהם, והם קימים ועומדים בנם, נראים כאלו חיים, אבל חייהם אינם חיים אמיתיים, של תנועה ופעולה, כי אם חיי בטלה של זקנים אשר נס לחם ותש כחם. זקנים בשלנים כאלה בקשו ומצאו החכמים (Tylor ורבים אחריו) בכל ענפי החיים, והם מאריבים לפעמים ימים הרבה מאד.

אלו הם, "המאחרים", אבל גם פה יש כמו כן. מוקדמים, צעירים שלא הגיעו עוד לפרקם, שנולדו בלבות יחידים מאנשי הרוח, העומדים ממעל לכל העם, ועל ידי סבות ומקרים נאותים הצליחו בעליהם לפרסמם וגם לחבבם על הבריות קודם זמנם, בטרם יהיה הדור ראוי להבינם ולקלטם ככל הדרוש. אבל בהיותם רק "מצות אנשים מלומדה" ואינם מתאימים למצב הרוח הכללי, על כן ישארו גם הם מחוץ למחנה הכחות הפועלים ודומים בחייהם לעוללים ויונקים, שהגדולים מחבבים אותם, מתענגים על שיחתם ולאגם, משחקים עמם לפעמים, אבל לא ישאלו בעצתם על כל מעשה.

וגם פה, כל זמן שהנשמה בקרבם, יש תקוה לאחרית שניהם: המוקדמים — כי הרוח הכללי יגיע אליהם בלכתו לפניו, והמאחרים —

כי יבא בם הרוח בשונו במעגלתו לאחור. ועל כן צדקו גם פה חכמי עם ועם, בהשתדלם לפרסם רעותיהם החדשות או לחזק דעות ישנות החביבות עליהם, מבלי שים לב, אם מוכשר הרור לקבלן, אם מקבלן לשמן או לשם דבר אחר, ואם אפשר לו לחיות בהן ולעשות מעשה על פיהן. יודעים הם החכמים האלה, כי לחלש החי טוב מן הנכבד המת, כי כל הנמצא בלב האדם וחי שמה, אף אם כתמונה זרה ונשחתה, אף אם חי בשלה בחדר צר ואפל שבלב, — יש לו תקוה ללבוש ברבות הימים את צורתו האמתית, למלא את הנפש ולהיות הרוח החיה בכל ההגיונות והמעשים, בבוא העת הנאותה לו.

משל לרעיון מוקדם הוא רעיון אחדות האלהות בישראל כל ימי השופטים והמלכים עד גלות בבל.

ביאיות ברורות הוכיחו דוד יום (Hume) ותלמידיו, כי לא ההשתוממות על הדר הטבע ופלאי חזיונותיה הביאה ראשונה את האדם להכיר את בוראו, כי אם הפחד והבהלה מפני המקרים הרעים המתרחשים בעולם. האדם הקדמוני, שהיה נע וגד בארץ לבקש אוכל, בלי מחסה מורם, בלי כמות בקרה, מורדף בלי חשך מתהפכות הטבע ומחיות רעות, — האדם ההוא לא היה מוכשר להתבונן אל חקות שמים וארץ, להתפלא על יפי "הבירה" ולהעמיק חקר אם אפשר לבירה זו בלא מנהיג. כל הושיו, רגשותיו ומחשבותיו התלכדו בלם רק בחפץ אחד — חפץ הקיום. ולפיהו ראה בכל הטבע רק שני דברים: את הטוב ואת הרע, את המועיל לקיומו ואת המזיק לו. מן הטוב התאמץ להוציא את התועלת האפשרית, מבלי להרכות מחשבות תחלה, בשביל לדעת מאין בא; אבל הרע, והוא הלא יותר מצוי ויותר מורגש, איך ינצל מפניו? — השאלה הזאת, אשר לא נתנה מנוח ללבנו, היא שהולידה בו ראשונה, כמעט בלי דעת נפש, את הרעיון הגדול, כי יש אדונים לכל חזיונות הטבע, אדונים שאפשר לפיסם בדברים ולכפר פניהם במנחה, למען יעצרו בעד הרע, ואף למען — כן הוסיף הרעיון להתרחב מאליו — ירבו להשפיע לו את הטוב. וככה היו לו לאלהים כל החזיונות והנמצאים הטבעיים הנוגעים ברב או כמעט לחיי האדם ואשרו, ותמלא הארץ אלילים רבים, כרוב הרעות והטובות בטבע.

אך הנה לא רק מצד הטבע וכחותיו העזים בלבד סכל האדם הקדמוני צרות רבות ורעות, כי אם גם מאדם רעהו. מדינות וממלכות לא נוסדו עוד אז, וסדרים קבועים ומשפטים צדיקים טרם יהיו בארץ; בני אדם חיו משפחות משפחות, עדר עדר לבדו, ומלחמת עולם, מלחמה של כליה, שררה בין משפחה ומשפחה. הרעות האלה שבין אדם לחברו גרמו גם הן "פחד ובהלה", לפעמים עוד יותר מן הרעות הטבעיות, וגם פה בקש ומצא האדם עזר באלהים,

אך לא באלהי הטבע, המשותפים לכל, לו ולשונאיו, כי אם כל משפחה ומשפחה באלוה מיוחד לה לבדה, שאין לו בעולמו אלא היא וכל תעודתו רק להגן עליה מפני אויביה. ועל כן, אחר שיצאו ברכות הימים מן המשפחות ההן עמים שלמים עם חיים מסודרים, ומלחמת האדם באדם קבלה תמונה אחרת יותר כללית; אחר שיכול כבר האיש הפרטי לישב בשלוה הוא וביתו בתוך עמו ותחת המשפחות התחילו העמים לרדוף ולהחרים זה את זה בלי המלה, — אז בטלו אמנם אלהי המשפחות או ירדו למדרגת רוחות ביתיות, אבל תחתיהם באו „אלהי העמים“, אל מיוחד לעם ועם, השומר עליו בעת שלום ועובר לפגיו להנקם מאויביו בעת מלחמה.

הפוליתאיסמוס הכפול הזה, הטבעי והלאומי, מקורו איפוא לא בטעות מקרית בשקול הדעת, כי אם בעצם צרכי הלב ותנאי החיים של המין האנושי בראשית ימיו. ולפי שהצרכים האלה ותנאי החיים האלה לא נברלו או הרבה ככל הארצות, לכן אין להתפלא על כי אצל כל עמי הקדם נמצא (אם גם בשמות שונים ותמונות חיצוניות שונות) את האמונה הזאת האחת: האמונה באלים טבעיים, העוזרים את האדם במלחמתו עם הטבע, ובאלים לאומיים, העוזרים כל אחד לעמו במלחמתו עם עמים אחרים; אלא שאצל עם אחד בולטת יותר האמונה באלהי הטבע, ואצל עם אחר — האמונה באלהי הלאומי, הכל לפי תכונות העם וקורותיו לשעבר, יחוסו אל הטבע ומצבו בין העמים.

לפיכך, כשגולר ונתפרסם כישראל בימי קדם ההם המושג המפשט של אחדות האלהות, לא יכול או הרעיון הזה להיות אלא „רעיון מוקדם“ בלבד. רק יחירי סגולה ידעוהו ידיעה אמיתית, היה, שהלב מרגיש בה והרצון תולך אחריה, אבל המון העם, אע"פ ששמעוהו פעמים אין מספר מפי הנביאים וגם נדמה להם שמאמינים בו, לא היתה בכל זאת ידיעתם אותו כי אם ידיעה חיצונית, ואמונתם בו — אמונה בודדת, שאינה מקושרת עם החיים ואינה מביאה לידי מעשה. לשוא היה עמל הנביאים לפתח רוח חיים בהאמונה הזאת: רחוקה היתה כל כך ממהלך הרעיונות וההרגשות אז, עד שלא יכלה בשום אופן להכות שורש עמוק בלב, למצוא איזה חוט רוחני אשר יקשרה עם החיים.

בעל ספר שופטים רגיל להתאונן על קלות דעתם של אבותינו בדורות ההם, כי בצר להם היו פונים תמיד אל ה' אלהי אבותיהם, ובאשר הושיעם מאויביהם, שבו בכל פעם לעבוד אלהים אחרים, „ולא זכרו את ה' אלהיהם המציל אותם מיד כל אויביהם מסביב“. — אבל באמת לא היו אבותינו קלי דעת במדרגה כזו, להתליך אמונתם כלבוש, לעבור על נקלה מדת אחת לדת אחרת מתנגדת לה; אלא חיו תמיד רק באמונה אחת, באותה האמונה

הקדמונית של הפוליטיאיסמוס הכפול. ועל כן, בעת צרה לאומית, בעת מלחמה ורדיפה מצד עמים אחרים, "צעקו בני ישראל אל ה' אלהיהם". לא שחזרו אז בתשובה, כמובן הנביאים, להיות מעתה באמונת האחרות המוחלטת, כי אם פנו אל אלהי אבותיהם, האל הלאומי המיוחד להם לבדם, להלחם באויביהם, וכשעברה הסכנה מחוץ והדאגות הלאומיות נדחו מפני הדאגות הפרטיות של איש וביתו, שב גם האדם אל האלילים השבעיים של יום יום. רק אחר החורבן, כשנשתנה מצב הרוח הכללי בקהל הגולה באופן הדרוש לאמונת האחדות, — רק אז נקל היה לנביאי הדור לעקור כומן קצר את האמונה ההמונית ולרומם רעיון האחדות להיות השליש לכדו בחיי העם ובכל הליכותיו ומעשיו. לא מפני שפתאום נשא או העם מרום עיניו וראה, מי ברא אלה, כי אם מפני שאסונו הלאומי חזק בלבו את הרגש הלאומי במדרגה גבוהה מאד, עד שהדאגות הפרטיות פנו מקום בראש אל הדאגה הלאומית, ובהתמכרו בכל הניגוני ורגשותיו אל הדאגה הזאת, מוכרח היה לאחוז בכל כחו בתקנתו האחת אשר עוד נשארה לו: באמונתו באלהיו הלאומי ובכחו כי רב הוא להושיע לעמו, לא רק בארצו, כי אם גם בהיותו על אדמת נכר. אבל התקוה הזאת יכלה רק אז למצוא מקום בלב, אם נצחון מלך ככל לא היה נצחון אלהי בכל, כי אם אלהי ישראל, שהוא גם אלהי העולם, הוא אשר נתן בידו כל הארצות והוא גם יקחן מידו, כי לו כל־הארץ, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו. — וככה הבין והרגיש אז העם את התורה הגדולה אשר ידע עד כה רק מרחוק, מן השפה ולחוץ. הורע אשר זרעו הנביאים לפניו על צחית סלע עשה עתה פרי בבוא עתו, וקול נביא הגולה בקראו בשם ה': "למי תדמיני ותשוו... אנכי אל ואין עוד אלהים", — בהיותו מתאים מאד לחשך העם ותקותו הלאומית, דרך עמוק עמוק בלבו והפך משרש כל נשיות רוחו והליכות חיו מימי קדם.

משל לרעיון מאוחר מוצאים אנו אחר דורות רבים באותה החקוה הלאומית עצמה — ברעיון "שיבת ציון".

מתוך שלא לשמה בא לשמה — הוא חזיון מצוי ורגיל בחיים. יש אשר יפנו בני האדם ראשונה לאיזה דבר לא בשביל עצמו, כי אם בשביל יחוסו לאיזו מטרה הקרובה ללבם. אבל מכיון שהורגלו להתעסק בו ולחכמו, אם גם בשביל דבר אחר, הם מתקשרים אליו מעט מעט כעבודות אהבה שאינה תלויה בדבר, אשר תגדל לפעמים כל כך, עד שלא ימנעו מלהקריב על מזבחם גם את משרתם הראשונה, שהביאתם לידי אהבה זו. ככה יתחיל הביולי לאהוב כסף בשביל הנאת תשמישו, ולסוף הוא שוכח את משרתו הראשונה, לא ישבע כסף ולא ירשה לעצמו אף להשתמש בו להנאתו.

גם הרעיון הדתי הגדול אשר התעורר לתחייה בעמנו אחר החורבן הראשון, מתהלה רק ביסוד וחזק אל התקנה הלאומית, התפתח והתחזק אחרי כן, כימי הבית השני, עד שמלא לב העם והתרומם על כל אשר בו וגם על הרעיון הלאומי, אשר ממקורו שאב לפניו כח זמנים. כל החפצים האחרים נסוגו אחור מפני הדתיים, והעם לא שאל ולא בקש עוד כמעט מאומה, כי אם לעבוד את ה' במנוחה ושלום. אם נתנה לו בקשה זו, היה שמח בחלקו ונשא עול זרים בדומיה וסבלנות; ואם לא, אז התגבר כארי ולא נח ולא שקט עד שהיה עוד הפעם בן חורין לעשות באין מפריע רצון אביו שבשמים, אשר אהבו עתה, לא עוד כמלפנים, על מנת לקבל פרס לאומי, כי אם בכל נפשו, "אפילו הוא נוטל את נפשו".

ועל כן, אחר החורבן השני, הרגיש העם ביותר לא חרבן הארץ, לא חורבן החיים הלאומיים, כי אם — "חורבן הבית", אברן המרכז הדתי ואי-היכולת לעבוד את ה' בהיכל קדש, להקריב לו תמידים כסדרם ומוספיהם כהלכתם. החסרון הזה הרוחני יכול להמנות על ידי אמצעים רוחניים: תפלות כנגד תמידים, בית הכנסת כנגד בית הבחירה, ירושלים של מעלה כנגד ירושלים של מטה, ותלמוד תורה כנגד כלם. מוֹזֵן ככל האמצעים האלה יצא העם לדרכו הארוכה והקשה, להתהלך מגוי אל גוי, ובכל ימי גלותו הרבים למד תורה הרבה, התפלל הרבה, וגם בתורתו גם בתפלתו לא שכח את תקותו הלאומית לשיבת ציון. אבל התקנה הזאת לא היתה עוד כאותה של בבל, שחזקה את ידיו לפעולות גשמיות, שהולידה לו את זרובבל, עזרא ונחמיה, כי אם תקנה שאינה אלא תנחומין ללב, שמתשת כח בעליה ומישנתו על ברכיה לחלום חלומות נעימים. כי עתה, כשנבר האיריאל הדתי על הלאומי, לא יכול עוד העם להסתפק במועט, לראות בשיבת ציון רק ישועה לאומית לו לכדו; צריך היה "שתתפשט ארץ ישראל בכל הארצות", כדי "לתקן עולם במלכות שדי", כדי "שיאמר כל אשר גשמה באפו ה' אלהי ישראל מלך". ולפי שקוה יותר מכדי כחו, לכן חדל מעט מעט לעשות גם מה שבכחו, ורעיון שיבת ציון, מכוסה בענן כבד של רמיונות וחזיונות, התרחק מעולם העשייה, לא יכול עוד להביא בדרך ישרה את הירים לידי מעשה, אבל גם אז עוד לא חדל להיות ולפעול פעולה רוחנית בלב, ועל ידי זה — לפעמים גם על החיים המעשיים, אף אם במסתרים או בארחות עקלקלות. בראשונה היו אבותינו שואלים כאמת ובתמים: "שמא היום או מחר יבוא משיח", ומחשבים דרכם בחיים על פי שאלה זו. וגם אחרי כן, אחר שמעט מעט נחלשה האמונה בישועה קרובה, מקוצר רוח, ולא באה עוד כחשבון בחי' יום יום, — גם אז יכולה עוד לשוב ולהתלקח לפעמים על ידי איזה בעל הויה, להתגשם גם בתמונה מזחשית, באותן התנועות הידועות בשם "משיחיות", שבהן התעורר העם

להשתמש באמצעים מעשיים להשגת תקותו, וכתקנתו בן היו האמצעים המעשיים ההם רוחניים ודתיים. אבל מאז יצא המשיח האחרון (שיצ) לחרבות רעה, וגם התפתחות ההשכלה לא נתנה עוד לכל חולם בהקיץ להוליך שולל רכבות אנשים, — מני אז נתק הקשר בין התקנה הזאת ובין החיים, חדלה להראות כל פעולה, ולו גם רוחנית, על העם, חדלה להיות גם נהמה ביום צרה, ותהי לזקנה רפת כח, לרעיון מאוחר.

כמעט לא האמין עוד אדם, כי תוכל הזקנה הזאת לחדש נעוריה בקדם, לשוב ולהיות למקור תנועה חדשה, ומה גם — תנועה מושכלת וטבעית. וככל זאת, הנה באה ונחיתה. גלגל החיים הסב עמו את הרוח הכללי בעמנו דרך נקודות רבות ושונות, עד שהתחיל להתקרב שנית לאותו המצב הבריא והטבעי שהיה בו אז, לפני אלפי שנה; והרוח הקדמוני הנה, המתעורר לתחייה, החיה גם את הרעיון הקדמוני, הלבישו את „צורתו האמתית" והתלבש בו „בגשמה בגוף".

ואולם, אנחנו הרואים עתה „חבת-ציון" בתמונתה המחודשת, מלאה חיים וחקות עלומים, אין אנו רשאים עם זה להקל ראש כנגד אותה הזקנה של הרורות שעברו; אין אנו רשאים לשכוח, כי לולא זאת העזובה והגשמה, ששמנו אבותינו, בחדר צר ואפל בלבנו, לחיות שם „חיי בטלה" עד עתה, לא היה „הרוח" במצבו החדש מוצא לו מיד בכואו „גויה מוכנת להתלבש בה", ומי יורע אם לא היה אז עובר על פנינו כשכא, מבלי להשאיר אחריו כל רישם קים לדורות.

חרג"א.

ה.

עבר ועתיד.

פלוסוף גדול שלא בידעתו היה „אדם הראשון" כשעה שכטא לראשונה את המלה „אני". שהרי כמה „גיעות יגעו הפלוסופים הבאים אחריו, כמה „הזרזים התלוצים בשערה" בראו בהכל פיהם, הכל בשכיל לבאר את המלה הקטנה הזאת, ועדיין לא הגיעו להכינה ולכררה כל צרכה. מי הוא „אני"? שאלה זו נשאלת וחוזרת ונשאלת בכל דור ומוצאה לה תשובה אחרת

בכל דור, לפי מצב החכמה והפלוסופיא בקרבנו. ככה האמינו הפלוסופים בדור העבר, שמציאות ה"אני" בתור עצם שלם ויסודי היא אמת גלויה ומורגשת לכל ואינה צריכה לראיה, בעוד שפלוסופי דורנו ידברו על דבר "התחלקות האני", על דבר "אני כפול", וכדומה.

אבל, מבלי לרדת עם הפלוסופים לעמקי תהום המיטאפיסיקה, אפשר לאמר בלשון בני אדם, כי ה"אני" של כל איש הוא הסכום היוצא מחבור זכרוננו עם רצונו, מהתאחדות העבר עם העתיד. ובאמת, כשאדם אומר "אני", הרי אינו מבין לכו לשערות ראשו וצפרניו, שהיום הן כאן ומחר מתגוללות באשפה, ואף לא לידיו ורגליו ויתר חלקי אותו "בשר ודם", הפושט צורה ולובש צורה, כי אם להרוח או הכח הפנימי, המאחד באיזה אופן נסתר את כל הרשמים והזכרונות של העבר עם כל החפצים והתקנות לעתיד ועושה מכלם יחד כריה אחת-שלמה, אורגנית.

הכריה הרוחנית הזאת הולכת וגדלה ומתפתחת ביחד עם האדם הגשמי, החיצוני, אלא שדרך גידולה הוא כסדר מהופך: מן העתיד אל העבר. "כשאדם גער — אמרו הקדמונים על שלמה המלך — אומר דברי זמר, הגדיל אומר דברי משלות, הוקין אומר דברי הבלים". וכך היא המדה באמת. ה"אני" של הגער עני הוא בזכרונות העבר ועשיר בתקנות וחפצים לעתיד, הממלאים את נפשו ומניעים את דמיונו ל"דברי זמר" ואת כחותיו לפעולה, בלי מעצור ונכול. הגדיל והגיע לימי העמידה, וכבר העשיר בנסיונות וזכרונות העבר ועם זה עוד כחו רב גם לחסוף ולהשתדל בהשגת חפציו לעתיד, או נמצא שוויו-ערך בין שני חלקי ה"אני" שלו: העתיד יעודר בו תנועת הרצון, והעבר יגביל את התנועה הזאת ויתור לה את דרכה, ואז הוא אומר "דברי משלות", עושה לו "בללים" בשביל העתיד על יסוד העבר. וכשהוקין וכח אין לו עוד לעבוד בשביל העתיד, "תרוקן" ה"אני" שלו בעל כרחו מכל חפץ ותקוה, ולא נשאר לו כי אם לצלול בתהום העבר, להצטמצם בנתוח אותם הרשמים והזכרונות שרכש לו בימי חייו, וסוף סוף, אם חכם הוא כשלמה, "אומר דברי הבלים" ומתנחם.

אבל לא כל הוקנים חכמים הם בשלמה. להמון בני האדם יחסר הכח והכשרון להתנחם ב"הבל הבלים" ולמות במנוחה. ובצר לה, תקרא אז תזקנה את האמונה לעזרה, והיא תשיב לה "אני" את ה"עתיד" אשר יחסר לו, עתיד מתאים לתבונת הזקנה, שאינו דורש לא כח ולא פעולה, אלא נתן הבל מובן ומוזמן. וגם את העתיד הזה, אע"פ שאינו מיוסד על נסיון החיים, יקבל ה"אני" אל קרבו ויחברו בקשר אמיץ עם העבר והיו יחד לעצם אחד שלם: כל מה שחסר בעבר ישלים העתיד וכל אשר תגדל מרירות העבר מן יגדל מתק העתיד לעומתו; באופן, שלא רק התאוה, אלא אף הקנאה גובה חוב העבר מן

העתיד, ולא נתקררה דעת „העניים“ עד שאמרו, כי להם לבדם נתנו השמים והעשירים אין להם חלק לעוה"ב.

גם ה„אני“ הלאומי של עם ועם היה לנושא חקירות דקות וסברות עמוקות. אבל גם פה הגיעו פלוסופים אחדים (י"ס מיל ורנן) לידי הכרה, שבעיקרו ויסודו אין המושג הזה אלא תערובת עבר ועתיד: זכרונות ורשמים מצד אחד ותקוות וחפצים מצד אחר, האחרונים וקשורים אלו באלו ומשותפים לכל אישי העם.

וכמו כאדם הפרטי, נמצא גם בעמים שלש מדרגות, כנוגע לערך שני אלו היסודות זה לזה בתערובת ה„אני“. גם לעם יש ילדות, ימי „שיר השירים“, שבהם ישא עיניו ביהוד אל העתיד, וחפציו ותקוותיו יוצאים דחופים ומבוהלים בדבור ובמעשה ולא ידעו גבול ושיטה ומדה נכונה, באין לו נסיונות וזכרונות מושכלים מן העבר, אשר יהיו לו לקו ולמשקלח; אדרבא, גם מעט החומר שנשאר לו לנחלה מן העבר מקבל צורה „שירית“, לפי נטות רוח העם בחפציו לעתיד. אבל מעט מעט ילמדוהו מקרי החיים להביט בעינים פקוחות לאחור, לדעת את עצמו ותכונותיו ותנאי קיומו על פי נסיונות העבר, ואז יהיה לעם חכם ונבון, היודע „מאין בא ולאן הוא הולך“, והעבר והעתיד יתמוגגו אז בקרב „האני“ שלו כערך נכון וכאופן נאות לאשרו והתפתחותו. ימים טובים כאלה יארכו פחות או יותר, ואחריהם יבואו גם לעם ימי זקנה, בזמנם, ולפעמים גם קודם זמנם. וכשרואה שבתותיו הולכים ודלים ואין ביכולתו עוד להוציא חפציו אל הפועל, יחדל גם לחפון ויתבונן כלו בזכרונות העבר. ועת-הירירה הזאת (עדים היונים) עת-הזהב היא לחוקרי קדמוניות, למאספי מגלות בלות וספרים עתיקים ולמבקריהם ומפרשיהם ומפרשי-מפרשיהם. עד שלבסוף מגיעים בני העם לאט לאט ל„חכמת שלמה“, אומרים „הבל הבלים“ ונשמישים אחד אחר.

אבל גם פה יש לפעמים אשר, למרות כל אותות הזקנה ורפיון הכח החיצוניים, עוד רגש „האני“ חזק בקרב העם פנימה, ולא יאבה ולא יוכל לקבל עליו גור דינה של ההיסטוריא ולהסתפק בהמתקת רגעיו האחרונים על ידי זכרונות נעימים: עתיד דרוש לו, חפץ חיים הוא ויהי מה! — ואז תבוא גם פה האמונה על כנפי הרמיון ותתן לו את בקשתו בלי עמל ויגיעה וביד רחבה, הכל לפי מדידות העבר: „לפום צערא אנרא“. ובמצב הזה יש הברל גדול בין איש ועם. האיש ההולך למות — מות ימות, וכל תקוותיו לעתיד אינן יכולות לפדותו מיד שאול; אבל העם, שפתיל חייו רוחני הוא וחקי הפסיאולוגיא לא ישימו קצבה לשנותיו וקין לכתותיו. הוא, אם צלחה לו להביא אל תוך „האני“ שלו את יסוד העתיד, ואפילו רק בתמונת תקוה רמיונית

בלבד, הרי מצא לו כוח סם חיים, מוֹן רוחני גאות לטכעו, אשר יחיה ויקימהו לאורך ימים, למרות כל חלי וכל מרות. ומכיון שחי הוא, אין עוד מן הנמנעות, שבזמן מן הזמנים יביאווהו מקרים שונים לחיות ולהחליף בה בתוך עמים בריאים וחזקים, וחלב העמים האלה אשר ינק יתהפך בקרבו לרם בריא, דם עלומים, וכהרגישו בנפשו כחות חדשים, ישוב להרגיש גם חפצים חדשים, אשר יעוררוהו לעבוד בער העתיד בפועל, ביניעת בשר ורוח.

כידוע, נכתבו או נערכו הספרים ההיסטוריים שבכתבי הקדש בימי גלות בבל. זקן היה ישראל באותו זמן, אפיסת הכחות הגיעה למדרגה זו, שכל בני העם הרגישוה וידעוה וקראו כמר נפשם: "יבשו עצמותינו ואברה תקותנו נגזרנו לנו". ועל כן עמדו לו אז חכמים שנפו להציל את ה"אני" הלאומי על ידי חזק חלק העבר שבו. אם היו משיגים מטרתם על ידי אמצעי זה לבדו — ספק גדול הוא. אבל, לאשרו, לא שאל העם פתרון שאלת קיומו לחכמה, כי אם לנבואה, והיא, הנבואה, הישיבה למצוא את הפתרון המכושף: שבה והחיתה את העתיד ועשתה בבה את ה"אני" שלם. העתיד הנבואי הזה היה מתחלה עתיד קרוב, ורק אחרי כן, כשנבנה הבית השני וההבטחות הגדולות לא באו, נדחה העתיד ממילא מדור לדור, הלאה והלאה, עד החורבן ואחר החורבן, לפעמים התחזק יותר מדי ולפעמים ירד מעלות רכות אחורנית, הכל לפי מצב הרוח ומרת צרותיו; אך בכל הדורות, עד קרוב לזמננו, לא חדל מלהיות חלק נכבד ועיקרי של ה"אני" הלאומי. והוא שעמר לאבותינו לחיות ולהתקים, עם כל רפיון נחם ועלם הקשה, בעוד שעמים אחרים עם עבר יותר כהיר — אבדו ואינם.

רגילים אנו אמנם להאמין, שלא נתקמו ישראל אלא בזכות התורה. אבל קדמונינו, שמסרו לנו את התורה, הורו ולא כחרו, שגם התורה עצמה נתקימה בידנו רק בשביל העתיד, ואלמלא הוא, לא היה כל יסוד נכון לשמירתה: "אע"פ שאני מגלה אתכם מן הארץ היו מצוינים במצות, שבשאתם חוזרים לא יהיו לכם חדשים" (ספרי, עקב). השקפה זו על התורה הביאה אותם לטרוח ולחבר מסכתות שלמות על דבר פרטי דיני זבחים ומנחות ומלבושי הכהנים ועבודתם וכו', לא מאהבה רבה לחקרי קדמוניות, שלא היתה בהם, אלא מפני שהיו מאמינים בלב שלם, שעתידיים כל אלה להתחדש ולשוב להיות לשאלות של חיים, וכאין יכולת בידם להיות "מצוינים" במצות אלו בפועל, השתדלו לפחות להשתלם בידעיהן, ששכשהם חוזרים לא יהיו להם חדשים. והמסכתות הללו, שעסקו בהן אחרי כן בחזרי ישראל דור אחר דור, הועילו הרבה להשריש את התקוה לעתיד עמוק עמוק בלב העם, בהרגילם את לומדיהן להביט על העתיד המקווה כעל דבר ממשי, שראוי להבין אליו ולאבר

זמן בשאלות המתיחסות אליו, ובכה עזרו, המצוות התלויות בארץ לקיום האומה, אולי יותר מאותן שנוהגות גם בחוץ לארץ.

עוד בסוף האלף החמישי, יותר מאלף שנים אחר החורבן, לא נמנע גדול חכמי הגולה לשים לילות כימים, כדי לאסוף ולסדר את ההלכות למשיחא. הוא, בעל "אגרת תימן", הבין היטב ערך, "העתיד" הזה לקיום העם, ועל כן נתן לו מקום גם בין עיקרי הדת, לא מפני שנעלמו ממנו, איש שכולו הגיון, אותן הטענות שטענו נגד זה אחר מותו תלמידו תלמידיו (כבעל העיקרים), אלא מפני שהוא הבין עם זה מה שלא הבינו המה: כי לא מפי ההגיון יהיה העם ויתקיים, כי בלי תקיה לעתיד עתידה גם התורה שתשתכח עם כל עיקריה ההגיוניים, ולא האותות של ההיסטוריא ולא המופתים של האסכולסטיקא לא יצילוה, אותה ואת עמה, מכליה.

אם כבכל, כשהתחיל העם מעצמו, בסבת אסונו הפתאומי, להתיאש מן העתיד, חתרו חכמים להציל מה שיכלו להציל מן ה"אני" הלאומי, והנביאים השלימו את מעשיהם והצילו את הכל, — הגה נראה בדורות האחרונים היוון אחר, שלא היה כמותו מיום גלות ישראל: העם לא התיאש מן העתיד, אדרבא, לא מש מפיו במקדש; אך בלבד שבההו, מתחלה — מקוצר רוח, ואחרי כן — מרוב טובה. ובאותה העת האחרונה, בשמצב העם הושב הרבה והצליח, להחליף בה בתוך עמים בריאים וחזקים, ובבחותיו החדשים היה יכול איפוא, "לעבור בעד העתיד בפועל", ולא חסר לו כי אם לעורר את תקותו מתרדמתה, — בשעת הכושר הזאת, קמו חכמיו לגרש בלה את התקוה הנרדמה ולמהות זכרה גם מפי העם. "גירונא" הוא האידיאל החדש, שחכמי ישראל מפיצים במחנה, תחת העתיד הלאומי. אבל גם את "גירונא" אי אפשר להשיג בפסיעה אחת, כי אם בדרך ארוכה ואחר "גלגולים" רבים, ומה יעשה העם בינתיים? — לפיכך אנו מוצאים, כי באותה מדה שחלק העתיד הולך וחסר, בה במדה, באותו זמן ובאותו מקום ועל ידי אלה החכמים בעצמם, הולך ומתרחב חלק העבר של ה"אני" הלאומי. בין סדר התפלה החדש בלי זכר לעתיד ובין הספרות החדשה על תולדות העבר יש קשר ויחס פנימי, פסיכולוגי, אשר גם המחדשים האלו בעצמם לא ירגישו את כל תקפו: הזקנה, שאבדו את תקותה לדעת, מבקשת תנחומים ותשלומים בעד אבדתה, והנה מראים לה באצבע על העבר, כדי שתשתעשע ותתגעגע, עד שסוף סוף תכוא לירי הכרה, כי עבר שאין עמו עתיד אינו צריך ל"אני" מיוחד שיהיה לו לנושא המידו, כי אף אם ראוי הוא להתקיים בזכרון המין האנושי, אפשר לו להתקיים בפני עצמו, בלי שמירת בעליו הראשונים, ובשביל גאווה אריסטוקרטית בלבד — לאמר לכל: "אבותי הצילו את רומא" — אין שזה לחיות ולסבול.

בעלי־העבר הללו, אע"פ שכונחם אינה רצויה, מעשיהם רצוים ומועילים גם לבעלי ה"אני" השלם: ירחיבו ת"חכמים" את העבר על השבון העתיד ויכזבו אחריהם, הנביאים" ויחזקו את העתיד על יסוד העבר, ומשניהם יחד יתרחב ויתחזק ה"אני" הלאומי.

גרועה הרבה מזו היא על כן כתה אחרת, האומרת להביא גאולה על ידי עתיד שאין עמו עבר; המאמינה, כי אחר היסטוריא של אלפי שנה, אפשר לעם להתחיל עוד הפעם הכל מחדש, כקטן שנולד: לעשות לו ארץ לאומית חדשה עם חיים וחפצים לאומיים חדשים. הכתה הזאת שוכחת, כי העם כלומר, ה"אני" הלאומי בצורתו ההיסטורית, הוא זה הרוצה להתקיים, הוא ולא אחר, כלו כמו שהוא, עם זכרונותיו ותקנותיו, וכי אם היה הוא יכול להתהפך ללא־הוא, היה מוצא זה כבר הרבה דרכים לפניו. יש אמנם עוד גם "אני" אחר: ה"אני" הפרטי, הזמני, של כל איש ישראל בפני עצמו; וזה, כשקומו בסכנה, יכול הוא בודאי לבקש לו מפלט בכל אופן ולמצוא מנוח בכל מקום, וכל המקום רבבות "אני" כאלה, באיזה אופן ובאיזה מקום שיהיה, הרי הוא מביא חועלת זמנית גם לכלל העם, שהנפשות האלה הן חלקים ממנו. אבל ענין אחר הוא ה"אני" הלאומי, הנצחי של עם ישראל, והמאמינים שאפשר להוליך גם את זה בדרך שהם רוצים לילך אינם אלא טועים: דרכו כבר כבושה ומנובלת לפניו על ידי עצמותו, ועצמותו — יסודה מעבר וסופה לעתיד.

תרנ"א.

ו.

שתי רשויות.

משנתפרסמו חזיונות ההיפנוטיסמוס אנו יודעים, כי בתנאים ידועים אפשר להפיל על האדם תרדמה ממין מיוחד, וכשמצוים עליו אז לעשות לאחר יקיצתו בשעה פלוגית איזה מעשה זר לרוחו ולרצונו, הרי הוא מקים אחרי כן את המצוה בשעה הקבועה לו, מבלי שידע עם זה בנפשו, כי אנוס הוא לכך על פי רצונו ומצותו של איש אחר, אלא (במו שמעידים החוקרים הבקאים בענינים אלו) מאמין באמונה שלמה, כי מרעתו ומרצונו החפשי עושה מה שעושה וכי כך גם נאה לו לעשות, מפני טעמים שונים שבזרא לו בדמיונו, כדי לישב הדבר בעיני עצמו.

אחר העם. על פרשת דרכים I.

דוגמתו של החזיון הזה, שכצורתו הנזכרת יעורר תמהוננו בדבר יוצא מן הבלל, אנו מוצאים באמת בכל אדם ובכל זמן, רק בצורה בלתי בולטת כל כך, ועל כן — בלתי מעוררת תמהון והתבוננות. כל בן-תרבות, שנולד וגדל וחי בתוך איוו חברה מסודרת, הרי הוא נמצא כל ימיו במצבו של אותו האיש המשועבד לרצון אחרים שלא בידעיתו. החברה הסובבת אותו מפילה עליו תרדמה היפנוטית עוד כראשית ימיו, ובתמונת החנוך היא ממלאה אותו חבילות של מצוות שונות, המגבילות מראש את תנועות רוחו לעתיד ונותנות צורה קבועה לשכלו ולבו, לנטייתו ובחירותיו; ואחרי כן, בהיותו לאיש, היא הולכת ומחדשת בו בלי הרף את פעולתה זו ברכיבים שונים. הלשון והספרות, הדת והמוסר, החקים והמנהגים — כל אלה ודומיהם אמצעים הם בידי החברה, שבהם היא מישנת את האיש הפרטי ומשננת לו מצוותיה בתמידות, עד כי לא יוכל למלט נפשו מהן.

ולפי שהחברה עצמה, הפועלת על אישיה הפרטיים, אינה בריה מיוחדת הנמצאת מתוצה להם, אלא כל מציאותה ופעולתה היא רק כס ועל ידיהם, במסרם אלו לאלו את מצוותיה ובפעלם אלו על אלו ברוחה על ידי דבור ומעשה, — לכן אפשר לאמור בצדק, כי במעמקי לב כל אחד מאישי החברה יושבים אלפי היפנוטיזורים נסתרים, המצוים עליו כחוקה: "כך וכך תהינה דעותיך, כך וכך מעשיך!" — והוא שומע, מבלי דעת כי שומע הוא; הוגה דעות ועושה מעשים במצווה עליו, מוצא עם זה גם ראיות נכוחות לדעותיו ומעמים נכונים למעשיו, ולא ירגיש שרוח אחרים חושב מתוך מוחו ומעסיק את ידיו, בעת שרוחו העצמי, ה"אני" הפנימי שלו, זר לפעמים לגמרי לכל אותם ההגיונות והמעשים, אלא שאין קולו נשמע מפני קול המונו של "האני" החיצוני, "אני של דברים" — כמו שקורא לו אחד מפלוסופי צרפת (Bergson) — אשר הליבשהו החברה.

ולפי שאין החברה בוראה לה בכל דור מחדש את קניניה הרוחניים וארחות חייה, אלא דרכם של דברים אלו להולד בה בראשית ימיה, על ידי תנאי החיים, וללכת אחרי כן הלוך והתפתח כמשך דורות רבים עד שמקבלים צורה מוגבלת נאותה לה, ואז הם נמסרים בירושה מדור לדור כלי שנים עיקריים, — לכן אפשר לאמור עוד יותר, כי גם החברה כולה בכל דור אינה בעיקרה אלא כלי-תשמישו של רצון הרוחות שקדמו לה, וההיפנוטיזורים הראשיים, המושלים בלי גבול ברוח היחיד והעבור, הם איפוא בני עבר רחוק, שכבר עלו עשבים בלחיהם לפני מאות או אלפי שנה, ועדיין קולם נשמע ומצותיהם נשמרות ונעשות באהבה וכבוד, מבלי שידע האדם או הרור, איה הגבול בינו ובינם, בין שלו ושלחם.

כשאנו שומעים איפוא בני אדם מדברים נבוהה על אדות, ההכרה הפנימית שכלכם, אשר לפיה יוצאו משפט על אמת ושקר, טוב ורע, יופי וכיעור, — יש לנו צרקה לחשוב אז, שאם היינו יכולים לנחח את ההכרה הנות ולמצוא את היסודות שהורכבה מהם, לא היינו מוצאים בה על הרוכ אלא מצוות שונות של היפנוטיזורים שונים מומנים שונים, שעל ידי הסתבכות סבות שונות בחיי החברה נודמנו יחד כנפשות בני האדם הללו ולבשו צורת ה"אני" שלהם. — בשעה שהבחנו הנודע, "מורטארא", למשל, שולח את רעמיו מעל הבמה על ראש מתנגדי האמונה הקתולית וממעמקי הברתו הפנימית משתרל להוכיח ישרה ואמתה, — יש לנו צרקה לחשוב אז, שאלו לא הטפוחו הבהנים הקתולים בילדותו מורעות אמו היהודית ולא הביאוהו ביד חזקה תחת שלטון היפנוטיזורים ידועים, קדמונים ואחרונים, היתה הברתו הפנימית מורכבת עתה מיסודות אחרים לגמרי, והיפנוטיזורים אחרים, משונים מאד מאלה, היו מדברים עתה מתוך גרונו באותו החום עצמו.

כשהשנים כתקונן, כלומר: כשהחברה בהוה הולכת בכל הדברים בדרך שסללו לפניה אבותיה לשעבר, או משתתפים שניהם, העבר וההווה, בעבודה אחת: משגנים יחד להאיש הפרטי את המצוות החברתיות כשפה אחת וכדברים אחרים. ועל כן יכול או האיש הפרטי לחיות בשלוה ונחת במצב תרבותו, להתנועע כל ימיו בתוך החוג הצר אשר חגו שניהם מסביב לו, ולהחשב עם זה בעיני עצמו כבן-חורין, מכלי רעת ומכלי הרגש עד מה מאותן השלשלאות של ברזל שהוא אסור בהן.

אבל לא תמיד השנים הן כתקונן. יש אשר (מסבות שונות, שאין כאן מקומן) תנשב פתאום רוח חדשה באויר החברה מאוה צד ותביא אל קרבה רעיונות וחפצים חדשים אשר לא שערום אבותיה. האזרחים הזרים האלה באים ודופקים על פתחי הלבבות ומבקשים להכנס, ומיד יוצאים לקראתם מכל חריריהלכ האזרחים, "בני העבר", כוחנים וכורקים אותם, אם לשלום או למלחמה באו, וכשאנים מוצאים בהם שום פסול אלא זרותם בלבד, נותנים להם רשות, אם גם לא תמיד בעין יפה, להכנס ולשבת כמנוחה באחת הפנות, באופן שלא יפריעו אותם, את האזרחים, מעבודתם וממשלתם. בראשונה מקימים האזרחים תנאי זה, יושבים לבדד בקרן זווית ואינם לוקחים חלק בהנהגת החיים הפנימיים. אבל לאט לאט הם מרחיבים גבולם יותר ויותר, שרשיהם מתחזקים וענפיהם מתפשטים, וברבות הימים, והנה גם הם היו לבעלי כח, למושלמים ומצוים, לאזרחי ההווה. אז הם יוצאים ממחבואם, מתיצבים על שדה החיים בכל קומתם וצביונם, ובמצבם החדש הם פוגשים עוד הפעם באזרחי-העבר.

הפגישה הזאת, של שני מיני האורחים, מביאתם לפעמים לידי אחזה ורעות, כשהם מוצאים תועלת אלו באלו (כמו שכן כרתו ברית ביניהן תורת ההיפנוטיזמוס ואמונת הספיריטיזמוס בלבבות אנשים חכמים ידועים). אבל יותר רגיל הוא שתהיינה תוצאותיה איבה ותחרות, בהגלות או פתאום סתירה פנימית בין תכונותיהם ומגמת פניהם של אלו ושל אלו, סתירה שנתעלמה מן העין בעת הפגישה הראשונה, כשההזה היה עוד קטן ודל ותכונותיו לא התפתחו עוד כל צרכן.

לאושר האדם, דרכה של סתירה זו להתפרץ בגלוי לאחר שכבר נגמרה בסתר, כלומר: לאחר שכבר הספיק ההזה לא רק להכות בעצמו שורש עמוק בלב, כי אם גם לחתור בחשאי, בלי דעת נפש, חתירה עמוקה תחת שרשי אותו ה"עבר" המתנגד לו, ורק כאשר כבר הקיפה החתירה את זה האחרון מכל צדדיו ואין לו עוד על מה להשען, יפקח האדם את עיניו ורואה מה שכבר נעשה בו בלי ידיעתו, רואה חורבה נוטה לגפול במקום שהאמין עד כה לראות בנין חזק. ואף אם ידאב לבו למראה עיניו, הנה מוכרח הוא או להכיר ולהודות, כי הנעשה אין להשיב, ובכן יתחם בעל כרחו, ופצעיו הפנימיים ירפאו בזמן קצר.

חיונות מעין זה מצויים הרבה בחיי האומות הנאורות, והם המה ביחוד מה שרגילים הסופרים לקרוא "רוח העת", אשר בשמה הם דורשים ולה הם מיחסים שונים שונים בחיי החברה. הרוח הזאת נולדת תמיד על ידי חדושים קטנים שמחדש ההוה, אשר בראשיתם אינם נראים כנוגעים בנחלת העבר, ועל כן יכבשו להם דרך בנקל, אך מבין שנכנסו ללבבות ונתאזרחו שם, אינם נסוגים אחור עוד, אף אם יפגשו על דרכם באיוו מבריותיו של העבר העומדות לשמן להם, אלא אדרבא, לאט לאט הם מוצצים לשד הבריות האלה, עד שנעשות "עצמות יבשות", ואז די בגשיבת "רוח" כל שהיא להרחיק לגמרי, בפעם אחת, מעל דרך החיים.

כך היא המדה כשהחיים מתפתחים מאליהם, בלי רחיפה פחאומית, מלאכותית; אבל לפעמים יקרה, ביחוד בשאלות רבות-דערך, שאנשים חכמים הרואים את הנולד יקדימו לראות ולהראות גלוי לכל את הסתירה שבין העבר וההוה באיזה מענפי החיים, בטרם עוד הצליח ההוה להחליש במסתרים כחו של העבר. מגלי-סוד האלה הם תמיד מבצלי הקצוות, כלומר, הללו שמהלך-חיייהם גרם להם שתהא "הכרתם הפנימית" בענין זה מורכבת רק מיסודות של עבר בלבד או של הוה בלבד, ואלו ואלו דנים גורה שוה מנפשם על החברה כלה ורואים על כן גם כה רק חצי דבר: כה העבר בלבד או כה ההוה בלבד; וכשם שהם עצמם רחו בנקל את האחד מפני השני, כך הם

מאמינים, שלא יכבד לנרש את החלק השנוא להם גם מתוך חיי החברה על ידי גלוי הסתירה שבינו ובין החלק האחר.

ובין שנחשורה תנועה זו מצד בעלי העבר ובין מצד בעלי ההווה, מביאה היא את החברה במבוכה רבה, בהכריחה אותה לבקש חשובה על השאלה: "מי נדחה מפני מי?" בעת שנפשה קשורה עוד בשניהם יחד ואין בה כח לרחות לא זה ולא זה. לפעמים תנסה או אמנם להשתיק ביד הזקה קולו של זה או זה, העולה ממעמקי לבו, ולחיות איוה זמן רק על פי מצוותיו של אחד מהם בלבד; אבל עד מהרה ישוב גם השני להרים קולו בכח, והחברה מוכרחת לשמוע, לא תוכל להתעלם. השאלה הגדולה, הדורשת חשובה בחוקה, היא אז איפוא: איך אפשר לעבוד כאחד שני האדונים האלה המתגרים זה בזה?

ומה לא יעשה ההנכח! גם לשאלה קשה כזו הוא מוצא תשובה. חכמי החברה מתחילים אז לפשר ולתוך בין העבר וההווה, מלבישים את הראשון מחלצות חדשות או שמים מסוה על פני השני, למען לא יראו זה את זה כצורתם האמתית. ואע"פ שמחלצות העבר אינן מכסות מערומיו אלא בדוחק והמסוה שעל פני ההווה מלא נקבים נקבים, הנה יספיק לה להחברה גם המועט הזה, בתור אמצעי זמני, אשר ימציא לה מנוחה עת ידועה ויתן לה להתרגל מעט מעט בעבודת שני האדונים כאחד, עד כי תגיע השעה שלא תצטרך לשום אמצעי מתוך כיניהם. כי אמנם, על ידי ההרגל יכול האדם להגיע למצב זר ונפלא כזה: הקרעים שבנפשו לא נתאחו כלל, אבל כעין מחיצה קמה ונצבעה במקום הקרע ומבדילה בין העבר וההווה, באופן שכל אחד מהם פועל פעולתו במחיצתו, מבלי להפריע גם את האחר מלפעול במקום המיוחד לו.

בימינו אלה — אומר פלוסוף אמריקני (John Fiske) — קשה עלינו לציר לנו את הרושם האדיר שעשה הדבר, בשנורע פחאוס שאין הארץ מרכזו הבריאה ואין האדם אלא אורה אחת הנקודות הקטנות והאפלות של החומר העולמי. אבל בעיני בני־דורו של קופרניקוס היתה התורה הזאת החדשה כהורסת את הדת עד היסוד. כי בעולם בזה, המלא המון חזיונות שאין להם כל יחס אל האדם ותינו, מה תהא עוד על ההצלחה הנצחית שהדת מבטיחה לבעליה, המיוסדת בעיקרה על הרעיון, שהשתלמותו של המין האנושי היא היא תכלית כל הבריאה ומטרת ההשגחה התמידית? ובוכרנו זאת, נבין, כי לפי טבע הענין, צדיכים היו כהני הדת לדרוך בחמה עזה את גלילי וברונא ורומיהם. אבל יחד עם זה נראה עוד חזיון אחר הראוי להתכוננות, והוא: כי אף על פי שקמה והשתכללה האסטרונומיאה על יסודות חזקים, למרות התנגדות הכהנים, הנה גם יסודי הדת נשארו קימים ועומדים ולא

נהרסו על ידי זה. "לא שהשאלה היא, אשר הפריעה או מנחת האדם, מצאה לה אחרי כן תשובה הגונה, אלא שתש בזה מרוב ימים."

כלומר, בתחלה, בשגלו הכהנים את הסתירה האיומה שבין העבר וההווה, ובגפוש בני הדור ההוא נצטוו בצרים שני כחות חזקים זה לעמת זה, אז מוכרחת היתה החברה לבקש איוו תשובה על השאלה ההיא, "אשר הפריעה מנחת האדם"; ועל כן נכתבו או באמת ספרים שלמים, שמטרתם היתה "לכסות מערומי העבר או לשום מסווה על פני ההווה". אבל כמשך הזמן התרגלה נפש האדם לראות בתוכה, "שתי רשויות" הללו, ומכיון שהורגלה בשתייהן, אינה מרגישה עוד צער והפרעת מנוחה בסבת הסתירה שביניהן, וממילא אינה מוצאה עוד צורך לחברן יחד על ידי אמצעים מלאכותיים, אלא מניחה לכל אחת לתפוס מקום ולמשול בו כרצונה, ואין מלכות נוגעת בחברתה.

פרי השנוי הזה בכל שלמותו אנו מוצאים באנשים כסכי (Secchi) האיטלקי, שהיה אסטרונום מצוין וכהן אדוק באחד, ועל השאלה, איך הוא מאחד בגפשו שני אלה התפכים, היתה דרכו להשיב: "בשאי עוסק באסטרונומי גומיא אשכח את כהונתי, וכשאי עושה מעשי כהן אשכח את האסטרונומיא".

אבל גם בשוק החיים של יום יום יש אשר נפגוש במצב נפשי כזה, אלא שנעבור עליו בלי התבוננות. כמה פעמים אנו רואים אנשים מתוכחים. זה מוכיח בראיות, שאיוו דעות מקובלות או מנהגים קבועים אינם יכולים לעמוד בפני "רוח העת", וזה, תחת לסתור את הראיות, מסתפק בתשובה קצרה: "טענה ישנה היא זו". בעלי שכל בריא תמהים ולועגים על תשובה כזו וחוזרים ושואלים: "וכי מפני שטענה ישנה היא תש כחה?" ומצר ההגיון אין ספק שהצדק אתם. אבל חיי הגפוש יש להם חקים לעצמם, שאינם נשמעים תמיד לחקי ההגיון, ומצר החקים האלה, הפסיכולוגיים, הדין עם המשיב, אף על פי שעל הרוב אינו מבין בעצמו כונת תשובתו. והכונה היא זו: הסתירה הזאת שבין העבר וההווה כבר נודעה בין החיים, ובכל זאת שניהם קיימים ועומדים. אות הוא, כי כבר הורגלו בני אדם לראותם יחד זה בצד זה למרות התנגדותם, ועל כן אין פגישתם רעה עוד לשום אחר מהם.

הכהנים בימי קופרניקוס וגלילי, שעיקר התנגדותם אל ההווה היה רק בשביל קיומו של העבר, היטיבו איפוא לעשות כמה שמהרו להביא את שניהם לידי פגישה גלויה, בזמן שבה העבר היה חזק עוד. ואע"פ שלא הצליחו לגרש את ההווה, כחפצם, אבל את מטרתם העיקרית השיגו: העבר נשאר בתקפו בצד ההווה, למרות הסתירה שביניהם.

ומכאן אנו למדים, שבעלי הקצה השני, כהני ההוה, הרוצים בכטול העבר, צריכים להשתרל בשביל מטרתם, להפך, להרחיק זמן הפגישה הגלויה עד לאחר שהשלים ההוה את מלאכתו בסתר, לאחר שבה העבר נחלש כבר בעמקי הלבבות במדה הדרושה למפלתו הגמורה. ואם אינם עושים כן, אלא הם מצדם מקדימים לגלות את הקרע שבגפוש החברה קודם שנתרחב כל צרכו, בתקותם להחיש על ידי זה קץ העבר ולהעביר ממשלתו בלא יומו, — הרי הם מועים בחשבונם, ולא לבד שחקותם לא תבוא, אלא שבמעשיהם אלו הם מאריכים עוד ימי העבר וכיריהם הם בונים חיץ סביבו לשמרו מפני ההוה, בהביאם את החברה להתרגל בפגישתם ולהביש על הסתירה שביניהם כעל „טענה ישנה“.

ובדבר הלכה זו נכשלו טובי עמנו בדורות האחרונים, ועד עתה לא עמדו עליה והולכים וגושלים בה.

השנאה לישראל היא אחת ממצוות העבר היותר חזקות, שנשתרשה עמוק עמוק בלבבות עמי אירופא, יושלים ורומא, הדת והחיים, שהפילו יחד תרדמה היפנוטית על ה„ברברים“ כובשי אירופא והרבו להם תורה ומצוות, השתתפו יחד גם במצוה זו ומסרוה בהרבה דרכים שונים ליורשיהם אלה. והדורות שאחרי כן הוסיפו גם הם מצדם לחזק ולשננה לבניהם אחריהם, עד שהיתה באמת בעין „מחלת-הנפש העוברת בירושה מאבות לבנים“⁽¹⁾. כלומר, לא שמראשית ברייתה היתה מחלה; אדרבא, במשך הרבה דורות, עד סוף ימי הבינים, יכלה להחשב כסימן בריאות להחברה האירופית, בהיותה מתאימה היטב לכל יתר הרעות וההרגשות ששלטו אז בעולם — ומה בריאות החברה, אם לא הרמוניא שלמה ככל הליכותיה? — אבל בעת החדשה, מאז נולדו והתפתחו הרעות וההרגשות ההומניות והחברה התחילה לתקן חייה לפיהן, ראויה היא שנאת ישראל באמת לשם „מחלה“, בשביל שהיא מתנגדת לאותם היסודות שעשהתה החברה לבסים לה.

ואולם, יהיה השם מה שיהיה, העיקר הוא, כי שנאה זו, מצות העבר, נשארה בכל עצם תקפה, היא ותולדותיה המעשיות, גם בעת שההוה התחזק והתפשט כבר במדה הגונה ובחרבה מענפי החיים כבר נסו צללי העבר מפניו. אות הוא, כי שרשו של העבר הזה היה מונח עמוק מאד בלב, עמוק כל כך, עד שההוה בדרך התפשטותו לא הגיע אליו עדיין ולא הספיק עוד להחליש נחו במסתרים.

אם היו גדולי עמנו, לוחמי מלחמת האימנציפציא בראשית המאה הוזאת, שמים לבם להאות הזה, היו מודיעים בסכלנות, כלי זינו של עמנו

(1) [עיי' למעלה ע' 75.]

מעולם, והיו ממתינים לו לההוה עד שיתפשט ויתחזק עוד יותר, ומעצמו, בלי רעש מלחמה, יתחור חתירה גם תחת שרשי העבר הזה ויהפוך את תולדותיו המעשיות, "לעצמות יבשות", ואז תהיה העת מוכשרת להתנפל על שארית העצמות האלה בגלוי, כדי "להרחיקן כליל מעל דרך החיים". אבל גדולי עמנו החם היו "בעלי הנה בלבד" ומנפשם דנו על החברה כלה. בהכרתם הפנימית לא היה מקום עוד לקנאה דתית ושנאה לאומית, ועל כן האמינו, כי כך נחלש כבר העבר גם בלב יתר החברה, ואם עודנה מחזקת במצותו כנוגע לישראל, אין זו אלא שגיאה הגיונית בלבד, כי לא תשים לב אל הסתירה שבין העבר הזה ובין רוח העת; צריך אפוא רק לגלות את הסתירה הזאת, ומיד ינוסו הצללים וליהודים תהיה אורה.

ובאמת באה החברה מתחלה בין המצרים ולא יכלה למצוא מענה על טענותיהם ותביעותיהם של היהודים, אשר עלו פתאום מן הגמל לקרוא בשם ההוה ההומני, שהיא מתפארת בו. ועל כן נסתה באמת, להשתיק ביד חזקה את קול העבר העולה ממעמקי לבו והסכימה, אולי באנחה מסותרת, לבלול גם אותם, את השנואים לה, בתוך האידאל הגדול של "חירות שוני ואחזה". אבל המצב המלאכותי הזה לא יכול להאריך ימים. עוד חזק היה העבר יותר מדי, וכל מה שהוסיפו להשתיקו ביד חזקה, כן הוסיף לקרוא בבח בעמקי הלבבות, — וסוף סוף נשמע קולו גם החוצה.

ואנחנו גם על האות הזה האחרון אין אנו משגיחים. עודנו קוראים מן המצר ל"רוח העת" ומוזכרים את הסתירה הגדולה שבינו ובין מצבנו. ועל ידי ההוכחה הגלויה והתמידית הזאת עצמה אנו מבריחים את החברה, לא לעקור משרש את העבר — מה שאין ביכלתה עוד לעשות, אף אם תחפוץ — כי אם לבקש אמצעים מלאכותיים, איך לעשות שלום בנפשה פנימה: למצוא איוו אמתלא, אשר תתן לה האפשרות להחזיק בהאידאל של ההוה החביב עליה, רק עם ההוספה הקטנה: "חזן מן היהודים", אשר ירוש העבר מאתה. אמצעים מלאכותיים כאלו ימצאו לה בתמונת אותן העלילות הנורות והמתמיהות, ההולכות ומתחדשות עלינו מומן לומן, למרות כל המופתים הנאמנים המראים שקרונן, שכבר נתפרסמו פעמים אין מספר. העלילות האלה, כמו אותן החקירות של גלילי וחבריו על דבר יחס הדת לשיטת קופרניקוס, אינן אלא תולדות החברה הפסיכולוגי, לאחר כאיוו אופן שיהיה שני כחות פנימיים חזקים המתנגדים זה לזה, ועל כן, כל זמן שתמצא החברה צורך באמצעים כאלו, כדי להמציא מנוחה לנפשה בנרון זה, עתידות הן העלילות האלה להתקיים ולהתחדש תמיד, ואין חכמה ואין עצה להכחידן.

ואולם, על יסוד האמור אפשר לחשוב, כי הצורך הזה באמצעים מלאכותיים אינו אלא זמני, כי מעט מעט, על ידי פגישתם התדירה של

העבר וההווה, שאנו בעצמנו משתדלים בה, תתרגל החברה במציאות, שתי רשויות" אלו בקרבה, ויש יום אשר הסתירה שביניהן, אחר, שתש כחה מרוב ימים", לא תרגיו עוד מנוחת הלכבות גם בלעדיו כל אמצעי מתוך. ואם כן, אין הדבר מן הנמנעות, שבמשך הזמן תתחזק ותתפשט ה"הומניות" יותר ויותר, עד שתקוף באמת כל בני האדם: לבנים, שחורים, אמוצים וכו', עד שתפרוש כנפיה גם על החומאים היותר גדולים, כחפין "קרימינולוגים" ידועים, והעולם ימלא צדק ויושר, תמלה וחנינה, ביחס לכל הבריות, וגם על קן צפור יגיעו רחמים. — רק "היין מן היהודים". ואם יקום אז אדם וישאל: "איך יתכן הדבר, והלא הסתירה גלויה וכוללת?" ישיבו לו חכמים כספי: כשאנו עוסקים בהומניות נשכח את היהודים, וכשאנו עוסקים ביהודים נשכח את ההומניות. ואנשים פשוטים ישיבו בפשיטות: טענה ישנה היא זו".

תרנ"ב.

ז.

חקוי והתבוללות.

בשם "חקוי" אנו מכנים, על הרוכ לגנאי, כל מה שאדם אומר ועושה הושב ומרגיש, לא ממעמקי עולמו הפנימי, כתולדה מוכרחת ממצב כחיותו הנפשיים ויחוסם אל העולם החיצוני, כי אם מפאת הנטיה הטבעית בו להדמות אל אחרים, ומפני שהם כך, אף הוא כך.

אם, כדעת פלוסופים ידועים, הטוב המוסרי הוא טוב בעצם והרע רע בעצם, ואנו מכחינים בין שניהם לא על פי היקשי השכל, כי אם על פי "חוש מוסרי" מיוחד הנטוע בלבנו, — אז רשאים אנו בודאי לחשוב את החקוי לפחיתות מוסרית, אחר כי החוש המוסרי שבלבנו אינו אומר "טוב" למדה של קופים זו. אבל אם, כדעת אחרים, ההבחנה בין טוב לרע מיוסדת על שקול שכר כל דבר כנגד הפסדו ביחס להצלחתה ותפתחותה של החברה האנושית, אז אפשר להטיל ספק בצדקת משפטו של החוש המוסרי בנדון זה. יכול להיות אמנם שיש הפרזה ונטיה לצד אחר כשיטתו של אותו חוקר צרפתי (Tarde) "היושב ודורש כשנים האחרונות, כי כל ההיסטוריא אינה אלא פרי החקוי, הפועל לפי "חקים" ידועים; אבל התבוננות כל שהיא ריה

להביאנו לידי הודאה בעיקר הדבר, כי מדה מגונה זו היא באמת אחר מן הרברים שעליהם עומדת חברת האדם ושב לעדיהם לא היתה יכולה להברא ולא להתפתח אחר שנבראה. הגע בעצמך! אלו היו בני אדם מטבעם בלתי נגזרים במאומה זה אחר זה, אלא כל אחד חישב מחשבותיו ופועל פעולותיו רק „ממעמקי עולמו הפנימי“, מבלי להמשיך אחר שום כח הנובע מנפש אחרת. — וכי בני אדם כאלו יכולים היו להניע לקנינים חברתיים מוסבמים: לחקים ומנהגים קבועים, למושגים דתיים ומוסריים משותפים לכל, וכדומה מן הדברים, שבכללם הם אמנם תולדות טבעיות מסבנות בלליות, אבל בפרטיהם אי-אפשר להם בלי סבות צדדיות, אינדיווידואליות? ומה שעולה על הכל: איך היתה הלשון נבראת ומתפתחת באיוו חברת, אם איש לא היה מחקה את רעהו, אלא כל אחד היה ממחין עד שמצב כחותיו הנפשיים יביאהו לקרוא לכל דבר דוקא בשם פלוני, כמו שקורא לו חברו? — ואם אין לשון אין דעה, והאדם לא היה מתרומם לעולם על הבהמה.

ואולם גם החקוי לא היה מספיק לסבב התפשטותם של קנינים אלו בין כל אישי החברה, אם היה מביא את כל אחד מהם לחקות כל חבריו במדה אחת בשוה. שהרי אז היה מספר נושאי החקוי שוה למספר המחקים, והיה כל אחד בוחר לחקוי בכל דבר „נושא“ אחד מהרבה, לפי „מצב כחותיו הנפשיים“, וחזרה איפוא השאלה למקומה. — כדי לצור צורה אחת לכל החברה, צריך על כן שימצא לו החקוי מרכז אחד כללי, אשר כחו יהיה גדול למשוך אליו כל הלככות, את הקרובים אליו — בלי אמצעי, ואת הרחוקים — כאמצעות הקרובים, ולהיות בבה הנושא היחיד או הראשי לחקוי של כלם.

מרכז כללי כזה נמצא באמת בכל חברה בראשית התפתחותה, וביחוד באותה העת הקדומה, כשרוח האדם היתה מתיגעת לספס ולעלות מתהום הבהמות לחיים אנושיים, חברתיים. במצבו השפל ההוא (שאנו מוצאים דוגמתו גם עתה אצל השבטים „הפראים“), כהיות האדם כל ימי חייו בסבבה חמדית מכל צדדיו, הרגיש ביותר את ערך הכח ויכבד את החוק ממנו כמלאך אלהים. עיני כל משפחה או שכט היו נשואות אז ביראת הרוממות אל ראשה ומגנה, „נשיא אלהים אשר בתוכה“, והישות הפרטית של כל אחד, עם כל תכונותיה ונשיותיה, כמו נתבטלה לגמרי מפני הדרגאונג של ה„אידיאל“ הזה. על כן לא יסלא, כי היה הוא המרכז הראשי, שאליו נמשכה מאליה מרת-החקוי שבלבות בני חברתו בזמנו, ובלי כונה מיוחדת, בלי כל מטרה עצמית, רק בעקב התבטלות הישות השפלה מפני הגבוהה עליה, נעשו דבריו ומעשיו והליכותיו לקנין הכלל כלו. הקנין הכללי הנה עבר בירושה מאבות לבנים, וגם בתוך הבנים בכל דור היה „נשיא

אלהים", ששמר נחלת אבות באמונה והוסיף עליה גם משלו, במקום שלא היתה מספקת עוד לצרכי החיים ההולכים ומתפתחים, וגם הוספתו נעשתה לקנין הכלל על ידי החקוי. וככה נתרצבו ונתפשטו בנקל ארחות־חיים כלליים וקבועים בתוך כל חברה, עד כי היו אישה ברבות הימים כהענקות רבות משופם אחד כללי.

אין לך אומה או חברה בעולם, ואפילו מן המאוחרות הרבה, שלא נמצאה בראשיתה במצב זה או קרוב לזה: מצב ההויה והתלכדות היסודות הנפרדים לנף חברתי אחד מסביב לאנשים מרכזיים על ידי חקוי של התבטלות. אלא שבזמנים המאוחרים, אחר שהתקדמה כבר רוח האדם כמדה ידועה, תוכל להיות סבת „ההתבטלות", ועל כן — גם סבת החקוי והתלכדות החברתית, לא רק הכח הנשמי, כי אם גם איזה כח רוחני גדול.

אבל החקוי ממין הזה, שמרכזו הכללי הוא „איש חי רב פעלים", מתמעט והולך בהכרח מדור לדור. לפי שכל דור חרש מקבל בירושה מן הקודמים לו את תוצאות החקוי עד אז, את הדברים שנעשו כבר לקנין כללי, וכל מה שדברים אלו הולכים ומתרבים, כן הולכת ומשתלמת צורת החברה בכל חלקיה, עד שסוף סוף יגיע הזמן שיהא צורה זו שלמה ומנוכלת מכל הצדדים, מבלי שימצאו עוד ראשי הדור החי מקום להתגדר בו, להוסיף גם מצדם איזו דברים עיקריים. מרכז־החקוי הכללי הוא על כן מני אז רק העבר בלבד, אותם „הגבורים אנשי השם" שהמביעו בזמנם דמות דיוקנם בצורת החברה. וכמו שתוצאות החקוי מכל דורות „ההויה" נתלכדו יחד לצורת־חיים אחת, כן גם יוצרי הצורה הזאת בדורות ההם מתלכדים עתה למרכז־חקוי אחד, כאלו היו כלם רק בריה אחת מפשטת, ונכללים יחד בשם „אבות" או „ראשונים", אשר ביחס אליהם מבטלים הדורות החדשים, הם וראשיהם עמהם, את ישותם הפרטית, וביראת הרוממות נושאים עיניהם להם ואומרים: „אם הראשונים כבני אדם אנו כחמורים".

ועם זה לא יחל או אמנם גם החקוי בין איש לרעהו בתוך הדור החי, אבל רק בפרטים קטני ערך ובלי מרכז אחד כללי, ועל הרוב גם סבתו אחרת לגמרי. תחת ההתבטלות, הכאה מיראת הרוממות, שאינה מוצאה לה עוד בנקל נושא גאות בין בני ההוה, החיים כלם יחד מפי העבר, — רגיל עתה חקוי החי את החי להתעורר על ידי התחרות, הנובעת ממקור הקנאה והאהבה העצמית. רבים מכני החברה מצליחים גם אז למשוך עליהם את עיניה ולהתחזקם על חכריהם על ידי איזו המצאות פרטיות חדשות, בעיון או במעשה, והצלחתם של אלו תעורר גם אחרים ללכת בדרכיהם, לא

מהתבטלות ישותם, כי אם, להפך, מקנאתם לישותם, מהפצם להתרומם גם הם למדרגת הבריהם.

ובמו ששונה חקוי זה מן הראשון בסבתו, כן שונה הוא ממנו גם בתכונתו. במצב ההתבטלות רוצה האדם לחקות את רוחו של המהוקה, המתגלה בפעולותיו, ועל כן מחקה הוא את האהרונות בשלמותן, מכלי לשונתו ממטבע שטבעה כהן הרוח ההיא המושכת אותו אחריה. אבל במצב ההתחרות, כל חפצו של המחקה הוא לגלות את רוחו העצמית באותן הדרכים שעשה כן המחקק לרוחו הוא, ועל כן משתדל, להפך, לשנות מן המטבע שטבע האחרון, כהשתנות רוחו מרוחו של זה או מצבו ממצבו של זה.

וגם חקוי זה מביא תועלת לבל חברה. אם חקוי ההתבטלות כלפי "האבות" הוא הכח המעמידה והמחזיקה, לבל תנוע לבל רוח, הגה חקוי ההתחרות בין אישיה הוא הכח המוליך אותה לפנים, לא ברעש ותמורות פתאומיות, כי אם על ידי המצאות קטנות תמידיות, המצטרפות במשך הזמן לחשבון גדול ועובדות את הגבול שנבנו "ראשונים".

אבל לא לעולם מצטמצם החקוי רק בתוך חוג כל חברה בפני עצמה. התפתחות החיים מביאה סוף סוף את החברות השונות להתקרב זו לזו וללמוד לדעת אשה רעותה, ואז מרחיב החקוי את גבולו ועובר מחברה לחברה ומעם לעם.

תכונתו של חקוי זה תלויה בתכונת אותן החברות עצמן שפגשו זו בזו. אם שוות או קרובות הן במדת כחן ומדרגת השכלתן, אז דרכן להתחיל שתיהן תיכף בחקוי של התחרות: לומדות זו מזו דרכים חדשים להתגלות רוחן ומשתדלות לעבור זו את זו בדרכים אלו. לא כן אם אחת מהן קטנה וחלושה הרבה מחברתה בכחותיה הגופניים או הרוחניים, עד שתדגיש חולשת הרעת והתבטלות הישות, בראותה פתאום את רעותה הטובה ממנה, — אז מביאתה ההתבטלות לחקות הליכותיה של האחרת לא לשם התגלות רוחה העצמית, כי אם מכבוד והכנעה בלבד, ועל כן — חקוי שלם, בלי שנוי, ולא רק באותם העניינים שגרמו לה את ההתבטלות ושהחברה המחוקקת הגיעה כהם באמת למדרגה גבוהה, כי אם גם בדברים שזו האחרונה עצמה אינה מחזיקה בהם אלא בעקב התבטלותה מפני העבר הרחוק שלה, שמצד עצמו לא היה כחו גדול כלל לגרום התבטלות לחברה אחרת.

מצב כזה מסוכן מאד לקיומה של החברה הנמצאת בו. ההתבטלות ההדרשה, מפני החברה הנכרית, מחלישה מעט מעט את ההתבטלות הישנה, מפני "אבות"; מרכז החקוי עובר על כן יותר ויותר מן האחרונים אל הראשונה,

ורגש הישות הלאומית או החברתית, באין לו על מה שיסמוך, הולך ובלה מאליו, עד שלבסוף מגיעה החברה לאותו המצב הזר, שאינו לא חיים ולא מות, "שרפת גשמה וגוף קים". ואז מתחילים אישיה להוציא איש איש את ישותו הפרטית ממצב זה על ידי התבוללות גמורה בתוך החברה הגברית. כשסבת ההתבטלות היא הכח הגשמי, ולהחברה החלושה אין תקנה להגיע גם היא לכח גשמי גדול, אז כאמת אין לה תקנה אלא התבוללות. ובדרך הזה אבדו וכלו בימי קדם כל אותן האומות הקטנות שנכבשה ארצן לפני גדולות מהן, כח הנוצרי, האיריאלי היותר מכובד בימים ההם, הביא תמיד את האומה המנוצחת לידי התבטלות ישותה מפני המנוצחת, וכשעברו עליה ימים רבים בעברות ושפלות יידה קצרה להושיע לעצמה, אבדה בלב בניה, "ראתה-הרוממות" מפני ה"אבות", ואחר אחד עזובה והתבוללו בתוך אויבתה החזקה ממנה.

אבל לא כך הוא מהלך-הענין הרגיל, כשהתבטלות באה מצד כח רוחני גדול. הכח הגשמי הגברי נראה לכל על פי פעולותיו, ואי אפשר להקלש להקטין ערכו או לעצור בעדו; בעוד שהכח הרוחני הבא מן החוץ אינו נראה לכל ואפשר למצוא תחבולות להקטין ערכו ואמצעים לעצור בעד מהלכו בתוך החברה הזרה לו. לפיכך, כשבה רוחני גברי גורם התבטלות באיזו חברה, ואישיה מתחילים לחקות את החיים הגברים שהוא מתגשם בהם, נמצאים בתוכה תמיד "פטריאטים", המשתדלים להקטין ערך הכח הנכרי בעיני בני חברתם ולהרחיק את האהודנים לגמרי מגבול החיים הגברים, כדי שלא יראום ולא יבינם ולא ימשכו אחריהם. הפטריאטים האלה מצליחים על הרוב להניח אבני מכשול על דרך התפשטותו של הכח הנכרי ולעצור נכה בעד החקוי בראשית פעולתו. אבל עצירה זו אינה רפואה שלמה, והחברה עומדת תמיד בחוקת סכנה, שמא יגרמו תנאי החיים לשוב ולקרב את המרוחקים בזרוע, ואז תשוב ההתקרבות להביא לידי התבטלות, ההתבטלות — לידי חקוי, והחקוי — לידי התבוללות. ולא עוד אלא שגם ההתרחקות עצמה דרכה לפעמים להגדיל עוד את ההתבטלות בלב רבים, הרואים את החיים הנכרים מרחוק וחומדים אותם בלבם, מבלי שיוכלו להתקרב אליהם, עד שפורצים את הגדר כפעם אחת ונמלטים אל מחנה האויב.

והגסיון הזה סופו על הרוב לפקוד עיני ראשי החברה וחכמיה — ואשרי להם ולחברתם כשהגיעו לכך בעוד מועד! — לראות ולהבין, כי לא החקוי מצד עצמו מביא לידי התבוללות, כי אם ההתבטלות היא המסכבת את ההתבוללות כאמצעות החקוי, וכי על כן, תחת לעצור בעד האחרון, צריך לבטל את ההתבטלות עצמה, וגם זה באמצעות החקוי, רק בצורת ההתחרות. כלומר, צריך לסגל לחברתם אותו הכח הרוחני שגורם לה

התבטלות, באופן שלא תמצא עוד סבה להביט ביראת הרוממות על החיים הנכרים שבהם נתגשם הכח ההוא, אלא אדרבא, תשתמש בכח זה עצמו, כדי לגלות את רוחה העצמית באותן הדרכים שעשה כן המחוקק לרוחו הוא. — ומכיון שהתיצבה החברה על דרך-החקוי הזה, תביאנה האהבה העצמית להאמין בכחה ולחבב את מעשי חקויה המיוחדים לה יותר מהמצאותיה של האחרת. וכל מה שמוסיפה לחקות באופן זה, כן מוסיפה היא לגלות את רוחה כחקויה, לשנות יותר ויותר ממשבע שטבעה ההברה המחוקק, וכן הולך ומתחזק בקרבה רגש ישותה, — וסננת ההתבוללות עור אינה. כך היה מהלך החקוי, כימי קדם, ביחוסם של הרומאים להשכלת היונים, ובעת החדשה, ביחוסם של הרוסים להשכלת המערב. אלו ואלו התחילו בהתבטלות מפני הכח הרוחני הנכרי, ועל כן — כחקוי החיים הנכרים, המחשבה והדבור והמעשה, בשלמותם; ופטריוטים כקטון הרומי, אשר נסו לחסום הדרך לגמרי בפני זרם החקוי, הצליחו רק לפרקים והצלחם היתה הצלה זמנית; עד שקמו פטריוטים סקחים והתחילו לנהל את החקוי בדרך ההתחרות, להגשים את הכח הרוחני, סבת ההתבטלות, בחיי עמם המיוחדים לו, — אז סרה ההתבטלות מאליה והחקוי הוסיף עוד אומץ לרגש הישות הלאומית.

לפיכך נתקיימה כנסת ישראל בגלותה ולא נתבוללה בעמים, למרות הנטיה לחקוי השולטת בה מעולם.

עוד מימי הנביאים למדו אבותינו לבזבז בלבם לכה האגרוף ולכבד רק את הכח הרוחני. ועל כן לא באו אחרי כן בשום זמן לירי התבטלות ישותם מפני היר החזקה של מעניהם. רק כח רוחני גדול, שנגלה לעיניהם לפעמים בחיים נכרים, יכול לגרום להם התבטלות ולמשכם אחרי החיים ההם בלי גבול. ומנהיגי העם, כדעתם את זאת, השתדלו על כן להרחיקו בליל מחייהם הרוחניים של עמים אחרים ולבלי תת מקום אף לחקוי כל שהוא. ההתרחקות הזאת, מלבד שהביאה רבים, לסרוץ את הגדר בפעם אחת, הנה, לפי מצב עמנו בנוים, לא היתה יכולה לצאת אל המועל בכל זמן, וכשכאו ימי ההתקרבות והלכו ונמשכו בלי מעצור, אז נגלה תמיד, כי לחנם היתה דאגתם של הפטריוטים וכל השתדלותם בדרך ההרחקה היתה ללא צורך. לפי שלא רק נטיה, אלא גם בשרון גדול לחקוי יש בעמנו. כל מה שישראל מחקה — מחקה הוא היטב, ובזמן קצר יגיע לסגל לו את הכח הרוחני הנכרי שנתבטל מפניו; ואז יקומו לו חכמים אשר יורוהו להשתמש בכח זה להתגלות רוחו העצמית; ההתבטלות תעבור אז מאליה והחקוי לובש צורת ההתחרות ומוסיף עוד אומץ לרגש הישות העברית.

זמן רב עוד קודם שקמו „הילניסטים“ בארץ ישראל לבטל את היהדות מפני ההשכלה היונית. כבר התקרבו היהודים במצרים להיונים ודרבי חייהם, לרוחם וחכמתם, ואף על פי כן לא מצינו שנתעוררה בקרבם איוז תנועה חוקה לצד ההתבוללות; אררבא, הם השתמשו בידעוניהם היוניות לגלות על ידן רוחה העצמית של היהדות, להראות יפיה לכל העולם ולהשפיל מפניה נאון חכמת היונים; כלומר, על ידי החקוי. שסבתו הראשונה היתה התבטלות מפני הכח הרוחני הנכרי, הצליחו לסגל להם את הכח הזה ולעבור אז מהתבטלות להתחרות.

אלמלי היו אותם „הוקנים“, שתרנמו את התורה ליונית בשביל יהודי מצרים, מתגרמים עם זה גם את אפלטון לעברית בשביל יהודי ארץ ישראל, כדי לעשות את הכח הרוחני של היונים לקנין עמנו בארצנו ובלשונו, או קרוב להאמין, כי גם בא"י היתה התבטלות עוברת להתחרות, ובאופן עוד יותר געלה ויותר נכבד להתפתחות רוח-ישראל העצמית, וממילא לא היו קמים אז בעמנו „בוגדים מרשיעי-ברית“, ולא היה לו אולי צורך בחשמונאים ולא בכל אותן התולדות הרוחניות שסבתן הראשונה מונחת בזמן ההוא. ומי יודע אם לא היתה גם ההיסטוריא בולה של המין האנושי בותרת לה אז דרך אחרת לגמרי.

אבל הוקנים ההם לא עשו כן, ורק בזמן מאוחר הרבה, בימי השכלת הערביים, נעשה הכח הרוחני של היונים לקנין עמנו בלשונו, אך לא עוד בארצנו. ובכל זאת, גם בעת ההיא, על אדמת נבר, עברה התבטלות בזמן קצר להתחרות, והחקוי בצורתו זו עשה נפלאות. השפה, הספרות, הדת — כלן חדשו נעורית ויחד עורו לגלות רוחה העצמית של היהדות על ידי הכה הרוחני החדש. וכל כך היה אז הכח הזה לאחדים עם „הישות העברית“, עד שלא יכלו חכמי הזמן להאמין, כי נכרי הוא להם וכי אפשר היה לישראל באיזה זמן גם בלעדיו, ולא נתקדרה דעתם עד שמצאו הגדה קדמונית, כי סוקרטס ואפלטון למדו חכמתם מפי הנביאים וכל החכמה היונית גנובה היא מספרי ישראל שאברו בימי החורבן.

ומני אז עברו על עמנו עוד הפעם שתי תקופות כזו אחר זו: אחת ארוכה, של התרחקות גמורה, ואחת קצרה, של התבטלות גמורה. אבל גם הפעם הגה הוא הולך וקרב כבר אל ההכרה, כי לא בשתיקה הישועה, כי אם בדרך השלישית שכינתים: דרך השתלמות הישות הלאומית על ידי חקוי של התחרות.

סימני ההכרה הזאת נראו לא רק בעת האחרונה, משנעשתה „לאומיות“ לדגל מיוחד בישראל, כי אם עוד זמן הגון קודם לכן, מצד אחד, כברירת ספרות עיונית בלשונות אירופא על רבר רוח היהדות וערכה, ומצד אחר, גם

בתנועה מעשית לתקן צורת-היהדות החיצונית. התנועה המעשית הזאת נחשבה אמנם בעיני רבים, וכתוכם גם איוו מן „חמתקנים“ עצמם, כפגיעה נסה לצד התבוללות. אבל טעות הוא בידם. כשהתבטלות הניעה כבר למדרגה כזו, שאין בעליה מרגישים עוד שום קשר פנימי עם „נחלת-האבות“, ורוצים באמת שתשתחרר חברתם ממנה על ידי התבוללות בחברה גברית, — אז אינם מרגישים עוד גם את הצורך להרים נחלה זו למדרגת-השלמות הדרושה לה, לפי מושגיהם, אלא אדרבא, נוטים יותר להניחה כמו שהיא, עד שתכלה ותאבד מאליה, ועד אז הם מחקים מעשי אבותיהם, כשהמקרה מביאם לכך, באיזה מין „התבטלות“ מלאכותית, לשעה קלה, כאלו לא הם המה העושים, כי אם רוח ה„אבות“ היא שנתלכשה בהם באותה שעה ועושה מעשים אלו באותו אופן שהיתה רגילה לעשותם לפנים.

גיגר חורץ משפטו, שהכותב עברית בזמן הזה אינו משיע בלל לרוחו העצמית מה שמוציא מקולמסו, אלא שלא כמתכון הוא חי אז בעולם אחר, עולם התלמוד והרבנים, ונמשך אחריהם במהלך מחשבותיו. והמשפט הזה צודק באמת ביחסו לרוב חבמינו שבמערב (כמו שיעיד עליהם סגנונם), שנפסק כבר הקשר בין שפת אבותיהם ובין ישותם הפרטית. אבל אותם הסופרים העברים שבצפון ובארץ ישראל, ששפה זו עודנה גם עתה חלק מישותם, מרגישים בשעת כתבם, להפך, את הצורך לכתוב דוקא מתוך עצם רוחם הפנימית, ומתאמצים על כן לתקן את הלשון ולהרימה למדרגת השלמות הדרושה, עד שתוכל רוחם להתלבש בה כרצונם, כמו שכך היתה רוח האבות מתלכשת בה בזמנם.

וכשאנו רואים איפוא את גיגר זה עצמו וסיעתו מקדישים כל ימיהם ובחותיהם לתקנו של חלק אחר מנחלת האבות, לפי מושגיהם, ואינם יכולים להסתפק פה כמה שמסתפקים שם, — הרי זה לנו אות נאמן, כי פה הוא מקום חיותה של ישותם העברית, אשר לא מתה בלבם, אלא נצטמצמה, וכי הצעם האמתי והפנימי (בין שמודים כן לעצמם ולאחרים או לא) הוא: „לגלות את רוחה העצמית באותן הדרכים שעושה כן המחוקק לרוחו“.

מפני התבוללות אין אומתנו צריכה איפוא לירא גם לעתיד לבוא, אבל צריכה וצריכה היא לירא מפני התפרדות. כי אחר שתכונת עבודתם של בני עמנו להשתלמות ישותם הלאומית תלויה בכל מקום בתכונת הכח הרוחני הנכרי, השורר במקום ההוא והמעורר אותם לחקוי של התחרות, — הנה יש לדאוג, שמא תתפרד העבודה הזאת לדרכים שונים, לפי השתנות הכח הרוחני בארצות שונות, עד כי ברבות הימים לא יהיה עוד ישראל גוי אחד, אלא שבטים שבטים נפרדים, כמו שכך היה בראשית ילדותו.

וראנה זו יש לה באמת סמכים מן הנסיון. הנה בארצות הצפון, למשל, קבלו בני ישראל את ראשית השבלתם מאחיהם שבאשכנז. נושא ההתבטלות, יעמה גם מרכיב-החקוי, היה להם אז לא הכה הרוחני הנכרי שבמקומם, כי אם — זה שראו כאחיהם ההם. ועל כן חקו את האחרונים „חקוי שלם“, מבלי שים לב לשנוי המקום והמצב. כאלו היו גם הם אשכנזים גמורים לכל דבריהם. אבל לאחר זמן, בשסגלו להם הצפוניים את „ההשכלה“ במדה ירועה והרגישו בנפשם את הכה החדש, עברו מהתבטלות להתחרות גם ביחוסם ליהודי אשכנז והתחילו לשנות ממטבע שטבעו אלו, לפי השתנות הכה הרוחני בארצות מגורם. — ויהודי צרפת עודם גם עתה „נושא ההתבטלות ומרכז החקוי“ לאחינו שבמזרח. אבל גם שם אין המצב הזה אלא זמני, עד שירגישו האחרונים בנפשם את הכה החדש. — וככה, כל מה שאיזה חלק מעמנו מוסיף כח רוחני, כן הולך הוא ומשתחרר מתחת שלטון החלק האחר, מרכז חקיו לפניו, וכן הולכת סגנת ההתפרדות הלך וגדול.

אבל גם מן הסכנה הזאת יש הצלה אחת, ורק אחת. כמו שבמצב ה„הויה“ מגיעה החברה להתלכדות אישיה, למרות נשיותיהם העצמיות, על ידי איש מרכזי שבתוכה, — כן גם במצב ההתפרדות הכול האומה להגיע להתלכדות חלקיה, למרות נשיותיהם המקומיות, על ידי מקום מרכזי, אשר מצד עצמו, לא בשביל איזה יחס מקרי וזמני, יהיה „כתו גדול למשונן אליו כל הלבבות“, לסבב לכל חלקי-העם המפוזרים „התבטלות“ במדה ירועה, באופן, שתוצאות חקוי-ההתחרות של כלם תמצאנה להן בו כור מצרף וקשר מאחד.

ואם בימי ההתפרדות הראשונה, בילדותו של עמנו, הספיקה גבורת דוד עם חכמת שלמה לברוא לו מקום מרכזי כזה, „ששם עלו שבטים שבטי יח“, הנה עתה, בוקנותו, לא גבור בגבורתו ולא חכם בחכמתו או עשיר בעשרו יעצרו עוד כח לברוא בריאה חדשה כזו, ושלא בשותכם עתידים על כן כל הנוצים באחדות האומה להכנע סוף סוף מפני ההכרח ההיסטורי ולשאת עיניהם למזרח, אל מרכיב-החקוי הקדמוני.

תרנ"ג.

ח.

כהן ונביא.

המכניקא מלמדת, כי שני כחות של תנועה שאחד מהם פונה, למשל, למזרח והשני לצפון, כשהם באים נאחד, הם מולידים תנועה כינונית, שאינה פונה לא לכאן ולא לכאן, אלא הולכת באמצע. כומן שהיו בני אדם הגילים ליחס כל תנועה לרצון מניע, היו אולי מפרשים גם את החזיון הזה כאלו עשו שני הכחות המקוריים פשרה ביניהם ומרצונם הטוב באו לכלל הסכמה, שיסתפק כל אחד במועט, כדי לתת מקום גם לחברו. אבל עכשיו, שאנו מבחינים בין תנועה רצונית למכנית, הרי אנו יודעים, כי לא ברעת ורצון מולידים פה הכחות המקוריים את „פשרתם“, כי אם, אדרבא, כל אחד מהם עושה רק את שלו, משתדל לבלי לזוז ממהלכו אף כמלא נימא, אלא שמן ההשתרלות הזאת עצמה של שניהם יחד יוצאה ממילא תנועה שלישית, ממוצעת, שאינה מתאימה בשלמות לא לזה ולא לזה.

גם תנועות הכוכבים במסלולותם מוגבלות, כידוע, לא רק על ידי יחסו של כל אחד מהם בפני עצמו אל השמש, אלא, נוסף על זה, גם על ידי פעולותיהם אלו על אלו בדרך מהלכם, המכריחות את כל אחד לנשות במרה ידועה מן הדרך הרצויה לו לבדו, שהיה הולך בה אם היה הולך יחידי. ולו היינו זוכים איפוא, כסוקרטס, לשמוע כאזנינו את „ההרמוניא השמימית“, היינו שומעים אולי רק התמרמרות תמידית בין „העולמות העליונים“, שכל אחד חוגר שארית כחו לכבוש לו דרך על פי נטיתו הפרטית ואינו רוצה לותר משלו בשביל חבריו אפילו כל שהוא; אבל מתוך שכולם עושים כן, אין גם אחד משיג חפצו הפרטי במלואו, וככה יוצאה ההרמוניא החיצונית מאליה, על ידי פעולותיהם של כולם וכלי הסכמת אף אחד מהם. ולא עוד אלא שאם בדרך גם היו מקצתם מתמלאים פתאום מה שאנו קוראים „רוח-לב“, עד שהיו יוצאים מחוג הפעיהם הצר להבין ולהקפך גם הפצי חבירהם והיו מפנים מקום זה לזה בעין יפה, אז היו סדרי בראשית נהרסים רגע אחד, והעולם היה חוזר לתהו ובהו.

ואלמלי נתנה רשות לעין לראות את הנעשה בעמקי „העולם הקטן“, בנפש האדם, היינו רואים גם שם חזיון דומה לזה.

חכמי ישראל הקרמונים, שהביטו על הכל באספקלריא מוסרית, ראו בחיי הנפש רק שני "כחות מקוריים": היצר הטוב והיצר הרע. והמלחמה בין שני אלו הכחות המתנגדים נמשכת כל ימי האדם, בלי הרף ובלי ליאות, ואין שום אפשרות לעשות שלום ביניהם, אחר שכל אחד רוצה רוקא להשיג כל חפצו בשלמות, עד הקצה האחרון. היצר הרע הוא רע בהחלט ואין בו אף ניצוץ טוב אחד; עד וקנה ושיבה אורב הוא לאדם, מסיתו למעשים רעים ומעורר בו תאוות שפלות, וכל מגמתו להוריד את בעליו עד הריגתו התחתונה של חטא וזוהמא, ולא ידע רחם. ולעומתו, היצר הטוב — טוב הוא בהחלט, אינו יכול לסבול את הרע כאינו צורה ובאינו מדה ולאינו מטרה שתהיה, מתעב כל "הבלי העולם הזה", ואפילו ההכרחיים, מפאת פחיתותם העצמית, וכל עסקו ועמלו הוא להרים את בעליו מעלה מעלה ולעשותו רוחני כלו. "יקוב הדין את ההר" — זהו איפוא הכלל שאוחזים בו שני היצרים, כל אחד מקצהו. אבל מפני זה עצמו, ששניהם אוחזים בו, אין גם אחד "נוקב את ההר", אלא "תנועה בינונית", המגיעה לפעמים למדרגת "הרמוניא" ידועה, יוצאה מתוך פעולתם של שניהם יחד ואינה נותנת לא לזה ולא לזה להחריב את העולם על ידי נטיה מוחלטת לצד אחד בלבד. ומעשה היה — הספר הגדה אחת יפה — שתפסו הצדיקים את היצר הרע ושמו עליו משמר, והיה היצר הטוב השליש היחיד בעולם כמשך שלשת ימים, "ובעי ביעתא בת יומא ולא אשתכח".

וחכמי אירופא האחרונים, המביטים על הנפש באספקלריא אחרת לגמרי, מוצאים בה אמנם הרבה יותר משני כחות, אבל פעולות הכחות האלה הם מצירים להם גם כן באופן דומה לזה. חוקר אחד צרפתי (Paulhan) רואה נפש האדם כאלו היא חברה אחת גדולה ובה אישים לאין מספר: רשמים, מושגים, הרגשות, נטיות וכו', שכל אחד מהם חי חיים מיוחדים לעצמו ומתאמץ להרחיב ממשלתו בלי גבול, לחבר אליו כל המתאים לתכונתו ולגרש הלאה כל המתנגד לה, ובכלל — להטביע את חותמו בלבד על כל החיים, מבלי לדאוג כלל למציאות חבריו ומבלי לסגת אחור בשבילם אפילו צעד אחד, אפילו לשעה קלה, אלא אם כן נדחה ממקומו בעל כרחו על ידי אחד מחבריו, שגם הם עושים כמעשהו; וגם אז אינו מתאש ואינו רוצה להסתפק במועט, אלא עומד הבן כל הימים, חגור בכל כחו, ואורב לשעת הבושר, שיוכל לשוב ולהתנער, כדי להכניע תחתיו את הכל. ועבודה זו של כל המון בני החברה הרוחנית הזאת, צרי-לכ וצרי-עין, השואפים כל אחד להיות יחיד בעולמו, — עבודה זו עצמה היא המולידה באדם חיים מורכבים ורחבים, "מרוכזי צדדים" וגונים שונים, שכל הכחות לוקחים חלק בהם, מבלי שישגם גם אחד מהם אף חצי תאוותו. ויש אשר ברבות הימים, אחר תנועות שונות לצדדים שונים,

יתכונן שווי-משקל המירי בין כולם, באופן שהתנועה הבינונית תלך תמיד בדרך אחת מוגבלת. מבלי שיוכל עוד איזה כח להתפרץ פתאום מעבר לגבול שהוא סגור בו בעל כרחו. ואז אנו רואים בנפשו של אדם אותה, ההרמוניא המוסרית, הלוקחת לבנו ביסיה החיצוני, ושחכמי יון, אבות היופי, היו משתוקקים לה וראו בה תכלית השלמות האנושית.

כל המורכב יפה ומרובה־צדדים, שאנו רואים בעולם ודעתנו נוחה הימנו, אינו איפוא אלא התוצאה הבינונית מתוך התנגשותם של איזו כחות מקוריים, בעור שאלו האחרונים עצמם הם, להפך, פשוטים ונוטים לצד אחד בהחלט, ורק על ידי שאיפת כל אחד מהם אל הצד הפרטי שלו מבלי להשיגו עולמית — יוצאה ממילא הרכבת כולם כאחד לתנועה בינונית או „הרמוניא“ תמידית.

מן הכלל הזה אינם יוצאים גם חיי החברה האנושית עם כל המון „צדדיהם“, ואף היותר נעלים שבהם: השכליים והמוסריים. אין לך רעיון גדול בעולם שהגיע למדרגת כח פועל, אשר לא נמצאו לו בראשיתו אנשים המסורים לו, ורק לו, בכל כחות גופם ונפשם. אנשים כאלו מביטים על כל החיים רק מצד רעיונם בלבד ורק על פיו בלבד יחפצו „לתקן עולם“, מבלי תת חלק לכל יתר הכחות שאינם נשמעים לו ומבלי להשיגה גם על חקי הטבע השמים מעצור לפעולתם, אלא — „יקוב הרין את ההר“. ואף על פי שלא הכחות האחרים ולא חקי הטבע אינם נסוגים אחור מפניהם וההר נשאר בלתי נקוב, הגה אין עבודתם ככל זאת לבטלה: הרעיון החדש נעשה על ידם לבח מקורי, המושך עמו את החיים לצד אחד מיוחד, כמו שכך עושים יתר הכחות, איש לצדו; וההרמוניא השוררת בחיי החברה, בהיותה תוצאת התנגשותם של כל הכחות, מוכרחת איפוא להשתנות מעט או הרבה על ידי תוספת כח חדש. — ולפי שאין שום כח מגיע לעולם לירי נצחון שלם ומוחלט, לכן אין שום אחד יכול להתקים לעולם בלי שמירה מעולה מצד אותם האנשים המסורים לו. ואם — מה שיקרה פעמים רבות — לאחר שעשה הרעיון החדש רושם ידוע על מהלך החיים, נעשים בעליו עצמם „רחבי־לב“, המכירים ומודים, שאי אפשר להטות הכל לצד אחד בלבד, והרי הם שמחים כחלקם ומסתפקים באותה ה„פשרה“ המוכרחת שיצאה מאליה על ידי התנגשות הכחות, — אז ימצאו אולי הם עצמם חן יתר הרבה בעיני המון בני החברה, נושאי ההרמוניא הכללית; אבל יחד עם זה יחדל רעיונם מהיות עוד כח מקורי בפני עצמו, וגם הרושם שנכר נעשה על ידו הולך ומשתנה, ומתמעט על ידי פעולתם של כחות אחרים, ישנים וחדשים, העומדים על משמרתם ושואפים להתמלא איש מהורבנו של חברו, בעוד

שהוא אין לו עוד נושא מיוחד, אשר ישמרהו ויתאמץ להגדיל חוג פעולתו על חשבון האחרים.

וההבדל הזה בין שני מיני העבודה המוסרית לשם רעיון אחד הוא שהפריד בימי קדם בין הכהנים והנביאים.

הנביא הוא, בעל צד אחר. רעיון מוסרי ידוע ממלא כל חדרי לבו וכולע אותו כולו, עם כל תושיו ורגשותיו, עד שאין ביכולתו להסיר דעתו ממנו אף רגע; אינו יכול לראות את העולם אלא דרך אספקלריא של רעיונו, וכל חפצו ועמלו הוא להגשים את האחרון בשלמותו בכל חזיונות החיים. בעד האיריאל הזה נלחם הנביא כל ימיו עד מקום שידו מגעת, תולך ומסור כחותיו בלי חמלה וכלי חשבון ושימה-לב לתנאי החיים ולדרישת ההרמוניא הכללית. הוא צופה תמיד רק במה שצריך להיות לפי ההכרה הפרטית שבלבו, לא במה שאפשר להיות לפי המצב הכללי מחוצה לו. — הנביא הוא על כן כח מקורי. פעולתו עושה רושם על תכונת ההרמוניא הכללית, בעוד שהוא עצמו אינו נגרר אחר ההרמוניא זו, אלא נשאר תמיד כפרטיותו, קיצוני, מצומצם, שומר משמרת צד אחד ועינו צרה בכל נטיה לצד אחר. ובאין לאל ידו לעולם להשיג חפצו במלואו, לכן מלא הוא תמיד כעס ומכאובים ונשאר כל ימיו „איש ריב ואיש מרדן לכל הארץ“. ולא עוד אלא שהמון בני חברתו, אותם הגמדים „מרובי-צדדים“, ילידי ההרמוניא הכללית, קוראים אחריו: „אוי! הנביא משונע איש הרוח“, ובנאוה ובזו יביטו על „צמצומו“ וקיצוניותו, מבלי שיבינו, כי הם ודויהם עם כל צדדיהם הרבים אינם אלא „קרקע עולם“, שספגה אל תוכה את השפע היוצא מתוך התנגשות פעולותיהם של ענקים מצומצמים כאלו.

לא כך הוא הכהן. הוא עולה על הבמה אחר שכבר הצליחה הנבואה לפלס נתיב לרעיונה, להטות את „התנועה הבינונית“ במדה ידועה אל „צדה“ ולכוון ככה „הרמוניא כללית“ חדשה בין הכחות הפועלים. ואף על פי שגם הוא, הכהן, משמש את הרעיון חפץ בקיומו, אבל הוא אינו מבני ענק, ובאין בלבו העז הדרוש למלחמת עולם נגד ההכרח והמציאות, נוטה הוא יותר להרכין ראשו לפני ההכרח ולכרות ברית עם המציאות. תחת להשאר בצמצומו של הנביא ולדרוש מאת החיים מה שלא יוכלו לתת, מרחיב הוא את דעתו והשקפתו על היחס שבנים ובין רעיונו ואינו מבקש „מה שצריך להיות“, כי אם רק „מה שאפשר להיות“. כלומר, לא עצם הרעיון בכל פרטיותו ושלמותו, כי אם אותה „ההרמוניא“ המורכבת שיצאה אל הפועל מתערובתו עם כחות אחרים — והו דגלו של הכהן, אותו ישמור ובעדו ילחם, לא עוד נגד המציאות, כי אם אדרבא, בשם המציאות נגד כל הקמים עליה. הרעיון הכהני אינו איפוא עוד כח מקורי, אלא הרכבה מקרית מכחות שונים, שאין בינם

שום יחס עצמי, זולת מה שפגשו אלו באלו במקרה והתנגשו יחד על שדה החיים כזמן ידוע והיו אנוסים על ידי זה לשתף פעולותיהם בתנועה בינונית אחת. הרעיון החי, המוחלט, השואף לבלוע הכל ולמשול בכל, המבלה ומחדש צורת החיים החיצונית והוא עצמו בלתי משתנה, — הרעיון המקורי הזה עבר ובטל ביחד עם נביאיו, ולא נשאר ממנו אלא כה מעשיו, חותם שטחי אשר הספיקה לו השעה להטביע בצורת החיים המורכבת ששלטה בומנו; והכהנים עוברים את הצורה הזאת הישנה ומשתדלים לשמרה כולה כמו שהיא, בשביל אותו החותם הנבואי שעליה.

גם לאומות העולם עמדו בזמנים שונים נביאים, אשר התחלכו בארץ ברעיונות חיים בעלי גוף, ואחר שהטו את „התנועה הבינונית“ הצדה מעט או הרבה, נפסקה נבואתם, ותוצאת פעולתה נמסרה לכהנים לשמרה עד עולם. אבל יתר על כולם היתה הנבואה שורה על ישראל בימי קדם, לא בדרך מקרה, כתזוין זמני, כי אם במשך דורות רבים בלי הפסק, כאלו היתה תכונה עצמית לו, המבועה ברוחו הלאומי.

הרעיון העיקרי של הנבואה העברית היה: ממשלת הצדק המוחלט בכל הברואה כולה; מלמעלה — על ידי „צדיקו של עולם“, האותו בידו מדת משפט ושופט כל בריותיו בצדק, ומלמטה — על ידי האדם, שנברא בצלם וצריך להדבק במדת קונו ולעזור לו כביכול בהנהגת עולמו בדרכי צדק. הרעיון הזה עם כל תולדותיו הדתיות והמוסריות היה נשמת חייהם של נביאי ישראל, רק בו ראו הכל נחוצו ממנו אין דבר נחשב בעיניהם למאומה. הצדק הוא היופי, הוא הטוב, הוא החכמה והאמת, ומבלעדו — מהבל הם יחד. וכשראה הנביא גול משפט מצד האדם או מצד ההנהגה העליונה, לא הרבה חקר על הסבות המביאות לכך, לא חפץ לשאת פנים אל ההכרח ולדון את עושי הרע לכף זכות, ועם זה לא בא גם לידי יאוש או ספק בכח הצדק ובאפשרות נצחוננו, כי אם — התמרמר, הוציא את רוחו בדברים בוערים כאש, ואחרי כן הוסיף ללכת בדרכו, להלחם מלחמת האיריאל שלו, ולבו מלא תקוה, כי סוף סוף, לאחר זמן או לו גם „באחרית הימים“, יהיה הצדק לבדו אדון העולם כולו. „צדיק אתה ה'“ — כזה אין הנביא יכול להטיל ספק, אף על פי שרואה בעיניו כי „דרך רשעים צלחה“; לפי שהרגשת ההכרת המוסרי, לתושיב את הצדק על „כסא הכבוד“, מושלת בו ממשלה יותר חזקה גם ממראה עיניו; — „אך משפטים ארכו אתך“ — קורא בלי פחד וחרדה הצדק התחתון אל הצדק העליון. „משפטים“ האלה יקלו את מכאובו, והוא שב לעבוד עבודתו „לחיות באמונתו“.

ונביאי-הצדק האלה, שהתנשאו כרוחם על גבולות עמים ומדינות והטיפו למשפט וצדקה בכל המין האנושי, לא חדלו מצד אחר להשאר אמנם גם בנים לעמם ישראל; אף הם ראו בו את העם הנבחר, ומרי דברים בו יכול השומע להאמין, שאין להם בעולמם אלא אותו בלבד. אבל נשיתם לצד אחר, לצד אותו האיריאל הכללי, הראתה פעולתה גם על „לאומיותם“, באופן שגם היא אינה אלא בעין המשך מרעיונם היסודי. כי עם כל תוקף אמונתם בנצחוננו של הצדק המוחלט, הנה מה שישאו עיניהם פעם בפעם אל „קץ הימים“ — יעיד עליהם, כי „רוח-הקדש“ שבלבם לחשה להם לפעמים, מה רבה ומה קשה עוד העבודה הרושעה לבני אדם עד שיגיעו לידי כך, וכי בעבודה כזו אי אפשר להסתפק בעובדים יחידים ונפרדים, המתמכרים אליה איש איש בפני עצמו, במקומות וזמנים שונים ובהפסקות בינתים; אלא צריך שתמצא לה חברה אחת שלמה, אשר מדור לדור, בלי הפסק, תהיה „נושא תמיד מיוחד“ לכה הצדק לעומת כל שאר הכחות השולטים בעולם; אשר מרצונה הטוב תקבל עליה את ה„עברות“ הוות, להשאר עד עולם תחת הממשלה המוחלטת של רעיון יחיד ומהמצא בעבורו במצב מלחמה תמידית עם מנהגו של עולם. ואת המשרת הוות, הגדולה ונשגבת, אך לא יפה ומכובדת, ראו הנביאים (כדרך תמיד לראות את הסעם הפנימי כאלו כבר ישנו במציאות בעולם החיצוני) על שכם אומתם הקטנה, באהבתם אותה. האיריאל הלאומי שלהם היה לא „ממלכת כהנים“, כי אם — „מי יתן כל עם ה' נביאים“, שיהיה העם כלו גם הוא לכה מקורי, כה הצדק, בתוך ההרמוניא המורכבת של החיים האנושיים בכלל, כמו שנקדו היו הם, הנביאים עצמם, בתוך החיים הלאומיים שלו בפרט.

אבל, ככל כה מקורי, התנגש גם הרעיון הנבואי הכפול — האנושי והלאומי — בעולם המעשה עם כחות אחרים, אשר עצרו בעד מהלכו ולא נתנוהו להתנועע חפשי לנפשו, ותוצאת ההתנגשות היתה גם פה תערובת פעולותיהם של כל הכחות בהרמוניא מורכבת חדשה, — ומתוך הרעיון הנבואי יצאה ככה תורת כהנים.

מתחלה, כל זמן שלא פסקה הנבואה לגמרי, היו על כן הנביאים „אנשי ריב“ לכהנים עוד יותר מאשר לכל העם. לפי שהם, בעלי הרעיון החי, ששאבוהו ככל מקוריותו ממעמקי לבם ובו לבר האמינו לכבוש את כל היקום, לא יכלו להסתפק בדמות-דיוקנו זו, שנחרתה על חומר מורכב ונקפאה ונקבעה לדורות; ולא עוד אלא שראו בה לפעמים גם כעין מחיצה המבדילה בין רעיונם ובין העם. — אך ההתנגדות הוות פסקה סוף סוף ביחד עם הנבואה, וכראש העם התייצבה ה„כהונה“ (אם גם לא תמיד נקראה בשם זה) לבדה, בתור יורשת יחידה של הרעיון הנבואי, מבלי שיכול האחרון

להגן על עצמו ולהמשיך פעולתו על פי דרכו, באין לו עוד „נושא מיוחד“ בתוך החיים.

לפיכך, כשהגיע זמנו של רעיון זה, כלומר חלקו הכללי, לצאת מגבול ישראל ולהיות לכח פועל בחיי העולם כולו, לא יכלה אותה היתדות הכהנית ללוותו על דרכו ולשמרו בטהרתו המקורית בתוך המון הכחות השונים שמלאו חללה של החברה. רק רגע אחד התיצב על כן בתור כח מקורי, וכטפה שנפלה לים הגדול נתערבה ונתרכבה פעולתו שם תיכף באלפי פעולות אחרות מצדדים שונים; וכחיות פה מספר הכחות הזרים לו גדול הרבה יותר מאשר במקום מולדתו לפניו, לכן נגלתה פעולתו הפעם במדה עוד יותר קטנה. — —

אלמלי קמו עתה נביאי ישראל מקבריהם והתבוננו על תוצאת פעולתם בכל רחבי ארץ, לא היתה להם איפוא כל סבה לישיב בשלוח ולשמוח בנצחונם. אדרבא, עתה, אחר נסיון ארוך של אלפי שנה, היו מכירים עוד יותר את הצורך המוחלט במציאות „נושא תמידי מיוחד“ לרעיונם הכללי, היו מתמכרים מפני זה עוד יותר לרעיונם הלאומי, וברגש עוד יותר בוער מאשר לפניו היו שבים וקוראים עתה: „מי יתן כל עם ה' נביאים“.

קריאה מעין זו נשמע אמנם לפעמים באמת גם עתה מפי חכמים ורבנים שבמערב, בעלי התורה הירועה על דבר „תעודת ישראל“ בעמים. אבל, לפי האמור, נבדלת ה„תעודה“ הנבואית משלהם בשלשה דברים: (א) כל עצמותה היא לא גלוי איוז אמת למודית חדשה והפצתה בכל העולם עד שלבסוף יקבלוה הכל והתעודה נמלאת, — כי אם משיבת החיים המעשיים לצד הצדק המוחלט, בלי כל אפשרות להגיע באיוזה זמן לנצחון שלם; (ב) והמשיכה הזאת, בתוהה מעשית ולא למודית, דורשת על כן, כתנאי מוכרח לאפשרותה, לא התפורות מוחלטת של כנסת ישראל בין האומות, כי אם, אדרבא, התאחדות והתרכבות כחותיה, לשחות — חלקית, במקום שתהא יכולת בידה לנהיג חייה בדרך הנאותה לתבונתה; (ג) ובאין לה למשיכה זו כל תקוה לנצחון שלם על יתר הכחות המושכים את החברה האנושית לצדדים אחרים, לכן לא יהיה לה, וממילא גם לבעליה, קץ ותכלה עד עולם, אלא אם כן יחדל האדם מהיות עוד אדם וחיו חי אדם, כי אם „צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה“.

תרנ"ג.

לשאלת הלשון.

(א.)

הלשון וספרותה.

למי ולמה אנו כותבים עברית? איך ומה צריך לכתוב עברית? אם ובמה אפשר להחיות את העברית?

התשובה הנכונה על כל השאלות האלו, שהולידו בימים האחרונים ובזחים שונים, תלויה, כמדומה לי, בתשובת שאלה אחרת, אשר עד כה לא ראיתי מי שיעסוק בה, והיא: מרוע לא נתעוררו שאלות כאלה לפני? — העברית היא „שפה מתה“ לא מאתמול, וכבר היו דורות בישראל שדברו בלשונות חיות וקראו ספרים בלעז והרגישו לחץ ודחק כבואם להלביש הגיוני לבם בשפת עבר, ובכל זאת, אע״פ שהתאוננו פעמים רבות על „קוצר לשוננו“, לא שמענו מעולם שיקלו בכבודה ושיתעסקו בחקירות ודרישות כאלו, אלא כל מי שהשיגה ידו כתב עברית כיכלתו ובשעת הדחק המציא לו מלים וכמוס חדישים לפי צורך ענינו, בלי כל כונה מיוחדת להרחיב השפה ולהחיותה, וכל מי שהרגיש בנפשו, שאין כיכלתו לבאר בעברית מה שבלבו, כתב את ספרו בלשון אחרת, ג״כ בלי חקירות קודמות, רק פשוט מפני ההכרח. בימי רב סעדיה עד ר״י הלוי והרמב״ם היתה לשון עברית באמת כלתי מוכשרת כלל לבאר בה ענינים עיוניים המלאים מושגים ממששים ודורשים משא ומתן הגיוני, ועל כן הוכרחו רוב החכמים אז לכתוב ספרים כאלו בערבית. ובכל זאת נמצאו אחרים גם אז (בהראב״ע), אשר נסו את כחם לכתוב בעברית גם דברים כאלה, וגם האחרים לא נמנעו מלכתוב בה כל מה שיוכלו: הלכות קצרות, תפלות, „מוסר השכל“ וכו'. עד שקמו חכמי פרוכניצא ועוררו את המעתיקים בני תבון להעתיק לעברית ספרי חכמי ישראל העוסקים בענינים רוחניים ומוסריים הקרובים ללב כל איש ישראל. ההעתיקות האלה היו קשות מאד ולשונן זרה ורחוקה הרבה מלשון עברית הקדמונית, עד שבוראי היו קוראיהם הראשונים

(*) נדפס בלוח „אחיאסף“ לשנת תרנ״ד.

בלתי מבינים בהם כלום בלי פירוש מצד המעתיק עצמו. ובאמת מצא ר"ש אכן תבון לנחון לספח אל העתקת המורה "פירוש המלות הזרות", אשר "לא יבינו אותם רוב המעינים מפני קוצר לשוננו", ובתוך המלות "הזרות" האלה אנו מוצאים: כמות ואיכות, עצם ומקרה, הזמר וצורה, סבה ומסובב, טבע ומלאכות, ועוד כאלה, השגורות עתה בפינו ושבלעדיהן אי אפשר כלל לבאר איזה רעיון ממשש כל שהוא. אבל תשוקת הקוראים לתובן הספרים הנועילה להם להתגבר על המעצורים מצד הלשון וסוף סוף הורגלו בלשון זו והתחילו להבינה גם בלי פירוש, ועל ידי ההרגל הזה נתאזרחו המלות הזרות, והלשון החדשה נתרחבה בהסכם עם הצרכים החדשים ונתפרסמה בכל ישראל. ומבין שנעשתה שגורה בפי כל המשכילים, נמצאו חכמים שנכתבו בה גם ספרים מקוריים נכבדים והוסיפו גם הם מצדם להרחיבה ולהשלימה, כל אחד לפי צורך הענין אשר לפניו, והוסיפו לה על ידי זה חן וכבוד; באופן שאחר איזו עשרות שנים, בימי הרמב"ן, אנו מוצאים אותה כבר רחבה ומלאה כל צרכה, לא בעזרת "מרחיבים" שאומנותם בכך, כי אם רק על ידי עמלם של מעתיקים ומחברים להעשיר את ספרותה בספרים נכבדים, שבהם השתדלו לבאר מערכי לבם ביאור מדויק. ומני אז חדלו חכמינו כמעט לגמרי מכתוב את ספריהם בלשונות אחרות. הרמב"ן, ר"י אלבן, דון יצחק ואחרים למאות, כלם אנשים חכמים היודעים לשונות זועזועות ובקאים בספרותיהן, כותבים הכל בעברית, כמעט בלי לחץ, והמון הקוראים, אשר לפנינו נתקשו במקרא העתקות בני תבון, קוראים מעתה ספרי חכמיהם בלשון עמם בנקל וכלי ליאות, מוצאים בהם מזון רוחני המספיק למלא נפשם, אוהבים ומכבדים אותם ואת מחבריהם ומתנאים בהם, ולא הסופרים ולא הקוראים אינם שואלים אלו לאלו: מה העבודה הזאת לכם ולנו?

ומדוע איפוא נתעוררו שאלות כאלו בזמננו ביחס אל ספרותנו

החדשה?

התשובה, כמדומני, כלולה כבר בעצם השאלה. אז היו צרכי המחשבה המניעים הראשיים להרחבת הלשון והספרות; המחשבה שנתרחבה בקשה לה בספרות לבוש חדש לפי מדתה, והעבודה הספרותית הרחיבה ממילא את הלשון לפי צרכי המחשבה. ובהיות המחשבה המפשטת בעין סגולה עצמית לרוח עמנו, ביחוד מעת חדל להיות חיים מדיניים וכל עצמותו נהפכה למחשבה חיה, — לכן נתקשרה הספרות הזאת, רבת המחשבות, עם העם בקשר טבעי וקים, וגם היא גם לשונה נעשו לקנין לאומי כאמה. מה שאין כן עתה. ספרותנו החדשה במאת השנים האחרונות רואה את המחשבה כאלו היא מפלה לרגש היופי ואת הלשון כאלו לא נכראה אלא בשביל תשמישו של זה. היא לא באה כלל למלאות צרכים רוחניים ידועים, שחסרונם היה מורגש

למובי העם, כמו שכך היה אז בימי הבינים, אלא, מכלי שים לב לשעם העם והרגלו ההיסטורי, בקשה לגדלו ולחנכו מחדש על יסוד רגש היופי, ועשתה "סלסול הלשון" אמצעי לזה, באלו היה לה עסק עם אומה של פראים, אשר זה עתה למדה קרוא וכתוב ולבה וטעמה עודנו נייר חדש. לפיכך לא יכלה הספרות הזאת לברוא לשון רחבה ומדויקת לפי צרכי המחשבה בזמננו, ולא היא ולא לשונה המסולסלת לא הגיעו למעלת קנין לאומי ולחיים שבעיים, כי אם נשארו עד עתה בריאות מלאכותיות המתנועעות על ידי רחופות מיכניות מן החוץ, ולא רק הקוראים, אלא גם רוב הסופרים עצמם אינם יכולים להסב עיניהם מן החיון הזה, הממרר את עבודתם, ובאים על כן לירי חקירות משונות ונוטים יותר לנלגל החובה על ראש "השפה המתה", מאשר להודות לעצמם, כי באשמת הספרות המתה לא תוכל גם השפה לחיות ולהתפתח.

ובאמת, אם יש הבדל עצמי בין לשון שחייה בדבור פה ללשון שחייה בספרים — אינו אלא כיהם אל הרגש. לפי שרגשות הלב מתפעלים לא רק מצוירי המחשבה הכוררים, הכלולים בהכונה הפשוטה של מלות הלשון, כי אם, נוסף על זה, גם מאותם הצידדים הדקים, המתקשרים על ידי השמוש התמידי בכל מלה מדוברת ומלוים אותה במעמקי הנפש, מכלי שיוכל המדבר לנתחם ולבררם היטב גם לו לעצמו. דקות ההרגשה אינה יכולה על בן להתפרנס כל צרכה בלשון שאינה מדוברת. אבל בכל הנוגע לבהירות המחשבה לא הדבור עיקר, כי אם הכתב; ולכל אומה משכלת יש באמת לשון שבכתב מיוחדת להצעת מחשבותיה והלך רוחה, השונה לפעמים מאד מן הלשון הרגילה בדבור פה.

כל ימי הבינים נכתב אירופא כלה את מחשבותיה רומאית, ואיש לא התאונן על "השפה המתה", כי לא תפסיק לו לברר עומק הגיונו. יסוד הקולטורא החדשה לכל ענפיה מונח בספרות הרומאית ההיא. קופרניקוס ונוטון, ביקן ושפינוזה וכו' וכו' האירו את העולם באמצעות שפה בלתי מדוברת ולא מצאו סבה להתאונן עליה. וזה לפי ששפה זו חיה היתה אז באמת חיים שבכתב, כלומר, הלכה ונתפתחה בתמידות על ידי הספרות לפי צרכי המחשבה בכל דור, והספרים הרבים, שיצאו תכופים בלי הספק ונתפרסמו תיכף בכל העולם, החזיקו תמיד על מרום מדרגת ההשכלה ולא הגיעו לה לבוא לידי קפאון. אלו היו ציצרון ובני דורו קמים מקבריהם, לא היתה אמנם הרומאית הזאת מוצאה חן בעיניהם וגם לא היו אולי מבינים הרבה ממלותיה וכטויה. אבל מה בכך? הם לא קמו מקבריהם, והדרות החיים עשו להם את לשונם לפי מדת צרכיהם, מכלי לחוש הרבה לרוחה הקדמוני, שהיה באמת גם הוא מצדו רק פרי צרכי החיים בזמן ירוע. ואולם, אחר שגברו השפות החדשות

(גם כן על ידי התפתחות ספרותית, לא על ידי כח הדבור מצד עצמו). נפסקה מעט מעט התפתחות הספרות הרומאית, וממילא חדלה גם הלשון להתפתח ולא צעדה עוד לפניו כיהר עם הקולטורא, ועל ידי זה היתה באמת לשפה מתה ואינה יכולה עוד עתה להספיק כל צרכי המחשבה של דורנו. המיתה הזאת של הרומאית מסופרת אמנם בשמחה רבה ברוב ספרי ההיסטוריא המקובלת, כסימן יפה, סימן של תחיה ותתקדמות, להעת החדשה; אבל אחר מגדולי חכמי דורנו (Du Bois-Reymond) לא בוש להודיע צערו ברבים על שנפסק החוש הכללי הזה, שהיה טאחד לפניו מחשבות כל הארצות למחשבה אחת אנושית.

לפיכך, משהתחילה לשוננו הלאומית להשתכח מפי עמנו, חדלה גם רוח השירה לשרות עליה, ובהתפתחותה בחייה שבכתב נסתה בהכרח לדרך המחשבה העיונית. לשון המשנה והמדרשים היא צעד גדול לפניו, ביחס אל בהירות המחשבה ובידור המושגים, וצעד גדול לאחור, ביחס אל דקות הרגש והשתתחות הנפש. אבל העם עצמו לא הרגיש עוד את החסרון הזה. צורותיו הרבות גרמו „להזקין“ את רוחו ולרוממו מעל לכל תענוגי הרגש המסולסל, והמט לכו לא בקשה לה עוד מוצא בדרכי זמר, כי אם במחשבות של תקנה ותנחומין. וכשנתחדשה הספרות ועמה גם הלשון בימי הביניים, לא שם העם לב הרבה למליצה ושיר אלא אם כן מצא בה מחשבה חביבה (תפלות, קינות, שירים למודיים). ואלו היו אופרי הדורות ההם עוסקים רק בסלסול הלשון וביצירות יפות לשם יופי בלבד, לא היתה פעולתם הספרותית עושה רושם ניכר וגם חדושים בלשון היו כלא היו. אבל ר' יהודה הלוי כתב, מלבד שירים, גם ספר הכוזרי, שנעשה בהעתקתו העברית לספר לאומי; הראב"ע כתב, מלבד חידות ושירים, גם פירושים וספרים עמוקים, שנתנו מזון לרוח העם כאשר אהב; ואפילו עמנואל הרומי כתב, מלבד מחברותיו הידועות, גם ספרים עיוניים שאין בהם אף צל של ליצנות וקלות ראש, ובעת אשר ממחברותיו הסב העם את עיניו בגועל נפש ואסר על עצמו את הקריאה בהן, היו ספריו האחרים מכוברים ונקראים. וככה, בזמן החכמים האלה ואחריהם, במשך דורות אחדים, לא חדלה הספרות מלהוליד ספרים חדשים, מועתקים ומקוריים, המלאים השקפות עמוקות ומחשבות רחבות בענינים הקרובים ללב העם. המחשבות החדשות האלה התגורו אמנם פעמים רבות אל האמונות הקדומות ששלטו באומה ועוררו מפני זה מלחמה ורעש; אבל גם מתגדדיהם לא יכלו לבטלן בתגופת-יד קלה ולהבזותן בעיני העם, בדברי הבאי שאין כראי לטפל בהם; אדרבה, על ידי המלחמה נתפרסמו עוד יותר, משכו אליהן לבות „המעיינים“, וסוף סוף מצאו מהלכים גם בתוך המון הקוראים ונעשו חביבות ומכוברות על כלם. ועמהן הלכה גם

לשונן הלוך והתפתח, הלוך והתפרסם, עד שלבסוף היתה לקנן לאומי תמיד; בעוד ששפת המליצה והשיר של העת ההיא לא האריכה ימים ולא עשתה רושם גדול על שפת הדורות המאוחרים.

ומי אז לא פסקה עוד הספרות הלאומית הזאת בעמנו, ואין לך דור שלא הוסיף בה משלו איון ספרים חדשים. אבל חייה אלה בדורות הבינים האחרונים היו חיים של עמידה ולא של התפתחות. בני ישראל נסגרו בחומות הגֹמֵז ונתרחקו כמעט לגמרי מנבול הקולטורא הכללית, ובאותה עת שמחוצה לו רעשו עמורי הקולטורא היא ומחשבות גדולות באו לחדש פני העולם, הוסיף עמנו להתפרנס במנוחה מן האוצר הישן שהניחו לו לנחלה חכמי הדורות שעברו, וכל ספירי החדשים אז לא הביאו כל חדש, אלא כפלו ושלשו במלות שונות מה שנאמר ונשנה כבר לפניו. וכאין מחשבות חדשות המבקשות להן לבוש בלשון, לא היה איפוא צורך עוד כהרחבת הלשון והמשך התפתחותה, ועל כן לא יספה עוד גם היא להתפתח וקפאה בידה עם המחשבה באותו המצב שהניחה בו החכמים הראשונים, או יותר נכון, ירדה עוד מעלות רבות אחורנית; כי רבים מהמחברים החדשים, בהרגישם אולי את העניות אשר בתוכן ספריהם, השתדלו לכסות מערומיהם על ידי סגנון זר ולחג הרבה בלי טעם.

במצב כזה מצאה התקופה החדשה את מחשבתנו ולשונונו הלאומיות בימי בן־מנחם. הקולטורא הכללית הרחיקה כבר ללכת לפניו, המחשבות ועמקן גם הלשוניות נשתנו שנוי עצמי, המון מושגים נתחדשו והולירו המון כטוים חדשים, — ולעברית אין מאומה מכל אלה, או קמו עוד הפעם סופדים חדשים לעמנו, שנראו כאלו רצו לשוב ולהרים את מחשבתו ולשונו למרום הקולטורא של זמנם. ומה עשו? — את הצעד הראשון עשו כהונן. בן־מנחם, שלמה מימון, רניה וויזל ועוד אחדים מכני הורם התיצבו מיד על הדרך הכבושה בעמנו מימי הבינים והשתדלו — לא לברוא ספרות חדשה על בסיס חדש בעצם, כי אם להמשיך את התפתחותה של הספרות הישנה שנפסקה, בהביאם אל קרבה את המחשבות האירופיות החדשות בספרים ומאמרים כתובים באותו הסגנון הישן והנמריץ. אבל תיכף אחר זה נסתה הספרות לצד אחר. תחת להחיות קודם כל, על ידי מוץ בריא, את המחשבה הלאומית, שהיא היא היתה עד אז ליסוד הספרות בישראל, ולהניח להלשון שתשתלם ותתייפה מאליה ברבות הימים, — הפכה את הסדר והתחילה ליפות את הלשון על חשבון המחשבה. הרבר הזה לא נעשה אמנם במקרה. סבות שונות שאין כאן מקומן הביאו לידי כך. אבל סוף סוף, על ידי השנוי הזה נפרדה הספרות החדשה מן הישנה גם כהכנה גם בלשונה ונתרחקה מרוח העם ריחוק

נמור. בפסיעה אחת פסחה הספרות הזאת על כל המון הדורות שעברו מעת חתימת המקרא ועד זמנה, כאלו לא חשבו ולא כתבו הדורות ההם מאומה, ושבה לדבר על כל ענין בלשון עברית הקדמונית, שכבר בימי המשנה לא יכלה עוד למלאות צרכי המחשבה של אבותינו, צרכים פשוטים ומגבלים בחוג ידוע, — ומה גם עתה. אבל בהיות עיקר מנחתם של הסופרים החדשים לחפוש את העם בלבו ולשנות את טעמו, בשביל מטרות מעשיות ידועות, על כן מצאו באותה הלשון הקדמונית, המלאה שירה ויופי, אמצעי המסוגל לחפצם יותר מן הלשון החיה של הספרות המאוחרת. ואחר שלא הספיקה להם לשונם „היפה“ לבאר בה בדיוק הראוי אף מחשבה דלה ושטחית, הלכה המחשבה בהכרח הלוך והתרוקן, נתדלדלה וגשתפחה יותר ויותר, וכל הספרות היתה כעין אומנות מיוחדת לכתוב „מליצה יפה“, שכל נער וריק יכול להשתתף בה ולהגיע למדרגת אחד מסופריה, — חזיון שאין דוגמתו אף בלשונות מדוברות, וכל שכן בלשון ספרותית, שכל עיקרה היא לשון שהחכמים משתמשים בה בדברם אל העם.

הספרות הזאת עשתה אמנם רושם, ביחוד בלכ בני הנעורים, והשיגה במרה ידועה גם את מטרותיה המעשיות; אבל למדרגת ספרות לאומית לא הגיעה. העם בכללו לא שעה אליה ולא חשבה בלבו. וגם עתה, אחרי מאה שנות עבודה, רבו אמנם קוראיה, אך מעטים מאד מכבדיה. לשוא משתדלים גם המספרים, מימי מאפו ואילך, לרכוש לה את נכוד העם על ידי תוכן יפה, לצייר תמונות שלמות מחיי העבר וההווה, הלוקחות לב לא במליצה לבד, כי אם גם ביסוף הפנימי, בהגשימן הלך-הנפש בבריאות חיות למראה עינים: גם מלאכת היצירה הזאת, אשר לפניו ירעו ברך עמים אחרים, אינה מכבדת את ספרותנו בעיני עמנו, וכמו כן עתה רואה הוא בה רק „פרפראות“ מתוקות, הטובות לענג בהן את הנפש לפעמים; אבל „בשרא וכורא“ לא בה הוא מבקש, כי אם בשפריו הקדמונים, המדברים אליו בלשון חכמים על ענינים נכבדים ומעשקים את מוחו המתודר. „מורה הנבוכים“, ואפילו „מלחמות הרלבג“, ואפילו „האדומי“ — ספרים הם גם בעיני חכמים וחוקרים וגם בעיני אורתודוקסים קיצוניים היראים מגשת אליהם; בעוד שתשע ידות (אם לא יותר) מכל הספרים החדשים אינם „ספרים“ כל עיקר לא רק בעיני חכמים גדולים או אורתודוקסים קיצוניים, כי אם גם בעיני ההמון הגדול, שהוא אמנם קורא בהם ומתענג על קריאתם, אבל אינו רואה בהם אלא „מחברות של מליצה“ (מליצה-ביכלעך) ולא יותר.

לא חופש הדעות אשם איפוא בדבר, כי אם עניות התוכן ביחס אל המחשבה, — אשמה אשר לא תכופר בעיני היהודי על ידי תפארת המליצה ואף לא על ידי היצירה היפה. כי אמנם גם היהודי מרגיש את היופי

ומתענג עליו, אבל הוא בעיניו רק אחד מתענגי העוה"ז, "המרחיבים דעתו של אדם", ולא דבר המעורר רנשי כבוד והכנעה. ועל כן אין להתפלא על כי "מחברות" יפות באמת מוצאות להן בזמננו אמנם קונים לאלפים, אבל רק בתנאי שיהיה מחירן פרוטה, בעוד שהרבה "ספרים" מדורות שעברו נמכרים גם עתה במחיר גדול. קוראים יש ויש לאלה ולאלה, אבל הראשונות נקראות רק לעונג בלבד, ותענוג לשעה קלה של קריאה שטחית, שאינה מעשירה את המחשבה, שזה היא בעיני היהודי רק פרוטה.

יש אמנם בספרותנו החדשה גם ספרים ומאמרים "עיוניים" ואף גם "פלוסופיים". אבל מה הוא תכנם? — או פוליטיקא בלי גבול, אם מותר או אסור מצד "התורה" ללמוד "פלוסופיא", אם חובה או רשות להאמין כשרים, ובדומה; או דקדוקים קטנים בתולדות אנשי שם ומאורעות שונות, דקדוקים המביאים אמנם תועלת לכל ספרות בתור חומר ליצירת המחשבה, אבל כשהם לעצמם אינם שווים כלום; או — וזו היא "הפילוסופיא" עצמה — מחשבה קלה ודלה ההולכת ומשתטחת ברחבה, בקול ענות גבורה, על פני עמודים לעשרות ולמאות. וכל אלה ביחד כתובים על הרוב בלשון "עברית צחה", כלומר, בלשון שאינה יכולה לסבול את "הדיוק" של המחשבה הברורה ולהכניע את רוה-שירתה לפני הסדר ההגיוני.

הרבה שגוים עקריים נעשו במהלך הקולטורא הכללית מיום שגולדה ספרותנו זאת ועד היום; הרבה שיטות גדולות שנצצו ונבלו ראתה בימי חי הבלה, ולא רק בחכמות פרטיות המיוחדות לספיציאליסטים, כי אם גם בשאלות רוחניות כלליות, שאלות שהיו קרובות תמיד ללב "המעיינים" העברים, — ואיזה זכר השאירה לנו היא מכל אלה? והקורא העברי המתפרנס רק מקריאה זו מה דע מכל המחשבות שהניעו את הרוחות במשך המאה הזאת או המניעות אותן עתה, ואיזה מושג יש לו גם מעבודת הרוח של חכמינו עצמם כארצות המערב מימי צונץ ועד היום? יודע הוא אמנם בדרך כלל, כי היו בעולם בדורות האחרונים אנשים גדולים שגרמו "תסיסות" שונות, כי היו גם לנו אנשים גדולים שבראו "חכמת ישראל", ואידך — תאמר לו ספרותו — פירושא היא, וזל גמור בלשונות אחרות.

כי על כן אין להתפלא על שספרות כזו אינה מגדלת ענקים או "גאונים", שמחשבותיהם עושות רושם בחיי העולם, גאונים כאלה, יוצרי המחשבה, מעטים אמנם מאד גם אצל עמים אחרים, והתפתחותם אינה תלויה כלל בתכונת השפה שהם משתמשים בה — הרומאית המתה העמידה גאונים הרבה יותר מן הרומאית החיה — ועל הרוב אין ביכולתם להטעים בעצמם את מחשבותיהם להמון הקוראים אפילו אם כותבים בשפה מדוברת. רק פועלי המחשבה, פועלים שקדנים ובעלי כשרון, שכרב עמל רכשו להם מחשבות הגאונים

ולמדו לקשרן יחד בקשורים חדשים שונים — רק הם המה המליצים בין הגאונים ובין המין האנושי, במסרם את המחשבות הגדולות לעם ועם על פי דרכו ותכונת דתו ובה הבנתו; והם המה על כן סופרים לאומיים באמת, בעוד שהגאונים ומחשבותיהם הם קנין כל העולם. אבל באין לעם סופרים לאומיים כאלה, לא יהיו בקרבם גם גאונים כפועל, אף אם ישנם בכח, כי בלי מזון רוחני בריא לא תוכל גם הגאונות להתפתח. ומי יודע אם לא אבדו לנו גאונים בין בתלי ביהמ"ד, שבעל כרחם השקיעו כל כחם בספרותנו הישנה ויהללספו כל ימיהם עם הרמבים בשיטתו של אריסטו, מפני שבספרות החדשה לא מצאו כמעט מאומה, הנין מרבדים בשלים יפים ומסולסלים. וסופרים לאומיים גדולים וטובים בודאי אבדו לנו, לא רק בין בתלי ביהמ"ד, כי אם גם בין אלה ששהקה להם השעה והצליחו להמלט מכיהמ"ד אל עולם אחר. רבים בתוכם, והם היותר טובים, נשארים קשורים מעט או הרבה בספרותנו הישנה, אשר ינקו מחלבה בילדותם, ויכבדוה בלבם לעולם; אבל אל הספרות החדשה, שהיתה שעשועיהם לפנים, יפנו ערף בכוז וקלות ראש ולא יפקדוה עור, או אם יפקדוה, יצאו ידי חובתם בכתבם לפעמים. הבלים קטנים. לא מפני שקהל הקוראים העברים אינו מוכבד עליהם, כי אם מפני שהספרות עצמה אינה ספרות בעיניהם. הישנה, שעמדה בזמנה על מרום השכלת הזמן ופרנסה את עמה ביד רחבה, ספרות היתה במוכן אמת, ולא בה האשם כי נתישנה במשך הדורות; אבל זו, שבמיטב ימי התפתחותה לא מצאה די כח לספוג אל קרבה מחשבות כל דור בשעתן ולרבוש לה כבוד ותורה מצד עמה — זו מה היא?

בכל הספרות החדשה כמעט אחד הוא, מורה נבוכי הזמן, היוצא מן הכלל, ובקראנו בו אנו מרגישים מיד, שאין בינו ובין יתר הספרות הזאת שום קשר עצמי, וכי גם בתכנו גם בצורתו ובסגנונו מקושר הוא יותר לספרותנו הישנה, ספרות של מחשבה עמוקה ולשון קצרה ומדויקת, שאינה מקרא לגערים, אלא תלמוד לגדולים. והספר הזה הוא באמת מוכבד על קוראיו, וגם המתנגדים לרעותיו יוכלו רק להתמרמר עליו או לירא מפניו, אבל בו לא יבזו לו. בזמן האחרון נולד לנו עוד ספר אחד, הוא דור דורשירי. ומה אנו רואים בו? ספר גדול-הכמות, המלא חקירות חפשיות ועם זה גם מחירו יקר — יוצא עתה לאור בהוצאה שניה! אות הוא, כי לא רק קוראים לו, כי אם גם לומדים ומכבדים.

אבל ספר אחר ברור אינו יכול להציל כבוד הספרות כלה. הספרים הבודדים האלה יוכלו רק להיות לנו למופת. מה היה עתה מצב ספרותנו ושפתנו וחס העם אליהן, אם סופרינו החדשים במשך כל המאה הזאת, תחת לבלות ימיהם במליצות ופולימיקא על אודות ההשכלה, היו עמלים בלי

הפסק לבטא בלשוננו את ה"השכלה" עצמה של הדורות האחרונים, כמו שכך עשו חכמי ימי הבינים ברורותיהם. מתחלת היתה אמנם בוראי המלאכה מרובה וקשה מאד. אבל מלאכת בני תבון היתה קשה הרבה יותר, ובכל זאת נעשתה ונעשתה פרי. גם הפעם היו אמנם גדולי חכמינו מוכרחים עוד כתחלה לכתוב ספריהם בלעז. מפני קוצר לשוננו; אבל גם הפעם היתה ספרותנו יכולה להתפרנס בראשיתה על ידי העתקות, כלומר, לא "העתקות חפשויות" ומקורות, לאחר שעבר כבר זמנו של הספר עצמו, כנהוג בספרותנו; כי אם העתקות ממש, כל ספר בשעתו, ובלשון מדויקת עם מלים ובטוים חדשים לפי צורך כל ענין. לשון הספרים האלה היתה אמנם מתחלה נחשבת בודאי לקשה ומנומגמת, והמעתיקים או המחברים היו מוכרחים אולי לספח לכל ספר "פירוש המלות הזרות"; אבל — רק, מתחלה. כי ברבות הימים, אם היתה המלאכה נעשית בשקידה הדרושה ובלי הפסק, היתה גם הפעם מולידה לשון רחבה לפי צרכי ההוה ומובנת היטב לכל הקוראים. (והלא השלוסוף הראשון שנסה את כחו במאה ה' לכתוב מחשבותיו אשכנזיות, השפה היותר פלוסופית עתה, הוצרך גם כן להוסיף פירוש המלות הזרות). ואז לא היו בוישים אף חכמינו הגדולים לכתוב בעברית גם ספרים מקוריים. הן גם עתה מתקנא גיגר (באחד ממכתביו) בסופרים העברים על שספריהם נקראים וגורעים, בעוד שספרי ישראל בלעז מונחים בקרן זווית, — ומה גם אז. וברבות הספרים המלאים ענין, היו גם לומדיהם הולכים ורבים, והספרות החדשה היתה עולה ומתרוממת לבסוף למעלה הספרות הישנה ונעשית עמה יחד לספרות לאומית אחת, תמצית חיי העם הרוחניים בעבור וברוה, המתפתחת והולכת עמו יחד מרור לדור.

ואז לא היתה גם לשוננו נצרכת לעזרת "מרחיבים" מיוחדים שאין דוגמתם בעולם. כל הלשונות נולדו עניות והלכו ונתרחבו אחרי כן ביחד עם התרחבות המחשבה בקרב העם. אבל בשום אחת מהן לא נעשתה ההרחבה על ידי אומנים מיוחדים לכך ואף לא על ידי מרדקדים וחוקרי הלשון בכלל, כי אם על ידי סופרים גדולים וחוגי דעות, אשר ידיעתם בהלכות הלשון היתה על הרוב קטנה מאד, והם לא דאגו כלל להרחבתה מצד עצמה, אלא העניין שעסקו בו הביאם להמציא מלים ובטוים ודרכי דבור חדשים, הכל רק לצרכם בלבד, כדי לבאר היטב את מחשבתם או כדי לצייר יפה את ציורם. ולפי שספריהם, מצד תכנם או מצד צורתם, לקחו אחרי כן לב העם (או חלקו היותר נכבד) וקרא ושנה בהם עד שנעשו שגורים על פיו, לכן נעשו ממילא גם חדושיהם בלשון לקנין כללי, בין שנעשו כהוגן, ע"פ חוקי הלשון, ובין שנעשו שלא כהוגן; וכל צעקת הפוריסטים על "השחתת הלשון" מצד הסופרים

החביבים על העם — לא תועיל ולא תציל; עד שלבסוף תשתרש, ההשחתה ותהיה גם היא להוק קבוע, ואז יקמו פוריסטים חדשים, אשר יקנאו גם קנאת חתוק הזה ולא יתנו לנגוע בו לרעה. חיוון כזה אנו רואים גם בזמננו בצרפת. לשון צרפת קבלה צורה קבועה (גם כן על ידי ספרות הביבליה) עוד כמאה חיו, ומני אז מונבלות דרכיה מכל צד והאקדימיה שומרת עליה לבל יעזו מי לשנות מן המשבע שטבע העבר. והנה קמו שם בימינו סופרים חדשים והולכים ו"משחיתים רוח השפה" על ידי המון חדשים זרים. מסלולי השפה צועקים מרה על הברבריסמוס הזה, אבל שומע אין להם, והלשון הולכת וגשחתה לעיניהם ואין לאל ידם להושיע. וזה לפי שהמרחיבים הצרפתים אינם עוסקים באומנות זו לשם הרחבה בלבד, אלא לשם עבודתם הספרותית, והדושיהם בלשון נבראים ונבלעים בתוך ספריהם ומאמריהם, החביבים על העם יותר מן הגבולות שנבלו ראשונים.

ובדרך הזה, כמו שראינו, נתרחבה גם לשוננו בימי הבינים. צונגן השאיר לנו מאמר קטן (נעזאמ. שר. III ע' 50), אשר ממנו נוכל ללמוד איך נעשתה ההרחבה אז. כלנו יודעים עתה, כי "אין בוך פערפאססען, איבערר זעטצען" מעתיקים לעברית: "חבר, העתק ספר"; כלנו יודעים גם כן, שהבטוים האלה אינם במקרא ובתלמוד ונתחדשו רק בימי הבינים. אבל איך הצליחו להחקבל בלשון? מן המאמר הנזכר נראה, כי ימים רבים היו הסופרים נכובים בקריאת שמות למושגים אלו והשתמשו בבטוים שונים בערבוביא (למושג החבור — יסד, סדר; למושג ההעתקה — הלעז, הליץ, הפך) ולא אחד מהם יכול לנצח את האחרים, עד שנתפרסמו ספרי הספרדים בהעתקות בני חבון, ששם באו הבטוים "חבר והעתק", ואז נתקבלו אלו והאחרים בשלו ונשכחו לגמרי, לא על ידי משא ומתן וראיות פילולוגיות המוכיחות כי אלו הם המונבלים, כי אם רק על ידי האבטוריטט של הספרים ההם, אשר תכנס אצל מכבודו גם על לשונם.

והרי גם קרוב לזמננו בראו להם ה"חסידים" — והם בודאי אינם דואנים לתחית הלשון — טרמינולוגיא שלמה, המציינת היטב את מושגיהם החדשים ושגורה בפי כלם בלי שום חלוקי דעות, והכל בלי מרחיבים מיוחדים ובלי הצעות והויות קודמות, רק על ידי ספרות הביבליה ומכובדת עליהם, שהמציאה לה את לשונה לפי צרכי מחשבתה, כל דבר בשעה שנצטרכה לו המחשבה. אלו היתה איפוא גם ספרותנו החדשה ספרות לאומית הביבליה ומכובדת על העם, המפרנסת את המחשבה בכל דור לפי צרכיו, אז היתה גם בה הרחבת הלשון נעשית מאליה בדרך טבעית. וכל זמן שאין הספרות מסוגלת לכך, נתאונן לשוא גם על עניות הלשון, וההרחבות המלאכותיות הנעשות בה על ידי הצעות מיוחדות לא תועילנה הרבה. על הרוכ אין שום הצעה מתקבלת

בהחלט לא בקרב העם ולא גם בקרב הסופרים עצמם, אלא כל מציע שומר הצעתו ומשתמש בה לעצמו, ולפעמים באמת אי אפשר להכריע, בהיות הדבר תלוי בטעם. אנו יודעים, למשל, כי „איגואיסמוס“ נגזר ביוונית ורומאית מן „איגו“, וכי תרגומו של „איגו“ בעברית הוא „אני או „אנכי“, והנה יש קוראים לאיגואיסמוס „אנכיות“ ויש קוראים לו „אגיות“, ועתה צא והכריע ביניהם!

בללו של דבר, לא עניות הלשון הוא החסרון הדורש תקון ראשונה, כי אם עניות הדעת בספרותה. ועל העניות הזאת, כאמור למעלה, לא תוכל לחפות גם היצירה היפה, המגשימה את החיים כמו שהם, לכל חקת האסתטיקה. הקורא העברי שיש לו טעם עברי, ואפילו אם קורא הוא גם ספרים לועזיים, ישאל בהכרח על כל ספר, תהיה צורתו איוו שתהיה: מאי קא משמע לן? ואם אינו מוצא תשובה לשאלה זו, יתענג אמנם על יפי המלאכה, יהלל גם את „אומנות“ בעליה, אבל סוף סוף, במעמקי לבו אינו מרגיש „התבטלות“ מפני כבודה ורוממותה של המלאכה, אם אין עמה חכמה. כי על כן לא תוכל גם הספרות הספורית להתרומם למדרגת הכבוד הראויה לה ולרומם על ידי זה גם את הלשון אתה, כל זמן שלא ישימו המספרים (כלומר, אלה המעטים הראוים לשם זה) לבם לתכונת עצמו זו, שנשתרשה בו עמוק על ידי מהלך חייו ההיסטוריים, ולא יסתפקו בהשתדלותם שיהיה הציור מצד עצמו יפה ואמתי (ואין צריך לאמר — בסלסול הלשון בלבד), אלא ישתדלו עם זה שתמצא בו גם המחשבה העיונית את מזונה. שהרי באמת יכול גם המספר — וכמה מספרים גדולים עשו כך! — לעשות את היצירה כלבוש לאיוו תורה נכבדה, פסיכולוגית, מוסרית או חברתית. ואם אצל עמים אחרים, החושבים את היצירה הפיוטית כחכלית נשגבה לעצמה, אין דבר זה אלא רשות, ויש גם מתנגדים לו, — הנה בישראל מוכרחת היצירה להכנע מפני המחשבה העיונית, אם רוצה היא להכבד על פני העם. ועל כן חובה היא גם על הבקורת העברית לנתח ולשפוט כל ספור לא רק מצד יפיו ואמתתו של הציור (ואין צריך לאמר מצד הלשון בלבד), כי אם עוד יותר מצד התורה היוצאת ממנו כיחס לחיי האדם בכלל או לחיי עמנו בפרט. רק באופן כזה אפשר להאמין, שהקורא העברי, האוהב רמים ועומק העיון, היה מעמיק עיונו גם כספורים ודורש בהם תלי תלים של הלכות, וערכה של הספרות הספורית היה אז אולי גדול בעיניו גם מערך הספרות העיונית הפשוטה.

אם רצונכם איפוא להחיות את הלשון, השתדלו להחיות את הספרות. ואם רצונכם להחיות את הספרות, הכניסו לתוכה מחשבות חיות; הכניסו כמו

שתוכלו, ברוח או ברוחק, בצורה עיונית או ספורית, רק אל תשנו בהן אף קוצו של י"ד לשם סלסול הלשון בלבד. סלסלו את המחשבה, והיא תרומם את הלשון.

ד' סיון תרנ"ג.

(*)

הלשון ורקדוקה.

כלל גדול הוא בחבמת הנפש של זמננו, כי, ככל האברים הפנימיים, העבוד גם רוח האדם עיקר עבודתה בלי דעת בעליה. כמוזן שעבר את בית הבלעיה כן גם כל מה שנכנס אל הלב, בין מרעת בין שלא מרעת, יוצא מרשותנו לרשות הכחות הפנימיים, הפועלים שם במעמקים לפי חקים מיוחדים להם, מבלי שנרגיש בהם ובפעולותיהם. רק תוצאות הפעולות האלה מתרוממות ממחשבי הנפש ועולות עד לאופקה של הדעת הברורה, ומרי עלותן תוכל אמנם האחרונה לעצור לפעמים במהלכן ולשנותן באופן רצוי לה, בהסכם עם הכללים המפשטים שהיא מוציאה מן החיוניות והמעשים הידועים לה. אך אם טרודה היא באותה שעה באיזה ענין אחר ואינה פנויה להתמכר לבריקתן ותקונן, או עוברות הן על פניה בלי מעצור בצורתן שקבלו בעמקי הרוח, ומותר הידוע משאינו יודע או אין.

הכלל הזה מתאמת באופן בולט בחיי הלשון. אנו רואים ילד קטן מגיע להשתמש כהלכה בלשון שהוא שומע בתמידות מפי אחרים, מבחין בדבורו בין נטיות ושימושים שונים של כל מלה, גם במקום שההברל ביניהם דק מאד, עם היותו בלתי מוכשר עוד להשיג ברעת ברורה אף את הקל שבכללי הרקדוק. הלשון נוצרת איפוא בקרבנו, ביחד עם כלליה הקבועים, שלא ביריעתו. כחותיו הפנימיים מעבדים מאליהם את החומר הנכנס לרשותם יום יום באופי רונמאות בערבוביא; מסדרים אותו למחלקותיו, מרכיבים מין במינו ומפרידים בין מין ושאינו מינו, עד שלבסוף נעשית הלשון כאמת לרוח ממללא, לבריה חיה על פי דרכה בנפשו של אדם, המדברת מתוך

גרוננו לפי צרכיו בכל עת, בסדר אחד מוגבל ולפי כללים שבועים בקרבה, מבלי שתצטרך לעזרת הדעת ללכת לפניך תמיד. ויש אשר יבטא על כן הילד איזו מלה בתמונה שלא שמע מעולם (למשל) העתיד מאיזה פעל ששמע רק בעבר) בלי כל התבוננות ומבלי להרגיש כלל בחדושה, בהיותה באמת נמצאת כבר בקרבו בכה על ידי הקשר התמידי שיצרה העבודה הפנימית בין תמונות שונות ממין אחד, עד שכל מלה הנכנסת באחת מהן מקבלת כאופן בלתי מורגש גם את האחרות.

וכשהגדיל הילד ולמד לדעת את הכללים המפשטים הנהוגים בלשונו, תוכל הידיעה הזאת להיות לו לתועלת רק בזה, שהיא עוזרת מעט או הרבה לעבודת הרוח לסדר את חמרה כהלכה, כל דבר למינהו, ולתת ככה להלשון הפנימית צורה מתאימה בכל הפרטים להמנהג החיצוני. לפי שעבודת הרוח, כשהיא לעצמה, תוכל לפעמים גם לחשוף נגד המנהג, בהיותה תלויה בתכונות הרוגמאות והרושם שעושה כל אחת בלב. יש דוגמא תדירה ביותר או שתוכנה חשוב ביותר, והיא עושה מפני זה רושם יותר עמוק מחברותיה, שאינן תדירות ולא חשובות כל כך, ותכונותיה מתפשטות על כן כמדה מרובה ומתדבקות גם באיזו מחלקי הלשון שהמנהג קבע בהם תכונות אחרות. במקרים כאלה יכול הכלל המפשט לעורר ולחזק את הרושם החלש של הרוגמא המתאימה להמנהג, וכשהוא נתמך עוד מרוגמאות חדשות שנוהגים מורי הלשון להגשים בהם את כלליהם, יפה כמו לחסום את הדרך בפני הרושם החזק ולכלי תת לו להרחיב גבולו על חשבון חברו. — אבל כל זה יכול להעשות רק בשעת הלמוד, שתכליתו להכין את הלשון מבפנים בצורה הראויה, בשביל שתצא אחרי כן כהסכם עם המנהג; ואולם, בשעת השמוש בלשון, הדעת טרורה בתוכן ענינה ואינה פנויה להשגיח בצורת הלשון. ואת האחרונה עומדת או איפוא ברשות עצמה ויוצאת כמו שנוצרת בלב; ואם לא הספיק הכלל קודם לכן לשנות צורתה בלב על ידי חזק רשמים ידועים בדרך מלאכותית, או השגיאה מוכרחת, והידיעה אינה מועילה כלום. ולהפך, אחר שעשתה הידיעה את שלה, והלשון הפנימית מתוקנת כבר כל צרכה, יכולים הכללים המפשטים לשוב ולהשתכת, מבלי שירגיש האדם בהעדרם. וגדולי הסופרים לא יוכלו עוד לפעמים להתחרות בידיעת כללי הדקדוק עם קטני התלמידים.

וכצורת הלשון הפרטית בלב כל יחיד, כן גם צורתה הכללית בקרב עמה נמצאת תמיד תחת שלשון כחות נסתרים, הפועלים ברוח העם שלא בידיעתו. אבל תוצאות הפעולות הנסתרות הן פה אחרות לגמרי. רוח היחיד נכנעת כעל כרחו לפני מנהגי-הלשון של זמנה, הסובבים אותה מראשית ימיה וחודרים אל קרבה ביחד עם החומר. ואם, מסבה מיוחדת לה, תולד בה

נטיה לסור מן הדרך הכללית באיזה פרט, לא תוכל הנטיה הזאת לעמוד בפני המון הרשמים המתנגדים לה, או, אף אם תעמוד, לא תוכל להתפתח במדה מרובה, והשניים שהצליחה לעשות בצורת לשונו של היתחיד הזה יהיו קטנים מאד ובלתי מורגשים גם לו לעצמו, ובכל אופן, ימותו עמו יחד ולא ישאר להם כל זכר. אבל רוח העם בכל דור, עם היותה גם היא כנענה לפני המנהגים שהשאיר לה העבר לנחלה, אין הכנעתה מוחלטת כל כך, עד שלא יהיה מקום להתפתחות איזו נטיה חדשה הנולדת בה מאיזו סבה כללית. ואף אם תתגלה ההתפתחות הזאת בכבוד ועקבותיה אינן יכולות להראות בימי דור אחד, אין בכך כלום; דור לדור ימסור תוצאות פעולתה של הנטיה החדשה, ומדור לדור תלך הנטיה הלך והתפתח, ותוצאות פעולתה — הלך ורב.

והסבות הכלליות, המוכשרות להוליד ברוח העם נטיות מתנגדות למנהגי הלשון של העבר, רבות הן ושונות. שניים מדיניים, למשל, גרמו לו להעם שתתפשט בקרבו ידיעת איזו לשון נכריה והשמר בה, ורשמיה בלבבות מתחזקים כל כך עד שנכנסים גם לגבול לשונו הלאומית ומביאים אל קרבה יסודות חדשים; או לפעמים שניים בדעות ובדרכי החיים גורמים לאיזו מרגמאות הלשון שאינן נשמעות עוד, ולאחרות — שנשמעות בתדירות יותר מלפנים, ועי"ז תולד נטיה להרחבת גבולן של האחרונות על חשבון הראשונות; או התפתחות הההשכלה גורמת לבני העם שישתללו להגביל מושגיהם ומשפטיהם באופן יותר ברור ומדויק, ועי"ז תולד נטיה לתת יתרון לתמונות יותר ברורות ולשונות לפיהן תמונות אחרות; — וכאלה עוד סבות למאות, אשר ראשיתן מכווין הוא איזה שנוי בחיי העם, ואחריתן מבפנים — תגבורת רשמים חדשים או ישנים והתפשטותם מעבר לגבולם.

אצל האומות הנאורות אין נטיות חדשות כאלה יכולות אמנם להתפתח במהירות ולשונות מנהגי הלשון באופן מוחשי בזמן קצר. מצד אחד, חזק הרשמים החלשים בדרך מלאכותית על ידי למוד הלשון בימי הילדות, ומצד אחר, פעולת הספרות, השומרת כל פרטי מנהגי הלשון באלפי רוגמאות, — מועילים הרבה לעצור בעד כל נטיה המתנגדת למסורת האבות ולקיים צורת הלשון הקדמונית במשך דורות רבים. ובכל זאת, הנה נתברר בימינו על ידי חכמת הלשון הכללית, כי כל אמצעי ההשכלה אינם מספיקים אלא להכביר מהלך השתנות הלשון, אך לא לעצרו לגמרי. למרות השתדלותם של בני הדור החדש, שתהיה לשונם מתאימה בכל ללשון האבות, פעולות נטיותיהם החדשות באופן בלתי מורגש, ולו רק כל שהוא, על "עבודת הרוח" הרוקמת את הלשון בסתרי לבם, ובכל אמונתם להקדוק הישן, אינם יכולים מפני זה להמלט מלשונות פה ושם, בעל פה וגם בכתב, את המנהג הקבוע, בהסגם עם לשונם הפנימית ולמרות היריעה החיצונית. השניים האלה, בראשית

התגלותם, נחשכים בעיני המדקדקים לשגיאות, או, אם הם דקים ביותר, לחירות נפרדה; אבל, בהיות "השגיאות" האלה תוצאות פעולותיהן של סבות כלליות, עתירות הן להתפשט יותר ויותר, עד שנעשות כהיות ומולידות גם מעצן עוד שגיאות חדשות בדומה להן; וכל מה שתרכיבה השגיאות ממין אחר, כן יחזק הרושם שעושות בלשון הפנימית וכן יחלש כח הידיעה המתנגדת להן, עד שסוף סוף מוכרח הדקדוק להכנע ולמחות מספרו את הכלל שאינו עוד במציאות.

וסכום כל השגים הקטנים, ההולכים ומצטברים דור אחר דור, הוא, לאחר דורות רבים, לשון חדשה כמעט בכל מנהגיה. חוקר אחד אמיריקני¹⁾, בחפצו להראות עד כמה נשתנתה לשון אנגלית במשך אלף שנה, העמיד זה לעומת זה פסוק אחד מן "הברית החדשה" לפי ההעתקה שנעשתה אז ולפי העתקתו עתה, והנה יצא לו, כי בין אחת ועשרים מלים של ההעתקה הישנה רק שתיים נשארו בלי שנוי עד היום, ויתרן, אע"פ שבעיקר עצמותן חיות הן גם עתה, אך צורתן — מן האותיות והכיתות עד נטיות השמות והפעלים ודרכי שמושם — נשתנתה כל כך, עד שגם איש אנגלי לא יוכל להכיר עוד קורבתן של המלות הישנות והחדשות. והריפורמא הגדולה הזאת אין איש יכול להגיד מתי נעשתה ועל ידי מי, מפני שבאמת לא נעשתה בזמן מוגבל ובכונת מִבֵּן לשם תקן הלשון. אנו יכולים רק להראות על תקופה אחת ארוכה (ימי ממשלת הנורמנים באנגליא), שבה נולדו כיהוד, על ידי סבות כלליות, נטיות חדשות בלבות בעלי הלשון; אבל התפתחות הנטיות האלה ותוצאות פעולותיהן נראו רק לאט לאט, והכל נעשה על ידי העם עצמו, דור אחר דור, בלי כונה מיוחדת. כבר בימי ההעתקה הישנה היתה הלשון מוגבלת לכל דבריה על ידי מנהגים קבועים, והמון המדברים בכל דור ודור בודאי אהבו את לשונם ומנהגיה ומסורה לבניהם בכל פרטיה, ובניהם לבני בניהם, בלי כל מחשבה להלבישה פתאם צורה חדשה, — ובכל זאת, הגה יצאה הצורה החדשה מאליה. וכן הדבר בקירוב גם ביותר הלשונות האירופיות שדרך התפתחותן ידועה לנו. באופן שנוכל לאמר בלי הפלגה, כי כל הלשונות היפות והעשירות, השולטות עתה בעולם, קבלו צורתן האחרונה לא מידי מדקדיהן וחוקריהן לשעבר, כי אם רק מידי המון השונים בכל דור, אשר, בהמשכם אחר לבם, לא ידעו להוחר ונכשלו, בעל פה ובכתב, בעברות קלות וחמורות ביחס אל הדקדוק של זמנם.

אחר מחוקרי הלשון בצרפת (Brunot), בהתבוננו אל הלמוד הזה היוצא מחקירות אלו, מיעץ על כן לבני עמו, שלא ילמד אדם חכמת הלשון

¹⁾ Whitney, Life and Growth of Language pp. 36—43.

עד שתהא לשונו הפנימית מתקנה תחלה היטב לפי הדקדוק. כי בשביל להתלמד בשקידה הדרושה בכללי הדקדוק, המלאים ורות ותהפוכות, ולחקקם על לוח הלב באופן חי וקים, צריך שנאמין עם המדקדקים, כי צורת הלשון כמו שהיא בימינו נבראה עמה יחד מתחלתה, וכי על כן אין מנהגיה צריכים מעם, אלא הכל חייבים להכנע מפניהם בלי טענה, כמפני חקים טבעיים, וכן יהיה לעולם; בעוד אשר חכמת הלשון תודיע לאדם מצב הדבר לאמתו, ובהודיע לו מתי ואיך הגיעה לשונו למנהגיה השולטים בה בזמנו, תאכר בלבו האמונה ברום ערכם ונצחיותם, ועמה גם התשוקה לעמוד כלמורם כראוי.

ובאמת טובה העצה להצרפתים ודומיהם, אשר, מצד אחד, לשונם נתפתחה כבר כל צרכה, ואין מנהגיה לוחצים אותה הרבה, ומצד אחר, דקדוקם מכונן בכל פרטיו לצורת הלשון בהוה, והכל מוכרחים איפוא להכנע מפניו. אבל ההפך מזה היא העצה ההגונה לנו, באשר אצלנו אנו מוצאים ההפך משני הצדדים, מצד הלשון ומצד הדקדוק.

עד כמה אין לשוננו במצבה עתה מספיקה לנו — ידוע לכל ונראה ביחוד באותו החוץ הזר, שקמו לה „מרחיבים“ לתקנה בדרכים מלאכותיים. המרחיבים האלה עוסקים אמנם על הרוב רק בתקון אוצר המלים, בחשבם, כפי הנראה, כי אם ימלא האוצר המון מלות חדשות תהיה גם לשוננו עשירה בכל הלשונות האירופיות ולא תדע מחסור. אבל באמת אין הדבר כן. רגן אומר בצדק, כי השגנה הגדולה ביותר — באשר תקונה קשה ביותר — שיצאה מלפני שבט בני שם בראשית ימיו, הוא מה שברא לו לנמיות הפעלים מיבניסמוס צר ודל, שאי אפשר לסמן בו היטב חלופי הזמנים ואופני הפעולה בכל רקוחם, ואך לשוא מתאבקים הערביים עד היום עם שגת אבותיהם זאת לפני אלפי שנה¹⁾. — ואם הערביים כך, שלשונם חיה ועשירה יותר מלשוננו, ועם זה אין צרכי מחשבתם עוד גדולים הרבה, — מה נאמר אנחנו, העניים בלשון ועשירים בצרכים? ובאמת כל מי שהורגלה מחשבתו, על ידי פעולות הלשונות האירופיות, לתת לכל מושג המון תמונות שונות על ידי שגות דקים במלה שהוא מסומן בה, הוא ירגיש על כל צעד, שהמכשול היותר גדול על דרך השמוש בלשוננו הוא לא מעוט חמרה, כי אם עגות צורתה, כלומר, חסרון דרכים כלליים אשר יכשירו כל חלק קטן מן החומר היסודי ללבוש ולפשוט הרבה צורות שונות, תמידיות וזמניות, בשביל לסמן כל מושג בכל צורתיו השונות והמשתנות. לולא החסרון האורגני הזה, היתה גם לשוננו יכולה להבנות ברובה מתוך שרשיה עצמם ולמלאות בנקל את השאר מתוך אוצרן של לשונות אחרות, כמו שעושות חברותיה האירופיות. אבל עתה, לא

¹⁾ Renan, Histoire du Peuple d'Israël I, p. 9.

לכד שאין ביכלתה להוציא מכל שורש את המספיר הרב של שמות ופעלים, המסתעפים במחשבתנו מן המושג הכלול בו, ולחזור ולתת לכל מלה מסתעפת את הכשרון להוליד גם מצרה תמונות חדשות לפי צירי הדבור, — אלא שגם למלאות חסרונה משל אחרים (ביתוד בפעלים) אין אנו יכולים במדה מרובה, מפני שאין החומר הנכרי יכול להצטמצם תמיד באותו „המיכניסמוס הצר“, המתאים רק לשרשים מצורה ידועה. הנה, למשל, התרנו לנו כבר, על אף הפוריסטים, להכניס ללשוננו מלת „הרמוניא“ כמו שהיא; אבל מה נעשה כשתניע מחשבתנו למושג זה בתמונת הפעל (הארמאניזען)? ומה יעשו המשתמשים למושג זה בהעתקה הכבדה „שווי-ערך“, בהגיעם אף לשם התאר הוציא ממנו (הארמאניזש)? — ומשלים כאלה יורע הסופר העברי למאות על פי נסיונו. באופן, שאם נאמר להושיע ללשוננו רק על ידי הוספת חומר חדש, מבלי שתצטרך לשנות צורתה במאומה, אז צריך שיגדל אוצר מליה הרבה יותר מאוצרה של איזו לשון אירופית, מפני שכל מה שהאחרונה עושה במלה יסודית אחת תצטרך היא לעשות בעשר.

ומצר השני, הנה מה שמדקדקנו מלמדים לתלמידיהם בתור „דקדוק לשון עברית“ אינו מתאים עוד בכל הפרטים לצורת הלשון כמו שאנו משתמשים בה. כבר לפני אלפי שנה, בימי הבית השני, פרץ המנהג בהרבה מקומות גרדי-הלשון הקדמונים, ומני אז, כמשך כל ימי הבינים עד היום, כמעט כל הכותבים עברית, מלבד אולי איזו מליצים ומשוררים, דשים בעקבם הרבה עברות „דקדוקיות“, והמדקדקים, שנכתבצרו בחומת-המקרא הישנה, עדיין במקומם עומדים וכל מה שמחזין לחומה רואים הם כאלו אינו, כשגיאות שנשתרשו ודורשות תקון. ההתנגדות הזאת שבין הלשון והדקדוק מביאה רעה לשניהם, בהביאה רבים מן הסופרים לחשוב את הדקדוק כאיזו „חכמה“ עיונית, שאין ערכה המעשי גדול הרבה ואין למודה מוכרח, ועל ידי זה מתמלאה הלשון באמת שגיאות פרטיות, באין גבול מדויק בין אלו ובין המנהגים הכלליים.

כי על כן, ביחס ללשוננו, אין כל סכנה, ואדרבא, טוב ומועיל הוא, שידעו הכל, כי הדקדוק בכל זמן הוא סבום כל מנהגי הלשון באותו הזמן; כי מלבד גורות הדקדוק, יש עוד חקים אחרים, טבעיים ונחציים באמת, השולטים בהתפתחות כל לשון, והם המה המולידים בה לאט לאט מנהגים קבועים ומכשלים מנהגים שהיו קבועים.

מכל מה שעבר על לשוננו עד שקבלה אותה הצורה השמורה בדינו עתה בכתבי הקדש לפי המסורה — לא נשאר לנו אמנם כל זכר ברור; והוא שעומד להמדקדקים לחזק את אמונתם בנצחיות כלליהם, כאלו כך נפלו פתאם משמים ביחד עם הלשון וכך צריכים ללוותה עולמית בלי כל שנוי. אבל,

מבלי דעת את הפרטים, די לנו היריעה הכללית, כי בכל לשון, מוכרחת היתה גם העברית לסביל שנים רבים במשך הדורות, ואין שום אפשרות בדרך הטבע שתעמוד איוו לשון כמעמד אחר זמן רב כזה שעבר, למשל, מרוד ושלמה עד עזרא ונחמיה; אלא שהרוב הגדול מהשנים האלה נסתרו מעינינו בסכת חסרון הנקוד בימי קדם, שעל ידי זה היה כל דור יכול לקרוא כל מלה בהברתה החדשה גם בספרי הדורות שקדמו לו, ובזמן הנקדנים היו על כן כל הספרים, קדמונים ואחרונים, נקראים בדרך אחת, באותה הדרך שנמסרה לנו על ידי הנקוד, בעוד שאנו יודעים על פי נסיון לשונות אחרות, כי הנקוד (או האותיות המשמשות במקומן) הוא העלול ביותר להשתנות מרור לדור ולתת צורה חדשה גם לכל מבנה הלשון¹). — אבל שרירים אחדים פה ושם נשארו לנו בכל זאת מן השנים האלה. הנה, למשל, הכנויים "ה' ד'י" (מעשיה, מעשיו), שלפי נקודנו היורד וזה לגמרי; הנה, "הוא" ו"נער" שבתורה לנקבה, שאנו קוראים: היא, נערה; בעוד שכלל גדול הוא בחכמת הלשון, המאמת על ידי ראיות רבות, שהכל כמו שהוא נכתב היה נקרא בזמן מן הזמנים, אלא שהלשון עצמה משתנה במהירות יותר מדרך כתיבתה. היה איפוא איוו זמן קדום בחיי לשוננו, שהכנויים היו מכוסאים כיו"ד, ש, "הוא" ו"נער" היו משותפים לשני המינים, ואחרי כן, נשתנה הרבר, ומוה נוכל מדעתנו להקיש גם על השאר. ואם כללי הרקדוק הזה, היוצא מן המקרא ונקודו, אינם גם הם אלא מנהגים שנקבעו בלשון לרגלי התפתחותה, לא שנולדו עמה וחיו עמה יחד כל ימיה, — הנה גם לאחר שנקבעו אינם יכולים להחשב כתורה נצחית, אלא אם כן נחשוב עם זה את לשוננו עצמה כאלו מתה ואינה מוכשרת עוד לחיים והתפתחות. עם בעלי ההשקפה הזאת האחרונה אין לנו עסק פה, אבל המאמינים בנח החיים שבלשוננו ובאפשרות תחיתה הגמורה — הם מוכרחים להאמין גם באפשרות השתנות צורתה, כתוצאה טבעית מחייה והתפתחותה, ולרון על כן כל שנוי לא על פי הכללים שמסר לנו העבר הרחוק, כי אם על פי אלה הנהוגים בה בהווה, אף אם נתפששו ונתקבלו רק בזמן מאוחר.

וכך היתה באמת השקפת קדמונינו על היחס שבין לשון העבר וההווה. לשון המשנה היא רפורמא עצומה וסיסמטית כפרטים רבים, לא רק בנוגע לאוצר המלים, כי אם גם בעצם צורת הלשון. שמוש הואיו המהפכת נתבטל לגמרי; מלת "אשר" איננה עוד, ותחתיה באה בכל מקום אות השמוש "ש"; תמונת העתיד לרבות נסתרות, הארובה והעברה, אינה נוחתה, וכמקומה תבוא

¹ גם אחר הנקדנים ולמרות הנקוד נשתנתה צורת הלשון בפינו האשכנזים. עד שלא היינו מכירים אותה אם היינו מנקדים ספרינו לפי הברתנו והכל שלא במתכון, מסכות טבעיות ולפי שיטה מוגבלת, שהיתה ראויה להתכוננות מרובה, אלא שאין פה המקום לזה.

תמונת הרבים („הבנות יונות“); הרבה תמונות מגל“ה נוהגות גם בגל“א („לקרות“, „צתה“); „היא התפעל בהפכה לנוי“; נהחדש משקל שפעל („שעבד“, „שחרר“); שמוש חדש כפעול (רכוב. לקוחות), הרכבות חדשות להגבלת הזמנים ואופני הפעולה („היה מהלך“, „עתיד להפריש“); — וכאלה עוד שונים גדולים, שנעשו לגללים קבועים הנוהגים בכל מקום. וככל ריפורמא בלשון, נעשתה גם זו לא פתאם ובכונה לתקן, כי אם לאט לאט, מאליה, על ידי התגברות רשמים ידועים (מלשון ארמית ועוד) ופעולתם על חבריהם. כל שנוי, בצאתו ראשונה מתוך הלשון הפנימית החוצה, למרות היריעה המתנגדת לו, היה בודאי ראוי לשם שגיאה, אבל השגיאות האלה באו מסבות כלליות המיוסדות בתנאי החיים, ועל כן נתפשטו ונעשו שגורות בפי הכל, ואז לא יראו עוד לעמוד למשפט גם לפני היריעה, וכשנמצא לאחר אִינו דורות „פוריסט“ אחד, שרצה לתקן את הלשון החדשה בהסכם עם לשון המקרא, השיבו לו הכיריו: לשון תורה לעצמה ולשון חכמים לעצמן (חולין קל"ה, ע"ז נ"ח), או, כמו שהיינו אנחנו אומרים עתה: לשון העבר לעצמה ולשון ההווה לעצמה.

אבל ההשקפה הזאת נשתנתה אחרי כן, ובששבה הלשון לתחיה, אחר שנפסקה התפתחותה כל ימי האמוראים והגאונים, לא התחילה חיה ממקום שנפסקו בתקופת המשנה, אלא ערבבה יחד את שתי התקופות שעברו עליה, בעשותה עם זה מנהגי התקופה הראשונה לחובה ואותם של השניה רק לרשות, או יותר נכון, רק לדברים של „בדיעבד“, ליסודות זרים הנסבלים בה מפני שקשה לגרשם, אבל „לכתחלה“ אין דקדוק אלא זה של המקרא, וכל השומרו בטהרה הוא הכותב עברית כהלכתה, ומאז ועד עתה מושל בנו הדקדוק הזה ועוצר את הלשון בדרך התפתחותה, באין לה שום אפשרות לרכוש לה תמונות ושימושים חדשים באופן בטוח וקיים, „שגיאות“ נעשו ונעשות אמנם בקרבה כה ובה, ולא רק שגיאות ממש, מסבות מיוחדות לאיזה סופר פרטי, כי אם שגיאות מאותו המין הכללי, שבכל לשון אחרת היה סופן להקבע לדורות בספרי הדקדוק עצמם. אבל מה בצע בכל זה, אם גם חדשות כאלה, שנאחזו בלשון, אינן זוכות להתאזרה בה אף לאחר כמה דורות, ועליהן לירא לעולם מאימת הדין של הדקדוק, שמא יבואו המדקדקים ויגלו פתאם, לאחר מאה שנה, שאין הדין כך, ואז יתביישו בעלי הלשון וישתדלו לתקן שגיאת אבותיהם, או, אם כבר הורגלו בה כל כך עד שלא יוכלו להפריד ממנה, ידעו להזהר לפחות שלא יכשלו בדומה לה, והשגיאה שנשתרשה תשאר ככה בודרת ועקרה, מבלי שתוכל עוד להגיע למדרגת כלל, המקיף מחלקה שלמה של חזיונות דומים.

הנה מונחת עתה לפני מחברת אחת חרשה¹), אשר שמה לה למטרה לגלות ברבים קלון הסופרים החדשים, בהראותה כדבריהם חטאים כבדים נגד הדקדוק. המחבר הנכבד, במדקדק ספיציאליסט אין מגמתו אלא לשמור משמרת הדקדוק ומעורר על השגיאות רק בשביל לתקן. אבל אם נקרא את מחברתו על פי השקפתנו, נמצא בה עוד אינטרס אחר יותר עמוק. השגיאות שאסף המחבר תתחלקנה אז בעינינו לשלשה מינים שונים: שגיאות מסכות פרטיות ומקדיות, שאין להן אחרית וצריכות תקן בודאי; שגיאות מסכות יותר גלליות, שהולכות ומתפשטות לעינינו, אך לא הגיעו עוד למדרגת מנהגים; ואחרון חביב — שגיאות שכבר חדלו באמת להיות זאת, בהיותן זה כבר מנהגים קבועים. אם היינו יכולים לנתח פה בפרטות כל השגיאות האלה למיניהן, היינו מוצאים בהם משלים בולטים לכל האמור למעלה על דבר יצירת הלשון בלב היחיד ודרכי השתנותה בקרב העם; היינו רואים, איך סופרים מובהקים יכולים לשאוב לפעמים מלשונם הפנימית שגיאות גסות ביותר, ובאיוה אופן יולדו בלשונם הפנימית מומים כאלה; היינו רואים גם כן, איך סבה כללית מגיעה לאט לאט לנטוע שגיאה אחת בלבות רבים, בלב כל יחיד לעצמו, עד שגם מדקדקים מפורסמים, ובעת שעוסקים בהלכות-הלשון עצמן, אינם יכולים להמלט ממנה (למשל, בשמוש הפעל תלה, עמוד 43—46). אך כל זה יאריך את הענין יותר מדי, ועל כן נסתפק במועט, בנתוח שלש "שגיאות" מן המין השלישי, שהוא הנכבד לעניינו ביותר.

א) נפל לבו עליו — הוא בטוי רגיל על לשוננו, ומקורו במקרא (שמואל א' י"ז): "אל יפול לב אדם עליי". אבל מחברנו (ע' 16) חושב, כי הבטוי המרוקק הוא: נפל לבו (בלי עליו), בהיות מלת עליו שבמקרא מתייחסת לא אל אדם, כי אם אל גלית הפלשתי הנזכר מקודם. "ובסי הנראה — אומר המחבר — הסופר הראשון שהשתמש בבטוי הנ"ל זכרוננו הטעהו לדמות שמלת עליו מוסכה על השם אדם הסמוך לה". והנה לא פה המקום להתנכח עם המחבר בעצם הדבר ולבדוק אחריו, אם באמת (כדבריו) "כל המפרשים והמתרגמים" מפרשים את הכתוב הזה כמוהו (הר"ק מכיב שני הפרושים ואינו מבריע, ופירשט באוצרו קובע את הבטוי עם "עליי" על סמך הכתוב). אך אפילו אם היה הדבר כן, הנה ממה שנתפשט הבטוי הזה והיה למנהג קבוע אנו יכולים לדון, כי סבתו הראשונה היתה לא פרטית, טעות זכרוננו של איוה "סופר ראשון" בפשט הכתוב, כי אם — הקשר הפנימי, שנעשה מאליו בלב בעלי הלשון, בין הדוגמא הזאת ובין דוגמאות אחרות (שמכא המחבר עצמו), אשר בהן תנועות הלב מקושרות עם "על" (נהפך

¹ לתחית שפת עבר, מאת יצחק ווארשאוסקי, אדעססא תרנ"ג.

עלי לבי). באופן, שסופרים רבים, זה שלא בפני זה, עלולים היו להוציא את הבטוי הזה מלשונם הפנימית, למרות ידיעתם את הסירוש הנכון בכתוב ומבלי לזכור כלל את הכתוב. וכין שהיתה זאת שניאה מתחלה או לא, מכיון שנתקבל הבטוי ושגור בפי הכל, הרי הוא כשר ומדוקרק לפי השקפתנו, אף לאחר שנלה לנו המחבר, כי „אין לנו רשות להשתמש בו, כי לא נמצא בספרות שפת עבר העתיקה“.

(ב) פעל נהה רגיל בפינו כתמונות שונות מבנין הקל (נהו, נוהה וכו') למושג הנטיה אחר איזה דבר. והנה מגלה לנו מחברנו (ע' 14), כי שגיאה גסה היא, בהיות בנין הקל מפעל זה משמש במקרא למושג נהי ויללה, ולמושג הנטיה יש במקרא רק דוגמא אחת, והיא בנפעל: וינהג. אין ספק איפוא, כי זו בודאי שניאה היתה מתחלחה, וגם לא קשה להבין סבתה. אלמלי היתה הדוגמא כתמונת נהה, שהנפעל מסומן בה על ידי הנרין המיוחדת לו ועל ידי שני הנקוד בנף השורש, אז היתה הדוגמא הזאת מקשרת בהכרח את המושג עם הנפעל, ולא היה מקום לשגיאה. אבל עכשיו שהדוגמא היחידה שבמקרא היא: וינהג, כלומר, מורכבת מתמונת העבר בקל (נהו) עם יויד העתיר ועם וא"ו המהפכת (אותיות שאינן מיוחדות רוקא לנפעל), ובהרכבה זו קשור מושג העבר, — עבשו אין להתפלא, כי מן הדוגמא הזאת עשה רושם קים בלב ונקשר עם המושג רק חלקה השרשי, שהוא תמונת הקל לאותו המושג עצמו. ובאשר גם תכונת הפעולה מצד עצמה (נטיה ורדיפה אחר הדבר) מתאימה יותר לקל מלנפעל, נקל היה לרושם זה להרחיב גבולו ולהוליד בדומה לו כל יתר תמונות הקל, בלי כל התבוננות מצד הסופרים עצמם ומבלי שהרגישו כלל בחדוש התמונות האלה. המחבר (ע' 63) מודיענו אמנם, כי עמנואל הרומי במחברותיו נוהר לכתוב ננהים, ואנו נודיעהו, לעומת זה, כי הרמב"ם (כתב-השובות לחכמי מרשיליא) כותב נהה, ושני החזונות מובנים. עמנואל כותב מליצה קלה על טהרת לשון המקרא, ולבו פנוי בשעת בתיבתו להעביר תמונת כל מלה חחת בקרת הידיעה. אבל הרמב"ם עוסק שם בענין נבבר הממלא את דעתו ואינו נותן לה להשגיח בתמונות המלות. הוד כותבת על כן כל מלה כמו שנחקקה בלשון הפנימית שבלב, ושם נחקק הקל תחת הנפעל. — אם עוד אחרים מסופרי ימי הבינים השתמשו בפעל זה, אינו זוכר עתה; אבל בכל אופן, מכיון שנתקבל השמוש בקל למושג הנזכר ורגיל עתה על לשון הכל, עד שנדרחה מפניו מושג היללה ואין אנו כותבים עוד נוהים במוכן מילים, — הרי זה שני קים בלשון, אורח לדורות, ואינו זקוק עוד להסכמת הדקדוק הישן; אדרבא, כל האומר עתה ננהו אינו משובח, בהיותו נמשך אחר מנהג קדום שכבר עבר ובטל.

ג) השם מלאכותי נגזר באמת שלא בהלכה, והתמונה הנכונה על פי הדקדוק היתה צריכה להיות מלאקתי. על כן צועק המחבר (ע' 41): „מה ראו הסופרים על ככה לגזור מן מלאכה שם היחס מלאכותי? מאין לקחו את השם מלאכות אשר לא היה ולא נברא?" — אבל בשאלות כאלה אינו מאמין לצאת ידי חובתו להדקדוק, והנה הוא רוצה גם לתקן את השגיאה, ומצרו עתיד הוא לכתוב מעתה מלאקתי, בהלכה, אלא שמתאונן עם זה (ע' 64) על כי „גם למושגים פשוטים כאלה עוד לא נקבעו ולא נתקבלו בספרותנו כטוים מיוחדים". ולא ישים על לבו, כי התקון הזה, עם כל ישרו מצד הדקדוק, מאוחר הוא מאד. השם מלאכותי נמצא כבר בפירוש המלות הזרות שהוסיף ר"ש אבן תבון להעתקת המורה, ואם לא אשנה, מצאהו כבר גם הוא אצל המעתיקים שקדמו לו. גם סכת ה„שגיאה" הזאת אפשר להבין כנקל. המעתיקים הקדישו בשעת עבודתם עיקר דעתם אל הרעיון שיצא מדויק, לא אל הלשון שתצא „מדוקדקת"; ובהיות מלאקתי מעורר במחשבה מושג אחר לגמרי, הרגישו צורך לשנות מעט שם המושג אשר לפניו, כדי למנוע עירוב מושגים. וכה יצא מאליו, בלי התכוונות הדעת הברורה, השם מלאכותי, שיש לו כבר גם איזו דוגמא בתלמוד: שמותי. מסכה זו מוצאים אנו גם כן בספרות ימי הבינים שם היחס תוריי (מן תורה) תחת תורת. פה, שהתינו רפוייה, הרשה לו האינסטינקט של הלשון הפנימית לעזבה לגמרי; אך במלאכה, שהתינו מורגשת ביותר, לא הרשה לו לגרוע והוצרך מפני זה להוסיף. — בכל אופן, משנברא השם מלאכותי ועד היום, זה הרבה מאות שנה, השתמשו בו הכל, והוא נמצא פעמים אין מספר בספרותנו. שם כזה הוא בודאי חלק עצמי מן הלשון, ובלשון אחרת היה זה כבר מוצא מקומו בכל ספרי-המלים, והמדקדקים היו יוצאים ידי חובתם בקראם לו „יוצא מן הכלל". אך לגרש בשם הכלל מלה בת שבע מאות שנה ולחשבה כאלו „לא נקבעה ולא נתקבלה" — זה לא היה עולה על לב שום אדם.

המשלים האלה מספיקים להראות את ההבדל שבין שתי ההשקפות על הדקדוק, ואם אמנם אין תועלת גדולה להחפתחות הלשון כמה שהוחלף באיזה פעל בנין אחד בחברו או נעשה היכר בין שם היחס והכנוי, אבל עצם החיון הזה, שהעברית יכולה עוד גם עתה לשנות מנהגיה בדרך, טבעית, ויעיל הרבה לחזק את האמונה במציאות כחות חיים ופועלים כלשוננו, עם היותה היה רק ככתב, ולעודד על ידי זה באמת את הכחות האלה לפעולה, בהיות תוצאות פעולתם קנינים קימים בלשון, שאין להם לירא מפני שום כלל ישן שבדקדוק.

ביחס אל הסופרים הגענו איפוא גם הפעם, בשאלת הדקדוק, לאותו המשפט הכללי שיצא לנו במאמר ראשון (למעלה ע' 195—196), בשאלת

המלות, והוא, כי כל מה שיוסיפו הם, הסופרים, להתמכר לבידור המחשבה ולהסיה מרעתם דאגת הלשון, כן חוסיף היא, הלשון, לדאוג לעצמה, ובן תגדל האפשרות לדאותה מתרחבת בחמרה ומשתלמת כצורתה. לא כן הרבד ביחס אל המדקדקים. הם, שכל עסקם היא הלשון, צריכים בודאי לדאוג לשמרתה ולשמרה משגיאות דקדוקיות. אבל, בשביל שתהא להם הרשות לעשות זאת, עליהם לתת לנו קודם כל את הדקדוק עצמו, שבאמת עוד לא נברא, כלומר, דקדוק לשוננו השגורה בפינו, לא של לשון המקרא. הלשון הזאת האחרונה חכיבה ויקרה לנו אמנם מצד ספירותה הקדושה ומצד היותה היסוד ללשונונו בהנה, ועל כן אין ספק, שגם דקדוקה יקר ונכבד וידעתי נחוצה, — אבל רק בתור דקדוק לשון המקרא, כמו שיש דקדוק מיוחד גם ללשון המשנה; בעוד אשר הדקדוק הכללי, שתהיה לו צדקה להקרא במוננו „דקדוק לשון עברית“ סתם, ואשר למשפטו יגישו המדקדקים את שגיאות הסופרים, — הוא צריך לכלול מנהגי אותה הלשון החיה במיטב ספרינו, המעורבת מלשון המקרא והמשנה ביחד עם השגונים וההוספות שנעשו בנורות המאוחרים; הוא צריך לשפוט על מה שראוי או בלתי ראוי להתאזר כלשון לא על פי איזו דוגמא בודדת מן המקרא, כי אם על פי דוגמאות רבות ושונות מכל הספרות, כשים לב לתדירותו ולשכיחותו של כל פרט, לסבית שהולידו אותו, ליהוסו אל רוח הלשון בכלל וכו'.

בדקדוק החדש הזה יהיה כתוב, למשל, כי העתיד לרבות נסתרות הוא עתה בעל שתי תמונות: תפעלנה או יפעלו, וכי הראשונה נהונה יותר במליצה, והאחרונה בפרוא פשוטה. ובעל המחברת שעסקנו בה, בהמשכו גם הוא אחר לשונו הפנימית וכתב, למרות ידיעתו: „יתסדו חברות ואגודות“ (עי' 7) — יצא אז נקי בהשפטו. אך משל כזה אינו יכול לתת לנו אף מושג קל מן הצורה אשר יקבל הדקדוק בהתיצבו על הדרך הזה ומן התועלת אשר יביא להתפתחות הלשון. מצד אחד יקבלו „וכות אורח“ המון שגוים ישנים וחדשים, החיים אמנם גם עתה בלשונונו הפנימית על ידי דוגמאות מן הספרות, אך פעולתם לא תפתח במדה הגונה כל זמן שנחשבים כפרצת גדר בעיני הדקדוק; ומצד אחר, וזה העיקר, תועמד על ידי זה לשוננו בפעם אחת על בסיס החיים הכוללים ומתפתחים, ונחותיה הפנימיים, האזורים עתה בכבלים כבדים, יוסיפו אומץ בעבודתם, להיטיבה ולהשלימה לפי צרכינו המרובים. לבריאת הדקדוק הזה — לא לתקן איזו שגיאות בודדות — צריכים המדקדקים להקדיש זמנם וידיעתם, אם רוצים הם באמת להיות לתועלת „לתחת שפת עברי“.

על דבר אוצר היהדות בלשון עברית.*

מאמר ראשון.**

הנדיב הנכבד מר ק"ז וויסאצקי הואיל באלו הימים להניח היסוד למפעל אחד גדול, אשר יוכל להחשב בערך כגור זהב לבל מעשיו הטובים שעשה בימי חייו ולהיות מזכרת נצח לא רק לצדקתו וטוב לבבו — נדיבים טובי-לב עוד רבים בישראל כדורנו — כי אם גם להכתו הגדולה לקנייני-עמנו הרוחניים וראנתו לקיומם והתפתחותם, מרה שאינה מצויה כל כך בין נדיבי הדור הזה.

(*) הענין אשר ידובר עליו פה נמצא עוד עתה במוצב כזה, שאי אפשר לדעת עתידותיו בבירור, ועל כן חשבתי לנכון להציל משיכחה את המאמרים האלה: אם במשך הזמן יצא הדבר לפעולה, ידעו אז הקוראים, מה היתה המטרה שאליה שאפו מולידי המפעל הזה במחשבה ועד כמה השתדלו והצליחו להשיג מטרה זו אלה שעסקו בו במעשה; ואם לא יצא לפעולה, יועילו אולי המאמרים האלה לעורר את הלבבות על נחיצותו, וסוף סוף ימצאו אנשים שיגשו אל המלאכה בעתיד קרוב או רחוק.

[שש שנים עברו מאז נכתבו הדברים האלה, והנה עתה באמת "נמצאו אנשים שנגשו אל המלאכה" להוציא אוצר כללי לעניני היהדות. אבל מוציאי האוצר לא עברום הם, כי אם נכרים, ולשון האוצר לא עברית היא, כי אם אנגלית. וממילא מובן, כי תכונת האוצר גם היא שונה הרבה מזו שעלתה אז במחשבת לפני (כמבואר במאמרים האלה). בהיות לנגד עיני המוציאים לא הצרכים ההנוכחים של עם ישראל, כי אם צרכי המרע בלבד, ככל שאר האנציקלופדיות השמושיות. — ומה נפלא הרבה, כי אין צוהה בספרותנו עתה ואין פוצה פה נגד האוצר הזה; אדרבא, הסופרים אשר לפני שש שנים לא נמצאו די מלים לתאר את ההפסד העצום שיביא האוצר העברי ולא נתו ולא שקטו עד שנתבטלה מחשבתו, — הם ששים ושמים עתה לקראת האוצר האנגלי ואינם מוצאים די מלים להלל ולשבח את "המפעל הגדול" הזה ואת מיסדיו! . . .]

ואם לפני שש שנים הכנסתי לקובץ זה את המאמרים על רבר האוצר, בתקוה (באמור למעלה), שיועילו לעורר את הלבבות על נחיצותו וסוף סוף יצא הדבר לפעולה. — הנה עתה אמנם אין בהם צורך עוד לתכלית זו, וככל זאת השארתים פה על מקומם בתור חומר היסטורי, למען ידע דור יבוא — הן לא עוד סוף כל הדורות יהיו בני ישראל עבדים — על ראש מי תחול החרפה, כי אוצר היהדות יוצא ראשונה לא בעברית, כי אם באנגלית, לא על ידי יהודים, כי אם על ידי נכרים.]

(**) נדפס ב"המליץ" בי תמוז תרנ"ד.

קשה עלי לבאר בדברים אחרים מהות המפעל המדובר, בהיותי מרגיש, כי רבים מן הקוראים יעמרו משתוממים ולא יוכלו להקפד בסקירה אחת את כל גדלו, תכונתו וחבליה. ועל כן אבחר בדרך ארוכה ואעתיק פת תמצית ה"הצעה" ששלחתי למר וויסאצקי ביום השלישי לחדש זה.

אדוני הנכבד והנעלה! בבואי בזה לעשות רצונך, לבאר בכתב מה שהצעת לי לפניך ספה לאון, הגני חושב, שיותר מפרטי ההצעה עצמה צריך לברר את התועלת אשר תצא ממנה. כי בעוד אשר פרטי ההצעה ואופני הוצאתה אל הפועל אינם אלא שאלות של "איך", "כמה" וכו', הצריכות ויכולות להפתר בזמן על ידי חבר של מומחים, הנה גוף הדבר בעיקרו יכול לעורר תמיהון וגם תלונה בלב רבים, באשר לא הכל יבינו גודל ערכו בהשקפה ראשונה. בעת כזאת, שכל כחותיו של עמנו נחוצים לו בשביל לעמוד על נפשו, הנה זה בא — כך ישענו המתלוננים — לבזבז כחות חמריים ורוחניים כמדה גדולה על הוצאת איות ספר חדש! וכי ספרים חסרים לנו? הלא על הראשונים אנו מצטערים שמונחים בקרן זוית ואין דורש להם, ולמה נבוא להוסיף עליהם?

ובאמת לא אחד מכבודך, כי ימים רבים נשאתי את המחשבה הזאת בלבי ולא מצאתי עוז בקרבי להציעה לפני מי מבעלי היכולת. כחלום נעים היתה בעיני, אשר אין פתרוני לו, בדעתי מאד, כי רוב עשירי וזמננו, ואף העוסקים בצרכי צבור, אינם מוכשרים להתרומם על כנפי "הרוח" מעבר לגבול הצר של זמנם ומקומם, ובחמלה רבה יבישו על כל העוברים את הגבול הזה ויחשבו לאנשים שאינם מן הישוב. רק השיחות הארוכות שהיו לי עמך, אדוני, בימים האחרונים, על דבר מערכי לבך ומעשיך לשונות התפתחות רוח עמנו לעתיד לבא, רק הן הראוני לדעת, כי לא כן אתה, כי עבודתך לעמך לא תצטמצם בצרכי הבשר בלבד, אך גם אל הרוח תדאג; והן הנה אשר חוקו את לבבי לנסות דבר אליך גם בענין זה, בהיותי בטוח, כי אם תאבה או תמאן לתת ידך לדבר, אך לבך תשית לדעתי בודאי ושחוק לא תשחק על חלומותי.

ובכן, הבה ואסדר פה לפניך את הענין בטעמיו. כאדם הרואה ביותו אחוז באש מכל עברים, שעוזב כל חפציו ומטלטליו ואינו דואג אלא להציל מתוך הדליקה איוו פסתי-נייר קטנה, שטר-חוב או שטר-מכר, העולה בערכו על כל השאר, — כך אנו מוצאים במלחמת עמנו בעד קיומו כמשך זמן הגלות, כי בכל עת שהתגברו הצרות היתה דאגתם הראשית של טובי האומה לבקש אמצעים איך להציל את התורה משכחה ולהקל על העם את תלמודה ויריעתה בתוך המון הפגעים השואפים לבלעדה;

בהיות בלבם הכרה ברורה, כי ידיעת היהדות היא היסוד היותר מוכרח לקיומנו בתור עם אחד, מפורד, אך לא מפורד. כן עשה ר' יוחנן בן זכאי, בעזבו את ירושלים ברגעי-גסיסתה האחרונים והלך ליבנה ליסד בית-מדרש; כן עשה רבי יהודה הנשיא, בכתבו את המשנה, "לפי שראה — אומר הרמב"ם בהקדמת "משנה תורה" — שהתלמידים מתמעטין והולכין והצרות מתחדשות ובאות וישראל מתגלגלין והולכין לקצוות, חיבר חבור להיות ביד כולם, כרי שילמדוהו במהרה ולא ישכח"; כן עשה גם הרמב"ם עצמו, בראותו (כמו שאומר שם), כי בזמן הזה "תכפו הצרות ודחקה השעה את הכל", עמד וחבר ספר כולל כל תושבע"פ בלשון צהה וקצרה ובסדר נכון, עד "שאדם קורא תורה שבכתב תחלה ואחר כך קורא בזה ויודע ממנו תושבע"פ כולה ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם" (שם). ואחריו עשו כן עוד רבים אחרים, בעצם חשבת ימי הבינים, עד ה"שלחן ערוך", שנתחבר גם כן לתכלית זו ברור שני אחר האסון היותר נורא שקרה את עמנו בגלותו, אחר שנתרדלו הכחות בנידוש ספרד ויתר הפלטה נסור לכל רוח.

איני צריך להרבות דברים בשביל להזכיר, כי גם עתה הגיעו לנו ימים "שהתלמידים מתמעטין והולכין והצרות מתחדשות ובאות וישראל מתגלגלים והולכים לקצוות", כי גם עתה איפוא מחויבים שובי העם הרוצים בקיומו לשים לבם קודם כל למצב ידיעת היהדות בקרבנו ולהשתדל בהשבת המצב הזה על ידי אמצעים מתאימים לתנאי החיים בזמננו. אבל החובה הזאת תגדל עוד בעינינו שבעתים, בזכרנו את ההבדל הגדול שבינינו ובין אבותינו בשני דברים עיקריים:

(א) להם היתה הדת המעשית יסוד חייהם הלאומיים. כל העם היה מדקדק במצוות וכיה כל איש ישראל היה כעין מקדש מעט. שלא פסקה בו העבודה בשום זמן. על כן לא היתה אז התקשורתו של כל אחד אל היהדות תלויה הרבה במדת ידיעתו אותה. כי גם בלי ידיעה רחבה בפרטי עניניה נכנסה רוח היהדות בלב כל אחד מבניה ונקלשה בכל אבריו על ידי מנהגים ומעשים ידועים, ששכבו אותו מכל עברים מראשית ילדותו, כאויר הנשימה. אבותינו, בהשתדלם להפיץ ידיעת התורה בקרב העם, יכלו על כן להשתפק במועט, כן מצד מדת הידיעה וכן מצד מספר היודעים. הידיעה המוגרחת התיחסה רק אל החלק המעשי של הדת, וספר של דינים קצרים היה מספיק להרגיע את הלבבות בדבר קיום היהדות, בחשבם בצדק, כי כל מה שיקל לרעת את הדינים, בן ירבו המקימים אותם לכל פרטיהם וכן יגדל כח החיים בלב האומה. והיודעים, אף בזמן שמספרם לא רב היה, הספיקו לקיים את היהדות בידי כל העם, בהיות גם הבלתי יודעים מחבבים ומכבדים את התורה ויודעיה ולומדים ממעשיהם ודבריהם איך לעשות הכל כדת.

מה שאין בן עתה. אחת היא, אם טוב הדבר בעינינו או לא, אך להכחיש אין לנו יכולים, שכן הדת המעשית הולך ורופף מיום ליום. בנינו חיים עתה מנעוריהם באויר אחר לגמרי. אין צריך לאמר בני "המשכילים", שאינם רואים בבית אבותיהם שום מעשה המזכיר את היהדות, אלא אף בני אורתודוקסים גמורים, ביחוד בערים הגדולות, אינם יכולים עוד לקלוט רוח היהדות בדרך מעשית, כי תנאי החיים הסובבים אותם מחוץ לבית הוריהם מסוגלים להמית בלבם כל רגש כבוד למעשי אבותיהם, אם אך אינם מבינים את המעשים האלה בסבותיהם ההיסטוריות ואינם רואים אלא חיצוניותם בלבד, שעל הרוב אינה מצטיינת ביופי ובשאר החכונות המושכות לב כזה, אשר רוב מושגיו ורגשותיו באו לו מבית מדרשו של יפת. — אם יש איש עוד תקוה לחבב את היהדות על בנינו אלה, אין זה אלא אם כן ידעו את ערכה ויבינו כל השוב הצפון בה, באופן שהידיעה הזאת מצד עצמה תברא בלבם רגש לאומי, אשר קיומו לא יהיה תלוי עוד בדרכי החיים החיצוניים. אם אבותינו אמרו: "תלמוד גדול שמביא לידי מעשה", הנה אנחנו מוכרחים לאמר: "תלמוד גדול שמביא לידי אהבה". וההבדל הזה שבינינו ובין אבותינו ביחס לתכלית הידיעה מוליד בהכרח הבדל עיקרי בינינו ובינם גם ביחס לכמותה ואיכותה. בשביל להביא לידי מעשה מאמינים בני מאמינים, די להודיעם פרטי המעשים הדרושים, כגורות בלי טעם; אבל לעורר את האהבה לעמם בלבנות בנים משכילים — זאת תוכל רק ידיעה מושכלת בתכונת רוח העם ומהלך התפתחותו ההיסטורית, ידיעה שתחדור לעמקי היהדות ותגלה את המאור השכלי והמוסרי שבה. ומפני סבה זו עצמה מרובים צרכינו מצרכי אבותינו גם בנוגע למספר היודעים. כי אחר אשר קשר פנימי עם היהדות יוכל להוליד רק באמצעות שמירת המצוות או באמצעות ידיעת התורה, הנה כל מה שמספר שומרי מצוה הולך ומתמעט — והוא הולך ומתמעט לעינינו — כן מחויבים לנו להוסיף השתדלות, שמספר יודעי תורה ילך הלוך ורב.

(ב) ובאותה מדה שנתרבו צרכינו בנדון זה, בה במדה נתמעטו עתה, לעמית זאת, האמצעים הרושמים להספקתם. בדורות שעברו היו "התלמידים מתמעטין והולכין" רק מפני "הצרות המתחדשות ובאות", אבל בחוץ העם מכפנים היתה התשוקה לתלמוד תורה חזקה מאד. הגדולים רצו לבית המדרש בהבה יתרה, והקטנים הרגישו חובתם ללמוד תורה בבית רבם, בראותם שכל קרבן לא יגדל בעיני אבותיהם לתכלית זו. לא כן אנחנו היום. אהבת הלמוד שירשנו מאבותינו חזקה עוד אמנם גם בקרבנו, אבל נושא האהבה הזאת אחר הוא לגמרי. החכמות, שהיו אבותינו קוראים להן "חיצוניות" ולא התירו לעסוק בהן אלא בשעה שאינה לא יום ולא לילה, הן נכנסו עתה לפני

ולפנים, אוכלות כל שעות היום והלילה של בני הנעורים ואינן מניחות ללמודי היהדות אלא שירים מעטים, רנעים ספורים ומפזורים, אשר בקושי מספיקים ללמוד מעט עברית עד כדי להבין פרשה במקרא או קריאה קלה בספרות החדשה. אך גם זה המועט האפשרי לא יושג בלי רצון אמתי מצד הכנים ואבותיהם, והרצון הזה, כאשר עינינו רואות, הולך ונחלש בלבבות שניהם יחד. סבת הדבר היא, במדומה לי, מה שהיריעה המצומצמת הזאת לא תתן לבעליה שום יתרון שיוכל להחשב כשכר מספיק בעד הזמן והעבודה הדרושים להשגתה. תלמידים שהורגלו לקנות להם במחיר עמלם וזמנם ידיעה נכונה באיזו חכמה המרחיבה את דעתם או באיזו לשון הפותחת לפניהם שערי ספרות עשירה, — הם ידרשו בהכרח גם מאת הלמוד העברי, בהקדישם לו חלק מזמנם ועמלם, שיתן להם בעבור זה אחרי כן איזה מוון חדש לשכלם ולבם. ומה תתן להם אותה הידיעה בשפת עבר שאפשר להם להשיג? את המקרא יחשבו שאפשר לקרוא בכל לשון, להבנת התלמוד ויתר ספרותנו הישנה לא יגיעו לעולם, והספרות החדשה, — עניה זו בודאי לא תוכל למשוך לבבם עד שיתרצו לעמול בעבודה בלמוד שפה קשה. ועל כן אנו רואים, כי גם רבים מבני הנעורים שלמדו עברית באופן כזה, עד שהגיעו להבנה קלה במקרא ובספרות החדשה, בראותם אחרי כן שאין ידיעתם זאת מספקת לפתוח לפניהם אף שערי היהדות עצמה במדה הדרושה, מצטערים הם על אבוד זמנם לשעבר בלמוד שפה זו ויושבים ומסירים אותה מלבם עד ששוכחים גם את המעט אשר ידעו.

כללו של דבר — תבן אין נתן לנו ולכנים אומרים לנו עשו. מצד אחד דורש מעמרנו מאתנו בחוקה להרחיב ידיעת היהדות ולהרבות מספר יודעיה, ומצד אחר אין תנאי החיים נותנים להקדיש לידיעה זו יותר מרגעים מקוטעים, שאינם מספיקים אלא לידיעה קלה בלשון, וגם לזה המעט — מפני זה עצמו שמעט הוא — יחסר הרצון מצד הבנים ותחסר ההשתדלות מצד האבות.

המצב הנורא הזה מעסיק מחשבותי בלי הרף וזורק טפת מרה בלבי בכל עת שאני רואה את האידיאליסטים שלנו צוהלים ושמחים למראה הפרוגרם של האידיאה הלאומית בומננו. "למי אנו עמלים?" — אשאל ואחזור ואשאל לנפשי. הספרות העברית מתרחבת ומתיפה מעט מעט, ויש תקוה כי בעוד דור אחד או שנים תלבוש צורה הגונה. אבל עד שתגיע השעה המוצלחת ההיא, מי יודע אם יהיו עוד קוראים לה. "חבת ציון" מתפתחת גם כן לאט לאט, פושטת מעליה צורת הבהלה ומתקרבת יותר ויותר אל המוסס הראוי לעבודה קשה וארוכה לדרות. אבל עד שתתקדם העבודה הזאת ותגיע לאיזו מדרה ממשיית יעברו דורות אחדים, ובין כה וכה מי יודע

אם לא תפסק מאליה, כמות עובדיה החרוצים ואחרים לא יקחו את מקומם. כי מאין יכוא החפץ בלב בנינו להקדיש חייהם לעבודת עמם זאת, אם לא ידעו את רוחו ולא יבינו את ערכו? — וככה, לאיזה צד שאפנה, אראה לגנרי תמיד את השאלה „האדרבה“ הזאת: איך נביא את בנינו לדעת את היהדות ידיעה מושכלת וחודרת, עד שיאהבה ויכבדה וימסרו נפשם עליה?

ופה הגענו, אדוני, לעצם הענין שהצעתי לפניך. כי אחר שהפכתי והפכתי בשאלה זו, באתי לידי הכרה, שאם יש דרך לפתרונה, אינו אלא זה שהלכו בו ר' יהודה הנשיא והרמב"ם ור' יוסף קרא לפתרון שאלת התורה בזמנם: ספר חדש נחוץ לנו עוד הפעם, אשר יהיה כתוב בלשון עברית קלה ויכלול ידיעת היהדות לכל מקצועותיה, כל מקצוע מאת חכמים מומחים לו, באופן שנוכל לאמר עליו מעין דברי הרמב"ם על ספרו, שאדם לומד לקרוא עברית תחלה ואח"כ קורא בזה ויודע ממנו כל היהדות כולה. אבל בשני דברים צריך שיהיה ספרנו שונה מספרו של הרמב"ם והדומים לו, כהשתנות זמננו מומנם, ראשונה, הנה ברור בדורנו, שאהבת התורה חלושה בלבו ושעתו ודעתו נתונות ללמודים אחרים, איך אנו יכולים להשיג משרתנו על ידי ספר למודי הערוך בסדר הגיוני ודורש זמן קבוע וסבלנות ארוכה ללמדו על הסדר פרק אחר פרק, כי אם רק על ידי אוצר כללי ערוך בסדר אלף-בית, שכל ענף מדיעת היהדות יחולק בו לענינים קטנים ונפרדים זה מזה, וכל אחד מהענינים האלה יבואר בפני עצמו, בערך מיוחד לשמו, בדרך קצרה ונוחה למקרא ומושכת את הלב, באופן ששום ענין לא ידרוש למוד מסודר וארוך בשעות קבועות יום אחר יום עד כלותו, אלא אדם לוקח בידו את הספר בכל עת שירצה, ואיזה ענין המושך לבו באותה שעה — הוא מוצאו על נקלה מבואר לפניו כל צרכו והולך וקורא כלי הכנות קודמות עד שנומרו. — ושנית, לא נוכל להסתפק עתה, כאמור למעלה, בידיעת ההלכות כלבר, אלא צריך שידע העם את עצמו מכל הצדדים באופן מתאים לרוחו וזמננו. ועל כן, מבלי להאריך פה על דבר הפרוגרמא הפרטית (זאת יעשו גדולים וטובים ממני בעת שלא יחסר עוד כלום חוץ מפרוגרמא), אוכל להגיד בדרך כלל, כי האוצר המרובה, בשביל שישגי תכליתו, צריך לכלול את המקצועות הראשיים האלה: א) תורת ישראל לכל מחלקותיה (אמונות ודעות, חקים רתיים ומוסריים, משפטים ומנהגים וכו') בדרך התפתחותה ההיסטורית מראשית ימי קדם עד עתה; ב) תולדות ישראל, בארצו ובגולה, בקרב פנימה וביחסו לעמים אחרים ויחס העמים אליו; ג) גדולי ישראל, תולדותיהם ופעולותיהם בחיים, בספרות או בחכמה; ד) ספרות ישראל מן המקרא עד היום, תכונת הספרים היותר נכבדים ותולדות פעולתם בחיי העם. — מלבד אלה, ישנם עוד ענפים צדדיים שצריכים למצוא מקום באוצרנו,

כמו תכונת ארץ ישראל ותולדותיה, פרקים שונים מקדמוניות בבל ואשור ומצרים וכו'. וכמו כן יש עוד לדבר הרבה על אדות הדברים המדעיים והספרותיים שצריך האוצר ללכת בהם. ככה, למשל, צריך יהיה, לפי דעתי, לבחור בדרך ההשואה, כלומר, להשוות כל חזיון בחיי היהודים והיהדות לאותם החזיונות הקרובים לו בחיי עמים אחרים, כדי שיוכן כל ענין בסבותיו הכלליות שיסודתן במבט האדם, ולא תהיה עוד היהדות בעינינו כעולם הפוך העומד בנס ודבר אין לו עם חקי החיים בכלל. — אבל, כאמור, אינני מבנים עצמי פה בחבור פרוגרמא. וכל מנמתי לא היתה אלא לתת ציור כללי, אשר ממנו נוכל ללמוד, מה רבה תהיה פעולתו החנוכית של ספר כזה על העם בכלל ועל בני הנעורים בפרט. אם ידיעה ששחית בלשון עברית תמסור לבעליה המפתחות לשערי היהדות כולה, והשערים האלה יפתחו על נקלה לכל הרוצה להכנס מאוזה צר שיהיה, או תהיה לנו צדקה לקוות, מצד אחד, כי יתרומם ערך שפת עבר בעיני הכל ויתרבו לומדיה, ומצד אחר, כי כל הקוראים עברית לא יוכלו להמלט מלשים עין גם באוצרנו, ולו גם בדרך עראית, ועיר שם ועיר שם, ולרכוש להם ככה באופן בלתי מורגש השקפה רחבה ומושכלת בפרקים שונים מהיי עמנו ופעולותיו והלך רוחו, אשר תביאם סוף סוף להוקירו ולאהבו אהבה בדעת . . .

הנני מקוה, אדני, כי תועלת החנוכית הזאת, שהשתדלתי כביאורה עד כה, גדולה היא גם בעיניך, כמו בעיני, יותר מכל שאר הרברים. ובכל זאת, לא למותר אהשוב להעריך עוד על תועלת אחרת, מדעית, אשר יביא המפעל הזה. לפי מצב הדברים עתה, נחלקים לומרי תורה וחוקרי היהדות לשתי כתות נפרדות. הראשונים אוהזים מעשי אבותיהם בידיהם, מפלפלים בהלכה על פי הדרכים הישנים ואין להם שום מושג מן העבודה הרבה שעובדים האחרונים בלשונות העמים זה כמאה שנה ושכבר הביאה פרי רב ומוסיפה להביא בכל שנה. ולעמית זה, האחרונים, כהיותם מוכרחים לתקדיש חלק גדול מזמנם לידיעות האחרות הנחוצות לחקרי היהדות, אינם יכולים לרבוש להם אותה הבקיאות הגדולה בספרותנו הישנה, שהראשונים מצמינים בה, וישעו לפעמים בפרטים קטנים, מפני שאין להם פנאי באותה שעה לחפש ולאסוף ממקורות שונים את החומר הדרוש לאותו דבר. לשתי הכתות האלה יחד יביא איפוא אוצרנו תועלת בלי גבול, בתתו לכל אחת את אשר יחסר לה: להראשונה — השקפה מדעית, היסטורית, בעמקי רוח היהדות, ולהאחרונה — ספר שמושי שיעמוד במקום בקיאות ויפטר מעמל ההפוש באוזה פרט הדרוש במהלך החקירה. ואם הלומדים אינם מרגישים בחסרונם ושמים בחלקם, הנה החוקרים באמת מרגישים ומרגישים זה כבר רוב נחיצותו של אוצר כזה. וכשקם לפני אוזה שנים הי' זינגר בפריז ואמר להוציא אוצר היהדות בשפה

אירופית, שמחו לקראתו כל החכמים העוסקים בחקירות אלו והבטיחו לו עזרתם. הרבר נשתקע אחרי כן, אך כגראה היתה הסבה חמרית בלבד ולא עצם הענין שאם בזה, אין ספק אמנם, כי התכלית הראשית, החנוכית, שאנו מתבונים אליה, תראה פעולתה בהכרח על צורת הספר, וברוב מאמריו לא נוכל להסתפק באותו הסגנון היבש שרגילים להכתב בו ספרים כאלה, בשתכליתם היא שמושית בלבד. אבל, בהשארו עם זה גם נאמן לתוצאות הדרישה המדעית בזמננו, לא יוכל שנוי הצורה להחשב כמכשול גדול על דרך השמוש בו גם למטרות מדעיות. ועל כן מאמין אני, שאם אך יהיו ראשי סופרי האוצר חכמים ידועי שם, ימצא לו מהלכים בין כל אוהבי חקירות היהדות והעוסקים בה, עד בתי המדרש הגדולים באירופא שהיהדות נדרשת בהם. והנני שמח מראש, בראותי בדמויני מורים עם תלמידים מתרגלים במקרא הלשון העברית החדשה על ידי השמוש באוצר זה, ושמחתי תגדל בפלים, בזכרית את הכבוד אשר ירחש או לשפתנו לב אותם מבני עמנו המכבדים רק מה שמכובד בעיני אחרים...

נשאר לנו איפוא להתבונן עוד על אפשרות הרבר לצאת לפעולה מן הצד הרוחני והחמרי, כלומר, אם ימצאו חכמים וסופרים במדה מספקת, אשר מעבודתם יבנה האוצר, ואם לא תררוש הוצאתו קרבנות חמריים גדולים ביותר. על השאלה הראשונה כבר הקדמתי חצי תשובה למעלה. כי אחר שראינו, שהחכמי ישראל מודים בחסיון אוצר כזה ונכונים לעזור בעבודתם למי שיבוא למלאות החסרון, אין לנו סבה לחשוב, שלא יעשו כן גם לאוצרנו העברי. הן אמנם רובם אינם מורגלים בשמוש הלשון העברית, אע"פ שביניהם, וכותבים מאמריהם איש בלשון ארצו; אבל המכשול הזה אינו מיוחד להעברית בלבד. גם בשום לשון אירופית לא היה האוצר יכול לצאת בלי עזרת חכמים הנוהגים בלשונות אירופיות אחרות, ובכל זאת לא נחשב הרבר למעצור. לפי שבזמן הזה, שכל העמים והלשונות משתתפים יחד בעבודת החכמה והספרות, ההתקפה מלשון ללשון הוא דבר מוכרח ומעשים בכל יום, ואין שום רע איפוא אם גם לאוצרנו העברי יקובלו מאמרים בכל לשון ויועקו לעברית על ידי מעתיקים מומחים, ובמקום שאפשר — בהשגחת המחברים עצמם.

ובנוגע לצד החמרי, הנני מאמין, כמו שאמרתי לך בע"פ, כי אם תואיל להקדיש למטרה זו עשרים אלף ר"ב, או יוכל הספר לצאת בלי מעצור עד תומו, במשך שבע או שמונה שנים (אני חושב שיחויק 12—15 כרבים בקירוב, כארבעים בוגן בכל אחד), ויש תקוה שיוגמר כלי שום הפסד¹).

¹ פה בא חשבון ההוצאה וההכנסה בפרטות, שחשבתי למותר לפרסמו. [בחשבון זה כללתי גם ההכנסה ממכירת הספר, שתתחיל אחר צאת החוברות הראשונות. וע"כ דרשתי רק עשרים אלף ר"ב, להוצאות הראשונות בלבד.]

ואולם מוציא אני את עצמי מחויב להוסיף, כי החשבון הזה הוא רק השערתו הפרטית, אשר בעיני היא קרובה אמנם מאד, אך לקבל עלי את אחריותה איני יכול ואיני רוצה. אפשר שמטעה אני בחשבוני עד היסוד, וההפסד יגרל כל כך, עד כי בתום האוצר יתם גם הכסף עמו. כי על כן הגדתי לך מראש, שהגני מציע זאת לפניך לא בתור עסק הרחוק מהפסד, כי אם כצורך לאומי גדול ונכבד. . .

על ההצעה הזאת השיבני מר וויסאצקי במכתב בדברים האלה: "מכתבך היקר מן ג' סיון במועדו קבלתי, ואם כי אמרתי לך שצריך אני להתישב בדבר הגדול הזה . . . אך אחרי שקראתי הצעתך ושניתי ושלשתי כעיון רב, אמרתי לא לדחות הדבר הנכבד הזה ולאמר לך שאני מסכים להצעתך בכלל וללהקדיש למטרה זו עשרים אלף ר"כ . . . ומעתה תוכל להתחיל למצוא את הדרך הנכונה בכל הפרטים הנצרכים למפעל גדול כזה".

ובכן, על ידי הדברים המעשים האלה של האיש המצוין הזה, הונח איפוא היסוד החמרי לכנין גדול ורם, אשר אי אפשר לשער מראש כל תוצאותיו הנכבדות. אינני מעלים אמנם עין מכל המעצורים אשר יפגוש הענין עוד גם מן הצד הרוחני; יודע אני, כי לא נקל יהיה לעבור בשלום בין "האש והשלג" האוכלים עתה את עמנו משתי קצותיו; כי עמל רב וזהירות יתרה דרושים כיתור בצעדים הראשונים, בחבור הפרוגרמא הפרטית, בבחירת העובדים וחלוקת העבודה וכו'. אבל, למרות כל זאת, בזכרנו, כי עד עתה היה רפיון היסוד החמרי תמיד הסבה הראשית שהפילה למשואות כל מפעל נכבד בספרותנו, הנה רשות לנו לקוות, כי אחר שהצליח מפעלנו להסיר את המכשול הזה, יוכל להתגבר גם על יתר המכשולים, וסוף סוף נזכה לראות את "החלום הנעים" — אוצר היהדות בלשונה — יוצא אל הפועל בחמנות ספר בעל כרכים רבים, אשר יכלול תמצית עבודת אלפי שנה של עם עני ומדוכא, ואשר יהיה גם בנו לעד, כי כמונו כאבותינו עוד כח בנו להתרומם על פגעי הזמן ולדאוג לחיינו הרוחניים בתוך כל התלאות הגשמיות.

כמובן, יעבור עוד זמן רב עד שאפשר יהיה לגשת לעצם ההוצאה, ובינתיים, אחד שיקבעו סדרים בהנהגת הענין, יצטרכו עוד העומדים בראשו לבוא במשא ומתן ישר ופרטי עם החכמים והסופרים שעזרתם תהיה נחוצה. וככל זאת חשבתי לנכון לפרסם הדבר כבר עתה, במטעם נעשה עוד מאומה, לא רק בשביל שישמחו עליו כל המכונים ערכו, כי אם עוד יותר — בשביל שיתבוננו בו כל המומחים לאיזה מענפי העבודה הקשה הזאת, והיו לו לתועלת בראשית המעשה על ידי הערות טובות מאיזה צד שיהיה.

ואולם, לטובת הענין, מבקש אני מכל נכוני דבר שיש להם מה להעיר, כי יזאלו לשלוח דבריהם אלינו במכתבים פרטיים ולא יעשו מהם, מאמרים בכתבי העת. כי באופן האחרון ירא אני, שלא יהפך גם עניננו לאחת ה"שאלות", המעוררות וכוחים ופלפולים ולהג הרבה אין קץ. ותחת תועלת יביאו בזה רק מבוכה ובלבול מושגים.

ב"ה סיון תרנ"ד.

מאמר שני*.

במשך השנים המעטות שהנני עוסק בצרכי צבור ולוקח חלק בספרותנו, הכריחוני המקרים פעמים רבות להתוכח עם מתנגדי בשאלות שונות בכתב ובע"פ, והנסיון הזה הורני, כי ברוב הוכחות באיזה ענין פרטי אין שני הצדדים יכולים לבוא לידי הסכמה. מפני שבאמת צדקו יחרו בטענותיהם, כל אחד מנקודת-מבטו הכללית, שעל פיה הוא דן על הפרטים. אם לאחר, למשל, ייקר איזה רעיון או מפעל מצד עצמו, ולאחר — רק באמצעי לאיזו תכלית אחרת, או יבואו בהכרח לידי מחלוקת באיזה מפרשיו, וכל אחד יביא ראיות על צדקת דעתו מנקודת מבטו, והשומע הפשוט ישמע טענותיו של זה ונדמה לו שהדין עמו, ישנן וישמע טענותיו של זה ונדמה לו שהדין עמו, ובה יתבלבל ויתמה ולא יבין, איך אפשר שהדין עם שניהם. — כי על כן, בשפרסמתי בקהל את הצעתי בדבר "אוצר היהדות", בקשתי מאת הסופרים, שלא יעשו את הענין הזה לנושא מאמרים בכה"ע, מפני שידעתי מראש, כי על ענין מרובה-צדדים כזה אפשר להביט מנקודות רבות ושונות ולבלבל בנקל דעת הקהל על ידי וכוותים מן המין הנוכח. אבל, לדאבון לבי לא נעשתי בקשתי. אחד מסופרינו הרוסיים, אשר מסגנון דבריו ניכר שחכם הוא, מצא לנחוץ להרפס מאמר ארוך נגד הצעתי, שבו הוא משתדל להוכיח, כי "אין לנו חפץ באוצר היהדות". המאמר בנוי מראש ועד סוף על הנחה שונה ורחוקה מאד מזו שהיתה לי ליסוד בהצעתו, אך בהיות ההבדל היסודי הזה בלתי נראה כל כך לעיני הקוראים הפשוטים, אינני מסופק, שרבים מהם נתבלבלו למקרא הטענות, הנראות מצודקות. ועל כן, למרות חפצי בלתי התוכח בזה בדפוס,

(*) נדפס ב"המליץ" ה' אב תרנ"ד.

מוצא אני את עצמי מחויב לברר פה את ההבדל הזה שבינינו בדבר נקודת-המבט היסודית, מבלי לרוץ עם המחבר על כל פרטי דבריו, לראות עד כמה הם צודקים אף מנקודת מבטו — וכוח שהיה רורש ארינות יתרה ולא היה מביא תועלת הרבה.

„איך ספק — אומר בעל המאמר בהמשך דבריו — שקיום היהדות והפצת ידיעתה צריכים להיות אחת ממטרותינו הראשיות“. וכמשפט הקצר הזה מונה אותו ההבדל היסודי שאמרת. הוא רואה בקיום היהדות רק אחת ממטרותינו הראשיות, ויש איפוא, לפי דעתו, לכלל ישראל עוד מטרות ראשיות אחרות, העומדות ברשות עצמן, ואינן כפופות לפני מטרות הקיום; בעוד אשר לפי השקפתי, קיום היהדות בצורה נאותה היא המטרה הראשית היחידה לפעולותינו בעניני הכלל, וכל יתר המטרות שנוכל להציב לנו בתור בני ישראל אינן אלא שניות לה ואינן חביבות אלא במדה שתוכלנה להחשב כאמצעים להשגתה. המחבר, מנקודת מבטו, יכול על כן לחשוב (כנראה מכל דבריו) את החקירה בתולדות היהודים והיהדות כמטרה ראשית לעצמה, שאנו חייבים להשתדל בהרחבתה והשלמתה בכל הדרכים הנאותים לזה ולהמנע מכל דבר שיוכל להביא לה איזה נזק, בלי שום יחס לשאלת קיום היהדות. לא פה המקום לנתח את ההשקפה הזאת (שהיא גם השקפת רוב העוסקים ב„חכמת ישראל“) ולהציע מה שיש למעון עליה. העיקר הוא, כי רק מנקודת-מבטו זו כתב המחבר מה שכתב ולא שם לבו לראות, כי כל הצעתי בדבר תוצאת „אוצר היהדות“ נוסרה על השקפת אותה המפלגה, הרואה בקיום היהדות והתפתחותה את המטרה העליונה לכל השאיפות והפעולות בעמנו, וממילא גם „חכמת ישראל“ חביבה עליה לא מצד היותה חכמה עיונית, אלא רק מצד היותה אחד הדרכים המובילים אל המטרה המעשית ההיא. כי מפלגה כזאת נמצאת בקרבנו, כי גם אני גם הנריב הנכבד שאליו פניתי נתחשב על דגלה ורק מתוך הנחתנו זו יצא רעיון „האוצר“ — זאת הלא יכול בעל המאמר לראות כמעט בכל שורה מהצעתי, וכשבא לחלוק עלינו, צריך היה איפוא קודם כל לבטל באופן מספיק את הנחתנו היסודית, או, אחר שלא עשה כן, מחויב היה להתיצב עמנו על יסוד השקפתנו ולהראות לנו משם את טעותנו. אבל גם את זאת לא עשה. בהיותו, כנראה, תלמיד חכם שתורתו אומנותו, הרואה כל עולמו רק בפרטי אותם הלמודים שהוא עוסק בהם, — אינו יכול לעזוב, ולו גם רגע, את מרום העיון המדעי, בשביל לרדת אלינו ולהבין נפש אנשים פשוטים כמונו, אשר שאלות מעשיות, הנוגעות לקיום האומה והתפתחות רוחה, קרובות אל לבנו הרבה יותר מהתקדמות החקירה העיונית בפרטי תולדותינו, עד שאנו נכונים גם לעשות זאת האחרונה „קדרום

להפור בו, להשתמש בה בתור אמצעי להשגת מטרתנו הראשית. ועל כן, תחת אשר בהצעתו אני היו רוב הדברים מוקדשים לבידור מצב החנוך בקרבנו ולהתועלת החנוכית הגדולה שיוכל להביא לנו, "אוצר היהדות", ורק בסוף דברי הקרשתי שורות אחדות גם להתועלת המדעית, שבאמת אינה בעיני אלא מפלה להראשונה, — הנה עשה בעל המאמר להפך: כמעט כל דבריו מכוונים רק כלפי הצד המדעי, אם יש צורך לחכמת ישראל באוצר כזה, אם יביא לה תועלת או נזק — כאלו כל עיקר הפצנו היה להביא תועלת במובן זה — ואת הצד החנוכי פטר בדברים אחרים, כדבר מפל.

נניח איפוא להמחבר את הקדמתו הארוכה על דבר תבונת יהודי רוסיא לבקש להם גדולות, ואת מוסרו הטוב על כי אנחנו (כלומר, יהודי רוסיא) חושבים להוציא אוצר כללי לחכמת ישראל, בעוד שאין אנו לוקחים חלק בבנינה על ידי חפוש הפרטים. כל אלה הדברים והתוכחות אינם ענין לכאן, אחר שאנחנו (כלומר, לא יהודי רוסיא, כי אם מר וויסאצקי ואני), באמרנו להוציא אוצר כללי לידעת היהדות, לא באנו כלל למחשבה זו מדאגתנו להרחבת "חכמת ישראל" לשמה, אלא עיקר מנמתנו הוא להפיץ ידיעת היהדות בקרב העם, כשביל לחוק את הקשר בינה וכינו. ולמטרתנו זו נחויץ לנו דוקא אוצר כללי, שיוכל אדם מישראל לשאוב מתוכו מושגים נכונים על דבר רוח היהדות ותבונת עמנו ומהלך חייו ההיסטוריים; אבל דבר אין לנו עם החקירות בפרטי פרטים, המיוחדות להוקרים שמלאכתם בכך ואין להם שום ערך חנוכי לכלל העם. בין שצדק איפוא המחבר בתלונתו על מעוש המלומדים ביהודי רוסיא או לא, בין שמצא את הסבות האמתיות לזה או לא — בכל אופן לא היתה לו רשות לדבר כל זה אל אנשים כמונו, כמו שאין לאנשים כמונו רשות להתלונן על המלומדים, מדוע יבלו ימיהם באבק הבבליותיקות בשביל למצוא איוו פרטים בתולדות אנשי שם וכדומה, בעוד שלפי מצבנו עתה היו יכולים להביא תועלת יותר גדולה לעמנו, אם היו כותבים ספרי חנוך טובים, החסרים לנו מאד. טענות מעין אלה אין להן שחר. לכל אדם ולכל מפלגה הרשות לבחור מטרה ידועה, עיונית או מעשית, וכל מה שיוכלו אחרים לדרוש הוא רק זה, שיהיו מעשי האדם או המפלגה מכוונים היטב אל המטרה שבחרו להם בעצמם.

השאלה העיקרית, שממנה היה צריך המחבר להתחיל, היא איפוא: ראשונה, אם יוכל האוצר להחשב באמת כאמצעי נאמן למטרתנו החנוכית; ושנית, אם לא נוכל אולי למצוא אמצעים אחרים, שיביאנו למטרתנו בדרך יותר קצרה וקלה. אבל, באמור, הקריש המחבר לשאלה כפולה זו רק דברים אחרים כסוף מאמרו, שבהם הוא מבטל דעתנו בתנופת-יד קלה משני הצדדים

האלה: מצד אחד הוא חושב, כי אעפ"י שיועיל האוצר הרבה להפיץ היריעה בקרב הרוצים לדעת, הנה לא יהיה בכחו לעורר את הרצון עצמו; ומצד אחר מוצא הוא, כי להשגת מטרה זאת יש אמצעים אחרים, יותר פשוטים ונאמנים. כדי לגדל בנים נאמנים לעמנו ולעורר בלבם את האהבה ליהדות בכלל ולשפת עבר בפרט, צריך לתקן כל ענין החנוך בקרבנו ולהעמידו על בסיס יותר נכון, צריך להוציא ספרי חנוך טובים ומועילים, ליסר בתי ספר מצוינים, להכין מורים מוכשרים וגבוי דבר, לברוא ספרות קלה ונוחה למקרא וכו'. אלה הם הדברים אשר בכל מקום ישבו כאמצעים היותר נאמנים להשגת המטרות החנוכיות ואשר בכל מקום יביאו פרי רב.

היש צורך להרבות בחשוכות על שתי השענות האלה? — בנוגע להראשונה, הנה אחר שמורה המחבר, כי מציאות אוצר כזה תקל את היריעה על הרוצים לדעת, אינו יכול עוד לבפור בפעולת ההקלה הזאת על החעורות הרצון, אלא אם כן יפפור מקודם באותה האמת הפסיכולוגית הנלירה בכל ענפי החיים, שהישרת הדרך להשגת איזו תכלית היא עצמה אמצעי נאמן להגדיל את האהבה לתכלית זו וממילא גם להרבות מספר המשתדלים בהשגתה. הדבר פשוט כל כך, עד שאינו צריך לראיות ומשלים. ובנוגע להשענה השניה, על דבר מציאות אמצעים יותר פשוטים, לא אבחר, כי הושר אני את המחבר שרצה רק לצחק בנו. מפני שקשה עלי להאמין, כי איש חכם השולח דבריו אלינו לא מעל הרי הלבנה, אלא יושב בתוך עמו ויודע היטב מה כחנו ומה מצבנו, — כי איש כזה יחשוב באמת ובתמים דברים כאלו לאמצעים, יותר פשוטים או אפילו אפשרים בלבד. על טענה זרה כזו די יהיה להשיב: כי בחפץ לב נכונים אנו לעזוב רעיון האוצר, אם אך יורנו המחבר, איך להוציא אל הפועל בכהגו הדל כל אותם הדברים הטובים שמנה: להעמיד כל ענין החנוך בקרבנו על בסיס יותר נכון, ליסר בתי ספר מצוינים ברוח היהדות, להכין מורים הגונים ללמודי היהדות, לברוא ספרות עברית טובה וכו'; ועם זה גם — איך לפעול על לב האבות והבנים שיכבדו בתי הספר האלה על אחרים, אעפ"י שתועלתם הפרטית תדרוש ההפך; שיקחו תורה מפי המורים במדה הדרושה בשביל לדעת את היהדות (לא רק שפת עבר) יריעה הנוגה, אעפ"י שעל ידי זה יאחרו לבוא לבית הספר הכללי; שיקראו בשעות הפנויות ספרים עבריים טובים, אעפ"י שספור פלוני בלשון אחרת נראה להם יותר נאה, ובן הלאה. ואם לא יוכל המחבר להורותנו כל זה, הרי הוא לועג לרש, בהציעו לפנינו אמצעים "פשוטים" כאלה ועושה עצמו כאלו לא ידע, כי (כמו שבארתי כל זה בהצעת) רק מפני דלותנו הנוראה מכל הצדדים מוכרחים אנו להתחכם ולהמציא דרכים חדשים, המתאימים לכחנו

הדל, במקום שאחרים מוצאים לפנייהם באמת אמצעים פשוטים ומנוסים, ולא לחנם אומרים: "העני עשיר בהמצאות".

זה הוא כל מה שמצא המחבר להגיד מן הצד ההנוכי, יתר דבריו טובים בלם רק על הצד המדעי שבענינו, ועיקר תוכנם הוא רק טענה אחת, שתמציתה היא זאת: ידיעת היהדות עודנה חסרה וקטועה בהרכבה מענפיה והרי היא הולכת ומשתלמת מעט מעט על ידי ההוקרים העובדים עבודתה. ההשתלמות הזאת תגרום בודאי, כי האוצר אשר יחבר עתה יתישן במשך הזמן, ובפרטים רבים לא יהיו דבריו מתאימים עוד לתוצאות החקירה בימים ההם. דבר כזה יקרה אמנם לכל האנציקלופדיות היוצאות בלשונות העמים. אבל אלה יש להן מוליכים עשירים, המוציאים מומן לזמן מהדורות חדשות מהן, מתקנות לפי מצב החכמה בכל דור; בעוד שאנו אין אנו יכולים לקנות, כי בכל דור יעמוד גריב לב ויתן היכולת לחדש פני האוצר בהוצאה חדשה, ובכך, חושש מחברנו, שמא ישאר האוצר בצורתו הראשונה לעולם, ובמשך מאות שנה יחשב כאבסורדיטט שאין לזוז ממנו, כמלה האחרונה בחכמת ישראל, ויהיה למקור תמיד, אשר ממנו ישאכו "דיליטנטים" שונים את "למדנותם", כמו שעושים היום להיסטוריא של גרין, שמעתיקים דבריו עם שבושיו ומקבלים כל השערותיו כאמת ברורה, מבלי שום לב להתקרמות החקירה אחריו.

על הטענה הזאת יכול הייתי אמנם להשיב תשובה קצרה אף לפי השקפתו של המחבר: אם אי אפשר יהיה להוציא בכל דור את האוצר כלו במהדורה חדשה, אפשר ואפשר יהיה להוסיף עליו בכל דור כך או שנים של "מלואים ותקונים" ולהחזיקו ככה על מרום הדרשה המדעית כמשך איוז דורות. וגם אם אחרי כן תספק העבודה לגמרי, הנה יהיו המלואים והתקונים האלה כאזהרה לכל המשתמשים בו, לבל יאמינו באי-שגגתו ונצחיותו וישתדלו להשלים ידיעתם על ידי ספרים מאוחרים לו. אבל, כמו שאמרתי למעלה, מגמתי בזה לא להתוכח בפרטים, כי אם לברר את נקודת-המבט היסודית שבה אנו נכילים ממחברנו. ועל כן נניח נא, כי בדבריו כן הוא, כי באמת ישאר האוצר בלי שום תקן כאבסורדיטט למאות שנה ויהיה סבה ברבות הימים להפצת ידיעות מוטעות בפרטים רבים — היש בזה סבה מספקת לחדול מהוצאתו עתה? אם נשאל לאחר הספיציאליסטים באיוז חכמה: מה טוב יותר, חסרון ידיעה מוחלט או ידיעה מעורבת בשגיאות גדולות? — קרוב בעיני שיחזק היתרון לחסרון הידיעה. חוקר הטבע, למשל, יחשוב בודאי, כי לתועלת החכמה טוב שלא ילמוד אדם חכמת הטבע כלל מאשר ילמדה מעל ספרי אריסטו. לפי שהראשון יודע לפחות שאינו יודע, בעוד שהאחרון יחשב למלומד בעיני ההמון ויסיף בנקל את מושגיו הכוזבים. אבל לא כן יחשוב חכם מדיני או

מוסרי. לא לה. לא המדרש עיקר אלא המעשה, כלומר, לא היריעה העיונית מצד עצמה, כי אם פעולתה על התפתחות רוח האדם ועל דרכיו ומנהגיו בהיים, ולפי שגם הכמת הטבע של אריסטו, עם כל שגינותיה, מספיקה לשנן לו לאדם את המושג הכללי של אחדות הטבע, של סדר קבוע במנהגו של עולם, ולהסיר עי"ז את לבבו מאחרי היות שונות המוליכות בעליהן בדרכי תהו, — לכן יבחרו הם יותר להשתמש גם באזר כהה כזה, אם אין טוב ממנו, בשביל לגרש את החושך המוחלט. גם בעניננו נראה את המחבר, כמלומד ספיציאליסט, הרד ודואג על אותה ה"חכמה" היקרה לו, שמא ילמדוה בני אדם לעתיד לבוא שלא כהלכה על פי ספר שנתישן. הוא מוצא על כן לטוב, לתועלת החכמה, שלא יהוכר הספר המועיל כהוה, ברי שלא יביא לה נזק כעתיד. אבל אנחנו, מנקודת מבטנו המעשית, יש לנו רשות לחשוב, כי אף לאחר שיתישן אוצרנו ויפיץ בפרטים רבים שגיאות קטנות וגם גדולות, — כי גם אז יותר טוב לקיום היהדות שתהא יכולת לבנינו לרכוש לה ידיעתה בצורה חסרה כזו מאשר לא יוכלו לדעתה כל עיקר.

המחבר מסחידנו, כי בארצות שונות ישנן עתה חברות, העוסקות בשקידה בקבוץ הזמר חדש לבנין "חכמת ישראל", והן עתירות בודאי לגלות עמוקות מני הושך, "להפיץ אור חדש על תולדות היהודים". אבל, אם נקיש מן הברכים הרבים שהוציאה ער כה החברה הצרפתית, הקודמת לכולן בזמן, יש לנו צדקה להאמין, כי "האור החדש" הזה לא יגע אלא בפרטים שונים, מבלי לשנות הרבה את השקפתנו הכלליות על דבר החזיונות הראשיים בתולדות היהודים והתפתחות היהדות. אם, למשל, באשכנז או בצרפת הבו את היהודים עוד עשר מכות מלבד הירועות לנו מכבר, אם פלוני ואלמוני מסופרי ימי הבינים כתבו עוד אינו ספרים או שירים שלא נודעו עד כה, וכדומה מן החדשות, לא יפעל כל זה הרבה להפיץ אור חדש על סבות השנאה שבין ישראל לעמים או על תכונות ספרותנו בימי הבינים בכלל, וכן כשאר הדברים. ולמטרתנו החנוכית הלא הסבות והתכונות הכלליות הן הנכבדות לנו ביותר.

אך ליתר ביאור נביא עוד משל אחר יותר בולט. כידוע, נמצאים עוד גם בזמננו הרבה כחורי ישראל, ביחוד בערים קטנות, המעמיקים חקר בספרי הרמב"ם ויותר ספרי הספרדים ורואים בהם את "המלה האחרונה בחכמת ישראל". והנה אנחנו יודעים, עד כמה נתישנו כבר כל הספרים האלה ועד כמה רחוקים המושגים המדעיים עתה מכל ה"חקירות" שבמורה נבוכים, עקרים, עקדת יצחק וכו'; באופן שאפילו מחברנו יסכים, כמדומה לי, שגם לאחר מאתיים שנה לא יוכל אוצרנו להיות רחוק כל כך ממצב החכמה אז. ואם כן, לפי השקפתו של המחבר, יותר טוב היה לבער אחר "הפליסופיא הקדומה" הזאת, אף במקום שאין ביכולתנו לתת לבעליה ידיעה יותר נכונה בעניני היהדות. אבל לפי

השקפתנו, מצד קיום היהדות, טוב לנו „פלוסוף“ כזה, החי מפי „מורה הנבוכים“ ויודע את היהדות כמו שהבינו אותה טובי בני עמנו לפני עשרים דורות, יותר ממאה כהורים המגורלים לרות הזמן ואינם יודעים מן היהדות אלא מה שכתוב בקמניסמוס חדש מחודש, שאין בו שום שגיאה מרעית . . .

הוא אשר אמרתי: הכל תלוי בנקודת-המבט היסודית. ואחר שמנקודת מבטנו אין טענות המחבר מוביחות כלום, הייתי יכול לחתום פה את דברי, לולא השיאני השטן להוסיף במאמרי הראשון אינו שורות גם על דבר התועלת המדעית שיביא האוצר. את התועלת הזאת ראיתי משני צדדים. ראשונה, הגה יש לנו, כידוע, „לומדים“ רבים, שבקיאותם בספרותנו העתיקה גדולה מאד, אולי יותר מזו של הרבה „חוקרים“, ולא חסר להם, בשביל להיות לחוקרים היסטוריים גם הם, אלא אינו ידיעות חיצוניות, המתחסנות לתולדות ישראל, ביחד עם המיתורא המדעית, הנופחת נשמת חיים בחומר היבש; ובכן, כאשר תהיה לאל ידם למלאות חסרונם זה על ידי האוצר, הלא תמצא לה חכמת ישראל באלה המון עובדים חדשים, שאי אפשר להכחיש בתועלתם. וזאת שנית, הן גם החוקרים עצמם יוכלו לפעמים להעזר באוצרנו בתור ספר שמושי, שיעמוד במקום בקיאות ויפסוד מעמל החפוש באיזה פרט הדרוש במהלך החקירה.

ופה, כלומר, בדבר התועלת השניה — על הראשונה לא השיב כלום — מצא המחבר את עוני, כי מלאני לבי לחשוב מחשבת פגול על החוקרים, כאלו ישתמשו לפעמים בספרים שמושיים! „ישמור האל את חכמת ישראל — יקרא המחבר — מ„חוקרים“ כאלה העובדים עבורתם עם אנציקלופדיא בידהם“. ואני אינני מסופק, כי רבים מן החוקרים יענו אמן אחר תפלה זו, אך לא כולם. מה שנקרא „חכמת ישראל“ הוא באמת קבוצת מקצועות שונים, שלכל אחד מהם עובדים מיוחדים, הבקאים כהלכה בו בלבד ויודעים כל השאר רק ידיעה שטחית. חוקרים כגיר, גרץ וכו', שכל היהדות כולה היתה שדה עבודתם, הם חיון יקר מאד; וסוד גלוי לכל הוא, כי רבים מחוקרי ישראל, העובדים, למשל, בתולדות ימי הבינים, אינם בקיאים הרבה בתלמוד. וכן הדבר בחוקרי המקרא, שבמעט כולם נוצרים ובקושי גדול יכולים לקרוא את התלמוד והספרות שאחריו. חוקרים למקצוע אחד כאלה, אם כל חקירותיהם מוסבות רק על הפרטים שבמקצוע שלהם, אין להם צורך לצאת חוץ לגבולם. ועל כן תספיק להם בקיאותם ויחשבו לחרפה להעזר בספרים שמושיים, והם המה אשר אמרתי כי יענו אמן אחר תפלת המחבר. אבל יש עוד מין חוקרים, שיריעת המון מעשים נפרדים, אפילו בכל דקדוקיהם ופרטיהם, אינה נחשבת עוד בעיניהם לחכמה, אלא אם כן אפשר לעשות מכל הפרטים שלשלת אחת

של סבות ומסובבים, שכל טבעותיה קשורות זו לזו על ידי חקים היסטוריים כלליים. וחוקרים כאלה, שכל הקירתיים היא לא לגלות פרטים חדשים, כי אם להבין את הגליות מכבר, לא יוכלו להשאיר תמיד בנבול ענינם הצר, אלא יוצאים פעם בפעם לבקש בשרה אחר דוגמאות ופרטים היכולים להפיץ אור על נושא הקירתיים. והם צריכים על כן בהכרח להעזר לפעמים בספר שמושי. "שיעמוד במקום בקיאות" באיזה מקצוע שאינו נכנס בחוג הקירתיים העיקריים. כבה, למשל, חוקר כרנן, בעסקו בעניני המקרא, מוצא צורך לפעמים לבקש עזר בתלמוד, ואנו מוצאים אז בהערותיו ציון המקור התלמודי, המסכת עם דף בדיוק. ואחר שיריעתו בתלמוד היתה קטנה מאד, אין ספק כי הציונים האלה באו לו ממקורות אחרים, אלא שלא היה מחויב להזכירם בשם, מפני שעל ידיהם יכול אח"כ לקרוא את הדברים בתלמוד עצמו, והיתה לו על כן רשות לציין את המקור הראשון. באופן כזה יכול לפעמים ספר שמושי לעמוד במקום בקיאות, מבלי להשאיר שום רושם בספרו של החוקר ומבלי להביא איזה נזק לעומק החקירה. ועל כן מאמין אני גם עתה, כי חוקרים כלליים היו מקבלים בשמחה אוצר היהדות הכללי ולא היו בושים גם להודות, שיובלו לפעמים להוציא תועלת ממנו. ואם באמת צריכה כנסת ישראל לבקש רחמים שישמור ה' את "חכמתה" מחוקרים כאלה — איני יודע: גם זה תלוי בנקודת המבט.

כ"ח חשו תרנ"ד.

מאמר שלישי*.

איני יודע איך פתרו להם אוהבים ואויבים את שתיקתי הארוכה בדבר "אוצר היהדות". יכול להיות אמנם שרובם לא ראו כלל בזה שום חידה הרורשת פתרון, כי אם רק "מנהגו של עולם". שהרי באמת כך דרכנו ככל הצעה גדולה: בקולות וברקים יוצאת לאור לעולם, מולידה ספרות שלמה של "איפכא מסתברא", ואחרי כן חוזרת ומשתכחת ומפנה מקומה לאיזו הצעה אחרת, שסופה להשתבח גם היא, מבלי להביא לידי מעשה כל שהוא. אבל,

(*) נדפס ב"המליץ" ד' שבט תרנ"ה. ופה נשמטו הרבה דברים הנוגעים לאנשים פרטיים.

על יסוד מכתבים שונים שקבלתי במשך הירחים האחרונים, יש לי רשות לחשוב, כי זעיר שם ועיר שם נמצאו יחידים, גם בין הקוראים וגם בין הסופרים, אשר העניין הזה לקח לבם כל כך, עד שלא יכלו לשכחו מהר ולא רצו להאמין, כי כמקרה כל ההצעות יקרהו גם הוא. היחידים האלה לא הרפו ממני בשאלותיהם על דבר „מתי“, „איך“, „מי“ וכו'. אך בדאבון לב הוכרחתי עד כה לעבור על כל השאלות בשתיקה או לתת תשובות כלליות וסתומות, אשר ידעתי מראש, כי לא תוכלנה להניח דעת השואלים. וזה מפני שגם אני בעצמי, אף כי לא נתיאשתי מן העניין ולא חדלתי מלעמול בו, לא יכלתי עד כה לדעת מה אחרית עמלי.

עתה הנה סוף סוף הגיעה השעה שיכול אני להאמין, כי לא לשוא עמלתי, הגיעה אפוא השעה למלאות חובתי לקהל הקוראים — כלומר, לאלה מהם שהעניין קרוב אל לבם — בהודיעי אותם אחרית הדבר כמו שהודעתים ראשיתו. ובאו כן גם עתה, תחת לכתוב „מאמר“ מיוחד, הנני נותן בזה לפניכם גוף מכתבי למר וויסאצקי (מיום כ"ז מרחשון), אשר על יסוד האמור בן קכל העניין צורה חדשה. מתוך המכתב הזה יראו הקוראים מצב הדבר בהנה ויבינו מדעתם דרך השתלשלותו עד שבא לידי כך . . .

אדוני הנכבד! בעת שפרסמתי בדפוס, לפני חמשה ירחים, את מכתבי הראשון אליך על דבר אוצר היהדות ואת הסכמתך להצעת, ידעתי אמנם מראש, וגם הדנתי מפורש, כי „הדבר יעורר תמהון וגם תלונה בלב רבים“; אך לא סללתי אז ולא עלה על לבי, כי יעורר רעש גדול כל כך, כאלו בקיומו או בבטולו תלוי כל גורל עמנו לעתיד לבוא. האם לא נפלא הדבר, לראות ברית כרותה בין מקנאי קנאת הדת מצד אחד ובין סופרים ומלומדים מצד השני, להלחם יחד באותה ורעות נגד הצעה ספרותית אחת? הראשונים נלחמים על פי דרכם, באמצעות מכתבי-נגדושים המופצים במחשך, והאחרונים נלחמים גם הם על פי דרכם המה, בכלי-נשק ספרותיים העשויים לפי טעם הפולימיקא בזמננו. . . בדעתם היטב, כי אף אחד מאלף קוראים לא יאריך עצמו לשוב ולקרוא את מאמרי, כדי לראות אם כך או כך נאמר שם, לא חשבו הסופרים האלה גם הם לנחוז לזרקק הרכה, במסרם לקוראיהם את חוכן דברי, ויחסו לי דברים שלא חשבתי מעולם ושלא ימצא במאמרי שום אדם היוזע לקרוא עברית כהלכה. והכל בשביל התכלית הרמה: להסיר מחשכתנו בדבר האוצר.

ואולם, לשמחת לבבי ראיתי משיחתנו פא"פ, כי כל חכמי-מלחמתם לא הועילו לשנות דעתך בעיקר הדבר, ומה גם אחד אשר באוניך שמעת, בהיותך בחו"ל, מפי רבים מגדולי חכמינו המערביים (אשר עליהם נתנבאו

הסופרים, שעתידים גם הם להתנגד לנו או להתרחק מאתנו), כי מקבלים עליהם את העבודה באהבה ורצון ורואים בה כמונו רבר גדול וגנבר לתועלת האומה. אבל יחד עם זה הגה באה בלבך דאגה גדולה לרגלי ההתנגדות הזאת, והיא: שמא לא יסתפקו מתנגדינו במה שעשו עד כה, אלא ישתדלו גם לעתיד, בנשנתנו לפעולה, להצר צעדינו מצדדים שונים, ואחר שהענין קשה מאד גם מצד עצמו ודורש השתתפות כחות רבים ועזרה מוסרית מצד כל טובי העם, ואם תחת עור וסער נפגוש עוד על כל צעד במפריעים מלאכותיים, נוסף על אלה שמבע הענין מחיכם, מי יודע אם במצב כזה נעצור כח להמשיך את המלאכה בלי הפסק עד סופה ולהוציא מתחת ידינו דבר מחוקק? ואם חלילה לא נוכל עמוד ונצטרך להפסיק באמצע או לסור מן הדרך שהתוונו לנו בהסכם עם מטרנתנו, הלא טוב שלא נתחיל משנתחיל ולא נגמור או משנכרא בריאה שאין לנו חפץ בה.

והנה אני כבר אמרתי לך פא"פ, כי אמונתי החזקה בכח האמת והטוב היא האמץ תקותי ובטחוני, כי עשה נעשה ויכול נוכל על אף כל הקמים על פעלנו. אך הן לא אוכל לתת לך עתה, בטרם נגשנו לפעולה, מופת מוחשי על כי תתקיים נבואתי זאת, ואתה חרד מאד על כבודנו וכבוד הענין כלו . . . כי על כן באתי בזה להציע לפניך, אדוני, דרך חדשה, אשר תובילנו אל מטרנתנו כוהירות ומתינות ותתן לנו גם יכולת לסגת אחור, אם נראה לאחר זמן, כי מגורתך באה.

אך קודם כל מוצא אני לנחוצן לשוב ולהזכירך את הרעיון הראשי אשר הונח ביסוד לכל הענין. הרעיון הזה היה, כמו שתזכור בודאי מתוך מכתבי הראשון, לתת בירי העם ספר חדש, "אשר יהיה כתוב בלשון עברי קלה ויכלול ידיעת היהדות לכל מקצועותיה, כל מקצוע מאת חכמים מומחים לו, באופן שנוכל לאמר עליו מעין דברי הרמב"ם על ספרו, שאדם לומד לקרוא עברית תחלה ואחר כך קורא בזה ויודע ממנו כל היהדות בלה". אלא שלפי מצב זמננו מצאנו לנכון לערוך את הספר הזה לא בסדר הגיוני, כי אם פרקים פרקים נפרדים, שכל אחד יבואר בפני עצמו כענין מיוחד, באופן שישום ענין לא ידרוש למוד מסודר וארוך כשעות קבועות יום אחר יום, אלא אדם לוקח בידו את הספר בכל עת שירצה, ואיזה ענין המושך לכו באותה שעה — הוא מוצאו מבואר לפניו כל צרכו והולך וקורא כלי הכנות קודמות עד שגמרנו. — אך ספר כזה, הכולל בכרכים רבים המון ענינים נפרדים שאינם מקושרים זה לזה בקשר הגיוני, הלא בהכרח ידרוש איזה סדר חיצוני, שיקל על הקורא למצוא מבוקשו תמיד. ועל כן חשבתי למשפט, כי טוב לסדר אותו על פי אלף-בית, ועל ידי זה יגדל עוד ערכו, בהביאו גם תועלת שמושית להעוסקים בחכמת-ישראל, נוסף על תועלתו החנוכית לכלל העם. אין ספק אמנם —

אמרתי עם זה מפורש — כי התכלית הראשית, החנוכית, שאנו מתכוונים אליה, תראה פעולתה בהכרח על צורת הספר, זכרוב סאמריו לא נוכל להסתפק באותו הפגנון היבש שרגילים להכתב בו ספרים כאלה, כשתכליתם היא שמושית בלבד. אבל בהשארו עם זה נאמן לתוצאות הדרישה המדעית כזמננו, לא יוכל שנוי הצורה להחשב כמכשול גדול על דרך השמוש בו גם למטרות מדעיות. הרי שירעתי והגדתי, כי לא יהיה אוצרנו דומה בצורתו לשאר אֶנציקלופדיות וכי שנוי הצורה יהיה למכשול, אם גם לא גדול, על דרך השמוש בו. אבל מתנגדינו העלימו עיניהם מן הדברים המפורשים האלה ובקול ענות גבורה יצאו לגלות עמוקות מני חשך, שכל שאר האֶנציקלופדיות אינן אלא ספרים שמושיים ליודעים ולא ספרי למוד למתחילים וכו'. ובאותה עת שהם גלו לנו רו זה, כבר נמצאו בידי ראשי פרקים מפורגרים כללית לאוצרנו, שבה השתרלתי להגביל את התכלית המבדילה אוצרנו מכל שאר האֶנציקלופדיות זאת השנויים הנחוצים מפני זה גם בעצם הספר, כן מצד החומר וכן מצד הצורה. כי לא כל הנכנס בגדר חכמת-ישראל הפילולוגית יובא אל האוצר במדה אחת בשוה, אלא כל מקצוע רק באותה מדה שיש לו ערך ידוע להבנת רוח עם ישראל והתפתחותו ההיסטורית, וכי עם זה צריך יהיה לחלק את החומר באופן מיוחד, שכל מאמר יוכל להחשב כדבר שלם לעצמו, בתנו מושג מספיק מאיזה ענין חשוב, מבלי להפריד שום ענין (בדרך האֶנציקלופדיות השמושיות) לחלקים קטנים ביותר ולפורסם בהמון "ערכים" נפרדים, שבכל אחד רק שבר-ידיעות בלתי מספיקים להניח דעת הקורא. ועוד פרטים כאלה, היוצאים בהכרח ממושג הספר הנועד לתכלית כזו, שאין באמת בינו ובין שאר אֶנציקלופדיות אלא דמיון חיצוני בלבד.

הקדמתי כל זה בשביל להראותך, כי סדר האלף-ביתי, אשר למטרתנו העיקרית אינו אלא דבר טפל וחיצוני, הוא שעמד למתנגדינו לעור עיני הקהל בראיות והיקשים משאר אֶנציקלופדיות — כאלו היה הסדר הזה מחייב אותנו ללכת בעקבותיהן גם בכל יתר הדברים — והוא שגורם גם לך לראוג מראשית דבר לאחריתו: אם לפי המצב עתה יש לנו רשות לעשות התחלה כאלה, המטילה עלינו חובה לגמור ער תינו.

אל נא נתחיל איפוא באלף! — זאת היא, אדוני, הצעתי החדשה. אם לבך מהסס לקבל עלינו עתה התחייבות גדולה לשנים רבות בתוך המון האויבים המביטים בעין צרה על הענין, נדחה נא לזמן ידוע את הוצאת האוצר הכללי בסדר א"ב ונתחיל עתה להוציא בלי סדר מיוחד, רק בקובצים נפרדים, אותם הפרקים מידיעת היהדות הדרושים ביותר למטרתנו. בקובצים האלה, אשר יצאו פעם אחת או שתיים בכל שנה תחת השם הכולל "אוצר היהדות", יבואו רק מאמרים על הנושאים היותר נכבדים מעניני היהדות, שיבחרו מראש

על פי מומחים, והמאמרים בלם יהיו כתובים כסגנון בהיר וקל ויתנו בכל ענין את המלה האחרונה של הדרישה המדעית בזמננו, עם תוראת המקורים הראשיים שמהם יוכל הקורא להוסיף דעת, ובלי חקירות וסלפולים בפרטים שאין להם חשיבות אלא לספיציאליסטים; — בקצרה, מאמרים מעין אלו שעתיד לכלול האוצר הכללי בבואו עתה, רק כלי קבלנות ואחריות הקשורות בסדר א"ב. האוצר השנתי הזה יהיה מצד אחד כפרוודור לפני האוצר הכללי, כי בו נאסף הרבה חומר נכבד אשר יועיל מאד להקל את העבודה אחרי כן, ומצד אחר יהיה לנו בבית-ספר להתרגל במלאכה וללמוד לדעת על פי הנסיון את הבחות אשר לנו ויהם העם לעבודה זו, וכעבור איזו שנים (נאמר חמש), וכבר יצאו על ידינו ספרים רבים ממין זה, וכבר באנו בבית עם החכמים והסופרים והקוראים וכו' וידענו תכונות כלם ושעמיהם השונים, — אז לא נצטרך עוד להשען על אמונה ותקות, כי אם בראיות נסיוניות נוכל להגיד, היש יכולת להקים דבר האוצר הכללי או אין. באופן הראשון נגש או לפעולה בלי מורך לב, בדעתנו מראש, כי נעשה ונצליח, ובאופן השני נדע לפחות, כי לא מראנה בלכד נסוגנו אחור, אלא מהכרח אמתי. וגם אם זה יהיה סוף הדבר, לא נצטרך לתהות על הראשונות. כי האוצר השנתי יהיה גם מצד עצמו אוצר רב טובה ויועיל הרבה להפצת ידיעת היהדות בקרב העם, אשר אך זאת כל מנמתנו, ואפשר מאד, כי נמצא אז לטוב להוסיף ולהוציאהו שנה שנה בתור ספר לעצמו, לא רק כהקדמה או כסניף להאוצר הגדול.

ועתה, אם טובה הדרך הוואת בעיניך, עליך לבחור הנהגה תמידית, אשר תהיה שלטת לברה ככל המפעל, על סיה יצאו ויבואו כל הכספים והיא תסתור כל השאלות המתחשקות לזה עתה ואשר תולדנה לאחר זמן. בין חברי ההנהגה ימצאו גם איזו סופרים, אשר יעסקו בעריכת האוצר ומזמן לזמן יחברו רשימה מנושאי המאמרים שימצאו לנחוץ להכניס אל האוצר ויחלקו את העבודה בין המומחים לה. מלבד זה תפקיד ההנהגה גם מזכיר תמיד, איש נבון דבר, שינהל בהשגחתה כל פרטי עניני הוצאה והעריכה והקורספונדנציא וכו'. וכעבור חמש שנים מראשית העבודה, תחליט ההנהגה על פי נסיונה, אם יש אפשרות להוציא אל הפועל דבר האוצר הכללי או לא, ועם זה — אם יש נחיצות להמשיך הוצאת האוצר השנתי או לא. וכאשר תחליט כן יקום.

על המכתב הזה נשאר לי רק להוסיף, כי הסכים ה' וויסאצקי להצעתו זאת, וכבר גם כחר "הנהגה" בעלת שבועה חברים, אשר בירה עתה גורל הענין ועליה אחריותו. ההנהגה תודיע כודאי, בבוא העת לזה, את אשר

תאמר לעשות, ואני הנה שלמתי נדרי היום ומלאתי חובתי ככל אשר השיגה ידי...

ובכן נגזר איפוא על „אוצר היהדות“ להתגלגל תחלה באוצר שנתי⁽¹⁾... יש אומרים „גם זו לטובה“, ולפי דעתם, הדרך הזאת, הנראית בארוכה, היא היותר ישרה ובה היינו צריכים לבחור מראש, גם במרם יצאו מתנגדינו להרעיש עלינו את העולם. ואולם, בשאני לעצמי, איני כוש להודות ברבים, כי לולא ההתנגדות הנלחבה מימין ומשמאל, שהביאה מורך בלב מיסד המפעל, לא היה עולה על רעתי לבקש דברים כאלו. אם טובה איפוא הדרך החדשה, הרי חייבים אנו לכרך את מתנגדינו על הטובה שהביאו לעניננו שלא במתכוון; אך אם טובה ואם רעה — ישמחו „המימינים“ ויגילו „המשמאילים“, כי דבריהם עשו רושם במדה ידועה.

כ"א מכת תרג"ה.

הוֹסָפָה.

מאתר שנדחתה הוצאת האוצר הכללי לזמן רב, ואין איש יכול לדעת עתה, איזה דרך יבחרו לו עורכיו ומנהיגיו אז, הנני מוצא לנכון להעתיק פה לזכרון מתוך אותה „הפרוגרמא הכללית“ שהזכרתי למעלה (מאמר שלישי) את הדברים הנוגעים לבחירת החומר, אשר על פיהם יוכל הקורא לעשות לו מושג יותר ברור מתוכן האוצר כמו שעלה במחשבה לפני ועוזי יבין אולי יותר, בשביל מה טרחתי כל הטורח הזה.

„במושג היהדות אנו כוללים כל מה שמלמדנו להביר עם ישראל ותכונת רוחו הלאומי. — כאדם הפרטי כן גם העם ניכר בשלשה דברים: א) בסחשבותיו והשקפותיו היסודיות, כן מצד תכנון וכן מצד צורתן; ב) ברכיו ומנהגיו התמידיים בכל ענפי החיים; ג) באופני התפעלותו ממקרים פתאומיים ופעולותיו הבאות לרגלם. ובהיות כל אלה הרכבים, בין באדם בין בעם, הולכים ומשתנים מתקופה לתקופה מסבות פנימיות וחיצוניות, על כן אין ההכרה שלמה ואמתית אלא אם כן נדע כל דבר בתולדותיו מראשית היותו, עם כל השנוים שנעשו בו במשך הזמן, ומבניהם.

אוצר היהדות צריך לכלול איפוא לא כל החומר הרב המקושר באיזה אופן לשם ישראל, כי אם רק מה שנכנס במושג היהדות לפי הגדר המבואר, כלומר,

⁽¹⁾ [גם המחשבה הזאת נחבטלה אחרי כן, והאוצר השנתי לא יצא].

החזיונות ההיסטוריים, הרומנטיים והגשמיים, התמדיים והזמניים, שבהם נגלה רוח ישראל הלאומי מימי קדם ועד עתה. וגם ביחס לחזיונות כאלו יהיה הגדר הזה לקו המדה, למדוד בו את ערכם למחלקותיהם השונות, בשביל לדעת כמה להאריך וכמה לקצר.

הלשון היא בדברים רבים המפתח היותר גאמן להבנת רוח העם. על כן יתן האוצר, מלבד השקפה כללית על תכונות לשון עברית ותולדותיה, גם מאמרים מיוחדים על ראשי חזיונותיה בתכונות המלות וחבור המשפטים, על תולדות הכתב והנקודה, דרכי השירה והסגנון, וביחוד על אותם מתוונות הלשון, בהוראות שרשים ובמלים ידועים, המפיצים אור בהיר על התפתחות המחשבות ודרכי החיים. וכל זה בדרך היסטורית, על יסוד ההשוואה עם שאר לשונות בני שם ואחרות, ובשים לב גם ללשון המשנה והספרות שאחריה.

הספרות היא מחלקה של חזיונות ממין מיוחד: קבוצת כל הצורות השונות שבהן התאמץ רוח העם להלביש תוכן מחשבותיו הפנימיות בצאתן החוצה. מלבד זה היא גם המקור הראשי ליריעת כל שאר החזיונות למיניהם. על כן ראוייה היא לפנות לה מקום נכבד באוצרנו. אבל הברל יש בין הספרות הקדמונית, בעברית, ארמית ויוונית, ובין הספרות המאוחרת, מימי הביניים ועד עתה, בעברית ובשלשונות אחרות. הראשונה — כתבי הקדש בראש, ואחריהם משנה, ברייתות, תלמודים, מדרשים, תרגומים, אפוקריפין וכו' — בהיותה ביסודה פרי העבודת התפשית של רוח העם, צריכה על כן להתבאר בפרטות, כל חזיון נכבד בפני עצמו, בדרך היותר והתפתחותו עם כל סגולותיו העצמיות, ואולם האחרונה, שהיא על הרוב רק פרי החקיו של הספרות הקדמונית או של ספרות זרות, די לה בהשקפות כלליות על תולדות כל אחד מענפיה הראשיים (שירים, ספורים, תקידה, בקרה, מוסר, דרוש, פסקים, ומוחים וכו'), עם מאמרים מיוחדים על הספרים היותר מצוינים במקורותם או בפעולתם.

התורה, כלומר, סכום כל האמונות והדעות עם החקים והמשפטים, שנתקבלו באומה בתור יסוד לחייה הדתיים, המוסריים והחברתיים. — היא המסגלת ביותר להבינו רוח העם מצד תכנו הפנימי, מצד השקפותיו על העולם והאדם כמו שהם וכמו שצריכים להיות. על כן יכניס האוצר אל תוכו כל ראשי ענייניה, לא בשביל להורות הלכה למעשה או לאמונה, כי אם רק בשביל להתבונן אל רוח העם המתגלה בהם. בעזבו איפוא את המון הפרטים הטפלים ישאין להם אלא ערך דוגמתי, ישתדל ביתר עז לבאר את היסודות הכלליים במקורם וסבותיהם ומהלך התפתחותם במשך הדורות, בשים לב בכל ענין לכל הדומה לו אצל עמים אחרים. בכלל זה, כמובן, גם השיטות השונות בביאור עניני התורה (קבלה, פלסופיה דתית וכו') ששלטו בזמנים שונים.

דרכי-החיים התמדיים, כמו שהם בפועל, מראים לנו רוח העם בהשתדלו להגשים את תכנו הפנימי בפעולות מוחשיות ובהתפשרו עם העולם התיצוני העומד לשטן לו. גם המקצוע הזה הוא על כן חלק עיקרי מאוצרנו ויבואר בפרטות לכל חזיונותיו: מנהגי-הכית, תנודת הבנים, מוסדות הצבור, עסקים תמריים, מדות מוסריות וכו'; כל חזיון בתולדותיו מראשיתו וכל צורותיו השונות שקבל בארצות ובזמנים שונים.

קורות העם כוללות מאורעות בלתי שווים בערכם. יש מהם שרוח העם נטל חלק במהלכם, בתור סבה פועלת, והם: א) כל התנועות הפנימיות, הדתיות והחברתיות, שמצאו מקום בישראל בכל הזמנים; ב) רוב המאורעות התיצוניים מראשית ימי העם עד תום חייו המדיניים. ויש שאינם אלא פעולות של עמים אחרים ביחסם

לישראל: היפות, הגבלות, עלילות וכו', ההולכות ומתחדשות כמעט בנוסף אחד בכל הארצות מיום שגלינו מארצנו ועד עתה. הראשונים שהם גופי היהדות מצד עצמם, צריכים להתבאר באוצרנו באופן שלם ומפורט, בעוד שהאחרונים, המתחמים אל היהדות רק כחור סבות היצוגיות לאיוו מתזונותיה הפנימיים, די שיספדו בדרך כלל: תולדות כל אחד בכל הארצות ותולדות כלם בכל ארץ בפני עצמה, במדה מספקת להבנת רשמיהם ברוח העם והיוו.

אנשי השם שקנו להם מקום מאיוה צד בתולדות היהדות הם גם כן משני מינים. יש מהם שיוכלו לחשוב באמת בחזיונות היסטוריים לעצמם, שנגלה בהם רוח העם באופן מיוחד או שפעלו עליו מצדם פעולה ניכרת; ויש שאינם אלא פרטים נכבדים מאיוה חזיון כללי שהשתתפו בו רבים ביחד. בהסכם עם זה צריך האוצר להקדיש להראשונים מאמרים מיוחדים, המספרים חייהם ומעשיהם בפרטות, ולהזכיר את האחרונים בדרך קצרה. כל אחד במקום שידובר על אותו החזיון הכללי שהוא נחשב בחלק ממנו.

החכמות ה"היצוגיות" והמלאכות היפות לא תפסו מקום גדול בחיי עמנו הלאומיים ברוב הזמנים, ועל כן יוכל האוצר להסתפק בהשקפות כלליות על חולדותיהן בקרב העם מבפנים ומדת השתתפות בני ישראל בהשלמתן אצל אוה"ע. ארץ ישראל היא מצד עצמה אחת הסבות הראשיות שיוצרו רוח ישראל בעזרתו המיוחדת ושהגבילו מהלך התפתחותו בתקופתו הקדמונית. על כן יבנים האוצר את ידיעתה הפרטית, הטבעית וההיסטורית, עם המפות והציורים הנחוצים.

העמים הקדמונים, מן המצריים והבבלים עד היונים והרומאים, וכן הדתות שיוצאו ממקור ישראל, הנוצרית והמשולמנית, נמצאו בזמנים ידועים ביחס תמידי ועמוק עם רוח ישראל, פעלו עליו או נפעלו ממנו בדרכים שונים. על כן ראוי שיקדיש האוצר לתולדותיהם וביאור תכונותיהם העיקריות מאמרים מיוחדים, במדה הדרושה להבנת היחס ההוא, המפיץ אור על כמה מחזיונות היהדות.

שרידי-קדמוניות צריכים למצוא מקום באוצרנו רק במדה שיוכלו לחשוב כהארות מוחשיות על חזיונות היסטוריים נכבדים לנו.

כתבים בלים.*

(מאמתחת מי שהיה סופר).

א.

„כל התחלות קשות“, אך קשה מכלן התחלת סופר עברי בצאתו בפעם הראשונה לדבר אל אחיו בני עמו, אחת היא אם רבות או קשות, תשבחות או תוכחות, כי בכל אופן, יודע הוא מראש, שאצל הקוראים העברים, „מי“ קודם ל„מה“, ועל כן, אם חפץ הוא שיהיו דבריו נשמעים, צריך להודיע להם מיד בהתחלה את מהותו, מעשהו ומקום כבודו בישראל, וכיחוד — את הכתה אשר בשמה ידגול. והמהדרים שכסופרים נוהגים להודיע גם את יחוסם עד עשרה דרי ולהזכיר בלאחר יד גם את מוריהם הרבנים או ידידיהם החכמים, למען חפוש את הקוראים בלבם, בי עמי אהבו כן.

לפיכך, בשעברה עלי רוח קנאת סופרים וחפצתי להיות גם אני במזכיר הרבים העובדים „בכרם שפת עבר“, כאתי כמבוכה ולא ידעתי מה לעשות למען אוכה בעיני קהל הקוראים. הן מנע ממני ה' מורים וידידים מפזרמים אשר יהיו לי לבסות עינים, וכשאני לעצמי מה אני? חנוני הדיוט, או יותר נכון, בעל אשה חנונית, כי אשתי היא המוציאה והמביאה, ובמה איפוא אוכל להכבד על פני כל עמי? — אך לו גם נניח שאין עלי החובה כלל לספר לקוראי דוקא דברים כהויתן, שיכול אני לקרוא בשם „ידיד נפשי“ את החכם פלוני, אשר ראיתיו פעם אחת בעברו דרך עירי ונתתי לו שלום והחזיר לי שלום; ואולי יש לי גם רשות להמנות בתלמידי הרב ר' אלמוני, אשר ישבתי בבית מדרשו שני ימים ולילה אחד, ואעפ"י שלא זכיתי לדאות פניו אפילו פעם אחת, כי חלה או את חליו אשר מת בו, אך הוא הלא ינוח כבר על משכבו בשלום, ואיך יכול המת להכחיש את הדי? שמא תאמר: „מדבר

(*) הספירה הזאת נדפסה ראשונה במאסף „בורח“ (אודיסא תר"נ), ובעת ההיא היתה באמת כבר „כתבים בלים“, כי נכתבה בעיקרה עוד שנים אחדות קודם לכן. ולפי שנוגעת היא גם באיזו שאלות שרוכ הקובץ הזה מוקדם להן, מצאתי לנכון לתת לה מקום פה, עם היותה משונה בצורתה מכל השאר.

שקר תרחק" כתיב? — כבר נמנו ונמרו סופרי ישראל, שזה רק לענין בטוי בשפתים, אך לא לדברים שבכתב, וכלי סמך מצאו סמך לזה בספרי ריינים מומחים... במלה אחת, לו גם נניה שמצר זה אפשר למצוא תחבולות שונות כדי לצאת מן המבוכה בשלום, אבל מה אשיב לקוראי על שאלתם האחרת, בנוגע אל הכתה אשר אתחשב עליה? שאלה שלא אדע לפתרה, לא רק לאחרים, כי אם גם לי לעצמי. ידעתי אמנם שבילדותי גדלתי על ברבי החסידים, חספתי "שירים", ושתיתי "לחיים" באחד מהם; אחרי כן, כשנשאתי אשה והייתי סמוך על שלחן חותני, שהיה למדן גדול והצי מתנגד, הייתי גם אני כמוהו, קניתי לי סדר הפלה בנוסח אשכנז והייתי מתפלל עם הגין החמה תפלה קצרה ועוסק כל היום בגמרא; אחרי כן, כשראיתי שיציר מתנבר עלי, לא הלכתי למקום שאין מכירין אותי, אלא לבשתי שחורים על גבי לבנים, קצרים על גבי ארוכים, והייתי למשכיל; — כל זאת ידעתי, אבל מה אנכי עתה? משכיל? לא אוכל להגיד זאת בהחלט. הן עוד גם עתה, כצאת השבת, מששקעה חמה עד שמדליקים את הגר, אוהב אני לישב בחשך בקרן זווית ולצלול בתהום רנשותי. אז ארניש כאלו נפשי מתרוממת אל על, כאלו נשמתי ה"תרה" יוצאת מקרבי בקולי-קולות, וזכרונות שונים מימי געורי יעלו על לכבי, וזכרונות מעוררים שחוק, אבל נעימים — נעימים לי מאד... לפעמים תפתחנה או שפתי כמו מאליהן, וזמר ארמי ידוע בגנון ידוע מפורש יוצא מפי בקול רממה דקה, וכל עצמותי תגלנה ברעדה, ואגלי דמע נוטפים מעיני, לא אדע על מה ולמה... ובלילי טבת הארוכים, בשעה שיושב אני בחברת משכילים ומשכילות אל השלחן הירוק ועוסק בפרק "טרף בקלפי", ולבי שמח ופני מאירות, כי השעה משחקת לי, ופתאום — לא ידעתי איכה נהיה הדבר — והנה לגוד עיני שלחן נכה-רגלים ישן נושן, והוא בלו מכוסה ספרים בלים, קרועים ומטולאים, ארכם אמתים ועבים טפחים, ואני יושב לבדי ביניהם וקורא בס בקול לאור נר כהה, פותח את זה וסוגר את זה, ועיני לא תלאה להביט אל האותיות הדקות, ונפשי לא תשבע להתענג על המשפטים העמוקים, וכל העולם כגן עדן לפני. אז אשכח כרנע את "המלך והמלכה" ואת השעה המשחקת לי, פני צוהבים, עיני נוצצות, ומפי יתמלטו מלים וניבים זרים, אשר מוצאם מארץ אחרת, מלשון אחרת, מעת אחרת, ואיש מכל המסובים לא יבינם; חברי נותנים עיניהם בי בתמהון, העלמה היושבת ממולי תפרוץ בשחוק אדיר, — ולי מה טוב ומה נעים!...

הכוה יהיה משכיל תבחרוהו, קוראים משכילים!...

ובכן, אם אמת יהגה חכי, לא אדע נפשי גם אני; אך אם אומר להעזר גם פה כאותה הלכה שנתחדשה לי מדברי סופרים, לשים מסוה על פני ולהתלבש בטלית וזה של אחת הכתות, — עוד גם אז השאלה במקומה

עומדת: האשים עלי טלית שכלה חסידות או התנגדות או השכלה? — ככל אופן הלא הרחקתי או מעלי בעצמי שני שלישים מן הקוראים, ואני הפצתי שיהיו מאמרי אהובים וחביבים על כל הבריות, בלי הכרל בין כזה לכה; או האסכן בעצמי ללבוש טלית בעלת גונים שונים, עד ששום בח לא תוכל לאמר: „כלה שלי“? — כי אז ויראתי פן אעורר עלי חמת כלן יחד. הן אמנם לא נעלם ממני, שרבים עשו כן ועלתה בידם, אך אני רך לבב אני מטבעי ולא מצאתי עוז בנפשי לעזוב כבודי בירי המקרה.

ככה עמדתי ימים רבים על מפתן הספרות העברית, בקשתי עצה ותחבולה לבוא שעריה, בקשתי ולא מצאתי. כמעט נואשתי כבר מלנחול כבוד סופרים בישראל, והנה באה לי בקשתי פתאום בהיסת הרעת, כי בכואי באחד הימים לבית מכירי, איש חסיד תמים, מצאתיו הונה בספר ושקוע בקריאתו כל כך, עד כי לא התבונן בי בקרבי אליו. שמתי עיני על הספר הפתוח, ואראה והנה כתוב עליו מלמעלה: „ספר אהבה ישראל“. כבר הופיע ברנע רעיון חדש בלבי, ובארכימדס לפני קראתי כעליצות נפש: מצאתי, מצאתי! „אהבה ישראל“ — זה פתרון החידה! ומבלי שום לב עוד למכירי, אשר נבהל לקולו, מהרתי כחץ מקשת אל ביתי, אל שלחני, לאחוז עט כירי, „לנהן פאר במקדש הספרות“. כי עתה ידעתי מה אני לקוראי וכמה אפשר רגע אחד מכל שאלותיהם: אהבה ישראל אני, קוראים יקרים! — כה אומר לבית יעקב. תארי זה יהיה לי למגן ומחסה מפני כל הכתות, ואיש לא יזיד עוד להקיסני בשאלות ולהג הרבה. לפי שאחת מן המדות הטובות שנצטינו בהם בני עמנו — היא, שמכבדים את אהוביהם ומכירים להם טובת, בין שהם בני ברית, בין שאינם בני ברית, בין שהיו ואינם עוד. — לא אכחד אמנם, כי בעבור השמחה הראשונה, בא עוד הפעם מורך בלבבי ויראתי פן ישאלוני קוראי: „כמה אהבתנו? מה טוב עשית לעמך כי תתפאר באהבתנו?“ — אך כאשר שבתי והתבוננתי בדבר בשוב הרעת, ראיתי, כי פחד שוא פחדתי, כי כנסת ישראל אהובה טובת לב היא, לא תקשה לשאול מאוהבה, שיקריב את גופו וממונו על מונת אהבתה, אלא מסתפקת רק בנשיקת שפתים, בשחוק חן מלא נענועים של אהבה. . . צא וברדוק, כמה אוהבים עמדו לעלובה זו מיום שנלחמה מביתה ונחלתה, כמה רבנים שרצו לזכות את נפשה והרבו לה תורה ומצוות, כמה צדיקים שחסו על ממונה וקבצוהו ברחמים גדולים, כמה מקוננים שבכו על שכרה וצעקו בקול מר: „אהה, בת יעקב!“ כמה פרקליטים שהרבו להלל את יפיה ואת חכמת לבה באהבה גלויה, וכמה מוכיחים שהכו בחרפה את לחייה מאהבה מסותרת, — האם דרשה היא מאחד מאלה לתת אות על אהבתו אותה, לעשות למענה איוו פעולה גשמית, ממשית? הן לא דרשה ולא בקשה לה מאומה, בלתי אם אהבה בלבד, ותתשוב להם את אהבתם

לצדקה... ומה ימנעני איפוא מלהיות גם אני אוהב ישראל ולמסור מורעה מראש, כי כל מה שעתידי אני לדבר אל בני עמי, בין לשבח בין לגנות, רק מאהבתי אותם אעשה זאת?

פתחי שעריך, ספרות עזובה, ויבוא לך אוהב ישראל חדש, יועץ ומוכיח חדש!...

ב.

מאותה השעה שבא בלבי הרעיון, כי אוהב ישראל אני, הרגשתי בנפשו, כי הייתי לאב ולמורה לבני עמי וכי יש לי צדקה לדבר באזניהם דברי תוכחה ומוסר, כאב המוכיח את בנו, כרב המיסר את תלמידו, שהרי אוהבם אני... גם עלי החובה להורותם את הדרך ילכו בה ולשית עצות ביחד עם יתר הסופרים אוהביהם, איך. "לרומם קרנם בכבוד", להצילם מדבת עם ולהמציא מזון ומחיה לאביונים שבהם. לכן התחלתי להרפס מוזן לזמן בכה"ע העברים "מאמרים" שונים תחת השם הכולל: "פתרון שאלת היהודים". קודם כל יצאתי לגלות למוסר אוזן אחי בני עמי וספרתי אחת לאחת את כל המאורעות, כי לוקחי נשך הם, סרסורים נבזים, אנשי מרמה, קנאים חשוכים; ועוד תבקשו לכם אהבת העמים הנאורים! — קראתי בהתלהבות — אל תבקשו, עד אשר תסירו את בלויי הסחבות אשר נטפלו עליכם במשך ימי הבינים ותייתם באחד האדם, או תצליחו ותמצאו חן בעיני עם הארץ ובעיני הממשלה, שזה כל ישעיה וכל חפצה. — אך כדי להמתיק מעט את הדברים המרים האלה, הסבתי פני פתאום כנגד המשחיתים, ותוך כדי דבור התחלתי להמטיר אש וגפרית על ראש ביסמרק ושאָפֶק ויתר האנטיסמיטים עובדי ישראל, "האורבים לנפשנו על לא דבר"... ואעפ"י שידעתי כי רוב האנטיסמיטים נכרים הם ולא ידעו קרוא עברית, קייתי בכל זאת שיגיעו דברי לאזניהם על ידי חבריהם היהודים, ועל כן הייתי שבע רצון, כי נקמתי נקמת עמי מהם, ולא אני בלבד, כי אם גם המו"ל היה שבע רצון והוסיף בשולי מאמרי הערה של חבה, בה יעטרני בשם "סופרנו הנכבד", ויביע לי את תקותו, כי המאמר הזה הראשון לא יהיה האחרון. "כי על בעל כשרון מצוין כמוך החובה והמצוה לתמוך בידי כה"ע העברים, וכי יבואו דבריך וכברנום, כי ברכה כס".

תקותו של המו"ל לא נשארה מעל. כי בראותי גברא רבא כמהו מסתיר עלי ועל כשרוני, ואנכי טרם אדע או, שיש לו להמו"ל שני מיני סופרים: סופרים לשם אהבת ישראל, כמוני, וסופרים לשם דבר אחר, וכי הראשונים חביבים עליו ביותר, ואיננו מרקק עמהם כחוש השערה, — על כן האמנתי באמת בכשרוני המצוין, ומהרתי לכתוב מיד מאמר שני, גדול מן הראשון גם בכמות גם באיכות. תחת אשר בראשון נשאתי משא בכלל, על גוי ועל אדם

יחד, נסיתי בשני להציע הצעות שונות שעל ידן יושע ישראל, ישבע לחם ויהיה מכובד על הבריות. ואעפ"י שידעתי, כי למען הוציא אל הפועל את רעיוני החריפים, צריך שיבוא אליהו ויקרב את הכתות הרחוקות ויוריד אשמן השמים להחם את לב אדירינו וספסרינו, בכל זאת לא נמנעתי להציעם לפני דעת הקהל, כי חשבתי בלבי: הלא דברי מצד עצמם טובים ונכוחים הם, ואם לא יוכלו לצאת אל הפועל מסבות שאינן תלויות בי, — מה איכפת לי? אני את נפשי הצלתי ומלאתי חובתי לאהבת עמי. מובן מאליו, שכל זאת חשבתי רק בלבי, אבל לא נואלתי להגיד בן גלוי במאמרי; אדרבא, שם השתדלתי להוכיח, שכל עצותי נראות כקשות ובאמת קלות הן מאד, כמשחל נימא מחלבא, והכל תלוי רק ברצוננו הטוב. על כן הרימותי קולי ואקרא: „הבה, נתאחדה כלנו תחת דגל אהבת ישראל, ושלוכי ורוע נצא לישע בני עמנו, כי קרוב אלינו הדבר מאד!“ ...

כשנדפס מאמרי זה השני, יכלתי להעביר ידי על כרסי ולקרוא: שישו בני מעי! הריני מעתה „סופר נכבד“ לעולם ועד, וכל הרוחות שבעולם לא יזיוו עוד את כבודי ממקומו. וכאשר בא אחרי כן אחד המבקרים והעיו פניו להטיל ספק כי וכהצעותי, מצא המו"ל את עצמו מחויב לבקש ממני אלף מחילות על שנתן מקום לדברי מתנגדי, „כי מכ"ע הוא רשות הרבים, שהכל עושים בו כרצונם, ואין רשות להמו"ל לנעול דלת בפני מי שיהיה, הבא להגיד דעתו בקהל“.

האיש הטוב! הוא לא ידע בתומת לבו, כי שמחתי על הבקרת הזאת כעל כל הון. כי על ידה יכלתי לצאת עוד הפעם ממחבואי, וכגבור כהריתו מלחמה התנערתי לענות להמבקר באולתו. פה לא ידעה עוד סתירתו כל גבול, והייתי כמעין המתנבר להמציא מבטאים מחוכמים, שיש בהם, כפי שחשבתי, להכניע את מתנגדי עד לעפר ולתתו לשחוק ולשנינה לפני כל קהל הקוראים. ככה קראתיו: „מבקר אשר על אמת שקר יבכר, ועיני הקוראים ינקר. ומה לו לעסוק בבקורת? יבחר לו מלאכה אחרת, יהיה חרש עץ או ברזל או תופר, אך נא אל יקרא בשם סופר!“ — נקל להבין, שלא חפץ המבקר להיות מן הנעלבים ואינם עולבים והשיב לי חרפתי אל חיקי, אך גם אני לא שמתני ידי בצלחתי, וכיד ה' הטובה עלי, הוספתי לו חרופים וגרופים כהנה וכהנה, וכה נולדה בינינו פולימיקא עזה, שהעשירה את ספרותנו עושר רב. כי כמשך חצי שנה לא היה גליון מאותו מבה"ע שלא נמצא בו מאמרי או מאמר מתנגדי, ולפעמים גם הערה מאת המו"ל, בה עשה עצמו כאלו בא לעשות שלום בינינו, כאלו נלאה כבר לשאת טרחנו, משאנו וריבנו; אבל היודע לקרוא בין השורות הבין מיד, שהמו"ל הנכבד „יתיב וקא חייד“, ולא בא אלא לחזק ידים רפות ... ומי יודע עד מתי ארכה מחלוקת זו, אלמלא בא מלאך המות ועשה

שלום בינינו, כי מבקרי נפל שתאום למשכב ומת מיתה חטופה. יהי זכרו ברוך, כי סוף סוף, "סופר נכבד" היה גם הוא.

ג.

הרבה הרבה עמלתי מן העת ההיא לשובת עמי באהבתי אותי, הרבה מאמרים כתבתי, הרבה עצות יעצתי, עם הרבה מבקרים נלחמתי, אך ביחוד זכור אזכור את העת שנתיסרה בעיר הבירה החברה המפורסמת, "להרחבת עבודת האדמה בין היהודים". האה, אמרתי אז בלבי, פרה הולכת הזמין לי הקב"ה, שעתידה לתת מזון ומחיה לעמי זמן רב, ולא אצטרך עוד לחפש כרוכ עמל איזה ענין לנושא מאמרי. לפיכך, כאותה שעה שהגיעה לאוזני השמועה על דבר החברה, חשתי ולא התמהמהתי להכין מאמר גדול ורחב ידיים, בו תארתי בצבעים חיים את הטוב הצפון לבני עמנו בחברה זו והאזשר העתיר לכוא לרגלה. "כאה עת הזהב לישראל!" — קראתי ברגש — עתה תיסד הצלחת עמנו על יסודות נאמנים. הנה אצילינו ואדרינו, העמודים החזקים אשר כל בית ישראל נשען עליהם, יוצאים לישע עמם, ומי רואה אלו יוצאים ולא יצא אחריהם להשתתף במצוה זו, איש איש כאשר כרנו ה' מהרו איפוא, אחים, פשטו מעליכם את בגדי השרד, ונשיכם תסירינה את עדין מעליהן, כי עוד מעט ונצא השרה לחרוש ולורוע!"

אבל עד שהספקתי לשלוח את מאמרי אל המו"ל, ועד שהספיק האחרון להוציאו לאור ולשלוח לי את העלים שנדרשם בם — כבר עבר זמנו ובא לירי באחרונ אחר החג. לפי שבין כה וכה נודע לי, כי רוב "העמודים החזקים" לא יצאו לישע החברה אפילו באצבע קטנה, ומעוטם, שלא יכלו להתעלם מפני כבודו של "המשכיל דתחא", אשר בא לביתם לבקש נדבתם, מצאו את עצמם מחויבים להתוכח עמו תחלה על גוף הענין, אם באמת תצא איזו תועלת לישראל מחברה זו, ואחר שהגירו דעתם, כי הכל הבל ורעות רוח, נתנו מה שנתנו כצרות עין, כאלו כפאם שר. ומצד אחר, לא גראה כל אות שמחה על פני המון העם אשר בשבילו טרחו כל הטורח הזה. החנונים הקטנים לא מצאו שום נחת רוח להמיר מאוזני מרמה במתירשה, הסרסורים והפקפוקים הרבים אין בלבם כלום על האדונים הטובים שמתפרנסים מהם, אם בכבוד או שלא בכבוד, אחת היא להם, ואלה שמחזירים על הפתחים, בעצמם או על ידי אחרים, ירעו על פי הנסיון, שישראל רחמנים בני רחמנים הם, ומקרא מפורש מצאו: "כי לא יחרל אביון מקרב הארץ", על כן אין להם כל סבה לעוזב פרנסתם הקלה לאחרים וללכת לעבוד עבודה קשה. ואם נגברים כך, קל וחומר לבנות ישראל היפות, שגם העניות אינה מנולתן, שמוטב להן לאכול פת במלח

אחת ליום מלצאת לשוק לא שרק ולא פרכוס — התוכלנה הן לעבור עבודה בשדה כבנות הערלים?

מובן מאליו, שאני, בסופר אוהב עמו, לא יכלתי לעמוד מרחוק, שעוררות נעשות בישראל ואני אשב ואחשה? — תפשתי מיד את עמי בירי וחשבתי מתחלה לכתוב פיליפיקא ארוכה נגד שני הצדדים גם יחד: נגד העשירים, הקופצים ידיהם מאחיהם האביון, ונגד ההמון, שרוצה לאכול ואינו רוצה לעשות. אבל אחרי כן נחמתי ונמרתי ברעתי לבלוי הרגו את העם ממנוחתו. כי מה אעשה, אמרתי אל לבי, אם יבוא מאמרי ליד ראובן החנוני, שתנותו סמוכה לחנות אשתי, והוא מתנדה בה בכל יום בשביל איזה קנה שהפיקה להוציא מידו או הוא מידה, ועתה בשמעו, אך אני צועק בברוכיא, שכל החנונים הקטנים צריכים לעזוב את משאם ומתנם וללכת לקולוניות לעבוד את האדמה, הלא יחשוב כודאי, שאני אהיה מן הראשונים לעשות כן, ומה אענה אם יבוא וישאלני: מתי נכון אני למכור את חנותי כדי לצאת לקולוניא? הן אמנם אני ואתה, הקורא המשכיל, יודעים אנחנו, כי לנו „אוהבי ישראל“ חלק ה' עבודה אחרת, רוחנית, להיות צופים לבית ישראל, ועל כן אין אנו יכולים לעבור עבודה גשמית, כי העובר אינו יכול להשגיח על אחרים. אבל ראובן, באיש פשוט, לא יוכל להבין תשובה זו, ואהיה בעיניו כנאה דורש ואינו נאה מקים. לפיכך מצאתי יותר לנכון לפני לעזוב את המון העם לנפשו ולהסתפק רק בתוכחת-מוסר אל העשירים שיש להם ואינם רוצים, לפי שבזה אינני מביא את עצמי בסכנה, כי מי יודע אם לא רוצה אני, מאחר שאין לי . . .

התוכחה הגדולה הזאת, אעפ"י שלא נראה פעלה על אלה שבשבילים נאמרה, רשומה היא היטב בזכרוני ויקרה לי שבעתים על כל אשר כתבתי לפני זה, כאשר ייקר בן זקונים ליולדת השבעה. לפי שזה היה הנסע האחרון אשר נסעתי בדרם ספרותנו, ומני אז נפקד מקומי בתוכה. כי בעת ההיא גלתה לי אשתי בחשאי, שעסקיה סבוכים ומסובכים ולעזרתי היא צריכה, וגם ענין נכון לשאת מדברותי עליו לא נמצא לי, לכן החלטתי ברעתי להסיר מעלי עשרת סופרים לזמן בלתי מוגבל, ולשוב ולהיות חנוני הדיוט במאן. ההלטתי זאת היתה קשה עלי מתחלה בקריעת ים סוף, ברמיזי ראיתי את הספרות העניה יושבת ומבכה על בחדר בניה כי איננו, את המריל האומלל קורע את בגדיו וימאן להתנחם על איש מלחמה כמוני אשר עזב את המערכה, והקוראים יסובבני בדבורים ויקראו באיש אחד: חוס נא, רחם נא, עשה לנו מטעמים כאשר אהבנו. על כן המו מעי להם וחכיתי בכלליון עינים, מתי אפנה מעסקי ואנחמם מיגונם. אבל כעבור זמן מה וראיתי שעולם כמנהגו נוהג ואין איש שם על לב את האברה הגדולה — עלה עשן באפי, ואגמור אומר להנכס

נקמה אחת גם מן הספרות, גם מן המו"ל והקוראים בפויי-שובה, כחדלי מהם עד עולם את מתקי ואת הנובתי.

ד.

אך בעוד אני עושה כה וכה, לרפא שברי חנותי ולחפש לפצעיה, והנה קול רעש גדול נשמע במחנה העברים. מערים רבות באו בשורות מרגוזות לב, כי נתן למשפחה יעקב וישראל לכוזים, ובכל מקום אשר דבר השמועה מגיע — אבל גדול ליהודים. שבת כל מסחר בעיר, החגוזות סוגרו על מסנה, ואיש אל רעהו יביט בעינים מפיקות פחד ובהלה, כרגים שנאחזו במצודה. באותה שעה שכחתי את אשתי וחנותה והייתי כאיש נדהם, כמתעורר משינה ארוכה ועמוקה, שאינו יודע היכן הוא ומביט על כל סביבותיו בתמהון. מה זאת? האמנם שבו ימי הבינים בעצם תקפם? ימי הבינים באחרית המאה הי"ט? אם כן מה פעלה החכמה? מה עשה הפרוגרס? ולמה זה איפוא להבל כחי כליתי לרבר על לב בני עמי שיאחזו מעשי אירופא בידיהם וילכו גם הם לאור השכלתה, אם כל האור הזה אור מתעה היה, ובל עצמה של הציוויליזציה אינה אלא אבעבועה של בורית, שבנשיבת רוח כל שהוא היא מתבקעת מאליה? — השאלות והתמיהות האלה היו כאבן מעמסה על לבי ולא יכלתי להפטר מהן אפילו שעה אחת.

אבל גדול כה ההרגל! כשעבר הרושם הראשון ויכלתי לשפוט ולהתבונן על החזיון הזה כישוב הדעת, מצאתי, שבאמת צדקו כה"ע האנטיסמיטים כמשפטם, שאין שום יחס ודמיון בין מסעי הצלב ובין "התנועה האנטיסמיתית" שבזמננו. כי אז, בימי הבינים, ימי החושך והבערות, הכו וחמסו את היהודים בשביל שהם יהודים, בעלי אמונה אחרת המתנגדת לאמונה השלמה; אבל עתה, בימי הדעת והחירות, הנה מכים וחומסים את היהודים לא על אמונתם, כי אם על אכילתם, שהרי אלטלא היו גם הם אוכלים ושותים כבני אדם, היה חלקם נשאר בידי שבניהם, ונמצאו הם חומסים תחלה. ואע"פ שההכאה והחמס, מאיזו סבה שתהיה, הם דברים שאין הדעת טובלתם, ככל זאת אין לבחר, כי לעמים נאורים ומשכילים נאה יותר להכות ולחמס בשם "אקספלואטציה" ומלחמת הקיום, טענות שיש להן על מה לסמוך בהלכות האיקונומיה וחכמת הטבע, מאשר לדרוף אנשים נקיים בשם הפנטיסמוס הרתי, שזה נגד החירות והסבלנות.

תשובה זו הניחה את דעתי מעט, ונמרתי כלבי (למרות החלטתי ללבי שוב עוד אל הספרות) להפיצה בישראל, כדי להפיס דעתם של בני עמי, למען ידעו על מה המה מוכים, ולא יחשבו שישנו להם ימי החושך, ודמם וממונם הותר בפשיטות, בלי שום טעם כלל, ויבואו חלילה לידי הרהור אחר

מדותיו של דור דעה שלנו, ויתנו דופי בהשכלתו. אך כמעט לקחתי עטי ביד, — וקול צוחה הגיעה לאוזני מכל פנות העיר. מהרתי החוצה לדעת מה זה ועל מה זה, והנה לעיני, מלחמת הקיום בבל הרר גאוונה!... לשמע אוון שמעתייה עד כה, ועתה עיני ראתה. —

מרבוב הבהלה נבוכו רעיוני, ותחת אשר היה לי לקרוא: „חסו, אחים! גזרה היא מלפני הטבע, שאיש את רעהו יבלע חיסו, ואין לכם דשות להרהר אחריה“, — תחת זאת קראתי בקול מר: „אהה! מה היה לחנותי?“ וכחין מקשת מהרתי אל המקום שממנו לחמי נמצא, אך לא מצאתי עוד מאומה, כי אם את אשתי שמתניחת ומיללת על סחורתה, אשר שדרו ורמסו השודרים מבלי השאיר שריד.

לא ארבה לשפר בזה כל פרטי הרברים, איך נשארנו בערס ובחוסר כל, איך חשו לעזרתנו אלופי בני עמנו... כי כל אלה נודעו ע"י כה"ע. ממילא מובן, שלא חשבתי עוד לכתוב מאמר התנצלות בעד המאה ה"ט. כי עתה, כשנגע הדבר אל עצמי ואל בשרי, לא יכלתי עוד להסתפק באותה התשובה שנתתי דעתי בה לפני, לפי שאחר כל הטענות והמענות של הסופרים האנטיסמיים, עמדה לגנר עיני השאלה הגדולה והנוראה — שאלת העתיד: מה אעשה לביתי ולחנותי? ומאין אקח מעתה לחם לאכול ובגד ללבוש?

ה.

„מה אעשה? — אני „הסופר הנכבד“, שיכלתי לפני למצוא תחבולות רבות ושוונות, איך להחיות שלש מאות רבוא נפש אדם מישראל — אני, כשבאתי לידי נסיון, לא מצאתי ידי ורגלי להציל את נפשי וכיתי מחרפת רעב! הייתי בעיני בקריסוס המלך, בשעה שהוטל למדורה אש, וכמהו קראתי: „הוי, סולון, סולון! אמת דברת, שכל זמן שהנשמה בקרבנו אין אנו יודעים מי ומה אנחנו.“

אך בקריאות באלה לא תשכע הקיבה ולא יאוחו הקרעים שבגדני ובגדי אשתי. צריך הייתי לעשות איזה צעד ממשי ולצאת ביד חזקה מאותו המצב שהייתי בו — זאת ידעתי היטב, אבל קשה היה עלי למצוא את הדרך הנכונה, ובכל פינות שפניתי חזרה השאלה במקומה: „מה אעשה?“ אע"פ שביחר עם האמונה כי ובחבמתי אבדה ונכרתה מלבי גם אמונת חכמים וסופרים בכלל, וכל מאמריהם של סופרי ישראל היו בעיני כדברים של מה בכך, שנאמרו רק משום „גדיל תורה ויאדיר“, אך בשעה שחרב חרה מונחת על צוארו של אדם אינו שומע עוד בקול השכל וההגיון, ובמקום שהסכנה קרובה תחרל ממשלת התבונה והדמיון יקח מקומה. צא ולמד, מה

עשה שאול המלך לכל האוב והירעוני, ברעתו כי הבל הם ואין כם מועיל, ובכל זאת, בצד לו, כמה יגיעות יגע עד שמצא אותה הרמאית, אשר סבכתהו בכחש ובמרמה והוא האמין בה! — לפיכך, אחר שחזרתי על כל הצדדים ולא מצאתי גם צל תקוה ואחי אובד עצות, השלכתי יחבי בעל כרחי על כה"ע וסופריהם והגיתי בשקידה רבה בכל עצותיהם והצעותיהם, בתקותי לכור מהן דרך ישרה לעצמי. ואיזהו דרך ישרה שיבור לו אדם כמוני, איש מחשבות ואוהב ישראל, או בלשון אשתי — במלך? הן נקל להבין, כי לא מלאכה שיש בה עבודה קשה בזאת אפיס, דבר שלא הורגלתי בו מעודי, כי אם "פרנסה" נקיה וקלה, המחיה את בעליה במנוחה ובכבוד. אבל דרך ישרה כזו לא הצלחתי למצוא בכתיבה העברית, וכל עמלי ושקדתי בקריאת מאמריהם ופולפוליהם הועילו רק לבלבל את מחי בהצעות והזיות מינים ממינים שונים, עד שנמעט נטרפה דעתי, ויאוש נורא מלא את לבבי. אז זכרתי את ר' שמעון בן גמליאל ואת עצתו הטובה והפשוטה אשר יעץ לבני הגולה, שלא ישאו נשים ולא יולידו בנים, כדי שיכלה זרעו של אברהם אבינו מאליו. ומיד נתמלאתי חמה עזה על כל הדור ההוא והבאים אחריו, אבות ואמהות יחידיו, אשר לא שמעו בקול חכם שראה את הנולד ופרו ורבו בבני אדם, ורעיון זר ומזרז עלה על לבבי, לגרש את אשתי, כדי שלא אוליד בנים ולא יתרבה זרעו של א"א על ידי, ועם זה גם לעורר את אחי בני עמי בכל מקום שהם, בדבור פה ובמאמרים בכה"ע, שיעשו כן גם הם, כדי להחיש את הקץ . . .

אך בעוד אני חושב מחשבות על הדבר הנדול אשר אנכי אומר לעשות, והנה בא לידי במקרה גליון אחד ממכת"ע "צרה חדשה", ראש המדברים לבני-בלי-שם, ומה השתוממתי לראות, כי תחת לחרף מעריבות ישראל, בדרכו יום יום, רוח אחרת היתה איתו בפעם הזאת ויהי לנו ליועץ נם הוא, כאחד משלומי אמוני סופרינו אוהבינו! ולא עוד אלא שהעצה היעוצה מאתו, אף כי כבר קדמו בה בלעם בן בעור, ושניהם לדבר אחד נתכונו: להבליע את ישראל בנעימה ולהמיתו מיתת נשיקה — לא נופלת היא, בכל זאת, גם בחרושה, גם באפשרותה, מכל עצותיהם המה . . . ומה גם בעיני אני, שהיה עם לבבי לגזור על כל קהל הגולה גזרה שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בה, כדי שיכלה זרעו של אברהם אבינו, — בעיני עוד עלתה העצה הזאת על כלנה, וגם על עצת רשבי"ג, לפי שעל ידה גשיג את מטרותנו באמצעים יותר קלים: כל ישראל ישאו נשים ויולידו בנים, ואעפ"י יכלה זרעו של אברהם אבינו מאליו . . .

ובכן, הריני מתחטא לפניך, הקורא, ככן שמתחטא לפני אביו, ומודה, כי באותה שעה התגבר עלי יצרי, חפץ החיים שכ ויתעורר בקרבי בכל עוז, ותקוות מתקוות שונות החלו לפעמני עוד הפעם: הן הארץ רחבת

ידים לפני ואנשים בה מעט, וכפרים קטנים עם גדולים יסוכבו עיר מולדתי מכל עברים, כלם מלאים טוב ה', דגן תירוש ויצהר, וחגוני אין . . . העין רואה והלב חומר, רק הרלח סגורה בעדי. עתה הנה זה בא ומשיא לי עצה הוננת, לישא בת חורין לאשה, ואז הלא בלי ספק תנן זכות אשתי המיוחסת גם עלי, כי מדת דרך ארץ היא שלא תהא האשה יתרה על בעלה בזכויותיה, וגם איך יתכן שתהא היא יושבת בכסד והוא בעיר? ואוכל או איפוא למצוא לי על נקלה אותה, פרנסה נקיה וקלה, אשר בקשתי עד כה לשוא.

לא אבחר אמנם, שמתחלה לא נתנני לבי לעבור גבול שנבלו ראשונים. ואע"פ שמצאתי היתרים שונים לדבר, כי התורה לא אסרה החתון אלא בשבעה עממין, ובית דינו של שם או של השמונאים שגזרו על הדבר — הלא, גם אלה לחכמים יבינו מדעתם, שלא היתה כונתם אלא על הגוים הקדמונים, אבל, העמים שלנו לאו עובדי ע"ז הם, וגם לא כל מה שהיה ראוי והגון בדורם ראוי והגון גם בדורנו, וכדומה. אך למרות כל אלה לא ערבתי את לבבי לעמוד על דעתי בענין גדול כזה, ויצאתי לבקש לי סמוכים בספרותנו. ולפי שידעתי מראש, כי מספרותנו הישנה אין לי כל תקוה, ומי מקדושים אשר אספה אליו בשאלה בואת ידחני באמת הבנין, לכן שמתי פני תיכף אל הספרות החדשה, ומצאתי אמנם זעיר שם זעיר שם רמזים קלים, אשר מהם הבנתי, כי לו פניתי אל הסופרים האלה בשאלתי, היו מראים לי פנים שזחקות, רוחים בשמאל ומקדבים בימין, כאלו אומרים: הלכה ואין מורין כן . . . בכל זאת לא נחה דעתי ברמזים כאלה, וכסופרים העברים חרה אפי, על כי מוני לב הם כשפנים וביראה ורעד יבחרו מחשבות לבם תחת לשונם, בעוד שעליהם החובה לחרף נפשם בעד, האמת ולהלחם בנבורים משכילים, מלחמת האור עם החשך" . . .

אבל רוח והצלה עמד לי ממקום אחר — מספרות "בעלי דת יהודית" בלשון המדינה. הספרות הזאת שני גוים בבטנה, וסופריה, המדברים לעברים בלשון שמלאבי חבלה נזקקים לה, הפונים לצד זה ומכונים לבם לצד אחר, היו בעיני תמיד כאנשים המתלחשים בקול דממה גסה, כדי שישמעו אחרים ויחשבו למסיתים לפי תומם ויאמינו כם; אבל, "האחרים" שומעים ומבינים את הערמה התמימה, "רוקקים ושוחקים", אך לא מאמינים . . . השקפתי זאת מנעתני עד כה מלשים לב הרבה לחבוריהם, אך עתה נבא לי לבי כי מהם אנשע, ועל כן השקעתי עצמי בקריאת מאמריהם וספריהם בשקידה עצומה. אף אמנם תקותי לא רמתני, כי מצאתי בהם די והותר לחוק בלבי את החלטתי; מצאתי לא רמזים דקים כתורו של מחט, כי אם פתח פתוח נפתחו של אולם . . . ממילא מובן, כי שמחתי על המציאה הזאת כעל כל הון, ושמחתי גדלה עוד שבעתים, במצאי אחר איזו ימים במכה"ע של הצורך

היועץ מכתב גלוי מאת אחד מגדולי הסופרים האלה, בעין חשוכה על עצתו של המו"ל, ובו יזכיר בראיות ברורות, כי דבר זה כשר וישר הוא, ולא עוד אלא שכל ישראל עומדים ומצפים מתי תבוא לידם מצוה זו ויקימוה... .

האח, קראתי, התירו סופרים את הדבר, ומה לי עוד!

אבל שמחתי היתה עד ארגיעה. כי תיכף אחר זה יצא הצורך היועץ לפרש את דבריו, שלא כך היתה כונתו באשר השבתי אני והסופר ההוא, שהבעל העברי יהנה מזכויות אשתו, אלא, ככל עבד שרבנו נוהג לו בת חורין, די לו שיהיה מתכבד בכבודה ואין לו רשות לדרוש שתכניס לו עוד גם נדוניא.

לא ידעתי איזה רושם עשה הפירוש הזה בלב אותו סופר וכל כת דיליה, אבל אני, עם כל חפצי הטוב לכלות זרעו של אברהם אבינו לשם אהבת ישראל, לא יכלתי, לפי מצבי אז, לעסוק ב"צרכי צבור" בלבד, בלי תקוה טובה גם לפרנסה נקיה וקלה, ועל כן, כששמעתי את הפירוש הזה, נרחעתי לאחורי, ועוד הפעם חזרה השאלה למקומה: מה אעשה?

1.

אחר מחשבות רבות ושונות מצאתי, שאין דרך אחרת לפני, כי אם ללכת לעבוד את האדמה בארץ ישראל. עוד ימים רבים בטרם כאחי לירי החלטה זו הרבו כה"ע לשאת ולתת בשאלת "ישוב א"י" והפליאו לתאר עתידות עמנו שם בצבעים נעימים מרהיבים לב. אך אנכי לא שמתי לב לכל אלה מפני שלשה דברים: ראשונה, לפי שעבודת האדמה דורשת עמל ויגיעה רבה בזעת אפים ואיננה איפוא פרנסה נקיה וקלה לפי גבורי; שנית, מפני שידעתי, כי אין לארץ אבותינו שום מבוא וולתי דרך שער הזהב, והשער הזה סגור ומסוגר הוא לכל ההמון הרב, והיחידים המאושרים שבידם המפתח — מרעת קונם יש בה ואינם מוסרים אותו לאחרים; שלישית, כי נפל פחד היהודים הירושלמים עלי ויראתי שמא יכפו עלי הר כניגית, ומבלי תת כבוד להשכלתי, ידרשו ממני שאשים צוארי בעול מצוות, להזהר במצוה קלה בבחמורה, כחסיד שומע שלא ראה מאורות מימיו... . אבל מעט מעט, מרוב קריאתי בכה"ע, ומפני שלא היתה לי תקוה אחרת לאחוזו בה וראיתי שסוף סוף לא אוכל להמלט מעבודה קשה גם פה, וטוב לי איפוא לעבוד עבודתי זאת על הרי ישראל, לשם אהבת ישראל, ועם זה הגיעו לאוני בשורות טובות, כי סר פחד היהודים הירושלמים מעל אחינו המשכילים העולים משבי הגולה, והם עושים מה שלבם חפץ בחוצות יהודה וירושלים ואין מוחה בידם, — מפני כל הסבות האלה שנית את משפטי על "רעיון הישוב" והתחלתי להאמין

גם באפשרותו, מצד עצמו ומצד האמצעים. והאמונה עוררה את האהבה, והאהבה את הרמיון, עד שדמיתי באמת, כי עוד מעט ויושע ישראל תשועת עולמים ולא יוסף לדאבה עוד. החלום הנעים הזה לקח את כל לבי ביסיו והדרו, שכחתי את מצבי הנורא והייתי אך שמח. — הן אמנם לפעמים, כשגבר השכל הקר על הרמיון, התעורר בי עוד הפעם הספק הישן בנוגע אל „השערה“, ורגתי קל וחומר בעצמי: ומה אם „החברה לעבודת האדמה“ שעמדו בראשה „יועצים מדיניים“, אשר שמם לבד דיו להעיר חרדת כבוד בלכות אילי הכסף הקטנים עם הגדולים, וככל זאת כך עלתה לה, קל וחומר ליישוב הארץ, אשר ירעתי כי אין לב „היועצים“ אליו, — האוכל לקוות, כי המון העשירים, סוחרים ממדרגה השניה, יעזו פניהם לעשות בזה קמנה או גדולה למרות עצת היועצים? . . . אך מחשבות מעציבות כאלה לא יכלו לעמוד בי זמן רב, כי לא היה לי הכח והיכלת להרוס נפשי עד היסוד, להכרית בלי חמלה את התקוה האחרונה אשר עוד נשארה לי; על כן האמנתי, או התאמצתי להאמין, בכל ההבטחות הטובות, אשר פזרו הסופרים כבהיע כיד רחבה, ולא הרביתי לחקור ולדרוש; באופן, שגם האספה אשר קראו אצילינו בעיר הכירה, אע"פ שנקל היה לראות מראש כי הרתה שקר ותלד רוח, נתנה גם היא שמחה בלבי ועוררה בי תקוה חדשה, כי סוף סוף יפקחו גם הם עיניהם לראות ואזניהם לשמוע, כי סוף סוף גם הם בני אברהם יצחק ויעקב הם, רחמנים בני רחמנים. —

אבל לא ארכו הימים וחלומותי הנעימים כעוף התעופפו אחד אחר אחד. היועצים ונושאי כליהם הרחיקו בשתי ידיים את הרעיון משאת נפשי, וטעמם וגמקם עמם, כי גדולה האהבה אשר יאהבו דמה את עם הארץ מן השנאה אשר ישנאם הוא, כי הם מצדם רוסים גמורים הם יותר מן „הגמורים“ עצמם, ואם אלה האחרונים לא כן יחשבו, עליהם להביא ראיה, לא ביד חזקה וזרוע נטויה, כי אם ראיה פשוטה, הגיונית, בדרך שהתוקרים עושים. . . .

וזורני, בשהייתי חינוך של בית רבי, שמעתי חברי מספרים מעשה באברהם השוטה (איש תם ידוע בעירנו), שראוהו פעם אחת רץ בכל כחו ומקלו בידו. פגע בו פקח אחד ושאלו: „מאין ולאן, אברהם!“ —
— רץ אנכי להכות את פלוני עד שפק רם, כי דבר עלי סרה —
ענה אברהם ויחפץ לרוץ הלאה.

— אבל, הוסיף השואל, האם בשוח אחת כי יתן פלוני את גוו למכים?
הלא גדול ועצום הוא ממך, ואיך לא יראת, פן יקח מקלו גם הוא וירוצץ את גלגלתך?

אברהם עמד משתומם, ואחרי חשבו מחשבות מעט ענה ואמר: „אמת נכון הדבר!“ — וישב לביתו.

ילד קטן הייתי בשעה ששמעתי ספור זה, ובכל זאת הבנתי, ששוטה גדול היה אברהם, בשימו לב רק לרצונו בלבד ולא שקל לעמת זה רצון מתנגדו הגדול ממנו, על כן שחקתי או בכל פה, ואולם עתה — עתה לא שחקתי, כי לא עת שחוק היא . . .

לא שחקתי, אך גם לא בכיתי, כי לא נואשתי עוד מתקוה. מה הפין היחידים האלה, אמרתי אל לבי, לעמת הפין העם? העם חכם ורב אונים הוא מכל חכם, גבור ועשיר, ובכל המכות אשר הכוהו שונאיו מכתוין, עוד כמו גדול לעמוד בפני אוהביו מבפנים, וחכמתו מרובה להוציא אל הפועל, למרות כל המכשולים. את הפצו בארץ אבותיו. הן כזה וכזה עשו עוד אחרים מעמי הארץ, לא ברוב הילם ועוצם ידם, כי אם כרצונם הכביר ובעצה ותחכולה, ואנחנו בני ישראל, המהוללים ביושר הגיון, בכשרון המעשה ובסבלנות — אנחנו לא נוכל עשורנו? אפשר לאמור כן? ואע"פ שידעתי, כי בדור פלאות כדורנו קשה להבחין עוד בין אפשר לנמנע, שהרי כמה דברים שנחשבו לנמנעים נקרו ויאתו לעינינו, בכל זאת לא נתנני לבי לחשוב, כי גם זה עתיד להיות כזה, עד . . . עד שבאה פתאום הבשורה המעציבה, המעוררת שחוק מכאיב לב, כי לא תתן ממשלת תוגרמה לבני ישראל להאחו בארץ אבותיהם. כרעס אדיר, כאבני אלגביש מן השמים הלמה ומחצה הבשורה הזאת אלפי לבבות, אך אנכי הוכיחי כפלים מידה: כי מלבד שעל פיה נהרסו רגע אחד כל מגדלי אשר בניתי כדמיוני, עוד היתה בעיני כמשפט מות על רוח בת עמי . . . היתכן? — שאלתי את עצמי ופני אדמו מכשת — זה שנה המימה אנחנו מדברים, מתוכחים, בוגים עוילמות ומחריבים, זה שנה תמימה שלא משה ארץ אבותינו מפי המון חכמים וסופרים; כמה תקוות טובות, כמה רגשות חמים התעוררו כבר בלב העם, ועד כה — האומן? — לא עלה על לב איש מאתנו, שקודם כל צריך לדעת, אם חפץ בנו (או להשתדל שיחפון בנו) מי שהארץ שלו, לתת לנו אחוזת נחלה בתוכה!! עוד הפעם אברהם השוטה. אך עתה לא אנשים פרטיים, לא יועצים אצילים שרגלם האחת חוץ לתחום, כי אם אלפי ישראל עם חכמיו וסופריו אשר מקרבו יצאו, העם, אשר על כחו וחכמתו שמתי כל תקותי — הוא היה הפעם לאברהם השוטה, ומה אוחיל עוד? — — —

וכן תמו הכתבים האלה . . .

שאלתי האחרונה — כה נמצא כתוב כידי המחבר — היתה שאלה לדרות. עליה לא קייתי עוד לקבל תשובה לא מאת הספרות וסופריה ולא מאת האומה ותכמיה, כי אם מאת הזמן, העושה נפלאות גדולות לכדו . . .

ובאנחה עמוקה מלכ קרוע ויגע השלכתי עטי לארץ, ואת כתבי אלה — לאמחתת הכתבים הבלים".

ואני אחר העם, בכואי היום להוביר נשכחות, בהעלותי מתהום הנשיה כתבים כאלו, שנבראו "בין השמשות", בתקופת המעבר, לתתם עתה שלא בזמנם לפני הקוראים, — לא לכבודם ולא לכבוד כותבם אני עושה זאת, כי אם לכבוד הימים ההם, רבי העליליה, שבהם נכתבו. ימים כאלה, ימי מכונה ותנועה, ימי מחשבות גדולות והרגשות חזקות, יקרים הם בחיי עם ועם, כי מהם תצא תורה לדורות רבים אחריהם. על כן ייקר לנו כל רעיון, כל הגה אשר מהם מוצאו, אשר יועיל להפיץ אור על רוחם ותבונתם. ימים כאלה היו לנו בני ישראל כדורנו לעינינו; "היו" — ואינם עוד . . . נשתנו העתים ונשתנו בני האדם, וגם בעל הכתבים נשתנה עמהם. לא אוכל אמנם לספר את כל אשר עבר עליו ואת אשר הגה והרגיש מאז ועד היום; אבל זאת אוכל להגיד בשמן, כי המקרים אשר ראו עיניו מני אז עשוהו למלומד בנסיונות, נתנו צורה חדשה לדעותיו ורגשותיו ושנו את טעמו ומשפטו בדברים רבים, וביניהם — גם בדבר אברהם השוטה. האיש הזה, אשר רדף אז אחריו כצל בלהות, וכשכבו ובקומו, בהקיץ ובחלום, עמד כמו חי לנגדו, — האיש הזה היה לו ברבות הימים לאידיאל גדול כממלכת הרצון והמעשה. מפני שבהתבוננו אל מנהגו של עולם נוכח לדעת, כי כל זמן שהיה השוטה שוטה, היטיב להלוך נגד החיים לפי תומו, ולולא פגע בו אותו פקח אשר עצרו בחצי דרכו וירפה את ידיו בחכמתו; לו רץ אברהם הלאה כאשר החל, בתקוה ובטחון, מבלי בקש חשבונות רבים, — אז קרוב להאמין, כי היתה דרכו צלחה, כי "אהנייה ליה שטותיה" ויכצע את אשר זמם ככח הבטחון הזה עצמו . . . ואמנם כן הוא, ומשלים הרבה לדבר יובל כל קורא מבין למצוא על נקלה, איש איש על פי דרכו: אם תלמיד חכם הוא — בספר התולדה, ואם אדם מן השוק — בשוק החיים. כי גם זה וגם שם כן היא המדה: לחכמה התפארת וההוד, ולבטחון הגדולה והגבורה; החכמים שוקלים כפלס חכמתם שבר כל דבר כנגד הפסדו ואינם זזים ממקומם עד שידעו סוף מעשה במחשבה תחלה, ובעוד הם יושבים ומעמיקים חקר, — והנה בעלי בטחון . . . באו וראו ונצחו".

רשימת

ספרי הוצאת „אחיאסף“

בלשון עברית.

קאפ. ר"י

— 98	ר"י יהודה הלוי. אספת שיריו ותולדתו ב"ח.		
1 12	ר"י אברהם אבן עזרא. אספת שיריו ותולדתו ב"ח.		
— 42	לקוטי קרמונים. (ר"י האי גאון. שרביט הזהב. דונש בן לברט.)		
1 12	מוצאי גולה. ש. פ. ראבינאוויץ.		
— 91	קורות היהודים בספרד. א. ש. פרויעדבערג. כ"ח.		
1 54	זכרונות לבית דוד. ספורים מקורות ישראל. א. ש. פרויעדבערג. חלק ראשון		
1 40	חלק שני	—	—
1 73	חלק שלישי	—	—
1 40	חלק רביעי	—	—
2 31	תולדות השלמת האדם. ליפפערמ. תרגום ד. פרישמאן.		
1 68	כרך ראשון	—	—
1 80	כרך שני	—	—
1 68	כרך שלישי	—	—
— 63	דניאל דירנדה. גיאורג עליוט. תרגום ד. פרישמאן.		
1 70	אפרים קוה. אויערבאך.		
— 91	ביריניקה. שוהמאכער. תרגום ד. פרישמאן.		
1 65	החנוך. ספענסער.		
— 50	אגרות יהודה ליב גארדאן. ב"ח.		
— 25	מכתבים על דבר הספרות. דוד פרישמאן.		
— 28	שירת הזמיר. ספור. בקי בן יגלי.		
1 50	דין וחשבון. ספור. י. א. טרוואש.		
	לוח"עס. תרגום (יקר המציאות).		
1 —	כל אחד א' —		
2 —	הר"ס (יקר המציאות)		
2 —	תרס"א		
1 —	תרס"ב		
1 —	מגלת ספר. תולדות ר"י עמדין כתובות בידי עצמו.		
1 20	התורה והחיים בארצות המערב בימי הבינים. ד"ר מ. גידעמאן. חלק ראשון		
1 50	חלק שני	—	—
1 20	חלק שלישי	—	—

קאפ. דו

- 40 ירמיהו הנביא. פרופ. מ. לאצארוס.
- 1 — חלק ראשון. דברי הימים לבני ישראל. מ. ברוינשטיין.
- 1 — חלק שני.
- 1 60 ד' יום טוב ליפמאן צונק. חייו זמנו וספריו. ש. פ. ראבינאוויץ.
- 2 75 דעת אלהים. תולדות הפילוסופיה הדתית בישראל. ד"ר ש. ברנפלד.
- 1 95 ה' ספרים. ספרות ישראל. פרופ. מ. שטיינשניידער. תרגום ד"ר מאלטער.
- 95 ד' זכריה פראנקעל. חייו זמנו וספריו. ש. פ. ראבינאוויץ. ב' חוברות.
- 80 תולדות שי"ר (ר' שלמה יהודה ראפפורט). ד"ר ש. ברנפלד.
- 30 תולדות עמי המזרח הקדמונים. ג. מספריו. חוברת א'.
- 40 הגותו החדש. תיוון. ד"ר הירצל.
- 25 דרך השובה. ח"ג מס' חמאת נעורים. לצלפתר בר חושם התודה.
- 75 דרך לעבוד גולים. משה ליב ליליענבלום. תולדות ישוב אה"ק.
- 1 38 תחכמוני. ר' יהודה אלחריץ.
- 50 לקורות היהודים ברוסיה ופולין. ב. כ"ץ.
- 75 מיכאל זקש. תולדותיו וזמנו. ד"ר ש. ברנפלד.
- 1 25 תולדות הריפורמציון הדתית בישראל. ד"ר ש. ברנפלד. כ"ח.
- 15 מומן לזמן. ו' חוברות. כל אחת.
- 60 האביב. ס' מקרא לבני הנעורים. י. ח. רבניצקי.
- 50 עברית בעברית. ראשית למודי שפת עבר ע"פ השיטה הטבעית. י. אפשטיין.
- 8 — האוצר. אוצר לשון המקרא והמשנה. שמואל יוסף פין.
- 1 80 מחירו בתחומה על כל הספר.
- בתחומה על 10 חוברות.
- 8 — בתחומה על 20 חוברות.
- ספר-מלים. עברירוסים. כולל כל המלים הנמצאות בכה"ק עם מראה מקומות ותרגום לש' רוסיא. י. המבורג.
- 1 —

כל הספרים נמצאו גם מכורנים ועבור כריכה של כל חלק

צריך להוסיף 30 קאפ.

כתבת „אחיאסף“:

Verlag Achiasaf, Warschau.

מעון: טווארדא ג' 6.

